

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK TIDSSKRIFT

ELLEVTE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

POVL BAGGE OG ASTRID FRIIS

11. RÆKKE 2. BINDS 4. OG 5. HEFTE

K Ø B E N H A V N

H. HAGERUPS BOGHANDEL, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1949

Studie i Asiatisk Kompagnis økonomiske historie 1732—1772.

AF

KRISTOF GLAMANN

18. aarh.s danske handelskompagnier har i den senere tid med god grund været genstand for megen interesse¹. Kompagniernes virkefelt var ikke ringe, kulturelt og socialt var de med til at præge det danske samfund — først og fremmest hovedstaden — og derudover kan man gennem studiet af deres virke faa gode oplysninger om, hvilke betydende kræfter der havde afgørende indflydelse paa det økonomiske livs omraade. Naar dette er muligt, skyldes det, at kompagniariverne i vid udstrækning er bevaret. De repræsenterer et vigtigt og næsten ubenyttet kildemateriale til det 18. aarh.s økonomiske historie².

Blandt tidens mange danske handelsselskaber indtager Asiatisk Kompagni en fremtrædende plads. Hidtil har man maattet søge til Fr. Thaarups i 1824 udgivne lille subscriptionshæfte »Historiske og statistiske Efterretninger om det asiatiske Com-

¹ Saaledes P. P. Sveistrup: Bidrag til de tidligere dansk-vestindiske Øers økonomiske Historie (1942), sammes: Det kgl. danske octroyerede Vestindiske Handelsselskab 1778—85 (H. T. 10 r., VI, 4 (1943)), sammes: Det almindelige Handelskompagni 1747—74 (Medd. om Grønland, bd. 131, no. 9 (1943)) o. H. O. Jensen: Træk af den danske Aktierets Udvikling i 17. og 18. Aarh. (Ugeskr. f. Retsv., litt. Afd., no. 42 o. 44 (1944)).

² Kompagniets arkiv kan tidligst have staaet udenforstaaende til disposition efter selskabets opløsning i 1843.

pagni« som den eneste eksisterende fremstilling af kompagniets historie. Det er et kompilationsarbejde, der alene bygger paa trykt materiale, og yder en ringe hjælp for den, der ønsker en dyberegaaende forstaaelse af kompagniets virksomhed.

Hensigten med det følgende skulle først og fremmest være den at skildre de økonomiske realiteter bag kompagniets former saaledes, at omtalen af de ydre rammer som oktroj, konventioner o. lign. er indskrænket til et nødvendigt minimum, medens vægten særlig er lagt paa handelsprocessen i videste forstand¹.

I. Oktrojen.

Den oktroj, der 12 april 1732 udstedtes for et Dansk Asiatisk Kompagni, betød i to henseender noget nyt i forhold til de tidligere ostindiske kompagniers styreform². Selskabets kapital blev beskyttet og begunstiget paa en mere omfattende maade end før, og der blev tillagt kompagniet en hidtil ukendt frihed til selv at udforme sin indre organisation. Baggrunden for disse nyskabelser var den depression, der i 18. aarh.s første trediedel herskede i Danmark, hvor det havde vist sig meget vanskeligt at fremskaffe den nødvendige kapital til oversøisk handel. Oktrojens øvrige bestemmelser svarer derimod i det store og hele til indholdet af den tidligere oktroj fra 1698. Det nystartede handelsselskab fik eneret paa sejladsen hinsides Kap det gode Haab, ligesom det fik resterne af det lille danske kolonirige i Indien overdraget. Kompagniet fik hermed paalagt en art statsfunktion, idet det skulle vedligeholde koloniomraadet —

¹ Saavel Thaarups lille bog som flere af de nyere undersøgelser ofrer vel megen plads paa omtalen af den formelle organisation ved kompagnierne. Dette er iøvrigt en almindelig tendens, jfr. den kendte engelske historiker R. H. Tawnys bemærkning om, at mange fremstillinger af den moderne kapitalisme paa dette felt beskæftiger sig med »the externals of company organisation — the rules and regulations — more fully than with the economic realities behind it«, (Ec. Hist. Rev. IV (1933), 344).

² Originalen i RA. Kompagniets arkiv, »Oktroyer og Konventioner«. Desuden to trykte udgaver fra 1732.

evt. søge det udvidet — og afholde udgifterne til de militære styrker i Østen. Udviklingen skulle imidlertid vise, at Asiatic Kompagni med uvilje gik til disse militære opgaver. Det var et handelsforetagende, hvor aktionærene var interesserede i det størst mulige udbytte, og det danske selskab afveg ikke i denne henseende fra de andre europæiske landes kompagnier i 17. og 18. aarh.¹

Handelen var det centrale og dens heldige forløb afhængig af mange forhold. Naturligvis var maaden, hvorpaa man organiserede sig, af betydning, men dernæst maatte kompagniet kunne fremskaffe tilstrækkelige midler til i det fjerne at indkøbe Østens eftertragtede produkter. For koloniernes vedkommende var man afhængig af deres evne til at præstere returvarer, fremdeles betød udfaldet af auktionerne over de hjemkomne varer overordentlig meget, og endelig maa man ikke se bort fra aktionærernes vilje til at deltage i handelen, et psykologisk moment der til en vis grad blev bestemt af de forannævnte faktorer.

II. Aktiekapitalen og dens fordeling.

Selskabets økonomiske organisation blev fastsat i konventionen, hvori man sondrede imellem en »kontinuerende« og en »cirkulerende« fond.²

Den første var den egentlige aktiekapital fastsat til 400 aktier à 250 rd., som med tiden skulle suppleres med indtægterne af kolonien, med en 5 % afgift af de til Østen udsendte ladninger og en 10 % afgift af de hjemkomne varers salgsbeløb samt med det evt. overskud, der maatte fremkomme efter at der til aktionærene var udbetalt et udbytte af 5 %.

Denne aktiekapital ejedes hovedsagelig af en kreds af københavnske storkøbmænd, fremtrædende embedsmænd og repræsen-

¹ Jfr. Albert Olsen: Kampen om Kolonierne (1939), 66 f.

² Originalen i RA. Komp. ark., Generalforsamlingsprotokol 1732 ²⁸/₇. Desuden aftrykt sammen med øktrojen. Vedr. selskabets økonomiske organisation se §§ 1—14.

tanter for højadelen¹. Det er vanskeligt nøjere at klassificere disse aktionærer, thi deres virke var ofte mangesidigt paa en gang forenende godsbesiddelse med handelsvirksomhed og administrative hverv. De mest forskelligartede motiver kan saaledes have bevæget tidens kapitalister til at deltage i kompagniet². Nogle af dem maa betegnes som aktive, nemlig de i

¹ De egentlige aktionærprotokoller er gaaet tabt. Det flg. støtter sig paa nogle specifikationer over aktionærerne fra 1732, 1737, 1744 og 1753, RA., D. Kanc., Esmarckske Arkivaljev., 1730—61, Akt. ang. det kgl. octr. Asiat. Komp. af Geheimeraad A. G. Moltkes ark. som præses for Asiat. Komp. (i det flg. cit. Esmarck I).

De største aktionærer i 1732 var: Desmercières (42 aktier), grev Gyldensteen (20^{1/2}), kongen (17 + den kgl. familie 11), Fr. Holmsted (11 + 6 for andre), Carl Adolf v. Plessen (13), Chr. Ludv. v. Plessen (10 + familien v. Plessen yderligere 14), U. A. v. Holstein og frue (10 + familien v. Holstein yderligere 4). Af de næststørste aktionærer tegner Christoffer Blome til Hagen, generalmajor Reventfelt og Peter van Hurck hver 6 aktier, mens juristraaderne Bartholin, Jacobi og Bing, madame Herman Fabritius, Gorris Klaumann og Hans Jorgen Soelberg tegner 5 aktier hver.

De største aktionærer i 1753 var: Desmercières (77 aktier), kongen (76), Carl Adolf v. Plessen (40), A. G. Moltke (20), Lerche (20), von Schulins arvinger (20), Gyldensteens arvinger (32), Bentzon (21), Reventfelt (20), Könneman (22), Soelberg (20) og Chr. Blome til Hagen (24).

² Som eksempler herpaa kan nævnes flg. af aktionærerne fra 1732: grev Gyldensteen virker trods sin godsbesiddelse først og fremmest i handelen, ligesom grev Danneskjold Laurvigens aktiebesiddelse kan staa i forbindelse med hans norske jernværker, der senere leverer stangjern til kompagniet. Familien Holsteins deltagelse kan være rent politisk bestemt, medens en stor del af de mindre adelige aktionærer, som aldrig tidligere har deltaget i den ostindiske handel, kan være et udtryk for, at godsejerkapitalen søger over i handelen for her at opnaa en bedre forrentning end det kriserammede landbrug kunne yde. Selv to kirkens og universitetets folk som biskop Hersleb og Thomas Bartholin er vanskelige at klassificere, naar kompagniets negotie hovedbøger i 1734 afslører dem som købere paa auktionerne over de fra Østen hjemkomne varer.

Det maa endvidere betones, at en stor del af denne tids kapitalister var knyttet til hinanden ved familiebaand, ligesom mange af aktionærerne tilhørte den reformerte tro. I nogle tilfælde peger familieforbindelsen mod Holland og danner en god baggrund for kompagniets finansielle transaktioner med dette land. Slægterne Fabritius og Wewer er saaledes knyttet til det amsterdamske bankierfirma van Orsoj gennem slægten Weiler

den asiatiske handel direkte interesserede saasom købmændene, enkelte adelige og embedsmænd; denne gruppe var ved selskabets start den dominerende og vedblev at spille en betydelig rolle. Andre aktionærer maa derimod betragtes som passive, de har anset aktierne for anlægspapirer og har derudover ikke haft interesse i selve handelen. De tæller flere adelige godsejere, men ogsaa et stigende antal kvindelige aktionærer og udlændinge. Denne kategori vokser med de stigende udbytter og samtidig spores en vis ændring i aktiebesiddelsen, hvilket

Tabel 1. Aktionærerne fordelt efter antallet af aktier 1732.

Antal aktier	Antal personer		Samlet antal aktier
	1747	1753	
over 10	6		113 $\frac{1}{2}$
5—9	11		58
2—4	58		150 $\frac{1}{2}$
1	71		73 $\frac{1}{2}$
under 1	12		4 $\frac{1}{2}$
Ialt...	158		400

Tabel 2. Aktionærerne fordelt efter antallet af aktier 1747 og 1753.

Antal aktier	Antal personer		Samlet antal aktier	
	1747	1753	1747	1753
over 40	4	3	247	193
20—39	17	11	400	258
8—19	56	62	594	645
4—7	62	70	271	300
1—3	56	127	88	204
Ialt...	195	273	1.600	1.600

ligesom Pell'erne gennem slægten Weslingh er i familie med van Orsoj (jfr. Stam-Boom der Pelten, 1755, Gem. Arch., Amsterdam). Disse familier grupper genfindes forøvrigt ogsaa ved tidens andre kompagnier og i banken.

fremgaar af tabellerne I og 2, hvor aktiekapitalen er analyseret efter antallet af aktier pro persona i 1732, 1747 og 1753¹.

Det ses heraf, at der hele tiden har været tale om storaktionærer, der ejede en betydelig del af den samlede aktiekapital, men aktiemassen er dog i 1753 mere jævnt fordelt end tidligere.

Som foran nævnt blev der i oktroyen givet aktionærerne en vidtgaaende frihed til selv at tilrettelægge selskabets indre struktur. I overensstemmelse hermed indrettede man sig med en direktion paa 5 medlemmer — hvoraf de 3 skulle være købmænd — valgt af generalforsamlingen til at udføre dens beslutninger. For yderligere at betone direktørernes afhængighed af generalforsamlingen valgte denne et raadgivende og kontrollerende organ, de saakaldte »Hovedparticipanter« der skulle overvaage direktionens handlinger. Paa generalforsamlingen stemtes efter aktiebesiddelse, dog var stemmetallet begrænset for de store aktionærer². De mindre aktionærer ses kun i faa tilfælde at have samlet sig til opposition mod de store, og selskabets ledelse domineres af de aktive store aktionærer igennem den her behandlede periode³.

Den saakaldte »cirkulerende« fond bestod ifølge konventionen af den kapital, der var nødvendig til skibenes anskaffelse, udredning, ladninger og drift. Denne kapital kunne ikke fastsættes een gang for alle, men var afhængig af konjunkturerne.

¹ 1744 fandt en emission sted, hvorefter aktiernes antal steg til 1600.

² Jfr. konventionens reglement.

³ Af større aktionærer fra periodens begyndelse genfinder man i direktionen bl. a. fgl.: Soelberg (1732—36), Klaumann (1732—39), Holmsted (1732—43), M. Fabritius (1736—45) og van Hurek (1745—54). Fra de senere aar figurerer bl. a.: J. van Hemert (1743—52), J. F. Wewer (1752—59), Blach (1752—61), J. Fabritius (1754—65), Iselin (1759—69), Falck (1761—68), C. Fabritius (1765—72), Behagen (1769—72) og John Brown (1770—72), der alle spillede en stor rolle som leverandører af varer og penge og opkøbere paa kompagniets auktioner. Fra 1732—53 og 1758—72 sad der endvidere et lovkyndigt medlem i selskabets ledelse (fra 1758—61 blev dette embede beklædt af den senere omtalte etatsraad Friis), ligesom der fra 1739—58 var en særlig sokyndig repræsentant. Jfr. Thaarup, *anf. skr.*, 50—51 og »Aftvungen Apologi imod det Skrift, som under Navn af Grunde. . . er udgivet« (1773).

Det blev derfor bestemt, at enhver aktionær skulle levere sin andel til denne fond i forhold til sin aktiebesiddelse, dog at det stod enhver frit for, om han ville deltage eller ej. Var der ikke tilstrækkelig tilslutning blandt selskabets aktionærer, havde direktionen lov til at søge kapital fremskaffet blandt udenforstaaende, hvilket imidlertid sjældent skete, da de aktive storaktionærer som oftest tegnede sig for de tiloversblevne summer. Endelig blev det bestemt, at der efter hvert skibs hjemkomst skulle foretages en hurtig afregning med de interesserede parter (den saakaldte repartition).

Denne skelen mellem en »kontinuerende« og en »cirkulerende« fond havde ikke eksisteret i det gamle selskab. Den bundet i dettes manglende konsolidering og i den almindelige penge-mangel, som man nu søger at bøde paa ved at gøre den »kontinuerende« fond til reservefond, en nødvendig ballast mod lunefulde konjunkturer, samt ved at lade den »cirkulerende« fonds beviser være belaaelige, hvilket var afgørende i en kapitalfattig tid. At de to fonds ret hurtig flød ud i hinanden er en anden sag, som senere skal omtales.

III. Skibsudrustning og eksportvarer.

Der gik et stort arbejde forud for hvert skibs udsendelse. De mest forskelligartede materialer og varer skulle fremskaffes, først til skibenes istandsættelse og reparation, dernæst til provianteringen og endelig til selve ladningen. Man skelner i kompagniets regnskaber mellem »Udredning« (istandsættelse og proviantering) og »Cargaison« (ladning) saaledes, at udredningsomkostningerne altid blev lagt til det beløb, hver participant tegnede i skibets ladning og som oftest ufgjorde ca. 30 % heraf.

Varerne blev anskaffet paa forskellig vis¹. Ofte afholdt man offentlige auktioner, forud for hvilke man offentliggjorde betingelserne for varens levering. Eller man sluttede akkord

¹ Angaaende de forskellige kontraktsformer se direktionens resolutionsprotokoller (i det flg. cit. RA. Dir. Res. Prot.).

med en bestemt leverandør om fremtidig levering af en vis vare. Endvidere købte man varer ind under haanden, og endelig hændte det, at selskabets ledelse eller folk, der stod denne nær, selvbestaltet paatog sig at anskaffe det fornødne i haab om, at kompagniet da ville modtage leverancen. Saaledes meddeles det i 1752, at egentlig skulle fransk brændevin og vin sættes til licitation, men Gysbert von Hemert har forlængst anskaffet det nødvendige kvantum, hvorfor han faar leverancen — og det tilføjes: »Vi tvivler ikke paa, at han jo sælger varerne til saa billige priser muligt er, men næste aar, vil Gud, indsættes vine og fransk brændevin til licitation med andre varer«¹. Helt uden tvivl har man altsaa ikke været!

Grænsen mellem de forskellige leveringsformer var flydende. Under alle omstændigheder gjaldt det, at leverandøren nød »den sædvanlige frihed for told og consumption«, som var et af kompagniets privilegier. Endvidere var det næsten altid indforstaaet, at varerne skulle leveres paa kompagniets plads. Hvor der var tale om kontrakter var prisen naturligvis fastsat, og det hører til undtagelserne, at denne ændres ved selve leveringen. Derimod blev varerne ikke altid leveret til rette tid².

¹ Stavningen i citater »normaliseret« efter nutidsbrug. RA. Dir. Res. Prot. 1752 ¹⁶/₁₀.

² Saaledes afholdes for eksempel en offentlig auktion 1747 ²⁹/₅ over bl. a. stangjern, engelsk klumpebly og hamp. Priser og leveringstid er opgivet (RA. Dir. Res. Prot., nævnte dato). Soges disse leverancer i selskabets kassebøger og negotie hovedjournaler viser det sig, at stangjernet, der skulle være leveret inden julis udgang, først optræder ¹/₁₂ og ²⁰/₁₂. Det engelske klumpebly skulle leveres med halvdelen inden september og resten i oktober, men ifølge regnskabsbøgerne figurerer det først ¹/₁₂ og ³⁰/₁₂. Om hampen hed det i konditionerne, at hovedparten skulle leveres i juli og august, men i bøgerne findes det først opført under der flg. aars ²²/₁. Disse nævnte afvigelser behøver dog ikke i alle tilfælde at betyde forsinket leverance, thi den dato, kassebøger og negotie hovedjournaler angiver, er det tidspunkt, paa hvilket betalingen har fundet sted, hvorimod paa-gældende vare godt kan være leveret nogen tid i forvejen. Betalingsprocessen bestod af to led: dels »assignationen« hvilket var materialskriverens skriftlige anvisning paa beløbet efter at have godkendt den modtagne leverance, dels selve udbetalingen efter assignationssedlen hos kompagniets

Dette hænger uden tvivl sammen med, at leverandørerne var købmænd, der ofte forskrev varen fra udlandet og derfor ventede paa det rette tidspunkt, hvor prisen var lav og udsigten til en stor fortjeneste god, eller de kunne være engageret i andre handelsforetagender, der lagde beslag paa deres kapital og tid. Til tider betød dette en stor gene for kompagniet, der f. eks. i 1748 lader indføje en passus i konditionerne, hvoraf det fremgaar, at saafremt leverandørerne »ikke til de foreskrevne tider præsterer leverance, at directionen da paa leverandørernes regning og bekostning samme lader købe«¹.

Til udredningen behøvedes tommer, tovværk, hamp, beg, tjære og andre grovvarer, endvidere allehaande levnedsmidler lige fra »godt oprigtigt fransk brændevin« til »billigt flæsk fra fynske skippere«. Det var dog først ved selve ladningen, at kvantaene blev store og udgifterne dyre. En analyse af ladingernes værdi viser, at den overvejende del hele perioden igennem bestod af rede penge, et interessant træk i en merkantilistisk tid, hvor teoretikerne i almindelighed advarede mod at udføre ædelt metal, men dog billigede det i den oversøiske handel, fordi europæiske varer intet marked kunne finde her. Man stillede samvittigheden tilfreds med det argument, at den udgivne ædelmetal-sum mangedobbelt kom igen ved salget til udlandet af de hjemførte varer². Gennemsnitlig 93 % af ladingerne til Kina bestod saaledes af rede penge, medens tallet for Ostindiens vedkommende var 79 %. Til det sidstnævnte sted opviser periodens senere aar eksempler paa, at rene vare-

kasserer, ofte kaldet den »prompte betaling« og honoreret med en 2 % rabat til kompagniet. »Assignmenten« kunne være afhængig af kompagniets egne auktioner over de hjemkomne varer, saaledes bemærkes det 1748 ³⁰/₅: »Betalingen for bemeldte varer skal blive assigneret efter den første auktions holdelse enten fra Trankebar eller Kina«. (RA., Dir. Res. Prot., nævnte dato).

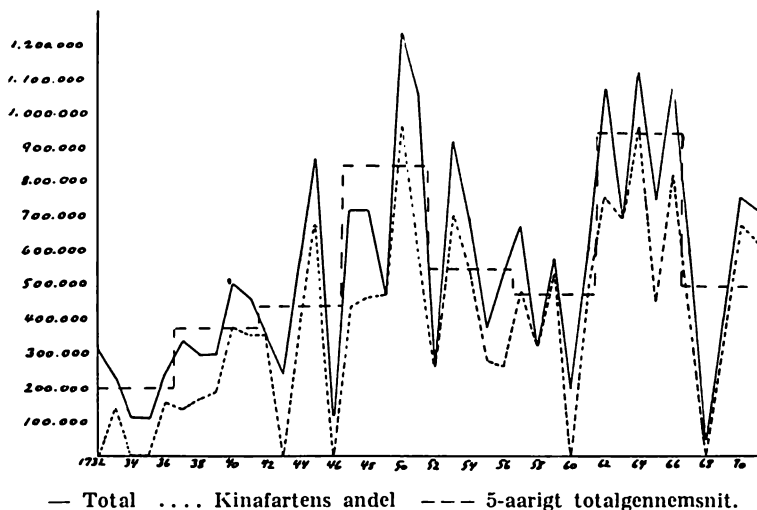
¹ RA., Dir. Res. Prot. 1748 ³⁰/₅.

² Jfr. Ludvig Holberg: Samling af adskillige nye Samtaler holden for Tidsfordriv (1728) og sammes, Danmarks Stat (3. udg.), 648 f. Ligeledes Otto Thott: »Allerunderdanigste uforgribelige Tanker om Kommerciens Tilstand og Opkomst« ³¹/₁₂ 1735, RA., kopi i Kom. Kol.

ladninger afsendes, hvilket dog i nogen grad er dikteret af pengemangel (saaledes aarene 1759, 1768 og 1769, omvendt udsendes i 1751 en ren pengeladning). De udsendte ladningers samlede værdi fremgaar af nedenstaaende grafiske oversigt, der tillige viser, hvorledes handelen fordeler sig paa Kina og Ostindien¹.

Hvilke varer kunne man eksportere? Skibene medførte

Værdien af samtlige ladninger udsendt fra København 1732-71. Rd.

¹ Efter »Fortegnelse paa alle til Kina og Ostindien udgaaende Skibe . . .«, Kgl. Bibl., Ny kgl. saml. 793 b og 793. I Büschings Magazin II (1769), 276—77 (paa dansk i Statsjournalen (1769), 76 og Holcks Handelsmagasin (1780), 121 f.) findes lignende lister indtil 1745 udarbejdet af kompagniets bogholder Frants Faddesen, ligesom Aug. Hennings har en oversigt indtil 1771 i »Gegenwärtiger Zustand der Besizung der Europäer in Ostindien« I (1784). Der er god overensstemmelse mellem disse tre kilder, hvad de udsendte ladningers værdi angaar, derimod en afgørende forskel mellem haandskrifterne og Hennings paa den ene side og Frants Faddesen paa den anden, naar det drejer sig om returladningernes værdi. Thaarup gengiver begge lister (anf. skr., bilag I-IV) uden at afgøre, hvilken der er rigtig. Nathanson gør med rette opmærksom paa en mangel hos Thaarup i dennes opgivelser fra 1771 (M. L. Nathanson: Historisk Fremstilling af Danmarks

altid en tung underlast af jern, bly og kobber. Jernet skulle være det saakaldte stangjern i smalle, tynde stænger »da smedene i Indien ikke kan bringe saa stærk hede derpaa»¹. I forbindelse hermed endvidere en del jernvarer: kanoner, ankre, tøndebaand, søm, spigre, kedler m. m., men ogsaa skibsartikler som: tømmer, sejldug, tjære, tovværk, mønje, krudt etc. Igennem lange tider udførtes et parti indenlandsk klæde til Kina. Det var ment som en hjælp til vore fabrikker og medførte ikke tab før i 1753, da man imidlertid ikke fik det medførte parti solgt som følge af, at store mængder engelsk og fransk klæde var kommet til Kanton det foregaaende aar. Resultatet blev, at kompagniet straks indskrænkede sit køb hos fabrikkerne betydeligt, hvilket atter bevirkede, at General-Landets-Økonomi- og Kommercekollegiet forestillede direktionen, hvor stor skade fabrikkerne led derved. Kollegiet ønskede, at kompagniet skulle aftage samme kvantum som hidtil. Dette ville direktionen ikke gaa ind paa, men foreslog, at fabrikkerne for egen regning kunne afsende det sædvanlige kvantum klæde, der da ville blive fragtfrit transporteret; kompagniet ville saa købe returvarer for det solgte klædes beløb mod rente til fabrikkerne. Dette forslag blev forkastet af kollegiet, og da kompagniets generalforsamling billigede, at der blev indkøbt for 3—5.000 rd. klæde (mod tidligere for 20—30.000 rd.) blev det herved². Af andre tekstiler var der afsætningsmuligheder for fløjl, hatte, kniplinger, sølv- og guldbrokade, traad, knapper m. v. Endelig kunne man afhænde forskellige vinsorter samt isenkram.

National- og Statshusholdning (1836), 446). Saa vidt det kan konstateres efter selskabets bøger, er det haandskrifterne og Hennings, der giver det sande billede af forholdene, hvorfor det er disse tal, der er benyttet ved den senere omtale af returladningernes værdi (haandskriftet 793 b, hvorimod der er nogle skrivefejl i 793).

¹ RA., Esmarch I, no. 26, Ziervogels anmærkninger 1758 ¹⁶/₁₀, pkt. 37. Aangaende de udførte varer se skibenes kasse- og hovedbøger.

² RA., Generalforsamlingsprotokol 1754 ³/₄, pkt. 3.

IV. Sølvkøbene.

De rede penge udgjorde som nævnt hovedmassen af ladingerne. Det er derfor et yderst centralt spørgsmaal at undersøge, hvor kompagniet fik disse summer fra og til hvilke priser. Sølvet blev udbudt ved licitationer, som altid fandt sted om efteraaret i forbindelse med udredningerne. Som regel var der to licitationer med en maanedes tid imellem. Kun i 1743 udlitteredes en sum paa 35.000 rd. om foraaaret, men dette skyldtes en speciel ekspedition til Malabarkysten. Sølvet blev paa selve auktionen udbudt i passende summer, der blev tilstaaet den lavestbydende. Ofte udsattes auktionen, fordi kursen gik højere end forud beregnet af direktionen. Før selve buddene blev leveringskonditionerne oplæst, hvori var fastsat, hvilke sorter mønt man ønskede, deres lødighed, leveringstiden, betalingen m. v. Meget hurtigt erhvervede kompagniet sin egen banco vægt fra Hamburg, hvorpaa sølvet skulle vejes, senere maatte man i 1760 antage en mand til at holde opsyn med leverancerne. Det blev jøden Ashur Unna, der paatog sig dette — han var selv en af leverandørerne. Aarsagen til denne foranstaltning var, at en del af de leverede møntsorter havde vist sig at være underlødige.¹

I de to oversigter findes en grafisk afbildning af de aarlige liciterede summers størrelse, købmændene og jødernes andel heri, samt sølvprisen udvikling ved samme licitationer².

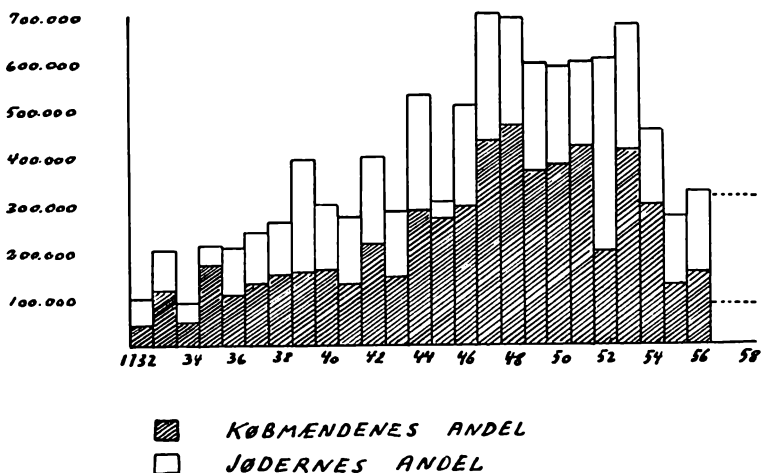
Som det fremgaar af disse oversigter, kan leverandørerne deles i to grupper: købmænd og jøder. Det viser sig, at det inden for begge kategorier drejer sig om et forholdsvis lille antal firmaer, der aar efter aar paatager sig leverancerne. Blandt købmændene er det navne som: Holmsted (indtil 1743), Fabritius & Wewer, von Hemert, Iselin (fra 1748), Desmercières

¹ RA., Dir. Res. Prot. 1735 ²⁸/₁₀ og 1760 ²⁹/₈.

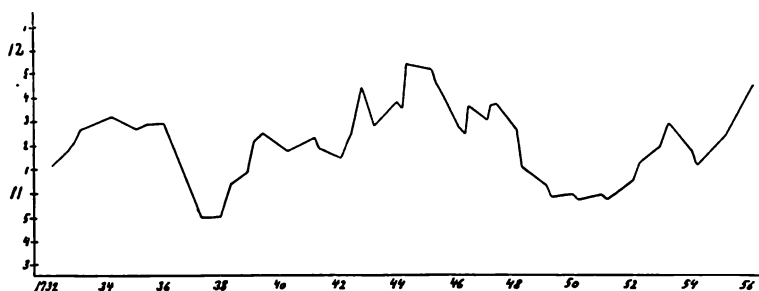
² Den vigtigste kilde er Dir. Res. Prot., der indtil 1759 giver detaljerede oplysninger om hver enkelt licitation. For resten af perioden er søvlicitationerne indført i en særlig licitationsprotokol, der desværre er gaaet tabt. Den her anførte pris er den overvejende (mediantallet).

(indtil 1741, samt en enkelt gang i 1749), Kløcker, Black (begge fra 1740), Frants Faddesen, Daldorf (begge til 1743) samt en del mindre lejlighedsvis leverende som Klaumann, Könnemann,

Kompagniets sølvlicitationer 1732–56. Rd.

Sølvkursen ved licitationerne 1732–56. Kurs: rd., mk., sk.

Soelberg, Ackeleye, Fischer, Frøchen, de Place, Becker & Glerup, Falch, Ryberg m. fl. Det er alle navne, der kendes fra aktionær- og direktionslisterne, ja selv kompagniets bogholder og kasserer optræder blandt de foran nævnte (Frants Faddesen og Daldorf).

Blandt den anden store kategori, jøderne, optræder navne som: Unna, Samuel & Kantor, Jacob, Raphael & von Halle (fra 1749), Goldschmidt (til 1741), Jacob Emanuel (fra 1744), Lazarus Wallich (fra 1753) samt ligeledes en del mindre leverandører som Jacobi, Salomon, Levy, Nathan Lazarus, Schrøder, Philip Meyer, Reh m. fl. Vi har her udtryk for, hvilken rolle jøderne i Danmark allerede nu var kommet til at spille i penge- og vækshandelen. De første jøder var indvandrede i de sidste 30—40 aar før 1700, først portugisiske, hurtig derefter tyske. Uden tvivl har netop den direkte handel fra Danmark paa Ost- og Vestindien virket tillokkende. Her var plads for større transaktioner, og landet havde brug for internationale pengeforbindelser. Det var derfor ofte folk med formue, der kom hertil. Skønt tiden fra 1726 til 1754 er præget af de strengeste forbud mod fremmede jøder, viser det her fremdragne eksempel, at man ikke kan undvære dem. Under syvaarskrigen steg tilvandringsen stærkt, og den ældre Schimmelmänn benyttede sig i vid udstrækning af jøder. Forbudene forsvinder efterhaanden, saaledes helt i perioden 1757—1771¹. Kun faa af de danske jøder drev engrosvirksomhed. Navnene Unna, Samuel, Kantor, Goldschmidt etc. er familienavne, der ofte dækker over flere personer, f. eks. brødre, far og søn o. s. v. Talrigst var slægten Unna, der havde navn efter en rabbiner fra Una i Tyskland. Dens første repræsentant i Danmark var Joseph Philip Unna, der i 1712 fik privilegium paa at indrette et kattuntrykkeri og tapetmageri i København. Hans søn var Ashur Unna, der 1737 fik københavnsk borgerskab, og som er en af kompagniets hovedleverandører af sølv². Moses Meyer Goldschmidt var søn af hofjuveler Meyer Goldschmidt. Ved mandtallet i 1728 opgav han sit erhverv saaledes: »Min megotie er Gud være lovet nu som forhen med vekslere og anden ærlig handel«³.

De to største sølvleverandører var dog engrosfirmaerne

¹ M. L. Nathanson: Historisk Fremstilling af Jødernes Forhold og Stilling i Danmark, navnlig København (1860), 22 f.

² Jul. Salomon og Josef Fischer: Mindeskrift i Anledning af Hundredeaarsdagen for Anordningen af ²⁹/₃ 1814 (1914), 140.

³ Ibidem, 139.

von Hemert og Fabritius & Wewer. I tiden 1732—1744 leverede de gennemsnitlig 17,3 % (von Hemert) og 13,8 % (Fabritius & Wewer) af de udliciterede summer, medens de tilsvarende tal for tiden 1745—1758, hvor sølvmængden steg, er henholdsvis 18,3 % og 21,5 %. For hele perioden er gennemsnittet 17,8 % og 17,6 %, medens de to største jødiske leverandørers andel for perioden er 10,7 % (Unna) og 9,7 % (Samuel & Kantor). De to købmandsfirmaer leverede saaledes tilsammen over en trediedel af kompagniets sølv, medens disse fire største leverandører ialt leverede over halvdelen af det udliciterede.

Omkring 1752 fremførte etatsraad Friis tvivl angaaende sølvlicitationernes offentlighed. Han hævdede, at visse medlemmer af direktionen udtog og delte mellem sig en anseelig sum paa 100—150.000 rd. »uden auktion for den mellemste pris efter hvad det øvrige leveres for«. Direktionen tilbageviste ikke paastanden, men forsvarede sig med, at det skete til kompagniets bedste, hvilket Friis betvivlede¹. Sagen er saa meget mere interessant, som der efter 1759 hersker uklarhed med hensyn til sølvleverancerne, idet kildematerialet i nogen grad svigter. Det ser ud til, at man mere og mere er gaaet over til at indføre sølvet fra udlandet, fordi de hjemlige priser efter direktionens mening er for høje. Tanken var ikke ny. Allerede 1745 havde kompagniet modtaget beregning og overslag over et sølvkøb i Spanien fra grev Gyldensteen². 1758 traf man beslutning om at lade indkøbe et større kvantum sølv fra Hamburg og Amsterdam, men da Hamburg ikke ville paatage sig leverancen, vendte man sig mod Spanien. Sagen ordnedes gennem Bernstorff, det spanske hof gav sin tilladelse, og efter at banken gennem Iselin havde tilbudt at modtage det sølv, der var anskaffet ved den hjemlige licitation, til indkøbsprisen, var der for ledelsen ingen tvivl om, at sølvet burde hentes i Cadix³. Denne trafik paa

¹ RA., Esmarek I, no. 19 og 20.

² RA., Generalforsamlingsprotokol 1745 ²¹/₇, og Dir. Res. Prot., samme dato, pkt. 4. Brevet er dateret Paris ²¹/₆ 1745 og er meget interessant til belysning af grev Gyldensteens ret ukendte forhold.

³ RA., Dir. Res. Prot. 1759 ¹⁸/₁₁ og ²⁰/₁₁, samt Udenl. breves kopibog 1759, p. 806—07.

Cadix vedvarede i den følgende tid samtidig med, at der afholdtes licitationer. Paa disse dukker nye navne op ved siden af de gamle, saaledes tilbød Schimmelmänn i 1761 gennem sin kommissær Iselin at levere sølv paa kredit mod 4 % aarlig rente¹. Aaret efter, da den spanske regeringstilladelse udeblev, vendte man sig mod Amsterdam, hvor der var givet tilsagn om 10.000 stück von achten² — en spansk mønt, der var den mest gængse europæiske mønt i Ostindien. — I 1760'erne forsvandt ethvert skær af offentlighed over de hjemlige sølvlicitationer. Man henvendte sig direkte til de faste storleverandører. Saaledes kan Iselin paa et direktionsmøde i 1764 give meddelelse om en forskrivning fra Unna og Wallich paa 100.000 rd. sølv at levere inden tre uger; der anføres ingen pris, men den ville ifølge Iselin blive 12 rd. 2 mk. pr. mk. fin³. Licitationen den 21/7 1767 kan muligvis tages for typisk for denne tid: direktionen aftalte indbyrdes før dens paabegyndelse at byde for kompagniet »for at moderere prisen«. Heroverfor erklærede etatsraad Fabritius, at han for egen regning beholdt en leverance paa 40.000 rd., hvilket blev ham bevilget til kurs 11 rd. 1 mk. 7 sk. Endelig ville man supplere summen ved at købe 5.000 mk. hos firmaet van Orsoy & Zoonen i Amsterdam. Det endelige resultat af licitationen er gengivet nedenfor i tabel 3⁴.

Tabel 3. Sølvlicitationen 1767 21/7.

Leverandører	Rd.
Fabritius & Wewer	98.000
Raphael Unna	20.000
Lazarus Wallich	30.000
Isac Jacob Ree	20.000
Amsel Jacob Meyer	12.000
Levin v. Halle	20.000
	200.000

¹ RA., Dir. Res. Prot. 1761 5/10, pkt. 3.

² Ibidem 1762 5/2, pkt. 1.

³ Ibidem 1764 10/10.

⁴ Ibidem 1767 21/7.

V. Asiatisk Kompagni og Schimmelmänn's finansielle transaktioner 1762—1767.

Denne ovenfor skitserede udvikling af sølvlicitationerne i slutningen af 1750'erne og i 1760'erne hænger sammen med, at Asiatisk Kompagni med sit efter datidens forhold store behov for ædelt metal maatte komme til at paavirke vekselkursen, hvilket blev særlig mærkbart i en tid, hvor de offentlige finanser og pengevæsenet var i forfald.

1757 blev banksedlernes indløselighed ophævet, og de nærmest følgende aar strømmede de danske sølvpenge ud af landet samtidig med, at papirpengenes mængde steg voldsomt som følge af den store kreditgivning, banken ydede under de gunstige handelskonjunkturer skabt af Syvaarskrigen mellem Frankrig og England. Endvidere bevirkede den oprækkende krigsfare i 1762, at staten yderligere støttede sig til banken, hvilket satte forøget gang i inflationen¹. Det var paa denne baggrund, at kompagniet begyndte at hente sølv i Spanien. Schimmelmänn, der som bekendt spillede en ledende rolle i dette tidsrumms finanshistorie, fik i begyndelsen af 1762 banken til at overlade ham 400.000 rd. i vekslere paa Hamburg². Den $\frac{12}{3}$ samme aar overdrog han kompagniet 50.000 rd. i vekslere paa sin faktor i Hamburg (Lehn), hvilket den $\frac{4}{6}$ suppleredes med yderligere 40.000 rd.³. Faa dage efter oprettedes en konvention mellem Schimmelmänn & interessenter paa den ene side og Asiatisk Kompagni paa den anden side, ifølge hvilken kompagniet forpligtede sig til inden udgangen af september 1762 ikke at købe vekslere i København eller lade trassere fra Hamburg, men modtage alt til et beløb af 100.000 rd. hamb. kurant hos Schimmelmänn & co⁴. Asiatisk Kompagni var fra nu af underlagt de almindelige bestræbelser for at sikre landet mod en katastrofal udvikling af dets valutamæssige forhold. Ved

¹ Dänische Wirtschaftsgeschichte (1933), 299 f.

² Jul. Schovelin: Fra den danske Handels Empire I (1899), 43.

³ RA., Dir. Res. Prot. 1762 $\frac{12}{3}$ og $\frac{4}{6}$.

⁴ Ibidem 1762 $\frac{11}{6}$.

sit tvangslaan i Hamburg den $30/6$ og ved aabningen af en vekselkredit for banken i oktober maaned hos ni store handels-huse sammesteds fremskaffede Schimmelmänn nye vekselbeløb til handelsverdenen¹, og Iselin, der paa een gang er direktør i kompagniet og Schimmelmänn's agent, kunne den $5/10$ meddele selskabet, at han havde forskrevet 10.000 stück von achten for dets regning, medens den resterende sølvmenge skulle indkøbes i Hamburg eller Amsterdam². Mod aarets slutning fornyede man forbudet mod, at kompagniet trasserede paa København eller købte rimesser sammesteds. Dette skete ved en ny konvention, denne gang mellem banken og Asiatisk Kompagni, hvorefter kompagniet samtidig maatte forpligte sig til for egen regning »at lade roullere indenlands 100.000 sterling eller 400.000 rd. hamb. banco«³. Asiatisk Kompagni skulle med andre ord gennem sine forbindelser i udlandet skaffe kredit til landet. Det lykkedes ogsaa. Kompagniet tegnede laanet paa obligationer hos sin mest benyttede faktor i Amsterdam, bankierfirmaet Christian van Orsoj & Zoonen⁴.

Det blev ikke det eneste laan, kompagniet blev tvunget til at optage, flere fulgte efter. De blev alle tegnet i Holland hos ovennævnte Christian van Orsoj & Zoonen, ligesom ogsaa Schimmelmänn under de kriseagtige forhold i aaret 1763 tyede til samme land og fik banklaan i stand hos bankierhusene Boas i Haag og Clifford & Zoonen i Amsterdam. I august 1764 meddelte overskattedekommisionen, der var hovedorganet for valutastabiliseringen og til hvem kompagniet i aarets begyndelse havde maattet transportere 200.000 rd. af sin i banken deponerede kapital, at Asiatisk Kompagni ikke kunne faa lov til at afdrage sin gæld i Holland i det paagældende aar, efter som bankens gæld først skulle bringes ned, og man ikke ønskede »at den ene ville agere til den andens nackdeel, og derved forarsages at coursen til landets store skade endnu meere

¹ Jul. Schovelin, anf. skr., 46 f.

² RA., Dir. Res. Prot. 1762 $5/10$.

³ Ibidem 1763 $25/2$, pkt. 7.

⁴ RA., Udenl. breves kopibog 1762 $13/11$ og $30/11$.

blev forhøjet¹. I følge dette program maatte kompagniet i november 1764 laane Schimmelmans for bankens regning 100.000 gylden hos Christian van Orsoj & Zoonen samtidig med, at dets engelske korrespondenter fik ordre til at rembourser sig paa Hamburg².

De almindelige forsøg paa at holde kurserne nede kom ogsaa til at berøre kompagniets auktioner over de hjemkomne ladninger. Selskabets ledelse indsatte i auktionsreglerne bestemmelser om, at store dele af betalingen skulle ske i form af vekslere til i forvejen fastsatte kurser. Saaledes satte man kursen paa hollandske vekslere ved auktionerne i efteraaret 1763 og 1764 til henholdsvis 125 og 124, hvilket i begge tilfælde var lave kurser, der tilsyneladende skulle sikre kompagniet billig udenlandsk valuta³. Køberne indrettede imidlertid deres bud paa auktionen herefter, tvang varepriserne ned og gjorde derved fordelene ved denne foranstaltning illusorisk set fra et kompagnisynspunkt⁴. Spørgsmaalet om en fast kurs blev for alvor aktuelt for selskabet, da overskattedirektionen omkring aarsskiftet 1764/65 endelig gav tilladelse til afvikling af dele af den efterhaanden meget store hollandske gæld og i den anledning skulle levere de nødvendige rimesser til Asiatisk Kompagni. Overskattedirektionen forlangte, at kompagniet skulle købe rimesserne til kurs 125, hvilket man dog satte sig kraftigt imod fra selskabets side med det resultat, at de to institutioner enedes om kurs 124 som fast kurs for aaret 1765⁵. I januar maaned dette aar kunne Asiatisk Kompagni da tilbagebetale Christian van Orsoj & Zoonen det ovenfor omtalte mindre laan paa 100.000 gylden til kurs 124. Vekslen var trukket paa Clifford & Zoonen i Amsterdam⁶. I februar fulgte et afdrag paa 500.000

¹ RA., Dir. Res. Prot. 1764 ³⁰/₃. Overskattedirektionen I, A, XXXVI, 4, 1764 ³¹/₆.

² RA., Dir. Res. Prot. 1764 ²⁹/₁₁. Udenl. breves kopibog 1764 ⁸/₁₂.

³ RA., Dir. Res. Prot. 1763 ²¹/₉ og 1764 ²⁶/₉.

⁴ RA., Overskattedirektionen I, A, XXXVI, 4: 1765 ³/₁.

⁵ Ibidem.

⁶ RA., Udenl. breves kopibog 1765 ¹⁹/₁. Negotie Hovedjournal 1765 ²⁶/₁.

gylden paa den store gæld fra 1762 — ligeledes veksel paa Clifford & Zoonen — og den $1\frac{3}{2}$ fulgte en skriftlig overenskomst mellem Asiatisk Kompagni og overskattedirektionen, hvori terminerne for hele gældens afbetaling var fastsat¹. Herefter skulle kompagniets gæld hos Christian van Orsoj & Zoonen være ude af verden til marts 1766. Kursen skulle for alle terminer være 124. Allerede en maaned efter lykkedes det imidlertid for kompagniet at faa kursen sat ned til 116, til hvilken kurs man afdrager 70.000 gylden i marts maaned og 300.000 gylden i april, hvorefter afbetalingen standser². Den direkte aarsag hertil var sølvtratterne fra Spanien, der ogsaa skulle betales, indirekte var det Schimmelmänn, som forlangte, at kompagniet selv maatte skaffe de fornødne rimesser. Kompagniets direktion klagede i et fortørnet brev til overskattedirektionen over Schimmelmänn og pegede paa den fare for en ny kursstigning, der laa i den nyskabte situation. Resultatet blev, at Asiatisk Kompagni maatte optage et nyt laan hos Christian van Orsoj & Zoonen paa 400.000 gylden. Til gengæld lovede overskattedirektionen at dække omkostningerne³.

Den følgende tid er fyldt med klager fra kompagniet til overskattedirektionen og Schimmelmänn over, at afdragene lader vente paa sig. Man henviser til de vanskeligheder, der herved er opstaaet for selskabet hos dets hovedfaktor i Amsterdam⁴. Først i maj 1766 er kompagniet i stand til at sende et nyt afdrag paa den gamle gæld, til gengæld omfatter dette gældens restbeløb: 343.200 gylden⁵. $1\frac{3}{8}$ kunne direktionen mødes og eftertælle

¹ RA., Overskattedirektionen I, A, XXXVI, 4: 1765 $1\frac{3}{2}$. Dir. Res. Prot. 1765 $1\frac{6}{2}$.

² RA., Overskattedirektionen I, A, XXXVI, 4: 1765 $1\frac{1}{3}$. Udenl. breves kopibog 1765 $\frac{23}{3}$ og $\frac{20}{4}$. Negotie hovedjournaler 1765 $\frac{23}{3}$ og $\frac{20}{4}$.

³ RA., Overskattedirektionen I, A, XXXVI, 4: 1765 $\frac{25}{8}$ og $\frac{1}{8}$. Kompagniet nedsatte i overensstemmelse med den nævnte kursnedsættelse kursen paa hollandske vekslers ved efteraarsauktionerne til $116\frac{0}{10}$, jfr. Dir. Res. Prot. 1765 $1\frac{0}{7}$.

⁴ RA., Udenl. breves kopibog 1765 $\frac{20}{8}$. Overskattedirektionen I, A, XXXVI, 4: 1765 $\frac{20}{12}$ og 1766 $\frac{13}{2}$. Indenl. breves kopibog 1766 $\frac{4}{1}$ og $\frac{28}{1}$.

⁵ RA., Overskattedirektionen I, A, XXXI, 4: 1766 $\frac{24}{8}$.

de hollandske obligationsstykker, der var ialt 315 stykker til et samlet beløb af 1.301.400 gylden »og efter at de var eftersat og noteret blev altsammen kasseret og opbrændt«¹. Tilbage var gælden paa de 400.000 gylden. Ogsaa den lykkedes det efter gentagne henvendelser til Schimmelmänn at faa afviklet: i april 1767 kunne kompagniet omsider købe seks veksler hos Schimmelmänn trukket paa fem amsterdamske bankierhuse til ovennævnte beløb. Kursen var nu 124¹/₂!²

Asiatisk Kompagni undgik ikke at lide tab ved disse paa-tvungne operationer, der bevirkede, at de forholdsvis faste rammer, som i periodens begyndelse eksisterede omkring sølvkøbene, ganske sprængtes, hvorved vejen laa aaben for spekulationer, der uden tvivl har været profitable for den inderkreds, der havde haand i hanke med kompagniets affærer.

VI. Asiatisk Kompagnis vekseltrafik.

Det var ikke blot ved sine sølvkøb, at kompagniet havde behov for gangbar udenlandsk valuta. Visse af udgifterne i forbindelse med skibenes udredninger skulle ligeledes betales i udlandet, først og fremmest assicurancen, men ogsaa vareleverancer (krudt, hamp, sejldug m. v.). Denne vekseltrafik kan belyses gennem det store materiale, der findes i kompagniets brevbøger og negotiejournaler. Den følgende tabel 4 omfatter de udsendte — remitterede — veksler i tiden 1732—1758, saavel sigt- som datoveksler lydende i engelsk £ sterling.³

¹ RA., Dir. Res. Prot. 1766 ¹³/₆.

² RA., Indenl. breves kopibog 1767 ⁹/₅. Negotie hovedjournaler 1767 ¹⁴/₄ og ²⁵/₄.

³ Kun de remitterede veksler er bevaret. Det er derfor vanskeligt at konstatere det i denne tid udbredte vekselrytteri, jfr. Eli F. Heckscher: En vekselryttare under Frihetstiden, Historieuppfatning, materialistisk och annan (1944). Forovrigt viser materialet, at betegnelserne l/ (laßt) og o/ (ordre) dækker trassat, modsat vore dage, hvor l/ dækker trassat, mens o/ dækker remittent (Udenl. breves kopibog 1755 ²/₉).

Tabel 4. Remitterede veksler i £ 1732—58.

Tid (Maaneder)	Beløb (£)	Antal veksler	Gennemsnit pr. veksler
over 2 ¹ / ₂	3.302	18	184
2—2 ¹ / ₂	5.126	17	302
2	21.841	129	169
1—2	8.021	58	139
under 1	6.096	34	179
Ialt ...	44.386	256	173

Som det ses, var hovedparten 2 maaneders veksler. Materialet tillader kun at følge en mindre del af vekslernes gang, inden de naaede kompagniet, idet brevbøgerne oftest kun angiver trassat, beløb og tid. Men den del, der kan følges, viser, at hovedparten af vekslerne stammer fra Norge. For eksempel købte kompagniet i 1735 syv saadanne veksler, der samlet sendes til selskabets hovedkorrespondent i London, John Collet. Som trassenter figurerer: H. J. Soelberg, Collet & Leuch i Christiania, G. og Z. Simonsen i Skien (2 stk.), Nicolas Dunn i Bredvig, R. Mocliff i Frederikshald og Georg Widget i Arendal. Trassaterne er alle engelske firmaer henholdsvis i London og Great Yarmouth. Remittenten er H. J. Soelberg.

Tabel 5 viser de tilsvarende forhold for remitterede veksler i gylden hollandsk kurant i samme tidsrum.

Tabel 5. Remitterede veksler i fl. h. c. 1732—58.

Tid	Beløb (fl. h. c.)	Antal veksler	Gennemsnit pr. veksler
over 3 uger	150.470	150	1.003
3 uger	33.275	43	774
14 dage	202.538	275	737
under 14 dage	22.948	33	695
Ialt ...	409.231	501	817

Det er her 14 dages vekslen, der er den dominerende. Dette hænger bl. a. sammen med, at de hollandske veksler p. gr. a. kursforskellen var mindre værd end de engelske. Hovedparten hidrørte, saavidt det kan afgøres, fra de københavnske størkøbmand ofte fra selve direktionen.

VII. Den asiatiske handel.

Hvad var det for en handel Asiatisk Kompagni ønskede at deltage i? For at klargøre dette vigtige spørgsmaal maa det først og fremmest betones, at denne tids asiatiske handel hvilede i sig selv. Europæerne fra den gamle og nye verden deltog i den, men alene i kraft af deres ædle metaller var det muligt for dem at hjemføre Østens mangeartede produkter. Vare-mæssigt ydede de derimod kun lidt, men nøjedes med at opsøge de store handels- og produktionscentre og søgte saa iøvrigt at glide ind i de gamle asiatiske søruter og deltage i formidlingen af handelsomsætningen mellem de enkelte omraader.

Taget i sin helhed kan man skelne mellem fire eller snarere fem store omraader, imellem hvilke der indbyrdes udfoldedes et livligt handelsmæssigt samkvem, ligesom der fra de enkelte centre foregik en betydelig lokal handel¹. Saaledes var Bengalen det ubestridt største handels- og produktionscentrum i Forindien. Herfra gik lokale ruter til Adtschin paa Sumatra, der var et vigtigt sæde for opiumshandelen, til Koromandelkysten, hvor man handlede med de fremmede skibe fra Europa, til den vanskeligt tilgængelige Malabarkyst, der var velforsynet med peber, kanel, kardemomme og tømmer, til de gamle handelssteder ved den persiske golf, rige paa den persiske verdens mangfoldige produkter og et vigtigt bomuldsdyrkende omraade, hvorfra der med udgangspunkt i byerne Bombay og Suratta gik lignende handelsruter, der omspændte hele Forindien og strakte sig helt til Bagindien og Kina. De engelske, franske

¹ Nedennævnte skildring¹ bygger paa Ziervogels anmærkninger 1758 16/10, RA. Esmarck I, no. 26.

og hollandske kompagnier i Bengalen deltog ivrigt i denne handel. Saaledes sendte de hvert aar skibe ladet med ris, sukker, raasilke m. v. fra Bengalen til Malabarkysten, hvor varerne ombyttedes med peber, alun, safran og sandel; derpaa fragtedes de til kysten ved Malakka, hvor ladningerne afhændedes mod bly, tin og sago. Herfra gik sejladsen videre til Kanton i Kina, hvor skibene indtog en returlast bestaaende af tutenage, porcelæn, silke, the, rabarber m. m., som blev ført direkte tilbage til Bengalen, hvor ladningerne blev solgt paa offentlige auktioner.

Kanton i Kina var hovedcentret for de direkte skibe, der kom fra Europa for at hente the, og som alle medførte store mængder af ædelmetal. Men byen fik ogsaa indirekte andel i den anden betydelige strøm af ædelmetaller, der flød til Asien fra Amerika. Dette skete ved hjælp af silken, der i store mængder hvert aar i marts maaned førtes til Manilla paa Filipinerne, hvor man sammen med skibe fra Forindien — der strømmede til, naar vestmonsunen i juni maaned begyndte at blæse — i spænding ventede paa de spanske sølvskibe, der omkring 1. juli returnerede til Manilla efter den lange færd over oceanet fra Acapulca ved Mexicos stillehavskyst¹.

1. Den indiske handel.

Koromandelkysten, Indiens østkyst, hvor Trankebar laa, var det sted, hvor skibene fra Europa først søgte ind efter den lange sejlads fra Kap det gode Haab, idet den nærmere liggende Malabarkyst var vanskelig at besejle med store skibe. Den forblev gennem aarhundreder samlingsstedet for de asiatiske ruter. Det var ikke noget ufrugtbart land, en ret rigelig regn

¹ Ofte fortsatte skibene fra Indien med nordostmonsunen i novbr. og decbr. til Kanton, hvor de indtog silke, som derpaa sejledes til Manilla, hvorpaa de endelig returnerede til Forindien. Formelt var handelen paa Manilla afhængig af den spanske konges tilladelse, men først omkring aarhundredets midte, da spanierne oprettede et kompagni med monopol paa denne handel, blev det vanskeligere for de andre nationer at deltage i den. Jfr. Promemoria fra Breckwoldt af $\frac{4}{10}$ 1752 ang. handelen paa Manillen og andre steder i Indien, RA. Esmarck I, no. 23.

muliggjorde dyrkning af hvede, ris, hirse og paa det tørre højland bomuld. Men kystens egen produktionskapacitet var dog ikke overvældende stor, og europæernes interesse for Koromandel var snarere geografisk bestemt: som Manilla var ud- og indfaldsporten til Mexico, var Koromandelkysten det til Europa¹. Trankebar i sig selv var derfor utilstrækkelig som basis for kompagniets handel. Ligesom de store europæiske landes handelselskaber søgte det danske kompagni at vinde indpas paa rigere produktionssteder, først og fremmest Bengalen. I perioden 1732—1772, hvor opgøret mellem England og Frankrig fandt sted, skulle der synes at være store muligheder herfor, og det lykkedes da ogsaa at oprette en loge i Bengalen; men det viste sig snart, at de store landes kompagnier kunne blive enige, naar det gjaldt om at forhindre de mindre magters fremtrængen². Hertil kom det moment, at det danske kompagni kun nødigt paatog sig de store udgifter en saadan »imperialisme« medførte, men søgte at læsse byrderne over paa statsmagten. Det var saaledes ved hjælp af kgl. tropper og to krigsskibe, at man i 1753 tilkøbte sig en lille flække ved Huglifloden i Bengalen, der blev grundlaget for logen »Frederiksnagor«. Den samme ekspeditionsstyrke »besatte« 1. januar 1756 øgruppen Nicobarerne.

¹ Jfr. RA., Esmarek I, no. 26, Ziervogels anmærkninger af 16/10 1758. Dette indtryk af Koromandelkysten (Tanjour) som værende et handelscentrum og tilvirkningssted for importerede raavarer bestyrkes, naar man læser englenderen Petrie's beskrivelse fra 1782, hvori det bl. a hedder: »Tanjour was formerly a place of great foreign and inland trade, it imported cotton from Bombay and Surat, raw and worked silks from Bengal, sugar, spices etc. from Sumatra, Malacca and the eastern islands, gold, horses, elephants and timber from Pegu and various articles of trade from China . . . The exports of Tanjore were muslins, chintz, handkerchiefs, gingham, various sorts of longcloths and a course printed cloth, which last constitutes a material article in the investments of the Dutch and the Danes being in great demand for the African, West Indian and South American markets«, Fourth Report of the Committee of Secrecy, 1782, Appendix no. 22, cit. efter Romesh Dutt: The economic History of India under early British rule (1908), 105—06.

² Om denne periodes kolonisationsforsøg og ekspeditioner se Kay Larsen: De danske ostindiske Koloniers Historie I—II (1908).

Dette fik dog ingen reel betydning, da soldater saavel som kolonisateurer hurtigt bukkede under p. gr. a. det usunde klima. Besiddelserne i Bengalen havde under de urolige forhold i 1750'erne og 1760'erne svært ved at klare sig, og direktionen i København var letsindig nok til at engagere sig med fremmede projektmagere, der gjorde mere skade end gavn. Selve den gamle hovedkoloni i Trankebar led ogsaa i periodens slutning under de fransk-engelske kampe. De danske kolonifolk var ikke alle lige energiske, og kompagniet havde jævnligt meget svært ved at finde guvernører, der ville blive en længere aarrække i det fremmede. Heller ikke undgik man misbrug fra enkelte guvernørers side¹. Det er næppe uberettiget at sige, at de indiske faktorier var og blev kompagniets smertensbarn.

Det tilkom faktorierne at sørge for, at der ved skibenes ankomst var tilstrækkelige forsyninger af returvarer til stede, hvad enten disse varer var koloniens egne produkter, eller de stammede andre steder fra. Denne opgave lykkedes dog kun i begrænset omfang for de danske faktorier². Allerede i 1738 meldte de første vanskeligheder sig. Paa grund af »regntid, uroligheder og dyrtid« var det umuligt at fremskaffe tilstrækkelige mængder returvarer til skibet »Kronprinsen«, der derfor maatte lade en del af sin medførte kapital blive tilbage i Trankebar³. 1741 gentog det samme sig, denne gang p. gr. a. »dyrtid

¹ 1759 anlagdes for eksempel sag mod den tidligere guvernør Krog, hvorunder store misbrug blev afsløret. Jfr. RA., Generalforsamlingsprotokol 1761 1⁴/₂, pkt. 5.

² En gennemgang af *Negotie hovedbøgerne* for Trankebar, samt *Aparte Fonds kassebøger 1735—58* og *Cargaisons kassebog 1760-62* viser, at kompagniet har købt store dele af dets varer af indiske købmænd, der fungerede som mellemmand mellem de indiske bønder og europæerne. I periodens begyndelse er saaledes firmaet *Sjungarama & Sunderdasses* et af de mest benyttede, i periodens andel halvdel købmanden *Wengadasela Setti*. At disse købmænd ikke altid har været prompte leverandører viser et eksempel i *Cargaisons kassebog 1761* 2¹/₈ (RA.), hvor *Wengadasela Setti* tilbagebetaler 2.816 rd., som han i 1758 har faaet i forskud paa *kalia-turtræ*, hvilken leverance ikke er blevet effektueret.

³ RA., Generalforsamlingsprotokol 1738 3¹/₇, pkt. 2.

som følge af misvækst«, og man maatte lade 19.259 rd. blive staaende i kolonien¹. Ogsaa i den følgende tid viste det sig vanskeligt at skaffe tilstrækkelige returvarer, og de efterladte summer blev samlet i en saakaldt bodmeri- og fabrikskonto, der skulle danne en art reserve under den kontinuerende fond i Indien. I 1742 er denne reservefond vokset til 66.249 rd., et daarligt tegn, der er ensbetydende med, at pengene staar uvirk-somme og ikke omsættes i returladninger². Intet under at man ved konventionsændringen i 1743 indskærpede nødvendigheden af rettidigt at sørge for returladninger. Samme aar fik Fabritius & Wewer et skib sendt af sted til Bengalen og Malabarkysten efter peber og prøvede dermed at anvise nye veje. I slutningen af 1740'erne skete der nogen bedring. Underskudet paa kolonien afløstes at et mindre overskud, der i 1748 var paa 2.329 rd. Herligheden varede dog ikke længe, idet den fransk-engelske kolonikrig virkede ødelæggende³. I periodens sidste halvdel maatte ostindienfarerne selv sejle rundt og afsætte deres ladninger samt købe returladninger. I denne trafik spillede indfødte købmænd en stor rolle, hvilket skulle fremgaa af nedennævnte eksempel, der mere udførligt illustrerer denne tids danske ostindiske handel⁴.

Skibet »Kronprinsen« afsejlede $17\frac{1}{2}$ 1760 fra København. I instruksen til kaptajn og købmænd (el. supercargoer) hed det, at man i Trankebar skulle forhøre, hvor meget returgoods, man raadede over, dette skulle indtages og skibet derefter sejle til »Frederiksnagor« i Bengalen og modtage resten. At direktionen regnede med, at hovedparten maatte fremskaffes sidstnævnte sted, fremgaa deraf, at man i samme instruks udnævnte en armenisk købmand i Bengalen ved navn Galdar til kommissær med det hverv at skaffe returladningen til veje. 22. august samme aar ankrede skibet op paa Trankebars red. Som forudset i instruksen viste det sig, at der kun var lidt returgoods

¹ RA., Generalforsamlingsprotokol 1741 $23\frac{1}{9}$, pkt. 1.

² Ibidem 1742 $5\frac{1}{9}$, pkt. 2.

³ Ibidem 1748 $10\frac{1}{9}$, pkt. 3.

⁴ RA., skibet »Kronprinsens« negotieprotokol 1760—62.

at faa: noget kaliaturtræ, 200 sække salpeter og to pakker bengalske tørklæder. Det øverste raad i kolonien — det saakaldte »sekrete« raad — ønskede derimod penge, hvilket supercargoen maatte udlevere tillige med noget vin. Man søgte saa at sælge dele af ladningen til englænderne, men uden held, idet der ikke kunne opnaas enighed om prisen. Skibet sejlede da $\frac{1}{9}$ til Madras for at faa sine medførte penge omvekslet til bengalsk mønt. Dette lykkedes ikke, men den engelske guvernør i Madras købte noget rødvin, tjære, beg og sejdug og betalte med en veksels paa Calcutta i bengalsk mønt. Den $\frac{24}{9}$ ankom man til Bengalen og havde det første møde med kommissær Galdar, der omgaaende erklærede sig ude af stand til at sælge »Kronprinsens« ladning, endsige skaffe en returladning. Resultatet blev derfor, at kaptajn og supercargoen rejste til Calcutta, hvor de af den derværende engelske guvernør blev henvist til dennes kommissær, Henkok, en meget kostbar herre, der nok ville købe en del af skibets ladning, men ikke dets kviksolv, guld- og sølvtraad, da der netop var kommet store mængder heraf til Indien med de engelske kompagniskibe. Det lykkedes dog ved forhandling at faa ham til at tage det meste af ladningen og love at levere returvarer inden den $\frac{10}{2}$ 1761 paa de vilkaar, at »Kronprinsens« ladning skulle leveres i Calcutta, hvilket var ensbetydende med, at man maatte betale $4 \frac{0}{10}$ told til det engelske kompagni og $2 \frac{1}{2} \frac{0}{10}$ i transport og risiko. Til gengæld skulle returvarerne leveres paa redens ved »Frederiksnagor«. Galdar fandt tilbudet uantageligt og foreslog, at man lod skibet ligge over og ventede til næste aar med at sælge. Da han imidlertid ikke ville garantere supercargoen bedre priser ved denne fremgangsmaade, foretrak man Henkoks tilbud. En engelsk snav kom fra Calcutta og hentede ladningen. Samtidig solgtes mindre partier vin, isenkram og kobber til indfødte købmænd. Hovedparten af returvarerne skulle bestaa af salpeter, men til supercargoenes sorg gik denne del af handelen langsomt, og kvaliteten var ikke den bedste. Klager til Henkok hjalp ikke. 15. marts var skibet omsider færdigladet og sejlklar. Man havde da endnu en del fløjls tilovers, som blev tilbudt Galdar

til den københavnske indkøbspris, men han afslog. Til gengæld hjalp han kompagniet med at optage et engelsk vekselaan paa 40.000 rupier i Calcutta, som skulle betales i dansk mønt i Europa. De mange ekstraudgifter i forbindelse med de høje indkøbspriser havde bevirket, at skibets medbragte kapital ikke kunne slaa til. Endelig fik Galdar selv $2\frac{1}{2}\%$ i provision for sit hverv.

Der kunne gives flere eksempler paa, at den indiske handel stadig paaførte kompagniet tab. Ved opgørelsen i 1772 viste det sig, at de indiske aktiver maatte nedskrives ganske betydeligt ialt med 48 %. Værst stod det til med logen i Bengalen, hvis værdi reduceredes med 72,1 %¹. Denne udvikling er baggrunden for 1772-oktrojens frigivelse af handelen paa Indien og statens endelige overtagelse af besiddelserne i 1777. Den tabgivende handel forklarer ogsaa, at man med større iver kastede sig over den kinesiske handel, hvor kompagniet kun var bebyrdet med faa faste anlæg.

2. Kinahandelen.

Handelen med europæerne var fra kinesisk side lagt i faste rammer². Kanton var den eneste havn, disse i denne periode maatte anløbe, og skibene maatte ikke ligge ud over sæsonen. De skulle gaa til Macao, hvis de blev forhindret i rettidigt at afsejle til Europa. Her maatte ogsaa de europæere opholde sig, som forblev i Kina efter sæsonens ophør (de saakaldte »overligere«). Hvert lands kompagni havde en »bankesal« paa øen Whampoe til skibsreparationer m. v., samt et fabriks i selve Kanton, som blev udlejet af det kinesiske købmandsgilde, gennem hvilket al handelen foregik: Kohonget. Dette

¹ RA., hovedbøgerne, Kompagniets Etat i Ostindien ³¹/₁₂ 1772: Ejendomme.

² Se Kay Larsen: Den danske Kinafart (1932). Der raader nogen uklarhed m. h. t. Kantons stapel for Europafarten. Engelske kilder angiver tidspunktet til 1757 (saaledes H. B. Morse: The guilds of China with an account of the gild merchant or Co-hong of Canton (1909), 68). De danske skibe anløb kun Kanton hele perioden igennem.

var stiftet i 1720 og var fra 1725 til 1771 ene om handelen med de fremmede. Det bestod af et lille antal købmænd, der samtidig over for de kinesiske regeringsmyndigheder havde ansvaret for europæerne. De maatte staa inde for, at ind- og udførselstolden til Hoppoen blev betalt, ligesom alle forespørgsler til denne høje embedsmand, der var kejserens personlige tilsynsførende med fremmedhandelen, gik gennem Kohonget, idet hver fremmed nation valgte en Hong-købmand til sponsor, d. v. s. agent eller varetager af dens interesser. Endelig eksisterede der udførlige og strenge regler for europæernes almindelige færd i Kanton by.

Det var først og fremmest the, europæerne købte hos Hongkøbmændene. Theen til Europa dyrkedes i to provinser i Kantons nærhed. Den gang som nu var det bønderne, der havde buskene i smaahaver. Her plukkedes bladene i højsommeren og blev solgt til de indenlandske købmænd, der fungerede som Kohongets opkøbere. Fra september til december førtes den tørrede the til Kanton og blev pakket hos storkøbmændene i de store thehuse, hvor de europæiske supercargoes besaa og købte varen. Af andre kinesiske varer, der købtes af europæerne, skal nævnes sagoen, silken og porcelænet.

Skibenes supercargoes havde et ansvarsfuldt hverv. Der var ikke megen kontrol med deres dispositioner i det fremmede, hvorfor kompagniet maatte være omhyggelig med, hvem det sendte ud. I begyndelsen af denne periode, da Kinahandelen var ny og saa godt som aldrig før drevet fra Danmark, anvendte Asiatisk Kompagni en del hollandske supercargoes. Senere gik man over til danske. Allerede i 1739 foretog kompagniet undersøgelse af to supercargoes dispositioner i Kina. Det viste sig, at de havde optaget laan for egen regning uden at indføre det i bøgerne, hvorfor de blev suspenderet¹. Supercargoernes ansvar blev endnu større, da man begyndte at lade nogle af dem ligge over. I 1742 traf direktionen bestemmelse om »nogle bequemme subjecters tilbageblivelse i China« for at slutte fordelagtige kontrakter om the mod forudbetaling af en del paa

¹ RA., Generalforsamlingsprotokol 1739 ³/₁₂, pkt. 4.

regning, saaledes som andre nationer gjorde¹. Samme skete 1744, hvor syv mand blev ladet tilbage. Fra 1760 er det en fast institution. Aarsagerne hertil var flere; det kunne dels skyldes, at der ved sæsonens afslutning var the tilovers, som man ønskede at erhverve billigt til næste aars skibe, dels — og mere afgørende — at der som følge af den stadig voksende strøm af europæiske skibe til Kina opstod mangel paa the, hvorfor hver nation søgte at sikre sig det nødvendige ved kontrakter. I de første 10—15 aar af perioden kom aarlig mellem 12 til 16 europæiske skibe til Kanton, medens der i resten af tiden kom 24 til 30 skibe om aaret. Dette maatte naturligvis skabe en øget efterspørgsel, og Kohonget benyttede lejligheden til at skrue priserne i vejret, hvilket især lykkedes i sæsonen 1760, hvor en skærpet lavspolitik fra kinesisk side bevirkede, at alle de handlende nationer maatte betale i dyre domme for theen. I længden var en saadan politik dog ikke mulig, men da priserne atter faldt, havde det udviklet sig til en fast institution at lade repræsentanter for kompagniet ligge over. Yderligere spillede det for det danske kompagni en rolle, at man ved dette »overlag« sparede mandskabsrum paa skibene.

Denne prisudvikling kan nøjere følges gennem de bevarede kasse- og handelsjournaler for skibene og faktoriet i Kanton². Tabel 6 gengiver indkøbspriserne for den thesort, der købtes i størst mængde, nemlig Bohe-theen, saaledes at den overvejende pris er angivet for hvert skib, der foreligger oplysninger om, tillige med de yderpunkter, prisen bevægede sig mellem. De sidste kolonner rummer oplysninger om de laan, der især i periodens senere aar blev stiftet i forbindelse med theindkøbene.

Det fremgaar af omstaaende tabel, at man — bortset fra de første aars svingende priser — kan tale om en konstant ret jævnt voksende stigning i indkøbspriserne for Bohe-the til og med sæsonen 1754. Derpaa indtræder der et fald, som

¹ RA. Generalforsamlingsprotokol 1742 ³/₆, pkt. 5.

² RA. Tabel 6 giver den overvejende pris (mediantallet), der har den fordel frem for en gennemsnitspris (middeltal), at den altid repræsenterer en virkelig eksisterende pris.

Tabel 6. Kinesiske thepriser (Bohe) 1734—1772.

Sæson	Medianpris (tail pr. picul)	Spredning (tail pr. picul)	Bodmeri (tail)	Veksel (tail)	Rente	
					Bodm. %	Veksel %
1734....	11,0	10,4—13,0
1736....	14,8	13,0—17,0	3.000	..	40 à 50	..
1737....	12,5	12,0—17,0
1738....	15,0	14,5—15,7
1739....	14,2	10,5—14,5
1740....	11,7	10,1—13,6
1742....	15,0	12,0—15,6
1744....	13,0	11,8—14,2
1745....	13,8	13,2—14,5
1746....	13,8	11,0—14,5
	14,0	11,0—15,0
1747....	14,0	13,6—14,5
1748....	14,7	14,5—15,5
	14,8	14,5—15,5	20.973	..	30	..
1749....	15,6	14,6—16,0
1750....	15,6	15,4—16,0
	16,0	15,5—16,0
1751....	16,0	13,5—16,0
1752....	16,1	15,9—16,7
	16,1	15,9—16,7
	16,0	13,5—16,0
1753....	17,2	16,0—18,5
	17,2	16,0—18,5	24.000	..	34	..
1754....	18,2	15,5—18,2
1755....	15,5	15,0—17,2	14.000	..	30	..
1756....	12,5	11,5—13,6	21.000	..	25	..
1757....	12,5	10,0—12,5
1758....	12,5	8,0—13,5
1759....	15,2	14,4—16,0	2.000	15.000	30	15
	16,0	15,5—18,5	14.330	15.000	30 à 33	15
	17,2	16,8—18,0	43.410	13.980	30	15
1760....	19,5	18,9—20,4	10.544	19.374	20 à 30	15
	19,5	18,9—20,4	25.002	9.745	30	15
1761....	19,3	11,5—19,3
1762....	17,5	17,5—18,5	34.690	18.890	30—33	15—16
	18,8	12,0—18,8	46.888	11.195	23—30—32	15

Tabel 6 (fortsat).

Sæson	Medianpris (tail pr. picul)	Spredning (tail pr. picul)	Bodmeri (tail)	Veksel (tail)	Rente	
					Bodm. %	Veksel %
1763....	19,9	17,0—19,9	10.194	8.700	30	15
	16,0	12,0—19,9
	17,3	12,0—19,9	9.300	..	30 à 31	..
1764....	19,0	19,0	4.600	1.500	30	15
	19,0	16,5—19,0	ialt ca. 30.500
1765....	19,5	18,5—19,5	7.988	1.678	30 à 33	15
	18,5	18,5—19,5	6.783	2.740	30	15
1766....	17,8	15,8—18,0	..	11.250	..	15
1767....	17,0	15,5—18,3
	18,0	15,5—18,3	4.855	..	24	..
1768....	14,8	11,0—15,0	9.383	11.520	24	..
1769....	14,5	11,5—14,6
1770....	14,0	14,0—14,8	2.160	..	24	..
	14,0	14,0—16,5
1772....	13,5	12,5—14,0	ca. 7.600	20
	13,5	12,5—14,0	9.900	20

bevirker lave priser i sæsonerne 1756—1758. Med sæsonen 1759 spores en betydelig stigning, som fortsætter de følgende aar, der er præget af meget høje indkøbspriser. Det er i disse aar antallet af europæiske skibe i Kanton er blevet stort samtidig med, at Kohonget forsøger en kraftig monopolpolitik. For Danmarks vedkommende er det i denne tid, at »overlaget« blev en fast institution. Periodens sidste aar — aarene fra sæsonen 1768 og fremefter — præges derimod af et betydeligt fald i priserne.

Disse lave priser ved periodens slutning foraarsagede, at »overlaget« under den store diskussion, der opstod i forbindelse med det nye selskabs start i 1772, blev angrebet af et af medlemmerne af det gamle selskabs bestyrelse, Søren Lykke, der hævdede, at der nu ikke længere var basis for denne praksis, idet de lave thepriser var udtryk for rigelige mængder af the. Han mente tværtimod, at vinterkontrakterne fordyrede prisen

ved det forskud, man gav de kinesiske købmænd. Han hævdede, at overliggerne blev lønnet daarligt, hvorfor de tjente penge ved at optage laan i Europa mod høj rente og videre-udlaane pengene i Kina mod en endnu højere rente — altsammen til skade for kompagniet¹. Søren Lykkes paastande blev imødegaaet af Westergaard og Fritz, der ligesom Lykke begge havde opholdt sig i Kanton som supercargoe². Deres væsentligste argument var, at da de øvrige nationer ikke ville opgive at lade supercargoe ligge over i Kina, kunne Danmark heller ikke gøre det. Iøvrigt mente de, at der var knyttet store prismæssige fordele til »overlaget«, hvilket de søgte at bevise ved at opstille en oversigt udarbejdet paa grundlag af skibenes handelsjournaler. Denne oversigt er gengivet nedenfor i tabel 7. Den viser tillige de forskellige kontraktsformer. De deri nævnte vinterkontrakter omhandlede væsentlig kun Bohe-the.

Ifølge denne oversigt betalte man betydelig lavere priser for the leveret eller kontraheret om vinteren, medens skibene var borte, end for the, der blev købt i højsæsonen i november og december. Dette var ganske naturligt, eftersom kvalitetsforskellen mellem vinterthe og sommerthe var stor. Sammenligner man de danske vinterthekontrakter med det materiale, der er tilgængeligt i H. B. Morse' udgave af handelsjournalerne fra det engelske ostindiske kompagnis supercargoe i Kanton³, vil man se, at de danske købmænds dispositioner med hensyn til vinterthe ikke var ufordelagtigere end de tilsvarende engelske, hollandske og svenske kontrakter. Derimod ligger de danske priser paa the købt i højsæsonen i flere tilfælde højere end de engelske, og i modsætning til det engelske kompagni bestod

¹ Lykkes betænkning findes i »Betænkninger over Udkastet til Konventionen og nærmere Forslag desangaaende« (1772), 57-63.

² Deres imødegaaelse findes i »Grunde for den af os udkastede og derefter i det asiatiske Compagnis Generalforsamling den 3. Aug. 1772 approberede Konvention tillige med Svar paa de saakaldte Betænkninger over Udkastet« (1772), 71—84.

³ H. B. Morse: *The Chronicles of the East India Company trading to China 1635-1834*, V. Suppl. 1742—72 (1929).

Tabel 7. Kinesiske kontraktformer 1760—71.

Aar	The pakket om vinteren mod kontant	The kontraheret om vinteren		The kontraheret om vinteren med løfte om forskud ved skibenes ankomst	The kontraheret ved skibenes ankomst		The kontraheret i novbr. og decbr. uden forskud
		Pris (tail)	Heraf forskud (tail)		Pris (tail)	Heraf forskud (tail)	
1760...					18,9— 20,4	.. 15	
1761...	11,5	13,5	8		19,3	13	19,3
1762...	12		17,5— 18,8	14— 15	..
1763...	12—13	15	7	16	17,3— 19,9	17— 15	17
1764...		16,5	10	17,5	19	16	..
1765...		18,5— 19,5	16	18,5
1766...	..	15,8	8	17	18	12	..
1767...	..	15,5	10	17	18,3	14	15,5—17
1768...	11	14,6	10	15
1769...	11,6	14,5	2
1770...	..	14	6,5
1771...	..	12,5— 12,8	11

hovedparten af de danske theladninger af dyr Bohe-the, indkøbt i højsæsonen (jfr. tabellerne 6 og 7). Spørger man om grunden til, at det danske kompagni ventede med at købe sin the til den dyre sæson, hvor konkurrencen skruede prisen i vejret, kan forklaringen muligvis være den, at man ønskede saa god en kvalitet som mulig, hvorfor man ventede paa den nye høst. Men dette er sikkert ikke hele forklaringen. Handelen med the var ikke blot et spørgsmaal om kinesisk monopol, kvalitet og sæsonudbud, det var ogsaa et spørgsmaal om likvide midler. En bemærkning i handelsjournalen for skibet »Kongen af Danmark« fra 1763 er i saa henseende meget oplysende. Super-cargoen skriver under dato ¹⁰/₁₁: »Vi mangler endda 11.000 tail,

som jeg endnu ej ved nogen udvej til at faa. Jeg formeener, at det er højstfornøden at skjule denne pengemangel for Chineseerne saa længe som muligt, i haab at vi længere hen i tiden, naar de engelske har gjort deres regninger vil faa assistance af samme nation¹. Dette lykkedes ogsaa. Man laante 10.194 tail paa bodmeri og 8.700 tail paa veksler². Hovedparten stammede fra englænderne i Kanton, baade folk i det ostindiske kompagnis tjeneste og private engelske handelsmænd, men ogsaa en kaptajn og supercargo fra det franske ostindiske kompagni var blandt laangiverne. Dette er et eksempel blandt mange. De laante penges beløb fremgaar af tabel 6, og det gælder for hele perioden, at hovedparten stammede fra engelsk hold. Der er saaledes en reel baggrund for det engelske ostindiske kompagnis gentagne advarsler til sine funktionærer mod at laane penge ud til fremmede nationers kaptajner og købmænd. Asiatisk Kompagnis største engelske kreditor var dog en privat englænder, George Smith, som er velkendt fra East India Company's journaler³. Det blev jævnligen befaleet ham at forlade Kanton, fordi han skadede selskabets interesse, men lige saa ofte blev han taget til naade paany, takket være sine laan til kompagniet. Ogsaa de kinesiske købmænd laante Asiatisk Kompagni penge, hvilket for eksempel var tilfældet i 1762 og 1764. Disse laan har uden tvivl været medvirkende til de høje indkøbspriser i disse to aar. Mod slutningen af perioden optræder de danske supercargoer som laangivere til kompagniet.

Det kantonske themarked var præget af mange faktorer: produktion, efterspørgsel, kvalitet, sæsonvarer o. s. v., men een af de vigtigste var nok Kohongets udbudsmonopol og de deraf følgende forsøg paa fra kinesisk side at skrue priserne i vejret. Under saadanne forhold var den køber ilde stedt, som manglede kapital. Han maatte søge at skaffe den ved bodmeri- og veksellaan til en dyr rente, han var afhængig af de andre nationers dispositioner og kom sidst i kapløbet om theen. Hong-køb-

¹ RA., Negotiejournal for skibet »Kongen af Danmark« 1762-64.

² Jfr. tabel 6.

³ H. B. Morse, oven for anf. skr., passim.

mændene forstod i disse tilfælde at sætte prisen i vejret. Det danske kompagnis eksempel viser, at selskabet i lighed med andre smaanationers kompagnier med mellemrum var i denne situation. Journalerne viser tillige, at de andre nationers kompagnifolk — i forbindelse med private europæere og de kinesiske købmænd — var villige til at laane penge ud, ikke mindst p. gr. a. den store rente, samt muligheden for derved at faa indtjente penge ført til Europa uden om deres eget selskab. Paa denne baggrund bliver det centrale i Søren Lykkes ovenfor omtalte kritik hans uimodsagte paavisning af supercargoenes misbrug af de dem betroede midler. I polemisk form udtrykker han det saaledes: »Efter de herrer conferentsraad Fabritius, kaptajn Elphinstons og øvriges grunde kan ingen bedre forklare, til hvad konjunkturer det henhører, at gøre sig fordel paa den maade (d. v. s. ved »overlag«) end hr. justitsraad Westergaard og hr. supercargo Fritz, hvis lokale kundskab ikke er saa gammel som min¹. Det er under alle omstændigheder givet, at en god del af kompagniets supercargoeer vendte tilbage til København som meget rige mennesker.

VIII. Varenes salg i Europa.

I det foregaaende er allerede nævnt nogle af de varer, kompagniet købte og hjemførte fra Østen. Fra Kina bestod hovedmassen kvantitativt som værdimæssigt af the. Den dominerende sort var Bohe-theen, en grov, billig the, men ogsaa af den saakaldte Congo-the blev der gjort betydelige indkøb. De øvrige thesorter, som Pecco, Ziou-Zioung, Patri Ziou-Zioung, Songlo, Heysan, Heysan Schin, Bing m. fl., var alle af en dyrere og finere kvalitet. Ved siden af theen indkøbtes en række »styr-

¹ »Oplysning om Betænkningerne, som Justitsraad Westergaard og Supercargo Fritz have meddelt« (1773), 76. I samme skrift paastaar Lykke, at Fritz har tilegnet sig 40.333 rd. som supercargo. I øvrigt figurerer i et dødsbo fra et af det engelske kompagnis læger fra 1771 som kreditor en kaptajn Wm. Elphinstone med et beløb af £ 4.105 (H. B. Morse, anf. skr., 162).

tende varer« (medicinalvarer): sago, radix china, gallanga, rabarber, stern annis, borax og tutenage. Som den tredje vigtigste post fulgte de kinesiske silketøjer: poesie damast, meubel damast, pour de soye, sattyner, pequins, nanquins etc. Ogsaa en del lakerede sager blev indkøbt: bakker, toiletdaaser m. v. Endelig rummede ladningen altid noget porcelain, lige fra store og kostbare stel til almindelige glas og kopper. Transportmæssigt voldte porcelænet ofte store kvaler, fordi det var skørt og tog megen plads op i skibene. De indiske varer talte blandt grovvarerne: salpeter og kaliaturtræ. Blandt krydderierne maa nævnes: peber, kardemomme, kanel, arrak m. v. Bomuldsstoffer og kattuner spillede ogsaa en stor rolle, først og fremmest de to hovedsorter pano comprido og salempuris. Hertil utallige variationer: pano canari camis, pano camis, murri, murri maderpock, durias, betilles de tanjour, suckerdon, uttisal m. m. Disse sorter blev videreførelsen i Europa; færdig til brug var derimod de rigt varierede tørklæder. Hele denne brogede samling blev ved hjemkomsten solgt paa auktioner, hvis udfald var en væsentlig rettesnor for udredningernes omfang.

Det er vanskeligt at anføre de nøjagtige auktionspriser for hele perioden, men udviklingen kan dog følges i store træk gennem det bevarede materiale. Saaledes var selve starten ugunstig for Kinahandelens vedkommende. Themarkedets priser var lave, og kompagniet maatte selv opkøbe et parti af varen for at holde prisen paa 3 mk. pundet. Denne tilbageholdelsespolitik var auktionærene imod. Da auktionen i 1734 over de ostindiske varer mod forventning ikke gav høje priser, og direktionen derfor gentog denne politik samtidig med, at man sendte et lille parti varer til Hamburg og Amsterdam »for desto bedre at gøre varernes bonitet bekendt«, opstillede en stor gruppe auktionærer som en betingelse for deres videre deltagelse i den ostindiske handel, at de hjembragte varer straks blev solgt og en repartition fandt sted¹. Som helhed kom de første aar til at præges af gode priser for de kinesiske varer, men mindre gode for de indiske. Det maa ses som en følge heraf,

¹ RA., Generalforsamlingsprotokol 1734 25/6.

at man fra 1740 begynder at udsende to skibe aarlig til Kanton. Omkring 1744 bedres imidlertid forholdene for de indiske varer, de lavere priser ophører og 1744—45 udsendes for første gang siden starten fire skibe til Trankebar. Samtidig stimuleres Kinahandelen ved at lave indkøbspriser i Kanton (se tabel 16). Det anføres i 1752, at Kinaauktionerne giver meget fordelagtige priser, og betragter man den grafiske oversigt over værdien af udsendte ladninger, vil man se, at gennemsnittet for femaaret 1747—51 er periodens næsthøjeste. De gode konjunkturer fik dog en ende; paa auktionerne i 1754 begyndte direktionen atter at holde de ostindiske kattuner tilbage ved selv at opkøbe dem og saaledes søge prisen holdt. Da fremgangsmaaden i første omgang viste sig heldig, lød der ikke denne gang indvendinger fra interessenterne¹. De dalende priser ramte i 1755 ogsaa theen, men kun kortvarigt for denne vares vedkommende, idet allerede det følgende aar viste en opadgaaende tendens. Derimod er resten af perioden fyldt med klager over de indiske varers slette kvaliteter, der sikkert har været en medvirkende årsag til de lave priser. Som tidligere nævnt var det kolonierne, der svigtede, og der findes eksempler paa, at ostindiske skibe fra Trankebar er fortsat til Kina i tilfælde af, at der ingen returvarer var at faa i Indien. De kinesiske auktionspriser er kendt i tiden 1756—1770 og gengives nedenfor i tabel 8².

Det fremgaar heraf, at priserne i begyndelsen af 1760'erne var høje, hvilket uden tvivl hænger sammen med Syvaarskrigen. I overensstemmelse hermed har vi det andet og største højdepunkt i udredningerne i femaaret 1762—66, (jfr. den grafiske oversigt s. 360.).

Auktionspriserne maa ses i relation til indkøbspriserne i det fremmede. Allerede 1733 regnede selskabets direktion ud, at man for de kinesiske varers vedkommende tjente mest paa

¹ RA., Generalforsamlingsprotokol 1754 ¹⁹/₁₀.

² Efter Statsjournalen (1770), 64 og Københavns Adresse Kontor (1761 ²⁶/₁₀, no. 81), 644—45 (kun priserne fra 1756—61). Sml. M. L. Nathanson: Danmarks National- og Statshusholdning (1836), 447 note.

Tabel 8. Kinesiske auktionspriser 1756—70.

	The Bohe	The Congo	The Heysan	Sago	Radix China	Gallanga	Rabarber	Borax	Tuttenage	Nankins
	Sk. pr. pd.	Sk. pr. pd.	Sk. pr. pd.	Sk. pr. pd.	Sk. pr. pd.	Sk. pr. pd.	Sk. pr. pd.	Sk. pr. pd.	Sk. pr. pd.	sk. pr. 100 stk.
1756.....	36 -40	39 -104	96-120	32 -36	6,5-6,7	5 -5,2	96-112	63-72	..	102-219
1757.....	37 -40	72 -104	106-124	21 -30	7,7	3 -5	74-110	62-67	9 - 9,5	108-144
1758.....	54 -61	68 -104	120-133	27,5-28	8 -8,2	5 -6	96-128	..	11,2-11,7	112-176
1759.....	41 -62	45 - 80	168-208	32,2-36,5	4,2-4,5	2,5-3	36-104	64	9,2- 9,7	120-176
1760.....	41 -46,7	72 -108	216-256	25,2-27,4	4,2-5	3,5-4,2	84-104	59-63	8 - 9	132
1761.....	52 -56	127	120-168	35 -37	4,5-5	3 -3,2	120-168	62-67	8,2- 8,5	128-168
1762.....	72,5	70 - 94	..	41,5	7,2	2,7	260	..	9	..
1763.....	50 -53	83 -102	..	27 -25	4,5 -5	2,5-3	136-176	60	9,7	..
1764.....	43 -45	28 -36	4 -4,7	2 -2,5	208-240	72	10 -11,7	..
1765.....	40,7-42,5	25,5-28,5	4,7-6	3,5	256-303	83-99	10,7-11	..
1766.....	41 -43	27	4,2	..	192	80
1767.....	37	35 -38	3,5-5	4	144-185	76-80	11,5-12	..
1768.....	37,2	73,5-102	..	28,5	3 -3,5	..	122-144	62-72	10 -10,7	..
1769.....	37 -44,5	32	3	5	96	60	13	..
1770.....	32 -34,5	45 - 64	..	30 -34,5	2,5-2,7	..	48- 64	62-64

theerne og drogerierne, nemlig en 200—300 %, medens de i indkøb dyrere varer gav mindre fortjeneste, saaledes silken 71 %, radix china, gallanga 8—9 %, og porcelænet kun 2—3 %¹. Denne opfattelse holdt sig perioden igennem.

Fra omkring 1756 har man bevaret en oversigt, hvori fortjenesten er udregnet for de forskellige varegrupper vedkommende paa grundlag af indkøbspriserne i Kina og auktionspriserne i København. Man synes ikke ved udarbejdelsen at have regnet med transportomkostninger, endsige med de betydelige ekstraudgifter der løb paa, naar dele af ladningerne blev anskaffet ved hjælp af laante penge, hvilket ofte var tilfældet. De anførte fortjenesteprocenter i efterfølgende tabel 9 maa derfor tages med store forbehold, hvilket ikke forhindrer, at de som relativt betragtet kan være værdifulde².

Tabel 9. Fortjenesten paa de kinesiske og ostindiske varer (o. 1756).

Varens Art	Maal	Indkøbspris		Auktionspriser		Fortjeneste				
		Rd.	Mk. Sk.	(Højeste)	(Laveste)	(Lavest)	(Højest)			
				Rd. Mk. Sk.	Rd. Mk. Sk.	%	%			
The Bohe										
i store kister	pr. pd.	1	3,8	2	11	2	15	117	135	
i smaa kister	—	1	3,8	2	6	2	13	92	125	
The Congo	—	2	1,3	3	6	3	12	62	82	
The Ziou Zioung	—	3	10,6	4	12	1	2	7	29	129
The Pecco	—	2		4	2	5	13	106	191	
The Songlo	—	1	13	3	12	5	11	107	179	
The Bing	—	2	1,3	5		1	4	10	143	415
Sago	—		7	2		2	3,5	357	407	
Radix China	—		1,8		5,2		7,5	190	311	
Gallanga	—		1,8		4,2		7,6	133	325	
Rabarber	—	1	14	4		2	3	14	113	745
Puddersukker	—		4,8		10,2		13	110	171	
Poesies damast	pr. stk.	14	4	18		24		24	64	

¹ RA., Generalforsamlingsprotokol 1733 ³⁰/₁.

² RA., Esmarck I, no. 26 og 94.

Tabel 9 (fortsat).

Varens art	Maal	Indkøbs- pris		Auktionspriser			For- tjeneste	
				(Laveste)	(Højeste)		(La- vest)	(Høj- est)
		Rd.	Mk. Sk.	Rd.	Mk.	Sk.	%	%
Meubel damast.....	—	15	2	21		26	38	70
Pequins								
sribede.....	—	12		17	1	26	43	117
plettede.....	—	9	2	10		13	8	39
Spølkum.....	—		5		10,5	1 9,2	100	400
Kaffekop.....	—		11		9	1 8	÷18	118
Thekop.....	—		4		4,7	10,5	18	163
Smaanips.....	—		0,2		2	3	400	1100
<i>Ostindiske Varer:</i>								
Salpeter.....	100 pd.	5	2 6	10	3	11 1 15	96	110
Kaliaturtræ.....	—	1	3 6	4	11	4 1 3	134	169
Peber.....	1 pd.		14		1 9,1	1 10	79	86
Pano Comprido								
ordn. st.....	pr. stk.	1	4 10,5	2	1 12	2 2	41	43
8 Cals.....	—	2	3 6,2			3 3	..	46
9 —.....	—	2	3 2			3 1 15	..	32
12 —.....	—	3	1 9,5			4 1 7	..	45
Pano Canari Camis ..	—	2	3 0,2	3	2 8	3 3 3	40	44
Pano Camis.....	—	2	3 6,3	3	8	3 15	26	29
Murri.....	—	2	1 14,5	2	3 15	2 5 14	11	29
Murri Maderpack....	—	1	5			2 2 8	..	44
Durias.....	—	2	2 6,5	2	5 4	3	15	30
Tørklæder.....	—		14,5		1 3,2	1 13,2	32	101
Soot Romals.....	—		9,5		1 0,5	1 0,7	73	75

Priserne viser en meget stor forskel i fortjenesten paa Kinavarer og Ostindiavarer og gør det forstaaeligt, at kompagniet anvendte størstedelen af sin kapital paa Kanton. Det fremgaar iøvrigt, at der er varer, hvor fortjenesten er meget varierende, saaledes de finere thesorter samt de meget nuancerede porcelainer og indiske tørklæder, medens omvendt fortjenesten paa

de almindelige thesorter, salpeter, peber og visse af de indiske kattuner ikke udviser større udsving¹.

Hvem købte varerne paa auktionerne? I kompagniets negotiehovedbøger for aarene 1734—36 findes nogle oversigter over køberne paa disse aars auktioner, hvorefter man kan udregne, hvor meget hver enkelt køber har købt for; derimod oplyses der intet om, hvilke varer det er, kompagniet har solgt. En bearbejdelse af dette materiale viser, at det har drejet sig om et lille klientel, der har tegnet sig for den overvejende del af varerne. Saaledes sælges der paa en auktion i 1735 over skibet »Slesvig«s ladning varer til et samlet beløb af 544.031 rd., der fordeles paa 230 købere. Af dette køberklientel erhverver de 18.3 % sig over tre fjerdedele af varernes beløb, nemlig nøjagtig 76.2 %. Den største af disse storaftagere er Desmercières, derefter følger Mikael Fabritius, Jost v. Hemert, Michael Gron, Fr. Holmsted, Jost Fabritius, Guillaume de Brouwer, Anthony Westken, Peter Brounet og Chr. Fæddersen. Blandt de mindre købere optræder geheimeraad Raben, Chr. Ludvig v. Plessen, grev Danneskjold Laurvigen og Thomas Bartholin². Dette indtryk af nogle faa storaftagere bekræftes, naar vi naar frem til 1750'erne, fra hvilken tid nogle af kompagniets auktionsprotokoller er bevarede. De efterfølgende tabeller er udarbejdet paa grundlag af disse bevarede protokoller³. Hovedtabellerne (A) illustrerer

¹ Den lave fortjeneste paa de kinesiske silketøjer, som ogsaa fremgaar af tabel 9, bevirkede, at kompagniet i 1769 holdt op med at købe disse returvarer, RA., Generalforsamlingsprotokol 1769 ⁷/₁₁, pkt. 7.

² RA., *Negotie Hovedbogen 1735* ³¹/₁₂.

³ Auktionsprotokollerne findes i RA., D. Kanc., Esmarek'ske arkivaflevering, 1753—57, Geheimeraad A. G. Moltkes eksemplarer af auktionsprotokoller over bortsolgte ladninger fra det asiatiske kompagnis skibe (i det flg. cit. Esmarek II). Auktionsprotokollerne viser, at de enkelte varer blev udbudt efter numre, hvert nummer omfattende den enhed, varen solgtes i (f. eks. 1 kiste the). Man udbød kun et nummer af gangen, hvorpaa køberens navn og prisen noteredes ud for nummeret. Denne praksis, der gor disse protokoller til et tungt bearbejdeligt stof, søgte direktionen i 1751 forgæves at ændre; jfr. RA., Generalforsamlingsprotokol 1751 ²⁵/₈, pkt. 10.

forholdet mellem købernes aftagne kvanta ved hver auktion saaledes, at den øverste kolonne angiver, hvor mange købere der aftog mere end gennemsnittet pr. køber, medens nederste kolonne angiver antallet af købere, der laa paa gennemsnittet og derunder. Bitabellerne angiver navnene paa de fem største aftagere og deres andel for samtlige auktioner. Tabel 10 omhandler salpeter og tabel 11 indiske tørklæder.

Tabel 10 a. Salpeter-auktioner 1753—56.

	1753 ¹⁸ / ₇		1754 ²¹ / ₈		1755 ⁷ / ₄		1755 ²³ / ₇		1756 ¹³ / ₉	
	Antal købere	Kvanta pd.	Antal købere	Kvanta pd.	Antal købere	Kvanta pd.	Antal købere	Kvanta pd.	Antal købere	Kvanta pd.
Over gennemsnit . . .	2	150.000	2	53.000	5	204.000	4	267.000	3	176.300
Gennemsnit og derunder . . .	7	54.000	2	12.000	9	99.000	9	90.500	14	85.200
Ialt . . .	9	204.000	4	65.000	14	303.000	13	357.500	17	261.500

Tabel 10 b.

Fabritius & Wewer	346.000
v. Hemert	165.000
J. Birck	97.000
Iselin	79.000
Klöcker	56.000

Tabel 11 a. Auktioner over ostindiske tørklæder 1753—55.

	1753 ¹⁸ / ₇		1754 ²¹ / ₈		1755 ²³ / ₇		1755 ²³ / ₇	
	Antal købere	Kvanta stk.	Antal købere	Kvanta stk.	Antal købere	Kvanta stk.	Antal købere	Kvanta stk.
Over Gennemsnit	6	35.180	5	16.960	5	12.000	3	22.500
Gennemsnit og derunder . . .	22	15.246	14	7.053	11	3.400	9	4.200
Ialt . . .	28	50.426	19	24.013	16	15.400	12	26.700

Tabel 11 b.

Fabritius & Wewer.....	26.560
Lyhne.....	12.100
Iselin.....	11.400
Fröchen.....	7.700
Gram.....	6.600
Vestindisk Komp.	6.000

En tilsvarende gennemgang af de andre ostindiske varer viser samme billede, blot kan navnene paa storaftagerne skifte; saaledes optræder Niels Schjøtt, Meyer Moses, Borre & Fenger samt Skibsted & Beck blandt de 5 største aftagere af kaliaturtræ, medens Esmarck, Becker & Glerup er blandt storaftagerne af peber, og Holmsted og Lazarus Levy blandt opkøberne af pano comprido. For de ostindiske tekstiler gælder det som helhed, at der blandt de mindre købere er en del jøder, idet disse foruden at give sig af med pengehandel ogsaa specialiserede sig i tekstiler, særlig ostindiske.

Tabel 12 analyserer auktionerne over Bohe-theen, grundstammen i kompagnihandelen¹.

Atter optræder de faa storaftagere, og paany er det de kendte navne. Jo større de udbudte kvanta er, jo mere udpræget bliver

Tabel 12 a. Auktionerne over Bohe-the 1754—60.

	1754 ¹¹ / ₉		1755 ¹⁷ / ₉		1756 ¹⁷ / ₃		1756 ²² / ₉		1757 ¹¹ / ₅		1760 ¹ / ₉	
	Antal købere	Kvanta kister	Antal købere	Kvanta kister	Antal købere	Kvanta kister	Antal købere	Kvanta kister	Antal købere	Kvanta kister	Antal købere	Kvanta kister
Over gennemsnit . .	6	120	20	1.628	10	60	22	1.051	9	777	22	4.731
Gennemsnit og derund.	10	50	65	577	12	14	62	527	31	223	90	1.363
Ialt . . .	16	170	85	2.205	22	74	84	1.578	40	1.000	112	6.090

¹ Auktionen 1760 ¹/₉ findes i Københavns Adresse Kontor (1760 ¹/₉), 484.

Tabel 12 b.

Fabritius & Wewer	1.914
Iselin	1.043
Conrad Fabritius	636
J. & D. Brown	620
v. Hemert	308
v. Hurck	247

skellet mellem stor- og lilleaftager. Et gennemsnit for Bohe-
theen viser, at 23 % af køberne aftog 74 % af varerne.

Hovedparten af disse auktionsvarer blev videresolgt til
udlandet. I følge oktrojen gjaldt det, at alle varer, der inden
9 maaneder efter auktionsdagen atter udførtes, kun belastedes
med 1 % told, hvorimod de varer, der forblev i landet eller
ikke inden 9 maaneder var exporterede, maatte betale 2½ %
told. Fra 1734—52 solgtes paa kompagniets auktioner over
kinesiske varer for i alt 11.994.221 rd., hvoraf de 77 % reex-
porteredes, medens de 23 % forblev i landet. I den følgende
periode fra 1753—70 steg beløbet til 16.806.816 rd. med en re-
export paa 81 % og kun 19 % til Danmark. De tilsvarende tal
for de ostindiske auktioner er 1734—52: 4.799.251 rd., hvoraf
de 78 % reexporteredes og de 22 % forbliver i landet, og fra
1753—70: 5.944.902 rd. med 71 % re-export og 29 % til Dan-
mark¹. Denne store export til udlandet er foregaaet gennem
de københavnske storkøbmænd, der, som det fremgaa af det
foregaaende, var hovedaftagerne paa auktionerne. Det er der-
imod vanskeligere at paavise, hvor varerne til udlandet gik
hen. Fra 1754 er bevaret en specifikation over nogle af de udførte
varers værdi, samt firmaerne, der solgte dem, og hvor de solgtes
til. Herefter har Becker & Glerup sendt for 7.760 rd. til Ostende
og for 475 rd. til Königsberg, Niels Borup for 1.000 rd. til
Lübeck og Brown & Godenius for 250 rd. til Dunquerque. Tal-
lene er imidlertid smaa og kan kun give fingerpeg². Tabel 11 b
viser det vestindiske kompagni som opkøber af ostindiske

¹ Det kgl. Bibl., Ny kgl. Saml., no. 793 b, jfr. s. 360, n. 1.

² RA., Esmarck II, no. 84, 1754 ¹²/₁₀-¹⁸/₁₀.

kattuner, og vi ved fra andre kilder, at der fandt en export sted til de vestindiske kolonier. Dette fremgaar saaledes af det vestindisk-guineiske kompagnis negotiejournaler, hvor man kan følge kompagniets aarlige indkøb af indiske tøj. I nogle tilfælde købes de paa Asiatisk Kompagnis auktioner, men hyppigere hos de københavnske storkøbmænd: Fr. Holmsted, Gregorius Klaumann, Michael Fabritius, Wasservall & Boës, Fr. Faddesen m. fl.¹. En del af varerne maa endvidere være gaaet til Holland. Fra 1754 findes bevaret en dødsboopgørelse vedrørende Jan Arnold van Orsoj — et medlem af det tidligere nævnte bankierfirma — hvori figurerer som debitorer en række kendte københavnske købmænd samt Asiatisk Kompagni og vestindisk-guineiske kompagni. Men desuden er indført en speciel konto: »Thee-bohe van Copenhage de Nostre Conte« paa i alt: 9.863 gylden, ligesom konti for ladningsandele i næsten alle Asiatisk Kompagnis skibe. Paa kreditsiden fremgaar det, at Jan Arnold van Orsoj skylder U. F. Edinger 1.371 gylden for leverede varer². I en senere opgivelse over Christian van Orsoj's ejendom — en saakaldt »inventarisse« — fra 1766 anføres under rubrikken »købmandsvarer« forskellige kinesiske og indiske varer fra København, bl. a. pano comprido og salemipuris tilhørende Asiatisk Kompagni, og borax tilhørende R. Iselin & Co.³. Det maa ogsaa antages, at en meget stor del af varerne — vel nok den største — er re-exporteret af de københavnske købmænd til Tyskland og Østersøomraadet⁴. Mangelen paa private danske købmandsarkiver i 18. aarh. hindrer os i at verificere en saadan formodning, men

¹ RA., Vestindisk-guineisk Kompagnis Negotie hovedjournaler 1735 1°/₄, 15°/₁₂, 21°/₁₂, 1736 20°/₃, 17°/₄, 31°/₁₂, 1737 22°/₆, 13°/₆, 27°/₁₁, 31°/₁₂, 1738 23°/₈, 11°/₁₂, 17°/₁₂, 31°/₁₂ o. s. fr., jfr. ogsaa Petrie's fornævnte beretning, s. 375, n. 1.

² Not. Arch. Amsterdam, 10.755 (Sal. Dorper), acte 865, 1754 25°/₇.

³ Not. Arch. Amsterdam, 10.827 (Sal. Dqpper), acte 650, 1766 26°/₅.

⁴ Jfr. M. L. Nathanson: Danmarks National- og Statshusholdning (1836), 417, hvor det anføres, at store dele gik over Lübeck til Tyskland, og andre store mængder til Østersøhavnene og Holland. I samme skrift (395) omtales den indenlandske handel, hvorefter betydelige kvanta fra hovedstaden sendtes til de danske provinsstæder, hertugdømmerne og

det kan nævnes, at de store indkøb af the i 1760'erne sker med henblik paa det tyske marked. Det hedder saaledes i handelsjournalen for skibet »Kongen af Danmark« under dato $28/10$ 1763 »endnu et par aar kan man haabe, at theen vil blive vel betalt hjemme, saasom der Gud være lovet er fred i Europa, og hele Tyskland fattes og vil have the«¹. Fra 1766 foreligger en skrivelse fra Bernstorff til kompagniets direktion, der kunne tyde paa export til Schweiz². Transithandelens store omfang fremgaar iøvrigt deraf, at den i aarene 1763—69 laa betydelig højere end kongerigets øvrige udførsel af indenlandske — herunder vestindiske — produkter³.

IX. Kredit og varesalg.

Tilbage staar endelig at behandle spørgsmaalet om betaling af auktionsvarerne. Det afgørende var her, hvor langt kompagniet kunne strække sig i sin kreditydelse over for køberne, saavel hvad tiden som sikkerheden angik. Den prompte betaling gav rabat (4 % paa beløb over 500 rd.), og tidsfristen var her 14 dage, hvilket i 1735 blev udvidet til 4 uger. Samme aar blev det bestemt, at konnossementer i betaling skulle

Norge, hvor de fortrængte mange tyske, franske og engelske varer, som man tidligere havde forskrevet fra Hamburg og Lübeck.

I denne forbindelse kan nævnes en sag mellem det slesvigske kræmmerkompagni og amtsforvalter Schildknecht angaaende privilegier for den paa Asiatick Kompagnis auktioner købte the (RA., Kom. kol. Div. sager det ostindiske Kompagni vedkommende 1746—48, 1748 $11/7$). Endelig nævner Pontoppidan, at de andre handelskompagnier udsendte en del ostindiske varer, saaledes det vestindiske og det alm. handelskompagni (Oeconomisk Balance (1759), 101 og 105).

¹ RA., *Negotie journal* for skibet »Kongen af Danmark« 1762—64, 1763 $28/10$.

² RA., *Komp. Arkiv*, »Diverse Dokumenter«. Brevet er dateret 1766 $13/10$, og Bernstorff giver heri meddelelse om et i Genève fornylig dannet societet, der er interesseret i bengalske varer, hvorfor han anmoder kompagniet om at informere ham om de kommende auktioner.

³ Jul. Schovelin, *anf. skr.*, I, 235 samt tavle 1.

noteres paa eget eller ejers navn¹. Den egentlige ordning af kreditspørgsmaalet skete ved konventionsændringen i 1743. Det blev her som et hovedprincip fastslaaet, at bestemmelserne »bør ikke holdes stricte ej heller overses«. Man ville med andre ord gerne give køberne god kredit uden dog at løbe for stor en risiko. Det blev nøjere fastsat, at man ville modtage rede penge, konnossementer paa det skib, hvis varer solgtes, accepterede vekslers paa København med 2 maaneders løbetid, ditto paa Hamburg med en løbetid paa 2 à 3 maaneder dog, at disse vekslers kun kunne gælde for betaling af halvdelen af købesummen, samt til den kurs direktionen fastsatte; 1768 blev denne klausul til et krav om, at to trediedel af købesummen skulle erlægges i vekslers, hvilket maa ses som et led i bestræbelserne for at hindre en høj sølvkurs. Endvidere blev det i 1743 bestemt, at man ville modtage vekselobligationer, aktiebrevs og konnossementer paa andre skibe i kompagniet, aktiebrevs i banken og panteobligationer dog, at der for denne sidste gruppes vedkommende medfulgte vedkommendes panteforskrivning, og panterne skulle indfries senest 3 maaneder efter auktionen². Der blev saaledes aabnet mulighed for at faa de købte varer udleveret mod passende sikkerhed, der senest 3 maaneder efter købet skulle indfries. Et er imidlertid de regler man opstiller, et andet de faktiske forhold. De nærmest følgende aar efter 1743 viste, at direktionen ikke var i stand til at yde den stipulerede kredit, da kompagniet straks maatte have beløbene ind til sine mange udgifter. Dette blev ikke uden indflydelse paa auktionernes forløb, idet købernes ivrighed viste sig at være afhængig af kreditydelsen. I 1748 ordnedes forholdene paa ny. Betalingen skulle for fremtiden erlægges i banken, hvor de købende imod recipisse deponerede deres auktionsregning, enten hele beløbet, eller saa meget, som de ville have varer for. Naar denne recipisse blev forevist direktionen meddeltes der den købende en anvisning paa pakhusskriveren, der da udleverede varerne. Samme fremgangsmaade gjaldt overfor

¹ RA., Generalforsamlingsprotokol 1735 ²⁶/₃.

² Ibidem 1743 ²⁴/₇, ¹⁹/₈ og 1768 ¹²/₁₀.

de købere, der paa kort tid ønskede varerne imod hypoteker. Endelig ville kompagniet betragte løbende vekslers paa 4 à 6 uger for kontant betaling, og banken gav tilsagn om at antage dem som saadan¹. Dette nøje samarbejde mellem kompagni og bank er karakteristisk og aabner vide perspektiver, naar man ved, at det er de samme interesser, der dominerer i banken, i kompagniledelsen og som hovedaftagere paa auktionerne. Til at begynde med fralagde direktionen sig ethvert ansvar for den nye praksis, idet den det følgende aar erklærede: »Vi vil ikke staa til noget ansvar om noget misligt maatte indløbe med hensyn til vekslers, der er accepterede og saa ikke betales paa grund af mange omstændigheder«. Generalforsamlingen fritog dem for alt ansvar, men udnævnte 2 hovedparticipanter til at bistaa ved hypotekernes og vekslernes modtagelse². Denne sikringsforanstaltning maatte imidlertid blive ganske afhængig af de mænd, der blev udnævnt, hvilket med al klarhed fremgik af den skildring og kritik, etatsraad Friis gav i et brev, der 1758 stiledes til kompagniets præsident³.

Friis anker heri over, at direktionen repræsenteret ved Fabritius og Wewer ikke personlig øver kontrol, men nøjes med at give bogholderen en liste over de panter, han maa modtage samt til hvilke kurser. Da Friis sammenkaldte ledelsen til en gennemgang af denne liste, kom det til et alvorligt opgør mellem ham og hovedparticipanten Iselin angaaende konnossementer, der ikke tilhørte den pantsættende. Friis hævdede, at saadanne i overensstemmelse med vedtægterne skulle bære en paategnelse om, at ejeren tillod ihændehaveren at anvende dem som pant, hvilket Iselin skarpt protesterede imod og opfattede det som en chikane mod sig og Wewer, der var de eneste, som benyttede saadanne konnossementer som pant. Hertil anførte Friis yderligere, »at disse konnossementer er endnu mindre gyldige, naar de, som det nu sker, aar og dag henligger, da de til sidst ikke er af nogen værdi, om de endog staa paa ved-

¹ RA., Generalforsamlingsprotokol 1748 10/9.

² Ibidem 1749 12/8.

³ RA., Esmarck I, no. 52, 1758 9/9.

kommende debtors egen navn og denne virkelig tilhører. Thi at de er tilladt at antages er aldrig i anden henseende, end naar auktionskonditionerne efterleves, og de i rette tid igen indløses, som jo ikke sker, hvorover kasserer Daldorph sig og for mig haver beklaget«. Men ikke nok hermed. Ved selv at møde op paa auktionen oplevede Friis hvilke bryderier, bogholderen havde med køberne, idet disse søgte at give andre panter, end de i listen fastsatte. Saaledes blev han vidne til et voldsomt opgør mellem bogholder Bornowski og købmanden Ryberg, hvorunder de kom i en saadan heftig ordstrid, »at de nær havde faaet hverandre ved hovedet«. Friis traadte da til og forklarede Ryberg, at bogholderen var i sin gode ret, idet han handlede efter direktionens instruks for panter. Ryberg slog sig straks til taals, gik over til sin medkompagnon Thygesen og kom tilbage med andre aktier og konnossementer. Da der blandt disse var eet, der ikke var i orden, gik han paany bort og kom tilbage med et gyldigt. Scenen er meget talende og uden tvivl et udtryk for den egentlige praksis. Da Friis bebrejder Iselin, at der aldrig er nogen af ledelsen, der møder op til kontrol, faar han det karakteristiske svar, at Iselin »ikke fandt dette saa højtndig, som det ved bogholderen kunne forrettes, over alt var det ikke hans lejlighed, ikke heller gjorde han det, om de ellers ville give ham 1000 rd. om aaret, da han ikke ville spille sin tid fra sine andre affærer«. Efter disse sine oplevelser mente Friis, at man paany burde ordne auktionsforholdene, eventuelt skulle generalprokurøren lave et reglement. Det lykkedes stor-købmændene at faa dette forhindret, og efter Friis' afgang i 1761 som direktør er der paany stille om auktionerne.

Det var naturligvis vanskeligt at træffe det rette forhold ved kreditydelsen. De af Friis skildrede forhold viser den ene yderlighed, ved auktionerne i 1754, 1755, 1769 og 1770 saa man den anden, da kompagniet som følge af de stramme auktionskonditioner havde svært ved at finde købere til sine varer¹.

¹ Jfr. »Grunde for den af os udkastede og der efter i det asiatiske Kompagnis Generalforsamling $\frac{3}{8}$ 1772 approberede Konvention, tilligemed Svar paa de saakaldte Betænkninger over Udkastet« (1772), 62.

Som helhed prægedes de sidste aar dog af en vidtgaende kreditgivning paa dette omraade som følge af hvilken, kompagniet i 1772 havde 3—400.000 rd. udestaaende hos købmændene i København fra de forrige aars auktioner¹. Denne praksis nedfældede sig forøvrigt i den nye konvention, der gav meget løse regler for kreditten, hvilket uden resultat blev kritiseret af den afgaaede direktion.

X. Slutning.

Etatsraad Friis indskrænkede sig ikke blot til kritik af sølvleverancerne og kreditgivningen i forbindelse med kompagniets auktioner. Under indtryk af skibsuheld og et daarligt guvernement i Indien henvendte han sig i begyndelsen af 1750'erne til selskabets nye præsident A. G. Moltke og foreslog en reorganisation af kompagniet². Det centrale i Friis' nyordningsforslag var, at købmændenes dominerende indflydelse skulle stækkes, hvilket kunne ske dels ved at indskrænke deres tal i direktionen, dels ved en bestemmelse om, at ingen direktør maatte være leverandør til kompagniet. Ved disse i sandhed revolutionerende bestemmelser ville han raade bod paa kompagniets vanskeligheder, der kun i ringe grad bekymrede ledelsen, der ifølge Friis' mening bestod af mænd, der paa een gang var direktører, købmænd, leverandører og bodmerister og som vidste at holde sig skadesløse paa anden vis. Der kom ikke noget ud af dette forslag, men det svar, den siddende direktion gav, var saare typisk. Det hed heri: »Wo waren bei der Errichtung der Compagnie in den Copenhagenschen Ringmauern so grosse Capitalisten und bemittelte Kaufleute, die mit keinen Livenessen oder Commissionen abgaben, und der Compagnie ohne mit asiatischen Wahren zu handeln dienen wolten?«³.

¹ Jfr. »Betænkning over Udkastet til den nye Konvention og nærmere Forslag desangaaende« (1772).

² RA., Esmarck I, no. 51, 1753 ²⁵/₆, samt no. 16-21 og 30.

³ RA., Esmarck I, no. 31. Samtidig udsendes sikkert paa direktionens foranledning en beskrivelse af kompagniets heldige trivsel (Mercurie Danios

Otto Thott gav i 1735 i sine »Uforgribelige Tanker« en skildring af den ideale købmand saaledes som han — i modsætning til kræmmeren — skulle virke under den nye merkantilistiske æra: paa een gang handelsmand, vekselerer og bankier skulle han føre direktionen for sine mindre forretningskyndige medinteressenter — embedsmænd og godsejere — og spænde over et stort virkefelt, der ogsaa maatte omfatte den indenlandske industri¹. Det var netop købmænd af denne type, der blev de toneangivende indenfor Asiatisk Kompagni. Men i dette deres mangesidige virke laa tillige forklaringen paa, at de betragtede kompagniet som et led i deres egen forretning, ikke som et selskab, hvis velfærd de skulle tjene for selskabets egen skyld. Det er denne indstilling, der med al tydelighed lyser ud af det ovenfor citerede svar til etatsraad Friis, og det var den samme indstilling, der fik Iselin til at erklære, at om man saa gav ham 1.000 rd. om aaret, ville han ikke spille sin tid med at kontrollere panter, dertil havde han andet at gøre. Oppositionen havde uden tvivl ret i sin paavisning af de misbrug, der derved fandt sted, men den evnede ikke at ændre noget, fordi storkøbmændene repræsenterede kapitalen og forbindelserne i ud- og indland. Dette viste sig ved assurance, skibskøb, leverancer og auktioner, og det traadte klart frem i forbindelsen med den i 1736 stiftede bank. Disse interesser havde i periodens begyndelse statens hjælp nødvendig, de mange privilegier gavnede i en fattig tid. At man samtidig maatte paatage sig forpligtelser vedrørende kolonierne i Indien kunne ikke ændres og følte utvivlsomt som en byrde. Man koncentrerede sig om Kina-handelen og appellerede iøvrigt ved enhver lejlighed til statsmagten om hjælp i form af skibe og soldater. Da kolonierne endelig var ganske forgældede, var det de store købmænd, der

(decbr. 1753), findes gengivet hos Holberg, Danmarks Stat (3. udg.), 648 ff og hos Thaarup, anf. skr., 44—49).

¹ RA., Otto Thott: »Allerunderdanigste uforgribelige Tanker om Kommerciens Tilstand og Opkomst« ³¹/₁₂ 1735, kopi i Kom. kol. Jfr. J. O. Bro-Jørgensen, Grosserer-Societetets Oprettelse, i Grosserer-Societetet 1742—1942 ved Vilh. Lorentzen (1942), 30 f.

stærkere og stærkere slog paa kravet om Ostindienhandelens frigivelse, hvilket ønske blev opfyldt ved den nye oktroj i 1772. For disse kredse var og blev handelen det centrale, og deres vilje og evne til at deltage i den er uomtvistelig. Det er saaledes Fabritius & Wewer, der i 1743 foreslaar og gennemfører et skib afsendt direkte til Malabarkysten efter peber, fordi kolonien svigtede, og det er Schimmelmann og Ryberg, der i 1767 anmoder om, at det maa tillades private at afsende et ekstraskib til Østen, ifald kompagniet ikke selv ville inklade sig paa en saadan større udredning¹.

Om etatsraad Friis' kritik er et udtryk for de passive aktionærs opposition er vanskelig at afgøre. Hovedparten af disse mødte sjældent paa generalforsamlingerne, men overlod deres kapital i de større medaktionærs varetægt saaledes, som det for eksempel ses paa auktionerne, hvor købmændene benyttede deres konnossementer. De kunne forøvrigt kun være tilfredse med de store udbytter, selskabet gav. Den skillelinie, der i 1732 blev lagt mellem en fast og en løbende fond, udviskedes i overensstemmelse hermed, fordi partipanterne i den faste fond sjældent blev adspurgt, om de ville deltage i de enkelte skibsekspeditioner, men de nødvendige summer til de nye ekspeditioner blev »lekviderede udi repartitionsbeløbet«, ligesom udbyttet hurtigt blev et fælles udbytte.

¹ RA., Generalforsamlingsprotokol 1767 ³/₄.

Hannibal Sehested.

Anteckningar kring en biografi

A F

INGVAR ANDERSSON

1600-talets mitt i Danmarks historia med adelsväldet, kungamaktens försök att hävda sig, adelns kris och fall och enväldets genomförande visar ett förlopp som i sin helhet återfinnes i Sveriges historia med något senare datering: adelns snabba uppgång under tiden från 1612, dragkampen mellan råd och regenter, Karl XI:s förmyndarregering, råfsten och reduktionen samt det karolinska enväldet. Professor C. O. Böggild-Andersens nu föreliggande första del av ett stort planerat verk¹ är bl. a. ett försök att visa, att bakom de gemensamma dragen i de danska försöken att hävda kungamakten och förnya statsförvaltningen, med andra ord i Christian IV:s och Frederik III:s kamp mot det övermogna adelsväldet, står i väsentliga punkter en enda person ur adelns egen krets, nämligen Hannibal Sehested, en av de beryktade »svågrarna«, men fristående gentemot svågerpartiet. Hannibal Sehesteds kanske mest kända politiska tanke, hans egenartade »nordism«, framträder endast här och var i denna första del; den kommer att närmare undersökas i det avslutande band som förf. bebådar. I fråga om grundtanken i det föreliggande första bandet är det en mycket stor bevisbörda som förf. har tagit på sig. Hans tes kräver genomgång och analys av ett synnerligen omfattande, delvis verkligt svår-bemästrat material. Men förf:s huvudfigur är utan tvivel värd ett stort och mödosamt arbete.

¹ Hannibal Sehested: En dansk Statsmand I (1946).

Den som en gång har fångslats av Hannibal Sehesteds temperamentsstarka och originella gestalt, erkänner det träffande i Knud Fabricius' ord att han var en gåta för sin egen tid och förblir det för vår. Han gör ett nästan anakronistiskt intryck, framträder ibland med så »moderna« ord och tankar att man kan känna sig böjd att betvivla källornas vittnesbörd — särskilt gäller det hans berömda »testamente«. Han dyker upp i sammanhang med åtskilliga centrala problem i dansk och norsk historia: Norges ställning i riket och dess i ständerförsamlingarna för en tid återuppväckta politiska liv, de dansk-svenska krigen och frederna, statsvälvingen 1660, den därpå följande förvaltnings- och utrikespolitiken med de nya uppslagen. Det finns under stormannaperioden i Danmarks historia en rad adelsmän, vilkas öde under längre eller kortare tid blev en frivillig eller ofrivillig landsflykt. Främst i raden kommer Peder Oxe, därnäst Tyge Brahe, slutligen Corfitz Ulfeld — alla begåvade män med självständiga tankar och originella uppslag på olika områden, mera moderna eller kanske rättare mera kontinentala än sin omgivning. Till denna grupp kan på visst sätt också Hannibal Sehested räknas: efter sitt »fall« i början av 1650-talet hade han en tid orlov att vistas i England och Spanien och strävade där efter att bygga upp en politisk kondottiärexistens; han synes dock aldrig ha inlåtit sig på sådana stämplingar, som efter nyare — men inte efter frond-tidens — uppfattning betraktas som landsförrådiska.

Var han drog fram, fäste han uppmärksamheten vid sin person. »Bisarr och visionär« — så karakteriseras han av sin vän den franske diplomaten Terlon; Frankrikes utrikesminister Hugues de Lionne skriver: »Je n'ai jamais vu d'homme plus zélé et plus appliqué« (ett uttalande som förf. har låtit bli bokens motto); han gjorde i lika mån intryck på Cromwell och Karl II av England, men den från Sveriges historia välkände sir Bulstrode Whitlocke har visserligen att berätta, att protektorn avbröt kontakten med honom vid ryktet att han var »a very debauched person«. Det förefaller som om han alltid kom bäst till sin rätt i internationell miljö och under sådana förhållanden,

då han under en relativt kort tid fick tillfälle att försätta sina intellektuella krafter i högspänning och inte hann tröttna på omgivningen. Annars gjorde han, som de flesta människor, olika intryck beroende på iakttagare och situation, och det finns också mycket snäva karakteristiker av honom. Han tycks ha burit på en svår belastning i det våldsamma lynne, som han i sin ungdom karakteriserade med orden »min naturfejl, vred-ladenhed og alt for stor tilbøjelighed til at fare i flint ved den mindste krænkelse» (förf:s översättning efter det latinska originalet), och han stötte säkert många för huvudet, där han drog fram. 1600-talets adelsmän ålade sig inte alltför snäva gränser för sina lynneshutbrott: det hörde till tidsstilen med temperamentsfull självhävdelse, vare sig den nu yttrade sig i våld-samt baktaleri, ohämmade vredeshutbrott eller dueller. Han tycks i stort sett inte ha varit älskad av sin omgivning, inte heller själv ha varit djupt fäst vid andra människor, med ett undantag: dottern. Hans våldsamhet och intensitet framträder också på andra sätt i hans liv, framför allt i hans arbetsiver och arbetsglädje; han säger en gång under sin norska tid med en betecknande formulering att han är så »okkuperet som en mus udi barselseng». Vid ett annat tillfälle heter det: »Jeg trøster mig hver dag, at jeg er født til arbejde og haver lyst til arbejde og kan stå arbejde ud» — ord vilkas ton och rytm erinrar så starkt om Axel Oxenstiernas: »Jag är med arbete född, har med arbete levat och vill med arbete dö», att man frestas att tänka sig en bakomliggande sentens, omtyckt av tidens människor.

Ofta fångslar H. S. sin omgivning i hög grad genom sina diskurser i olika ämnen, genom sina ordlekar i tidens concetti-stil och sina djärva paradoxer — då förf. vill sluta sig till hans sinne för religiösa värden av hans ord att religionen är »som peppar på mat», synes han mig knappast tolka hans ogenerade bildspråk riktigt. Vill man i ett kort citat fånga något av det mest egenartade i mannens syn och uttryckssätt, med ett ord hans »litterära» begåvning, kan man välja ett uttalande av honom om hans eget land, här återgivet i förf:s översättning (hämtat ur ett brev till Lente från Paris 1663): »Jeg er gennem erfaring blevet mere

og mere bestyrket i den overbevisning, som jeg ofte har givet udtryk, nemlig at man bør se vort fædreland som en skøn have, plantet midt i et stormpisket hav, som klogskab byder for alt andet at værne på alle sider med gode stærke diger for at hindre de ødelæggende oversvømmelser, som lige til de seneste dage så hyppigt og så frygteligt har hærget den. Først derefter kan man anvende sin flid på at pryde og forskønne den«. Med all hänsyn tagen till att detta är utformat på ett främmande språk, mera uppodlat än danskan och med fastare litterära traditioner, och därför också ger översättaren särskilda möjligheter¹, vill man ändå helt instämma i förf:s fint formulerade omdöme att i dessa ord finnes »mere realitetssans, men ikke mindre digterisk fölelse end i Laurids Koks lidt yngre vise om Danmark, dejligst vang og vænge, lukt med bölgen blaa!». En svensk läsare känner sig böjd att tillfoga, att han inte kan ange någon sin landsman från 1600-talet, som skulle kunna formulera en så på en gång poetiskt och politiskt träffande bild av detta slag — med ett undantag: Gustav II Adolf. Sehested hade otvivelaktigt ordet — och även tanken — i sin makt mer än de flesta; hans oäkta, sedermera adlade son överste Jens Steen Sehested gjorde sig känd som en begåvad diktare.

H. S. fångslar sålunda redan genom samtidens omdömen om honom, genom de reaktioner han framkallar, men än mer genom sin egen förmåga att fälla pregnanta och laddade uttalanden, genom sin snabba uppfattning och forsande uppslagsrikedom, genom sin hetsiga aktivitet, parad med förmåga att vänta och bida tillfället, och genom sitt våldsamma lynne, spelande mellan djärva skämt och vulkaniska vredesutbrott — allt detta framträder klart i ett omfattande källmaterial. De tankar han

¹ Brevet är avfattat på franska och i kopieboken fört i pennan av en fransk skrivare. Originalets ordalydelse här är följande: »... qu'il falloit considerer nostre patrie comme vn beau jardin planté au milieu d'une mer orageuse lequell la prudence vouloit qu'auant toutes choses l'on munit de tous costez de bonnes et fortes Dignes pour empescher le rauage des inondations qui l'ont jusques a present sy frequemment et sy horriblement endommagé, apres quoy l'on pourroit s'appliquer a l'orner et embellir.»

uttalar äro ofta påfallande obundna av tidens konventioner och kunna som nämnt förefalla nästan anakronistiskt moderna; de vittna ibland om en egendomligt framåtblickande förmåga. Var han, detta medgivet, också en stor statsman, rent av sin tids dominerande gestalt i sitt land? Att visa detta, på så många punkter och med så många belägg som möjligt, har varit förf:s huvudsyfte med sin undersökning; han vill visa det även i andra sammanhang än där materialet omedelbart och otvetydigt ådagalägger Sehesteds uppslagsrikedom och handlingskraft. Förf:s tes, som förut har angetts, kan också uttryckas med orden, att H. S. står bakom det mesta originella och »moderna« i sin tids danska politik. För att fastställa om förf. har lyckats att bevisa detta blir det nödvändigt att i den följande genomgången av arbetet låta diskussionen av en rad källkritiska frågor utgöra ett ledmotiv, utan att därför förbise andra sidor av förf:s framställning.

Vad som här redan har berörts är den biografiske författarens eviga dominerande problem: avvägandet av hjältens roll i skeendet. Den stora risken för honom är att överbetona denna roll: han dukar under för en naturlig benägenhet att sätta allt i den skildrade tiden i relation till sin egen huvudperson. Men ingen historiker kan uppnå någonting väsentligt på den personhistoriska forskningens område utan att ta denna risk, som dessutom är dubbel: att tolka sitt material med prejudice för sin hjälte och att underkasta ett material, som talar til förmån för denne, en otillräcklig analys. Bådadera ligger särskilt nära till hands, då det är fråga om en så färgstark, så i alla avseenden påfallande och dessutom på visst sätt tragisk gestalt som Hannibal Sehested.

Det följer av denna uppläggnig, att förf:s verk mindre är en biografi än en framställning av det mesta i Danmarks historia från 1640-talet fram till 1666, i varje fall av allt som enligt förf:s mening kan belysa eller beröra H. S:s liv och verksamhet. Därav följer en brist på överskådlighet, som tidvis kräver åtskilligt av läsaren — låt mig redan nu säga att han emellertid inte får

anledning att ångra den möda han lägger ned på att tillägna sig arbetet. Mycket ingående aktreferat tynga ofta framställningen, och driften till största möjliga fullständighet har stundom tagit loven av förf:s annars dokumenterade förmåga att skilja mellan huvudsak och bisak. En omständighet utöver utförligheten bidrar att göra boken, åtminstone delvis, ganska tungläst. Var och en som under lång tid har läst och levat sig in i ett källmaterial från gången tid vet av egen erfarenhet, att hans egna språkliga uttryck färgas av detta material. Böggild-Andersens framställning får ibland sin ton av en latiniserande periodbyggnad i barockstil (exempel sid. 467, näst sista stycket), som kan bli besvärande. Å andra sidan är boken rik på ypperliga formuleringar, bland vilka som typexempel må anföras orden om »Christian IV.s glæde ved havet og de vuggende skibe i fred og fejde, ved opdagelses- og handelsfærder, ved erhvervslivets myldrende problemrigdom«. Och i stora avsnitt av boken höjer sig förf. till en mycket impressiv, levande framställning.

Den stora utförligheten har påverkat dispositionen och vållat svårigheter för denna. Man kan fråga sig om den valda grupperingen av stoffet alltid är lycklig. Denna första del behandlar enligt förf:s sammanfattande rubrik dels »Manden og tiden 1609—1666«, dels hans »Indsats i dansk-norsk politik 1636—1660.« Detta vill säga, att H. S:s sista, mycket viktiga år behandlas här endast i valda delar: hans plats i hov- och ämbetsmiljö, vissa sidor av hans utrikespolitiska verksamhet under denna tid och vissa drag av hans berömda politiska »testamente« (dock ännu utan någon uttömmande källkritisk värdering av detta på egenartat sätt bevarade dokument), i den mån dessa belysa hans ställning och arbete i nämnda miljö. En del av hans politiska gärning, som källorna med fullt betryggande vittnesbörd tillskriva honom, nämligen hans utrikespolitiska verksamhet efter statsvälvningen, synes komma att behandlas som huvudsak först i arbetets nästa del. Av skäl, som framgå i det följande, förnimmer man denna uppläggning som ett osäkerhetsmoment. Så länge det säkrast kända i H. S:s livsverk ej har framstått för läsarens blick i den belysning vari förf. ser det, och så länge den

avgörande analysen av den viktigaste perioden i den biograferades liv och av de viktigaste — och dessutom säkra — dokumenten inte har framlagts, har läsaren nära till en känsla av att en del av förf:s resonemang ännu hänger i luften för honom. Inte minst därför väntar han med spänning på den avslutande delen, som bl. a. skall ställa in H. S:s märkliga, delvis kända och mycket diskuterade nordiska allians- och samarbetsplaner i helhetssammanhanget. Av detta skäl skall det sista avsnittet av nu föreliggande del endast i största korthet beröras i denna artikel.

Professor C. O. Böggild-Andersens vetenskapliga arbete har i mycket hög grad koncentrerats kring just Hannibal Sehested. Ur den biografi, som han sedan länge hade planerat och vars första del alltså nu har framlagts, udbröt han på 1930-talet ett kapitel, som hotade att spränga ramen; i utvidgat skick blev detta kapitel hans doktorsavhandling på 454 sidor i kvartformat: »Statsomvæltningen i 1660. Kritiske studier over kilder og traditioner« (1936), där han för första gången sökte ådagalägga, att H. S. stod bakom den statskupp, varigenom enväldet grundlades i Danmark. Sedan dess har han behandlat ämnet i flera smärre studier och i en översiktlig biografi i Dansk biografisk leksikon samt i Schultz' Danmarkshistorie gett en framställning av Christian IV.s tidsålder; nu har första delen av det ursprungligen planerade arbetet fullbordats (1946). Den andra avslutande delen befinner sig enligt förf:s utsago på god väg mot sitt färdigställande.

* * *

Det var ett djärvt påhitt av den jyske adelsman, vars nionde barn H. S. var — född under faderns tid som länsman på Ösel —, att ge sin son ett förnamn, som förde in i hans jyska bakgrund en ton av Livius' Karthago och renässansens Italien. På 1600-talet betydde personnamnet mycket. Tillräckligt bildade personer ha kanske tyckt att påhittet var förmätet. Tack vare detta bar H. S. senare ibland det genomskinliga täck-

namnet »Carthago«. Med sitt sinne för ord och för lek med deras betydelse kan han gott tänkas ha spekulerat över namnmagi i sammanhang med sig själv. Den unge Hannibal fick en vårdad uppfostran, men det centrala i hans utbildning blev utan tvivel resorna — peregrinationerna, som det hette om de samtida svenska herrarnas ungdomsfärder —, och de förde honom till Richelieus Frankrike, Karl I:s England, Filip IV:s Spanien, vidare till Italien, Tyskland, Holland (vars säregna geografiska förhållanden väl ha inspirerat hans nyss anförda bild om sitt fädernesland?). Efter hans återkomst fäste Christian IV sin blick vid den jyske knapadelsmannen, vars begåvning måste ha uppmärksamrats på olika håll, och lovade honom sin tioåriga dotter fröken Christianes hand. Som hovmästare för hennes bror reste han därefter åter 1637—39 i Nederländerna, Frankrike, Italien och England. Det ovanligaste med honom i den danska adelns krets var kanske hans omfattande och allsidiga kunskaper, Corfitz Ulfelds husläkare Otto Sperling berättar långt senare, att H. S. tyckte om »at diskurrere med mig i det italienske sprog« och att han dessutom talade franska och engelska väl— det sistnämnda språket var vid denna tid ganska okänt i Norden. Överallt samlade han intryck om förvaltning och handel, utrikespolitik och hovförhållanden; han var väl betydligt mindre glänsande än svågern Corfitz Ulfeld, men också betydligt mer sakligt inriktad.

Så långt kunna vi med förf:s hjälp få en bild av H. S:s utbildningsår. Det ligger i sakens natur att materialet för denna tid inte ger några större möjligheter till analys av hans personlighet.

Ett mera bestämt grepp om H. S:s person blir det först tänkbart att få sedan han år 1642 hade blivit ståthållare i Norge. Som bakgrund till hans kommande utrikespolitiska insatser och till hans förvaltnings- och ekonomiska politik i Norge tecknar förf. på sid. 18—36 en skiss av »Östersjöpolitiken«, ganska konventionellt tolkad, där en svensk läsare gärna skulle ha sett t. ex. synpunkter från Gustaf Clemenssons och Artur Attmans

undersökningar om Östersjöproblemets strategiska och ekonomiska sidor uppmärksammade. Emellertid ger H. S:s verksamhet och mångfaldiga uttalanden förf. goda möjligheter att uppdra en livfull bild av hans norska tid. Den tidiga form av merkantilism, som utmärker Axel Oxenstierna och Kristinas förmyndarregering överhuvud i Sverige och som hos dem kan studeras så ingående, hade sin välkända motsvarighet i det dansk-norska riket, med många gemensamma drag. Inte minst var det i Norge som de ekonomiska expansionsmöjligheterna i tidens stil uppmärksammades, ty denna del av riket hade efter dåtidens principiella föreställningar de avgjort största utvecklingsmöjligheterna, med timmer, järn och koppar. Som ståthållare i Norge blev H. S. starkt engagerad i den dansk-norska merkantilismen, av allt att döma även verkligt personligt intresserad. Praktiska ting visade sig fångsla honom mer än de flesta bland tidens danska adelsmän: handelsproblem och förvaltningsfrågor lade beslag på honom till mycket stor del.

Redan här anslår förf. något som senare skall visa sig vara ett ledmotiv i hans framställning: han tänker sig att de bestämmande uppslagen i H. S:s förvaltnings- och ekonomiska politik ha hämtats från Sverige. Resonnemanget synes i allmänhet plausibelt: Sverige låg vid denna tid långt före sina grannländer i förvaltningens effektivitet, och parallellerna mellan svenska förhållanden och H. S:s idéer äro ofta påfallande — en annan sak är att åtskilliga svenska förvaltningsnyheter kunna tänkas komma från Holland, vilket emellertid inte är tillräckligt nog undersökt för att tillåta ett generellt omdöme (tidens förvaltningstekniska problem ha fått en även för Sveriges del nyttig framställning av Knud Fabricius i ett avsnitt av »Den danske Centraladministration»). Vad Böggild-Andersen framdrar för att belysa denna sin tes är i huvudsak följande.

H. S:s kontakter med Sverige inleddes med en på kungligt uppdrag företagen resa till Stralsund 1636, varvid han sammanträffade med Axel Oxenstierna. Härtill kom sedan hans befattning med de norska gräns- och försvarsproblem, vilka hängde nära samman med svenska förhållanden (tyvärr förbigår förf.

Hannibalsfejdens militära sida med den principiellt diskutabla motiveringen att han saknar sakkunskap för en sådan undersökning). Vidare hade H. S. livliga förbindelser med svenska diplomater, särskilt efter vad det tycks Magnus Dureel, och höll brevkontakt med svenska ämbetsmän och herrar, såsom Per Brahe d. y. och Johan Berndes (sid. 53) och Bengt Skytte (sid. 54). Slutligen hade han möjlighet att få veta åtskilligt om svenska förhållanden under sin vistelse som »neutral person« i Karl X Gustavs omgivning under 1658—60 års krig. Det kan visas att han vid olika tillfällen har uttalat sig mycket positivt om svensk förvaltning. Dessa hans uttalanden ådagalägga också tydligt att han kände till vad han därvid yttrade sig om, även om de väl ha färgats av att de fällts inför svenska lyssnare; i detta avseende äro hans ord till Magnus Dureel (brev till pfalzgreven Karl Gustav från Dureel 29/1 1647) betecknande: han berömmar »icke ringa regementet i Swerie och brukar desse formalier: ces sont des gens qui se gouvernent bien«.

Åtskilliga paralleller mellan svensk förvaltning och H. S:s åtgärder, uppslag och reformer låta sig påvisas. Under sin norska ståthållartid sammankallade han så ofta ständermöten till överläggningar, att hans styrelse framträder särskilt tydligt i de norska ständernas historia. Förf. sätter detta i samband med den svenska traditionen på området, men något slags bevisning kan givetvis här ej åstadkommas. År 1646 inrättade H. S. ett generalkommissariat för Norge organiserat som ett kollegium: instruktionen för detta ämbetsverk anser förf. bygga på förmyndartidens svenska kollegieinstruktioner, ehuru någon detaljöverensstämmelse ej har framdragits och synes rec. svår att belägga. Då H. S. inrättade ett norskt postväsen, var det i anslutning till äldre dansk organisation från 1624 (på detta område var Danmark tidigare framme än Sverige) och uppslag som hade diskuterats vid detta tillfälle, men — säger förf. — det finns drag i hans norska postväsen som tyda på inverkan från den svenska postordningen av 1636. Av stor betydelse är förf:s framställning av parallelliteten mellan den svenska kronojordsrealisationen och H. S:s motsvarande idéer. Det tyckes

onekligen ha varit ett genomgående motiv i hans finanspolitiska spekulationer att rekommendera avsöndring av kronogods för att skaffa pengar till statsutgifter. Han lyckades också genomdriva dylika åtgärder både i Danmark och i Norge, i vilket land de för övrigt särskilt kommo hans egen godsarrondering till godo. Den svenska avsöndringspolitik, som skapade sådana svårhemästrade sociala problem, sågs sålunda på andra håll som en efterföljansvärd förebild och hade säkerligen i sig intet stötande för denna tids samhällstänkande. Att dess sociala vådor uppmärksammades så livligt i den svenska riksdagens överläggningar vid 1600-talets mitt, är ett gott bevis för de skyddsmöjligheter, som bondefriheten där faktiskt hade. Det skall i detta sammanhang inte glömmas, att H. S. och Christian IV uppmärksammade borgarnas och av allt att döma även böndernas intressen; efter kungens död och H. S:s senare följande maktförlust återgingo vissa reformer, som hade lättat böndernas bördor. — Längre fram i H. S.s verksamhet möta liknande paralleller på dessa områden, bl. a. vid förvaltningens omorganisation efter statsvälvningen. — Det är i varje fall säkert att Sverige i dessa avseenden har varit på tal i Christian IV.s omgivning som förebild. Kungen skrev t. ex. om den försökta länsreformen i Danmark till H. S. i början av 1647 (sid. 82): »Vilde man den rette vej ud, da kunde man her saa vel som i Sverige mage det saa, at det kunde slaa til, thi dér har rigens raad deres visse penge af kronen, kronens len og indkomst administreres af landshöfdinger, paa det kronens indkomst des bedre kan slaa til«. Magnus Dureel inberättar till Karl Gustav vid samma tid ryktena att H. S. inte endast skall inrätta postväsende i Norge, utan också ett nytt amiralitetskollegium samt kansli och ränteri, med var sina assessorer »efter svensk maner«. Liknande rykten diskuterades i det svenska rådet.

Man får emellertid inte förbise, dels att åtskilliga av dessa uppslag kunde härstamma från Holland, som H. S. kände genom självsyn, dels att de kunde ligga i tiden, dels slutligen att andra i kungens krets kunde umgås med liknande tankar. Ett skatte- och statsfinansväsen som det i Nederländerna (särskilt i skatte-

avseende det rikast utvecklade i dåtidens Europa) har säkerligen varit av stor betydelse för alla de nordiska länderna. Det enda källställe, som direkt berör uppslaget till det norska postväsendet, är betecknande nog ett visserligen långt senare uttalande av den holländske affärsmannen Selio Marselis, att han var upphovsman till denna institution — mot hans uttalande sätter förf. sin allmänna tes. En detaljjämförelse mellan de av H. S. redigerade instruktionerna under hans norska tid och senare samt motsvarande svenska synes vidare knappast visa ett närmare direkt samband. Hur en ekonomisk tanke, som så att säga ligger i luften, nästan samtidigt kan avsätta spår inom förvaltningen på ett par håll, belyses av ett annat fall, som förf. nämner. Defensions skeppssystemet genomfördes i Sverige under Gustav II Adolfs sista femton år och vid ungefär samma tid slog det igenom i Danmark. Här kan knappast talas om idépåverkan från ena eller andra hållet. Tanken hänger, som Heckscher har påpekat, nära samman med merkantilismen i allmänhet¹ och är mer eller mindre självfallen för dess anhängare.

Att den effektiva svenska förvaltningen i allmänhet stod som en förebild för H. S. synes emellertid vara klart. Till den hade han sett en utpräglad motsats i den spanska, vars utrikesförvaltning han under en ambassad 1640—41 skildrade i livfull form (ett av bokens mest karakteristiska källcitат, sid. 42 f.):

Og naar alle disse juntas, consultas, pareceres, rubricas, sac-carlas in limpio og respuertas haver ende og ambassadøren foruden videre replik med deres svar lader sig nøje, haver man fast mere umage med formaliteter hos sekretærerne, som saadan skal forfærdige og siden lade refendere, førend kongen det selver undertegner, end man tilforne haver haft med kommissærerne, eftersom der skal udi hver despacho tages ny razon hos alle dennem, som derudi haver konsulteret, og efter deres undertegnelse fores til bogs hos secretario de la junta de la embaxada, dersom det skal have nogen gænge.«

¹ »Produktplakatet« i »Ekonomi och historia«, 165 ff., och »Merkantilismen« II, 23.

Svårigheten att avgöra graden och medvetenheten i H. S:s lärjungaskap till de svenska statsmännen ligger däri att de dokumentariska källorna inte ge bestämt besked; man får därför nöja sig med att i allmänhet konstatera H. S:s intresse för svensk förvaltning och hans försök att praktiskt utnyttja detta intresse. Här synes läsaren med nyss anförda reservationer kunna följa förf:s biografiska konstruktion inom ett begränsat område. Vanskligare är det att avgöra, om förf:s idéattributioner (för att använda en för ändamålet tillverkad term) i fråga om H. S. äro generellt pålitliga. På grund av materialets art är han nödsakad att bygga dessa attributioner för den första och största delen av H. S:s tid på indirekta bevis och inre kriterier; påtagliga bevis äro svåra att åstadkomma. Men här gäller det förf:s grundsyn på sin hjälte, och han för sin tes — att H. S. står bakom det mesta originella och betydelsefulla i sin tids Danmark — mycket långt. Utan att från början ta ställning till frågan skall den här belysas genom en rad exempel, där arten av källmaterial och dess faktiska beviskraft skall granskas punkt för punkt. Att dra en slutsats av resonemanget är inte möjligt förrän en sådan genomgång har verkställts.

Under diskussionen om Brömsebrotraktaten anser förf. att H. S. har spelat en framträdande roll. Det heter här (s. 48): »Det synes imidlertid at have været ham, som i skrivelsen (från rådet) fik indsat et forslag om, at man skulde gøre et forsøg paa at lokke Hollænderne over paa dansk side, eventuelt ved at tilbyde dem den af Sverige fordrede pengesum, og vinde deres bistand til kommercialernes forhindring at afskaffe og enighed mellem rigerne at plante«. Detta, säger förf., har »næsten karakter af et politisk program.« — För att få drägliga fredsvillkor framlades den 18. april 1645 »to forslag, som temmelig sikkert udgik fra ham«. Det ena av de sistnämnda förslagen — att låta flottan gå till sjöss — härrör med säkerhet från H. S.: detta visas av hans bevarade utförliga skriftliga betänkande i saken (s. 49). Det andra av dessa två förslag — att sända en »expres« ambassad till Haag för att påverka holländerna — och det förstnämnda i sin helhet finns det inga skäl att tillskriva H. S. utöver de inre

kriterier, som förf. finner i förslagens överensstämmelse med vad han anser vara H. S:s genomgående politiska huvudtankar, hans »program«.

På samma sätt vill förf. tillskriva H. S. förslag om införseltull på snörmakerier (kniplinger) samt järn- och mässingsarbeten (förordning 7/9 1647) och den nya tulltaxan 1651, enligt förf. utarbetad av den då nye generaltullförvaltaren Henrik Müller. Om tulltaxan heter det att »det er stærkt sandsynligt, at den i sin almindelige tendens er inspireret af H. S., som længe havde næret en levende interesse for toldspørgsmaal, indtil udgangen af 1650 havde betydelig indflydelse paa kong Frederik III og vistnok stod i et ret intimt forhold til Henrik Müller« (sid. 69).

När fråga är om den redan diskuterade anslutningen till svensk administration som förebild, citerar förf. en gång ett mycket karakteristiskt uttalande av Christian IV i ett brev till Sehested (s. 82; jmf. ovan s. 415), hur man »her saa vel som i Sverige« kunde »mage det saa, at det kunde slaa til« (det är fråga om den då aktuella länsreformen). Härav drar förf. inte den slutsatsen att den erfarne monarken, som hade haft så mycket med Sverige att göra och förmodligen bättre än någon annan i sin samtids Danmark kände till grannlandets förhållanden, var den som hade kommit upp med sådana frågor. I stället säger han: »Det er temmelig sikkert, at det er Sehested, som har rettet kongens blik mod svenske forbilleder«. Resonnemanget här är mycket betecknande för förf:s sätt att se och lägga upp problemen. — I slutet av samma år som detta brev hade skrivits, firade H. S. jämte sin hustru jul hos Christian IV på Frederiksberg. I januari 1648 skrev kungen ett par brev till Corfitz Ulfeld, där han framlade olika förslag till ökning av kronans inkomster. »Man tager næppe«, säger förf., »fejl i den gisning,« att H. S. har inspirerat dessa skrivelser; det var i dem fråga om »veje til en indtægtsforøgelse for kronen, som Sehested enten tidligere havde arbejdet for eller senere søgte at iværksætte«. Det är en osäker bas för en detaljattribution; det måste dock erkän-

nas, att de anförda parallellerna äro träffande, och kungen skrev dessa reformprojekt på sjuklägret, som förf. också framhåller (sid. 94).

Efter Christian IV:s död i februari 1648 var nu frågan, hur den nye kungen skulle ställa sig till den dugligaste av »svågerpartiet«, som dessutom hade stått på den avlidne kungens sida mot övriga män inom råd och adel. Förf. börjar framställningen av H. S:s förhållande till den nya regimen med att försöka visa, att denne spelade en roll under Frederik III:s första regeringstid. Frederik III:s kungaförsäkran betydde en ökning av rådets makt. Endast på en punkt fick Frederik III ett medgivande från rådet under förhandlingarna om kungaförsäkran: han fick rätt att behålla de främmande han redan hade i sin tjänst och rätt att använda holsteinare i diplomatiska värv. Bakom detta medgivande spårar förf. H. S:s insats. Här är förf:s kriterium för attributionen ett annat än i de närmast föregående fallen, nämligen ett yttre: »H. S. synes her at have ydet hertugen sin støtte, thi rigsraadets erklæring om denne sag er, modsat dets øvrige erklæringer, fort i pennen af ham« (s. 97f.). På det tidigare använda sättet går emellertid förf. till väga, då det gäller fortsättningen av H. S:s förbindelser med Frederik III. Då denne kom till Norge för att hyllas som kung, fick han bl. a. (se s. 102) motta hyllningsbrev från norska prästmän och borgare, där han kallas arvherre till Norge. En sådan formulering kan enligt förf. endast ha tillkommit i samråd med H. S., fast denne inte själv har gett något uttryck för en sådan uppfattning »i følge hele sin stilling«. Enligt en några år senare uppgift av den blivande norske rikshistoriografen Jens Dolmer i en framställning, avfattad kungen till behag (jmf. s. 154), skall den norske kanslern Jens Bielke vid samma tid ha gett Frederik III samma titel. För att med detta källställe styrka sin huvudtes på denna punkt resonnerar förf. sålunda: Jens Bielke kan inte ha uttalat sig i så direkt motstrid mot den bestående statsrätten, som han enligt denna Dolders utsago gjorde, »uden efter stærk tilskyndelse fra oven. Han maa have vidst, at kongen bifaldt hans udtalelse,

men denne kan vanskeligt tænkes fremsat uden forudgaaende samraad med statholderen, med hvem Bielke havde haft intimt samarbejde fra 1642, og sandsynligvis er den fremsat paa Sehesteds initiativ«. Bevisningen är här mer än lovligt indirekt och på intet sätt avgörande.

Kulmen av denna framställning utgöres av en ny attribution direkt till H. S. av ett anonymt »consilium« om genomförande av kungahusets arvsrätt i Norge (daterat 1648—49). Den som först har framställt denna hypotes är Oscar Alb. Johnsen i arbetet »Hannibal Sehesteds statholderskab« (1909); en tidigare hypotes — av Ludvig Daae — vill tillskriva det en i generalkommisariatet på Akershus anställd kapten Jacob Madsen. Även här bygger förf:s attribution egentligen på argumentet: det kan inte vara någon annan än H. S. En sak är att börja med säker: i det skick, vari detta »consilium« handskriftligt föreligger, kan det inte härröra direkt från H. S., ty i inledningen anger sig dess författare med följande ord: »Dett er en lang tied siden ieg haffuer quiteret mitt fäderland Norige, oc opholdt mig i fremmede lande, mest aff den aarsag, att ieg kunde icke see og tolerere den Servitut, huilcken Dannemarck wille paalegge b:te mit fäderland, som altied aff begyndelsen haffuer weret et friit oc separeret Kongerige fraa Dannemarck, oc dog nu maa passere for en Provincie dependerende aff Dannemarckis Krone«. Det kan knappast vara tal om att H. S. själv har skrivit »consiliet«, ty det låter inte tänka sig att han skulle ha försett det med en dylik fritt diktad inledning; det är naturligtvis inte heller förf:s mening. Om H. S. har något med skriften att göra, skulle det sålunda vara, att han har inspirerat den genom samtal med dess författare och förmått denne att framlägga tankarna som om de härrörde från honom. Det kräves direkta bevis för att man skall kunna godta en sådan uppfattning. Man skulle här som vid andra tillfällen gärna ha sett en stiljämförelse, en mera genomförd analys av detaljerna i H. S:s säkra aktstycken i jämförelse med de attribuerade. Bland de mera säkra kan framhållas den omfattande defensionsskriften av år 1650, ehuru det ej ens i fråga om denna har gjorts klart av förf., huruvida den härrör

från H. S. personligen eller från en av honom instruerad sekreterare; även H.S:s egenhändiga korrespondens skulle kunna ge utgångspunkter för en dylik komparativ analys. Det förefaller en mera flyktig iakttagare som om H. S. dels förfogade över en utpräglad personlig stil, dels över en som noggrant anslöt sig till tidens officiella kanslivanor. — Trots de invändningar som här ha riktats mot förf:s framställning, måste det emellertid medges, att överensstämmelserna mellan »consiliet» och »1660 års idéer» äro mycket påfallande. Men hur långt statsvälningens grundprinciper härröra från H. S. är i sin tur diskutabelt. Bevisningen får i sådana fall som detta lätt en benägenhet att röra sig i cirkel. Problemet måste åter beröras i samband med genomgången av statsvälningens historia.

Det är inte meningen att här i detalj genomgå alla attributionsfrågorna, utan endast att dröja vid några av de mera väsentliga. Nästa påpekande av detta slag kan göras i samband med framställningen av de dansk-svenska fredsförhandlingarna 1660 och därvid förda diskussioner (s. 204). Här frestas förf. att spåra H. S:s inflytande, när de svenska förhandlarna framhålla betydelsen av nordisk samverkan. Han har emellertid själv även dragit fram H. S:s (indirekt bevarade) vittnesbörd om att Karl Gustav i sin intima krets framfört sådana tankar. Abbé Jean Paulmyer har refererat ett samtal med H. S., vari denne anförde Karl Gustavs uttalanden under belägringen av Köpenhamn — fällda då han såg att hans planer hade motgång — att eftersom den ena av Nordens två kungar inte förmådde ödelägga den andre, vore det skickligaste politiska schackdrag som de kunde göra att hålla väl och uppriktigt samman. Om de levde i god grannsämja, skulle de inte längre behöva be om hjälp, utan själva få mottaga dylika höner. Sålunda skulle de kunna bli självständiga och oberoende. Under nuvarande förhållanden hade alla grannstaterna fördel av deras osämja¹. Resonnemanget är kanske ganska betecknande för Karl Gustav med hans ständigt på nya uppslag fruktbara ingenium och hans dynamiska

¹ Thyra Sehested: Hannibal Sehested II, 494; Boggild-Andersen 191.

lynne — naturligtvis är det hos honom inte fråga om ett program utan om ett av hans många ständigt skiftande tankespel —, och likaväl som att tillskriva H. S. en sådan tanke hos de svenska sändebuden kunde man tänka sig den härstamma från deras egen monark. Här synes det föreligga ett typiskt exempel på biografiförfattarens perspektivförskjutning.

Samma förskjutning gör sig förf. skyldig till, då han (s. 233) frestas tänka sig, att den svenska pamfletten »Somnium Gersdorphianum» — efter förf:s fyndiga karakteristik ett slags politisk-apokalyptisk novell, en av en initierad person skriven skildring av aktuella problem i Danmark omkr. 1660 — har utgått från H. S:s diskussioner med hans svenska vänner under det besök som han avlade i Stockholm för att underhandla om Bornholms vederlagsgoods. Olikheterna mellan Somnium Gersdorphianum och H. S:s handlingar och tankar synas här snarare bära avgöra frågan (jmf. förf:s framställning s. 234). Men möjligheten av att förf:s tes här i större eller mindre utsträckning är riktig kan naturligtvis inte bestridas.

Det kan vara lämpligt att vid detta stadium av framställningen söka göra en sammanfattning av det problem som här företrädesvis har sysselsatt oss. Två generella slutsatser äro — förenklat uttryckt — möjliga att draga av ett sådant material som det förf. i de anförda exemplen har framlagt. Antingen häröra alla dessa uppslag och tankar från Hannibal Sehested, som förf. vill visa, eller också finnas de i full och jäsande framväxt inom en krets eller vissa kretsar i dåtidens Danmark och ta sig därifrån åtskilliga uttryck, dels genom H. S., dels också genom andra personer. Den sista förklaringen kan också få den formen, att dessa uppslag och tankar ligga i tiden, ha framkallats av de förhandenvarande förhållandena, och att det är mera oväsentligt vem som råkar föra dem i pennan eller på tungan. Consilium Anonymi är i varje fall formulerat av en annan än H. S.; Somnium Gersdorphianum utgår från en med säkerhet svensk miljö och tjänar svenska intressen, efter vad det vill synas. Förf. synes vara skyldig beviset att det förhåller sig på det förstnämnda sättet. Materialet förefaller inte räcka till den avsedda

bevisningen eller har i varje fall inte kunnat ge en sådan bevisning med de metoder som ha begagnats.

Man saknar i dessa sammanhang även en konsekvent värdering av de olika grupperna diplomatiska och liknande källor. Det är tydligt att förf. längre fram kommer att genomföra en dylik värdering av H. S:s berömda testamente, och det är ju också nödvändigt för att rätt kunna bedöma denna källas värde (vissa förhandsmeddelanden om denna undersökning finnas i bokens sista avsnitt, t. ex. s. 408 ff). Men även för vissa av de tidigare använda källgrupperna skulle man önska en sådan analys. Det gäller härvid dels att undersöka varje rapporters sanningsvärde med hjälp av de kontrollmöjligheter som stå till buds, dels att se varje rapportörs samlade produktion som en helhet, som en sammanhörande berättande källa, och underkasta denna helhet motsvarande kontroll, vilken kan ge säkrare resultat än analysen av den enstaka rapporten. I förf.s framställning spela dylika källgrupper en stor roll. I vissa fall inbjuda de direkt till en undersökning av detta slag, särskilt kanske då det är fråga om Dureels rapporter, men även Sten Bielkes rapport (s. 464), där inte hans skildring i och för sig, utan sedd mot bakgrunden av hans person, uppdrag och inställning i ögonblicket bör ge utgångspunkten. Svenska rådet analyserar i januari 1648 en hemlig korrespondents »viser och judicia«, innan man bygger något på dem: de blevo icke »högre ansedde än ens, som hämtade här och där sine judicia, som han utur böckerne läsit och fattat hade, vore fördenskull icke alldeles att lita uppå, såsom icke heller helt föraktandes, man toge därav, så mycket man ville . . ; om intet mere vore, än att han refererade allenast de discurser han där och här in aulis principum hörde, kunde man lika visst något därav sluta, efter som ock tillförene hänt vore«¹. Detta säges om en okänd korrespondent just från Danmark, förmedlad av Schute i Hamburg, och det anförda ur protokollet är ett gott stycke praktisk diplomatisk källkritik. Just i detta sammanhang ger förf. ett påtagligt exempel på risken av att

¹ Svenska rikrådets protokoll, XII, 258 f.

undvika den mera inträngande analysen. Han refererar diskussionen i det svenska riksrådet bl. a. med orden, att det därvid uttalades om H. S. — guvernatoren i Norge — att han förmådde där uppväcka en rebellion mot Danmark (s. 93). Detta framkallade, säger förf. vidare, »en diskussion om Sehesteds 'ingenium'. Man formente, at det var 'ærgerrigt og hovent og stod let til at opægges'«. Härvid är att märka, att det först citerade uttalandet inte anger det svenska rådets uppfattning utan uttryckligen anges som citat från den anförda och omdiskuterade hemlige korrespondenten; detsamma gäller troligen, men ej säkert, även om det andra omdömet. Förf. har inte behandlat sin källa med samma skepsis som det svenska riksrådet. Inte heller anmäler han enligt rec:s uppfattning tillräcklig skepsis gentemot uppgifter om H. S. i ett anonymt brev till regeringen i Sverige av den 18. april 1648 (jmf. s. 98f.; möjligen av samma korrespondent som den av rådet diskuterade). Det som intresserar läsaren i dylika fall är givetvis inte ett excerperat stycke ur en rapport, utan helheten. Här stannar förf. ibland alltför tidigt i undersökningen, men kan hänvisa till det överväldigande stora material, som han har insamlat.

Då rec. har verkställt denna kritiska genomgång av förf:s attributioner och reserverat sig mot hans sätt att utnyttja det diplomatiska materialet, är det emellertid inte hans avsikt att underkänna förf:s helhetsresultat på dessa punkter. Genom undersökningen har förf. otvivelaktigt visat H. S:s betydelsefulla insats i denna tids politik, hans roll som idé- och uppslagscentrum och hans nära kontakt med de kretsar i dåtidens Danmark, där man arbetade med ekonomiska, militära och förvaltningsmässiga reformprojekt. Grundlinjerna i skildringen av H. S:s politiska verksamhet äro sålunda enligt rec:s mening riktiga, men förf:s nitälskan om sin tes har kommit honom att försöka utöka bilden med åtskilliga diskutabla drag. H. S. blir knappast mindre intressant om man ser honom som impuls-givare och talesman för en viss krets eller vissa kretsar i dåtidens Danmark och som målsman för vissa av tidens tankar, än om

man vill göra honom till den ende originelle och tänkande mannen i sin samtid.

Under den period av H. S:s liv, som hittills har genomgått, voro hans öden skiftande. Hans uppslagsrika verksamhet i Norge och hans skrupelfria arbete att bli storgodsägare med väl arronderade besittningar där; hans nära kontakt med den gamle kungen och hans fiendskap med råd och adel; hans strävan att uppehålla förbindelsen med kungamakten även under Frederik III:s tid; hans fall, ekonomiska ruin och tvungna sysslolöshet under åtskilliga år — allt detta får en fyllig framställning i förf:s biografi. Likaså H. S:s uppträdande som »neutral person» under det andra kriget med Sverige, hans ställning i förhållande till Karl Gustav och hans roll under fredsunderhandlingarna. Dessa kriser i H. S:s liv ha alltid varit föremål för intresse och ibland granskats med utgångspunkt i en nyare tids moraluppfattning. Förf. söker här hela tiden försvara sin hjälte genom att se honom i sammanhang med sin tids beteendevanor. Varken H. S:s ogenerade ekonomiska privatpolitik i Norge eller hans kontakt med diverse utländska furstar och hans »neutralitet» i förhållande till Karl Gustav under 1658—60 års krig var i och för sig något enastående i 1600-talets historia. Likaväl som H. S. i Norge kunde svenska generalguvernörer rätt ogenerat ta till vara de ekonomiska möjligheter som deras förvaltningsposter erbjödo. Och för tidens ännu levande feodala tanke-system erbjöd det intet egendomligt att en storman betraktade sig som en självständig politisk part: det gäller såväl om vissa av frondens ledare i Frankrike som om Corfitz Ulfeld i Danmark eller Nils Bielke i Sverige. I dessa sammanhang skola H. S:s åtgärder i Norge ses: givetvis innebär detta intet försök att förklara honom moraliskt oförvitlig efter modern åskådning. Han tillämpade ogenerat i det nordliga riket samma hänsynslösa arronderingspolitik med köp och mageskifte, som stormännen hemma i Danmark hade tillämpat under hela adelsväldets tid och som hade sina motsvarigheter i Sverige samtidigt och senare.

Upplösningen är säregen. H. S. hade, med allt sitt utpräglade

sinne för statens och förvaltningens organisation, i sitt eget intresse följt andra linjer. Han hade dessutom ofta pläderat för statlig godsavsöndring, liksom i Sverige, för att stabilisera statens ekonomi, och vad han på detta område uppnått, hade kommit honom själv till godo i hög grad. Hans egen maktställning byggdes sålunda inte upp efter ett enhetligt teoretiskt system — och så sker det väl sällan¹. I varje fall svarade Frederik III och H. S:s fiender bland adeln med en mot Sehested personligen inriktad råfst och reduktion, som kan bringa vissa svenska försök före den egentliga reduktionen i erinran.

Efter hans fall följde en utsträckt krisperiod med ekonomisk ruin och politisk isolering. Han sökte sig en väg ur denna misär genom att gå i frivillig landsflykt — kort dessförinnan hade hans rival och svåger Corfitz Ulfeld flytt, men han hade i motsats till H. S. placerat betydande penningbelopp i utlandet i förväg och kunde under landsflyktens år uppträda som långgivare åt t. ex. svenska furstliga personer. H. S. bröt inte med sitt land och dess konung. Hans långa resor under utlandsvistelsen förde honom som förut antytt till Cromwell, den landsflyktige Karl II av England och Filip IV av Spanien. Uppslag hade han alltid gott om (bl. a. funderade han på att söka förlika Cromwell och Karl II), och han blev lätt uppmärksammasad: i Spanien blev han utnämnd till Capitan General de la Artilleria de uno de mis exercitos de España — ett rent skenämbete, men nyttigt för hans prestige. Vid det dansk-svenska krigets utbrott sommaren 1657 återvände han hem, men man hade fortfarande inte bruk för honom, och hans isolering fortsatte. Den betingades givetvis till stor del därav, att adeln i allmänhet betraktade honom som fiende, naturligt nog med hänsyn till hans uppträdande dels som hänsynslös maktsträvare, dels som kungarnas rådgivare; hos kungen hade han å andra sidan ingen säker ställning.

¹ De rykten som cirkulerade om honom, gävo ingen skönmålning av hans verksamhet som ståthållare. Magnus Dureel berättar (till Axel Oxenstierna 25/12 1648): Här har varit tidender att några bönder utur Norge skulle vara hitkomne och klaga jämmerligen på H. S., som skinnar och plågar dem. Men jag kan inte förnimma sanningen.

När det andra dansk-svenska kriget bröt ut, blev hans position en annan: han blev tillfångatagen av svenskarna och förd till Karl Gustav. Det var nu som hans ställning som »neutral person» inträdde. Karl Gustav lät honom undersöka fredsmöjligheterna i Köpenhamn, men kvarhöll honom för övrigt i högkvarteret, där H. S. erbjöd den svenske kungen sina framtida tjänster. Efter de svenska motgångarna återupptog han sina fredssträvanden, samtidigt som han strävade att stärka sin ställning hos Frederik III. Han blev därefter dansk fredsunderhandlare och gjorde otvivelaktigt en betydande insats vid Köpenhamnfredens tillkomst; här är källmaterialet tillräckligt för att detta skall framträda i klar dager. Hans framgång medförde bl. a. att han till någon del återvann en position i Danmark. I Stockholm förhandlade han därefter om hur fredsbestämmelserna angående Bornholms vederlagsgods skulle realiseras (det är i samband med detta besök som förf. vill placera hans inflytande på *Somnium Gersdorphianum*). Ett program för nordisk politik framförde han i ett tal under sin Stockholmsvistelse, närmare bestämt vid sin mottagningsaudiens. Det är klart att de då fällda orden äro bestämda av tillfället; de ha ändå sitt intresse, inte minst därigenom att de så slående överensstamma med det uttalande av Karl Gustav, som förut har refererats. I talet ger H. S. uttryck åt sitt hopp »at alting derhen lempes, at begge disse nordiske riger, samt deres gode og tro indbyggere af alle stænder maa troligen række hverandre haand og med indbyrdes enighed flittigen anvende alle deres midler til at samle saadan styrke igen, udimidlertid de have fred, hvormed de med unerede forcer desto bedre kunde imodstaa alle dem, som deres fælles velstand herefter ville hindre og forstyrre» (sid. 222).

Ären 1657—1660 hade avsevärt ökat H. S:s insikter i och erfarenhet av de nordiska problemen; dessutom hade han visat sin effektivitet — sin outhärlighet, hoppades han väl själv — och återvunnit en del av sin ställning hos kungen. Men hans framtid var osäker, oviss och föga lovande. Hos adeln var han säkerligen fortfarande illa sedd, och åter drömde han om att bege sig utrikes. Han var en orolig och otålig ande, därom vitt-

nar hela hans karriär. Men han hade också en märklig förmåga att övervinna sin otålighet, vilket han själv vid just denna tid (då han, som förf. klart visar, sökte ingripa till svågern Corfitz Ulfelds hjälp) under dennes fängelsetid gav uttryck i brev till denne. Han önskar fränden hälsa och dem alla själslugn, »alt det andet afventer de fornuftige af tiden, hvilket jeg med mit eget exempel nu tvende gange haver lært«. Bøjelsen för obetänksamma eller desperata handlingar behärskade han.

Professor Böggild-Andersen nalkas nu en av de avgörande punkterna i sin egen framställning och därmed även vad som enligt hans uppfattning var en avgörande punkt i Hannibal Sehesteds liv, nämligen dennes roll vid 1660 års statsvälvning. Med stor utförlighet har han tidigare behandlat detta problem i sin förut nämnda doktorsavhandling. Det kan här inte vara fråga om någon utförligare genomgång av frågan, men det är att beklaga, att Böggild-Andersens dissertation, såvitt rec. bekant, inte har utlöst någon offentlig vetenskaplig diskussion i Danmark.

Källmaterialet till 1660 års statsvälvning är av det slag, att hela förf.:s resonnemang måste bygga på indirekta bevis. Dessa kunna sammanfattas ungefär på följande sätt. Intet av dokumenten under ständermötet ger direkt och otvetydigt besked om H. S.:s insats. I den givande genomgång av aktstyckena, som förf. har företecknat i doktorsavhandlingen och i biografien utför på s. 253 ff., kan han inte peka på något omedelbart stöd för sin huvudtes: att det är Hannibal Sehested som står bakom de åtgärder, vilka leda fram till statsvälvningen och enväldets införande. Något mera medgörligt material får han, då det gäller de bevarade dagboksanteckningarna och de samtida breven. H. S. skymtar i en tradition, som ytterst härrör från Odenseborgmästaren Thomas Brodersen och har bevarats genom hans dotterson: på borgarnas sinsemellan framställda fråga vid ständermötets början, vad meningen var med denna sammankomst, kom H. S. springande och viskade halvhögt i örat på en av de deputerade från Fyn: »Det betyder att om du inte vill, så skall du«. Efter avgörandet möter man vidare en rad utta-

landen, företrädesvis av diplomatiska iakttagare, som understryka H. S:s betydelse för det skedda i allmänhet. Det bör här markeras, att då Magnus Dureel efter ett samtal med en förnämman, som kom från Köpenhamn, skriver (16/12 1660) till Per Brahe om statsvälvningen och H. S:s ställning: »på honom beror alltsammans«, så betyder det med den tidens svenska uttrycks-sätt endast, att allt numera baseras på honom (s. 256; förf:s tolkning av uttrycket är riktig). Inte heller i fortsättningen finner förf. något säkert och omedelbart stöd för sin tes om H. S. som den starke mannen under statsvälvningens avgörande dagar. De »konjungerade« hade under förhandlingarnas senare skede Svane som mest framträdande talesman. Men på ett par bestämda punkter uppträder dock H. S. åter i det berättande källmaterialet. Då de lägre ståndens deputerade i ett dramatiskt ögonblick krävde svar på de konjungerades förslag om arvrike den 10. oktober 1660 och högtidligen tågade upp mot slottet, var kungen i Christianshavn; den som tog emot dem var enligt en berättares vittnesbörd H. S., som senare på dagen under de fortsatta förhandlingarna uppträdde i kungens sällskap (Nyborg-rådmannen Knud Wolf i några senare omredigerade dagboks-anteckningar och »Lerche-dagbogen«, en anonym kompilation med vissa självständiga uppgifter). Nästa dag skriver det kejsersliga sändebudet Goes, att H. S. har gett honom meddelanden om läget. Ännu en gång — den 13. oktober — uppträder H. S. i Lerche-dagbogen som överbringare av de olika parternas — de ofrälse ständernas, adelns och rådets samt kungens — bud om arvriket; han framför till sist att envar nu får fritt säga sin mening. Han omtalas i samband med den sistnämnda dagens händelser i ännu en berättande källa (prästen Laurits Jørgensen Hammers berättelse om ständermötet) och även i andra sammanhang. Den 18. oktober är han i kungens närmaste omgivning vid festen på slottet efter arvhyllningen (Knud Wolfs »dagbok«). — Tre år efteråt påträffas ett rykte om hans stora inflytande på dessa händelser. Trettio år senare kan en tradition konstateras i vissa kretsar i Köpenhamn, upptecknad av den engelske diplomaten Molesworth, som gör H. S. till huvudpersonen i 1660

års statsvälvning, Svane och Nansen till hans redskap. Uppgifter av motsatt innebörd underkänner förf. i sin doktorsavhandling på grundval av de analyser av källmaterialet han där ger. Det är omöjligt att här i detalj granska dessa tidigare undersökningar; en sådan genomgång skulle lägga beslag på lika stort utrymme som hela den här framlagda studien. Här hänvisas sålunda endast referatvis till förf:s tidigare framställning¹. Detta är i varje fall vad förf. kan bygga på för att stödja sin huvudtes, vad det berättande källmaterialet angår.

Inte heller dokumentmaterialet ger, som förut påpekats, något direkt besked om H. S:s roll. Indirekta skäl för denna finner emellertid förf. främst i borgarnas stora reformkrav (17/9 1660), som han delvis betraktar som motsvarigheter till H. S:s tidigare projekt. På en viktig punkt — vornedskabets avlösning — överensstämmer de dessutom med H. S:s senare uttalanden i »testamentet«. Andra, särskilt finanstekniska reformkrav upptogs kort därefter i det nyskapade, av H. S. organiserade och ledda skattkammarkollegiet. Förf:s slutsats är en ny attribution: det är svårt att avvisa den tanken, att H. S. »har haft en væsentlig andel i indlæggets udarbejdelse«. Då förf. framhåller de märkliga reformkravens hänsynstagande till olika samhällsklassers önskemål — han fäller om aktstycket de vackra orden att ingen dansk kan läsa det utan gripenhet och stolthet — fäster han uppmärksamheten vid H. S:s ord i ett tidigare brev till den svenske riksdroten, där han talar om sitt hopp »at alting maa komme udi en god og oprigtig fortroenhed blandt alle stænder«. Att ur detta uttryck läsa ut en demokratisk tankegång, harmonierande med borgarnas reformkrav, synes i varje fall en svensk omöjligt; uttrycket är en vanlig 1600-talskliché, där ordet »stænder« inte har den associationsrikedom som senare tider ha förlänat det.

Till denna förf:s på idéattribution grundade argumentering för H. S:s roll i händelseförloppet kommer emellertid ytterligare

¹ En förnyad källdiskussion av dagboksmaterialet kring statsvälvningen skulle i och för sig vara av stort intresse.

en rad indirekta skäl. Av vikt i detta sammanhang är onekligen den omständigheten att H. S. sedan sin ungdoms studier kände Hans Svane. Viktigare äro dock några händelser efter statsvälningen: H. S. blev den 26. oktober riksråd, rikets skattnästare och president i det kammarkollegium, som han nu organiserade med största energi, vars instruktion han utarbetade och vars arbetsuppgifter han våldsamt kastade sig över. I en värdefull framställning, som dock enligt rec:s mening alltför mycket tynges av utförliga aktreferat, följer Böggild-Andersen hans verksamhet under tiden närmast efter 1660 års avgörande händelser. Knud Fabricius har karakteriserat H. S. som »grundläggeren af det danske kollegiestyre, som herskede lige til 1848«, och detta är utan tvivel träffande. Sålunda stöder det närmaste händelseförloppet efter statsvälningen indirekt förf:s tes: att H. S. så markant stiger fram till en av de mest bemärkta positionerna i riket, förklaras naturligtast genom att han har spelat en framträdande roll bakom kulisserna vid statsvälningens förberedelser. På motsvarande sätt harmonierar H. S:s tidigare inställning till kungamakten och till aktuella förvaltningsfrågor med den av förf. framställda tesen.

Sålunda blir det viktigaste argumentet — jag använder med flit icke ordet beviset — för förf:s tes om H. S:s roll vid statsvälningen, sådan den har framställts i biografiens tredje bok, egentligen hans personlighets oförnekliga dynamik, hans egenkap att vara en av de få, kanske den ende i dåtidens Danmark, som kan tänkas ha haft energi och intensitet nog för att driva en så riskabel sak så beslutsamt och föra den så långt. Detta argument stödes, för att rekapitulera, främst av det stora utbyte, som han personligen fick av statsvälningen, den maktställning som den omedelbart förde honom upp till, vidare av att han skymtar mer eller mindre otydligt i vissa delar av källmaterialet, av parallelliteten mellan 1660 års händelser och hans tidigare och senare uttalanden och gärningar (med de begränsningar som ligga i den tidigare framförda kritiken mot ett antal attribueringar) och av hans nära kontakt med Hans Svane från ungdomsåren. Enligt rec:s mening har förf. sålunda inte fört avgörande

bevisning för sin tes på denna punkt. Om rec. trots detta är böjd för att i huvudsak acceptera den, beror det närmast på att grundragen i den bild, som så har frammanats, ha enhetlighet och sammanhang. I varje fall ger förf:s framställning en fängslande bild av tidens tankeströmningar — inte minst av den besvikelse som följde statsvälningen i spåren, då konstitutionella, administrativa och sociala framtids tankar kvävdes under den långsamt framglidande absolutism, som den enkel-spårige kungen och hans tyska rådgivare fingo att ta form med begagnande av läget.

Bokens sista 75 sidor — d. v. s. fjärde bokens femte till och med tionde kapitel — följer Sehested på nya beskicksningsresor och skildrar maktkampen i regeringen fram till utfärdandet av Kongeloven. Detta blev till ännu en period av besvikelser och missmod i hans liv. En slutgiltig genomgång av detta avsnitt torde av praktiska skäl böra uppskjutas tills Böggild-Andersens framställning av Hannibal Sehesteds ekonomiska och statsfinansiella politik och hans insatser i utrikespolitiken under 1660-talet föreligger i slutgiltigt skick; här är det tills vidare, som förut påpekats, endast fråga om att ge bakgrunden till H. S:s ställning inom regeringen under de sista åren av hans liv. Det är att hoppas, att förf. snart skall få tillfälle att fullfölja sitt arbete med denna andra del. Centrala frågor, utan vilkas lösning helhetsbilden av H. S. inte låter sig uppdragas, överflöda under dessa sista år. Inte minst gäller detta hans nordiska politik. Förf. vill genom hela sin hjältes liv spåra en obruten linje av nordisk samförståndstanke, skapad av Hannibal Sehested själv. Den återfinnes klart i hans s. k. testamente, men förf. söker ofta ådagalägga den tidigare i H. S:s liv. Man har här, åtminstone som framställningen nu föreligger, inte alltid intrycket att förf. har underkastat sina källställen tillräckligt skarp analys. Ett par exempel på vad rec. avser kunna framföras här. Då Hannibal Sehested förberedde fredsförhandlingarna mellan Frederik III och Karl Gustav, skrev han vid ett tillfälle till den senare ett

brev (s. 176 f.), där han berörde den nordiska politiken. Det heter här bl. a. att han alltid hade »ønsket og søgt, at begge kroner maatte komme udi bedre og nærmere fortroenhed og alliance undersaatterne til mere sikkerhed og fremtarv«. Om detta uttryck säger förf., att här anslås med en kraft, som otvivelaktigt är övertygelsens, en ton, vartill tidigare ansatser ha spårats och som sedan aldrig upphörde att ljuda i Sehesteds uttalanden till svenskar och andra. Då man tolkar de uttryckssätt som H. S. valt i detta brev, har man givetvis att utgå ifrån, att han har använt en form, som han kunde tänka sig skulle tilltala Karl Gustav; att därur tolka ut en ton av övertygelse är subjektiv källanalys. Det är möjligt att övertygelse ligger bakom, men vi sakna alla möjligheter att fastslå detta. — På motsvarande sätt resonerar förf. i fråga om Sehesteds besök i Stockholm sommaren 1660. Här tillskrives först och främst kreditivens formuleringar H. S. själv (s. 222), vilket naturligtvis är möjligt, men inte säkert. Om de förut anförda, uttrycksfulla ord, som han fällde om de nordiska rikenas gemensamma intressen vid sin mottagningsaudiens (jmf. ovan s. 427), säger förf. att sådana tankar aldrig hade blivit uttryckta med en sådan innerlighetens styrka som nu, och tillfogar: »At Sehesteds ord blot skulde være en smuk frase, anvendt for at vinde den svenske regering for en for Frederik III fordelagtig afgørelse af vederlaget for Bornholm, er en psykologisk helt umulig antagelse«. Av samma skäl som nyss anfördes synes det vara omöjligt att här, med hjälp av ett uttalande i ett officiellt anförande, tränga de bakomliggande själsliga realiteterna in på livet. Om Hannibal Sehesteds nordism var ett resultat av djup ideell övertygelse, realistiska politiska överväganden eller önskan att på ett djärvt program nå en personlig maktställning, kan inte avgöras på det tidigare materialet, knappast ens efter en djupborrande analys av hans politiska testamente. Det psykologiskt och politiskt rimliga är väl att här som annars de olika motiven ha varit förknippade med varandra och att de bakomliggande stämningarna ha växlat från situation till situation. Med största intresse avvaktar man emellertid även ur

denna synpunkt verkets avslutande del med dess för denna fråga avgörande material av förhandlingar och först och sist det svårbestämbara »testamentet«.

Vad som redan i denna del meddelas om H. S:s verksamhet inom utrikespolitiken under hans sista år, väcker i hög grad läsarens åstundan att följa den fortsatta framställningen. Det bör sägas här, att vad rec. har anfört av reservationer och kritik från principiella ståndpunkter inte är avsett att dölja hans höga uppskattning av förf:s arbeten om och kring Hannibal Sehested. Även om förf. enligt rec:s mening har varit alltför frikostig med sine idé- och dokumentattributioner och stundom överskattat bevskraften hos sitt material eller underkastat det otillräcklig analys, har han lyckats ge en i stora drag hållbar bild av Hannibal Sehesteds dynamiska personlighet och hans för sin tid så »moderna« sätt att tänka. Bilden kunde ha tålt vid starkare skuggor, den hade kanske med dem blivit ännu mera levande, men man kan inte förebrå en biografiförfattare hans sympati för sin hjälte, om resultatet av denna hans sympati har blivit energi och tålmod och hängivenhet nog att söka väcka till liv ett helt historiskt skede. Professor Böggild-Andersens verk om Hannibal Sehested gäller ett i ordets egentliga mening centralt ämne och kommer säkerligen att sätta åtskilliga spår i nordisk historieforskning och -framställning. Det måste väcka intresse för sitt ämne både i Danmark, i Norge, där Hannibal Sehested utförde en viktig del av sitt arbete, och i Sverige, där hans verksamhet, idéer och personlighet av olika skäl tilldra sig uppmärksamhet. Biografien är en imponerande prestation av en lärd forskare och en fin skribent.

Ivar Hansteen Knudsen, *De relationibus inter Sanctam Sedem et Norvegiam* (1946), med rättelser efter artiklar av förf. och J. Duin i *S:t Olav* (n:r 39—40, 1946), berör material, som tyckes ge vid handen, att Sehested har varit katolskt orienterad. En närmare analys av ifrågavarande material visar emellertid, att det ej kan gälla denne.

Korntiende og kornareal i det 14. århundrede.

AF

SVEND AAKJÆR

I

Roskildebispens Jordebog er en af de fyldigste kilder til det 14. århundredes landbrugs- og bebyggelsehistorie. Den har da også spillet en vis rolle i udforskningen af dansk middelalderhistorie; men så længe en helt fyldestgørende udgave ikke foreligger, vil man ikke kunne udnytte dens talrige oplysninger med fuld fordel.

Håndskriftet, Uppsala De la Gardie 51, har jeg aldrig set i original, heller ikke det fragment af det, som ved et mirakel blev fundet 1857 i et andet svensk håndskrift Tidö 374, 4°, og som nu ligger i Det kgl. Bibliotek i Stockholm, under signaturen A. 244. For begges vedkommende har jeg måttet nøjes med Det kgl. Biblioteks fotostatiske gengivelser (Ms. phot. 14,4° og 27,4°). Dette fragment udfylder halvdelen af en lakune i to af de mest interessante lister, som håndskriftet rummer, sognelisterne. Det er nu, efter originalen, udgivet af C. A. Christensen¹.

Begge sognelister er indført i 1370'erne, den første er skrevet af den skriver, som Christensen betegner som skriver V, den

¹ Det utrykte fragment af Roskildebispens Jordebog samt nogle bemærkninger om selve jordebogen og dens to sognelister. Festskrift til Erik Arup (1946), 118—133.

anden af skriver IV, dog er oplysningerne om mensalgodset til højre i listen skrevet af skriver III, som også har affattet hele det store afsnit i jordebogen om København, der af H. U. Ram-sing er dateret til 1377. Jeg er dog ganske enig med C. A. Christensen i, at begge disse lister må gå tilbage til et meget gammelt forlæg. De opfører under Ars herred sognet *Læsyholm*, medens selve jordebogen nævner navnene på de to sogne, som det senere blev spaltet i: Avnso og Holmstrup¹. De opfører under Ods h. sognet Rørvig under dets ældgamle navn *Ysoorn*, medens jordebogen ellers overalt har Rørvig². På samme måde har skriver VI i en liste over tiender i Baarse herred ud for sognenavnet *Skaningæhafn* tilføjet: *quod modo dicitur Kaluehawæ*, som nu hedder Kallehave, og i den første sogneliste *Skaningahafn*³.

Der må altså have eksisteret en ældgammel liste over tiender, som er benyttet hist og her i jordebogen, og som sandsynligvis har tjent som forlæg for skriverne af de to sognelister. Også ved oplysninger om landgilde og gårdtal citerer jordebogen til sammenligning ofte forholdene som de var »i gamle dage, forhen«, *antiquitus*, efter en ældgammel jordebog, *antiquus træbook*; se f. eks. udtrykkene *prout continetur in antiquo træbook . . . Fuerunt antiquitus vna curia villicalis et quatuor coloni et quatuor garceti, ut dicit træbook . . . habet nunc septem curias, sed antiquitus fuerunt nouem, vt dicit træbook*⁴. Det er altså overvejende sand-synligt, at når jordebogen af historisk-statistiske grunde jævn-fører forholdene nu med forholdene i de gode, gamle dage før den sorte død og før den katastrofale nedgang i landgilden, der satte ind i 1330'erne, så anvender den ordet *antiquitus* »i gamle dage«, og dette refererer sig altså ofte til »den gamle træbog«, formentlig en gammel jordebog i træbind, som nu desværre er gået tabt. Om derfor også den gamle liste over sognetienderne har stået indført i »den gamle træbog«, kan selvfølgelig ikke siges med sikkerhed, men det er vel ikke usandsynligt.

¹ S.R.D. VII. 35 *Holmstorp, Aghnesio*.

² S.R.D. VII. 33,35 *Rorwik*, 36,39 *Roorwik*, 41,43 *Roorwigh*.

³ S.R.D. VII. 115.

⁴ S.R.D. VII. 11.

Det var ikke blot i landgilden og gårdtallet, der var sket et katastrofalt fald i krisetiden 1330—50, men øjensynlig også i tienden. Det fremgår bl. a. af oplysningerne om Holtug sogn på Stevns¹. Det siges om selve Holtug by, at dens bønder nu giver 18¹/₂ pund, men at de i gamle dage plejede at give 4 mark korn, d. v. s. 48 pund². Dette viser en nedgang i landgilden på 61,5⁰/₁₀₀, og i note p til dette sted i *Scriptores Rerum Danicarum* fremsetter Suhm den formodning, at nedgangen skyldes, at egnen må have tabt meget i ydeevne og folketal, formentlig på grund af den sorte død. Det siges videre, at i tiende giver Gjorslev by nu 1 pund korn, Holtug by 5 pund og Raaby 1 Ore korn, ialt 15 örtug korn; men det tilføjes: *Nota, Decima hujus parochie antiquitas dabat II lestas cum dimidia annone*, Bemærk. Dette sogns tiende gav i gamle dage 2¹/₂ læst korn, altså 60 örtug. For tiendens vedkommende viser det således en nedgang på 75⁰/₁₀₀, og det må vel siges at være sandsynligt, således som allerede Suhm har formodet, at denne nedgang skyldes en nedgang i folketal og gårdtal som følge af den sorte døds hærgen.

Antikritik.

Med sådanne oplysninger i jordebogen for øje som de nys gengivne, forstår man ikke C. A. Christensens udtalelse (s. 125), at det ikke »ligner jordebogen« at medtage oplysninger om ældre tiders afgiftsforhold »af statistisk interesse«. Jordebogens blade vrimler tværtimod af eksempler på den mest levende historisk-statistiske interesse hos dens forfattere. Det kan måske være et spørgsmål, om ikke selve dens tilblivelse just på denne tid o. 1370 skyldes et levende ønske om at sammenligne forholdene i »de gode, gamle dage« med forholdene efter de katastrofale krisetider 1330—70: *antiquitas* var det sådan og sådan, *sed nunc* — ak, hvor forandret!

¹ S.R.D. VII. 2.

² Aakjær, Kong Valdemars Jordebog, Indledning I (1941) 141.

Derfor mener jeg også, at da man afskrev den »ældgamle« sogneliste i bispearkivet (C. A. Christensen l. c. 131), så lod man de gamle tal for sognets ydelser blive stående, just af historisk-statistisk interesse. Jeg mener trods Christensens kritik at måtte fastholde, at disse tal snarere gengiver den beregnede tiende af sognet end kirkernes *cathedraticum*, og vil i det følgende søge at begrunde min formodning nøjere.

Kr. Erslev har i sin bog *Valdemarernes Storhedstid* (1898) s. 125—127 omtalt tiendelisten: »medens jeg ovenfor ved at studere Roskildebogens Opgivelser om den taxerede Udsæd har søgt at faa Idee om det dyrkede Arealers Størrelse i Sammenligning med senere Tider, skulde det synes, at man kunde komme til gode Resultater angaaende selve Høstudbyttet ved at sammenligne de talrige Opgivelser, som Bispens Jordebog har angaaende *Tienden* i Sjælland. Tienden angives fra vist over Halvdelen af Oens Sogne, og det er jo Bispetienden, den Trediedel af den hele Tiende, der ved Reformationen gik over til at blive Kongetiende; om denne har vi udtømmende Oplysninger fra den nyere Tid«.

Som man ser, er der for Erslev ingen tvivl om, at de pågældende lister indeholdt oplysninger om bispetienden. Selv har jeg omtalt »en Liste over Sognetiender og Arealer for de sjællandske Præstegaarde, hvoraf nu yderligere 4 Blade er fundet siden Udgivelsen« i et afsnit om middelalderlige jordmål¹ og i kommentaren til min udgave af Kong Valdemars Jordebog² har jeg nøjere behandlet »den, ikke mindst for Forstaaelsen af Ploven, særdeles vigtige Liste over Bispetiende og Mensalgods« og forsøgt at forklare dens mark og øre som tiende³. I en afhandling »Plov og Havne«⁴ har jeg udtalt: »Takket være en Liste over *Bispetienden* for Sjællands Sogne, som findes i Roskildebispens Jordebog paa de samme Blade, hvor Præstegaardenes Tillig-

¹ I en afhandling *Maal, Vægt og Taxter i Danmark*, Nordisk Kultur XXX (1936), 230.

² II (1939), 459—466.

³ l. c. II. 463.

⁴ *Festskriftet Med Lov skal Land bygges* (1941), 280 f.

gende i Plovs Land oplyses, kan man nu med ret stor Sikkerhed beregne Datidens Sognearealer paa Sjælland i Datidens eget Landmaal, Ortug Skyldjord. Man kan herved erstatte Mangelen af en »Falsterliste« paa Sjælland«. Endelig har jeg i en afhandling Kirkeafgift og Kirketiende i Ribe Stift 1321—1682¹ tillige inddraget kirkeafgiften i Ribe Oldemoders Kirkeliste 1321 og samme kaldes oplysninger om *subsidium episcopi* i undersøgelsen.

Skal man dømme efter de kategoriske udtalelser, hvormed C. A. Christensen affejer mine undersøgelser og deres dokumentation, har dette møjsommelige udregningsarbejde fra min side været ganske spildt. Der er kun een ting han giver mig medhold i: »Ligeledes er det klart, at rubrikken: habet terras etc. i liste II angiver sognekirkernes mensalgods. Sv. Aakjær har foretaget en fortjenstfuld sammenligning mellem denne rubriks oplysninger og oplysningerne i Sjællands stifts landebog 1567 om mensalgodssets udsædmængde«. Her synes vi at være enige, men det fremgår også klart af selve jordebogen, skønt det ikke tidligere har været erkendt, at opgivelserne må gælde sognenes mensalgods. Jeg har allerede tidligere nævnt², at der i sognelisten ud for Faarevejle sogn står: *habet terras ad dimidium aratrum*³ og i jordebogen: *Item residencia sacerdotalis habet II oras terre*⁴. Her svarer altså $\frac{1}{2}$ plovs jord til 2 øre eller 6 örtug jord. Ved Varpelev sogn på Stevns står der: *habet terras unius aratri large*⁵ og i jordebogen står: *item ad mensam sacerdotis et ministri XV sol. terr*⁶. Her svarer altså »rigeligt« en plov jord til 15 örtug land. Ved Tuse sogn i Tuse herred står: *habet terras dimidii aratri*⁷ og i jordebogen står: *ad curiam residencie sacerdotalis adiacet quadrans terre*⁸. Her svarer altså 1 fjerding jord = $\frac{1}{4}$ bol jord til $\frac{1}{2}$ plov,

¹ Fortid og Nutid XVI (Festskrift til Professor Knud Fabricius 1945), 76—88.

² Kong V. Jb. kommentar II, 465.

³ S.R.D. VII, 120.

⁴ S.R.D. VII, 42.

⁵ Arup-Festskriftet, 124.

⁶ S.R.D. VII, 5.

⁷ S.R.D. VII, 123.

⁸ S.R.D. VII, 19.

og følgelig 1 bol jord til 2 plove. Dette stemmer vel overens med oplysninger i jordebogen, f. eks. fra Jystrup¹, hvor det siges, at der er 4 mark jord, der hver indeholder rigeligt 2 mark korn i udsæd, og disse 2 mark har så meget agerland, som kan plojes med 4 plove. Det stemmer iøvrigt også med mine undersøgelser af størrelsen 1 plov land, som jeg har bestemt til 12 ørtug skyldjord².

Om listens højre kolonne som opgivelser af sognenes mensalgods synes det altså som om C. A. Christensen er enig med mig:

»Derimod er det ikke umiddelbart indlysende, hvad markøretallene betyder. Aakjær går ud fra, at de angiver størrelsen af bispetienden. I en afhandling fornylig har han yderligere paralleliseret rubrikkens tal med tallene i Ribe Oldemoder, som han ligeledes sætter i forbindelse med bispetiende. Man maa give Aakjær ret i, at hvis dette er rigtigt, vilde det være af overordentlig betydning for den bebyggelseshistoriske forskning, thi saa vilde vi have oplysninger om bispetienden i ca. 550 af landets sogne i det 14. aarh. og derigennem indirekte oplysninger om høstudbytte og dyrket areal.

Men desværre er grundlaget for hans beregninger ikke holdbart³.

Dette lyder i mine øren meget trøstesløst — og meget kategorisk. Hvilke er da de grunde, som får Christensen til at fælde denne hårde dom? De er ikke mange og — efter mit skøn — ikke tilstrækkelige.

For det første mener Christensen, at det er ejendommeligt, »at der ogsaa staar mark og ore opført udfor Stenlille, Sonder Jernløse, Ejby, Ølsemagle og Rorup, skønt bispetienden af disse sogne beviselig forlængst var afhændet af bispen. Det er maaske ikke noget afgørende bevis, idet man kunde hævde, at bispetiendens størrelse her var medtaget af statistisk interesse, hvilket dog ikke ligner jordebogen«. Jeg er ganske enig med Christensen

¹ S.R.D. VII, 54; jf. min afh. i Nordisk Kultur XXX, 233.

² Plov og Havne i Med Lov skal Land bygges (1941) 282—285; Kong V. Jb. Kommentar II, 470, 472.

³ Arup-Festskriftet, 125.

i, at dette ikke kan være noget afgørende bevis, blandt andet fordi det forekommer mig i høj grad at »ligne jordebogen« at nære historisk-statistisk interesse for fortidige forhold (jfr. ovfr. s. 437). Vi er jo enige om, at sognelisterne ikke stammer fra 1370'erne, men synes excerperet fra et »ældgammelt« forlæg, og deres oplysninger om mark og øre refererer sig altså til »ældgamle« tider.

Stenlille tiende afhændedes ved et brev af 28/12 1320¹, og Sønder Jernløse ved brev af 20/2 1320². Ejby, Olsemagle og Rorup tiender afhændedes ved brev af 17/5 1253³; men det fremgår også af selve jordebogen, at disse tre tiender ikke læn­gere var i bispens besiddelse, men hørte under Helligåndshuset⁴. Den første sogneliste med overskriften *Decime episcopales per singulas prouincias terre Syalandie* gør jo netop rede for, hvem der oppebærer bispetienderne i Sjællands sogne. Den anden specificerer tiendernes størrelse for de optegnede sogne, og en senere hånd har tilføjet arealerne for sognets mensalgods. Christensen mener derimod ikke, at overskriften »bispetiender i de enkelte herreder i landet Sjælland« kan gælde mark- og øretal­lene i sogneliste II:

»Afgørende er det derimod, at listen slutter med: *Summa universalis centum XVII marce argenti, VIII grossi unus sterlingus excepta Meyonia*. Men alene summen af den ufuldstændige listes mark og øre beløber sig til op imod 300 mark, hvad der, hvis det var korn det drejede sig om, vilde svare til ca. 600 mark sølv. Mark og øre kan altså ikke være korn men må være penge«.

Denne slutning synes mig, på dette grundlag, at være temmelig forhastet. *Summa universalis* er 117 mark sølv 8 grot 1 sterling, undtagen Møn. Men er det da virkelig Christensens mening, at listens mark og øre gengiver pengesummer i mark sølv, grot og sterling? Hvorfor da anvende mark og øre? 1 mark sølv var fra ca. 1330 omregnet til 5 skilling grot eller 15 skilling

¹ J. O. Arhning: Roskilde Domkapitels Historie (1937), 384.

² Arhning l. c., 244, 340.

³ Dipl. Dan. 2. I. 91 nr. 104.

⁴ S.R.D. VII, 113.

engelsk, hver skilling grot var 12 grot (*grossi*), hver skilling engelsk var 12 *sterlingi*, hver skilling engelsk var $\frac{1}{3}$ skilling grot. Men 1 øre sølv var $\frac{1}{8}$ mark sølv, og det ville være en besynderlig enhed at vælge, når det gjaldt at udtrykke grotmønt eller sterlingmønt, da 1 øre sølv var $7\frac{1}{2}$ grot eller $22\frac{1}{2}$ sterling. Det er jo ikke mig, der formoder, at listens mark og øre er penge, så jeg har ingen som helst forpligtelse til at udrede, hvorledes 600 mark sølv kan stemme med 117 mark 8 grot 1 sterling. Derimod skulle man synes, at Christensen havde en vis forpligtelse til at gøre rede for, hvorledes denne sum på godt 117 mark sølv kan være en sammentælling af markbeløb til en sum af »op imod 300 mark sølv«. Dette har han imidlertid ganske undladt. Denne sum i sølv, grot og sterling står jo heller ikke umiddelbart under listen; dér står: *Summa ecclesiarum parochialium per dyocessin* (hs. har *dyocessin*) *Roskildensem, cum terra Ruyæ, et Roskildis, et Hafnis IIII^c, cum XXII ecclesiis*¹. Summen af sognekirker i Roskilde stift med landet Rygen, Roskilde og Havn er 422. Nederst på håndskriftets blad 144 står så endelig tilføjet med en senere hånd den omtalte *summa universalis*, som ikke behøver at stå i direkte relation til listen. De to summeringer er næppe skrevet med samme hånd som nogen af tekstens spalter og ikke indbyrdes med samme hånd. *Summa universalis* er muligvis med samme hånd som har skrevet oplysningerne om København 1377, Christensens skriver III, på håndskriftets blad 128—132. Sammenlign *a* i *argenti* bl. 144 med *a* i *annuatim* bl. 128, *anno* bl. 130; tillige *m* i *meyonia* bl. 144 med *m* i *mytsummersgyald* bl. 129b, samt ordene *sterling, excepta, centum* bl. 144 og bl. 130. Ordene *vnus, vniuersalis* ligner ikke *vnius, vnum* i mensalgodslisten, romertallene *i* og *j* i *.xviij* og *.viij* har ingen skråstreger («accent aigu») som i mensalgodslistens *viiij aratri* etc. og bogstavformerne *a* og *m* i *argenti, meyonia* genfindes ikke i mensalgodslisten. Hvis det virkelig er skriver III, som har skrevet mensalgodslisten, så må hans hånd have forandret sig noget med hensyn til skrivningen af disse bogstaver og tal. Jeg vil dog ikke nægte, at mensalgodslistens hånd minder meget om hånd III.

¹ S.R.D. VII, 123.

Men, i hvert fald, Christensens dokumentation er ikke »afgørende«, så længe det ikke i fjerneste måde er lykkedes ham at forklare, at 117 mark sølv 8 grot 1 sterling skal være en sammentælling af mark- og ørebeløb til en samlet sum af omkring 300 mark.

Derimod giver jeg ham gerne ret i, at det kan være sandsynligt, at *summa universalis* kan være *cathedraticum*. Han anfører, at »under Møn hedder det: *Nota quod de islis habet prepositus Meonie annualim computare. De cathedratico. Summa xiii solidi grossorum x grossi et ii sterlingi*. Møns katedratikum har provsten for Møn altsaa gjort regnskab for, medens den for resten af stiftet er bleven indbetalt direkte til bispen«. Om det sidste er rigtigt, tør jeg ikke udtale mig om; men da *summa universalis* udgør 117 mark sølv 8 grot 1 sterling, alene med undtagelse af Møn, er det vel ikke urimeligt at antage, at kun Møn var undtaget fra den almindelige oppebørsel. De to summer udgør da, når 1 mark sølv er 5 skilling grot à 12 grot à 3 sterling, ialt 119 mark sølv 4 sk. grot 7 grot, d. v. s. den samlede sum for *cathedraticum* udgør 120 mark sølv minus 5 grot. 120 mark sølv ville svare til 600 skilling grot. Fordelt på 422 sogne ville det blive 1,42 skilling grot af hvert sogn. Holder vi os nøjagtigt til de foreliggende tal, bliver *summa universalis* for 422 sogne minus Møns 6 sogne, ialt 416 sogne: 117 mk. sølv 8 grot 1 sterling = 585,6687 skilling grot, altså pr. sogn: 1,4 sk. grot. Hvorledes kan da hovedmassen af de sjællandske sogne yde 2 mark eller 10 sk. grot i *cathedraticum*? Hvis derimod, som C. A. Christensen foreslår, de cirka 300 mark korntiende vurderedes til 600 mark sølv, efter taksten 1 mark korn til 2 mark sølv, så kunne der være forbindelse mellem disse 600 mark sølv og de 600 skilling grot; men jeg skal nedenfor søge at vise, at jeg mener forbindelsen mellem tiende og *cathedraticum* er en ganske anden.

Dersom man vil være tilbøjelig til at give Christensen ret i, at *summa universalis* er *cathedraticum*, så taler denne kendsgerning altså afgjort *imod* og ikke *for*, at mark- og øretallene for de sjællandske sogne kan være *cathedraticum*, men netop *ikke imod*, at de kan være tienden af sognene. »Det er uden tvivl

oplysninger om disse katedratikumsafgifter vi har i listens mark-øretal«, mener Christensen¹. For mig er det uden tvivl og ganske afgjort, at der ingen direkte forbindelse er mellem mark-øretallene og *summa universalis*. Derimod kan der udmærket være en indirekte forbindelse. Christensen antager, »at ved siden af sognets dyrkede areal har dets befolkningsmængde spillet en rolle ved ansættelsen af katedratikums størrelse«. Han skylder os bevis for denne antagelses rigtighed. Han skylder os i det hele taget en udredning af art og alder af denne afgift. Kendes cathedraticum efter Christensens mening ellers ikke før biskop Niels' brev af 9/4 1384? Dette er den eneste kilde Christensen citerer, og heri omtales *annuales cathedratici omnium ecclesiarum dicte prouincie Stefnæs h. et prouincie Faxæ h.*²; men spørgsmålet er: Kendes cathedraticum fra så tidlig en tid, at Kalvehave, Rørvig, Holmstrup og Avnsø sogne hed Skaningahafn, Ysøørn og Læsøholm? Det vil sikkert sige fra det 13. årh.

Navnet *Kaluæhaghæ* optræder i Aarhusbogen 29/12 1304, *Kaluehaugh* 11/8 1364. *Scaninghafn* 30/9 1262 og *Scanynghafn* i Kong Valdemars Jordebog 1231. På et signet, der er hæftet til sct. Eriksgildets lavsskrå 7/9 1266 nævnes *Kalbehav*, men det er tvivlsomt, at denne form er samtidig med brevet, endsige ældre. Snarere er den — efter ortografien — langt yngre. *Ysoør* optræder i Kong Vald. Jb. 1231 og ca. 1342³, samt hos Saxo og Sven Aggesøn⁴, samt i den latiniserede form *Ysora*⁵. Navnet *Rørvik* optræder tidligst i Roskildebispens Jordebog 1370—1400 (se ovenfor s. 436), men ellers ikke før 24/8 1465, 16/6 1466. *Lisioholm* optræder i Sorøbogen 22/2 1228, *Lissioholm* 22/2 1227⁶, *Lesioholm* 8/6 1199⁷. *Holmstorp* optræder tidligst i Roskildebogen, ellers 31/10 1414, og *Aghnesio* også tidligst i Roskilde-

¹ Arup-Festskriftet, 126.

² Rep. nr. 3443.

³ Gertz, *Scriptores Minores* I, 360, 377.

⁴ *Script. Min.* I, 124, 125.

⁵ S.R.D. II, 209.

⁶ S.R.D. IV, 563.

⁷ S.R.D. IV, 473.

bogen, ellers *Awensø* 1403¹. Dette, sammen med det ovenfor (s. 441) omtalte brev af 17/5 1253, kunne da snarest tyde på, at de to sognelister stammede fra tiden 1254—1304, altså fra anden halvdel af det 13. århundrede.

Her i Roskildebogen er *cathedraticum* i hvert fald ydet i grotmønt, og denne blev først gængs her i landet fra omkring 1330²; men hvor træffer man *cathedraticum* i det 13. årh., ydet af enkelte sogne i mark og øre? I Ribe Oldemoder optræder en kirkeafgift, som ydes i skilling engelsk. Jeg er af samme mening som Christensen, nemlig at denne afgift er *cathedraticum*; men da jeg ikke fandt noget afgørende bevis for rigtigheden af denne påstand, foretrak jeg at kalde den ved det neutrale navn »kirkeafgift«. At afgiften er *cathedraticum*, bliver jo ikke bedre bevist ved en flygtig, parentetisk bemærkning imellem to tankestreger, som hos Christensen: »Men det betyder, at listen — ligesaa lidt som listen i Ribe Oldemoder, der sikkert ogsaa er en katedratikumsliste — ikke lader sig benytte til beregning af sognenes dyrkede areal«³.

Derimod har Christensen — sikkert ikke med sin gode vilje — ved sin fortjenstfulde påvisning af, at *summa universalis* for Sjælland kan være *cathedraticum*, givet det første vink om, at skilling-engelsk-tallene i Ribe Oldemoder virkelig *kan* være *cathedraticum*. Hvis *cathedraticum* af et sjællandsk sogn gennemsnitlig var 1,4 skilling grot, så skulle denne afgift altså svare til 4,2 skilling engelsk. Over halvdelen (55 $\frac{0}{10}$) af de i Ribe stift anførte 297 kirker ydede 4 sk. engelsk i *cathedraticum*. Som regel var afgiften i købstæderne langt over normen: Tønder 10 sk., Ribe 16 sk., Varde 14 sk., Ringkøbing 10 sk.; dog ydede Kolding og Vejle hver 4 sk., Holstebro 2 sk. og Lemvig 1 sk. Ialt ydedes i de 297 sogne 1329 sk. engelsk, altså 4 $\frac{1}{2}$ sk. engelsk pr. sogn. Dette ville svare til 1 $\frac{1}{2}$ sk. grot. Heraf må afgjort sluttes, at hvis *summa unuversalis* er *cathedraticum* og hvis kirkeafgiften i Ribe

¹ S.R.D. IV, 384.

² P. Hauberg: Aarb. f. nord. Oldk. og Historie 1884, 266.

³ Arup-Festskriftet 126.

Oldemoder ligeledes er det, så er det ganske usandsynligt, at afgiften i sognelisten, hvis norm ligger omkring 2 mark, kan være cathedraticum.

Jeg har nu søgt at imødegå Christensens indvendinger imod den gængse, også af mig delte, opfattelse, at mark- og øretallene er, hvad overskriften siger: Bispetienden i de enkelte herreder af landet Sjælland.

Dette er og bliver den naturligste opfattelse, som jeg i de tidligere nævnte skrifter har søgt at begrunde, og nu skal søge at dokumentere og begrunde nøjere.

Bispetienden i Roskildebogen.

For at kunne sætte tienden i relation til høstudbyttet og kornarealet, må man først og fremmest kende det *foldudbytte* man regnede med som normalt i middelalderen. Dette kan indirekte sluttes af oplysninger om brydernes kornlandgilde i Ribe Oldemoder, således som allerede Johs. Steenstrup¹ og Kr. Erslev² har påpeget. En bryde i Grene i Jellingsyssel ydede en tredjedel af kornafgrøden, *tercia de annona*. En anden bryde i Folding ydede ligeledes *tercia pars annone*. Af en gård i Karkov, Seem sogn ydedes ligeledes *tercia pars annone*. Endelig skænkede 1319 hr. Cristiarnus Pæez til kirken en gård Enemærke i Ulborg sogn, som skal give årlig $4\frac{1}{2}$ metreter smør og $\frac{1}{2}$ mark korn eller »tredjedelen«, *vel terciam*³.

Landgilden var altså en tredjedel af afgrøden. Men landgilden var på denne tid lig med den fulde udsæd. Dette er forlængst påvist af C. Paludan-Müller⁴, Johs. Steenstrup⁵, K. Rhamm⁶, C. A. Christensen⁷ og Poul Rasmussen⁸. Erslev mente, at land-

¹ Studier over Kong Valdemars Jordebog (1874), 73.

² Valdemarernes Storhedstid (1898) 53.

³ Ribe Oldemoder udg. af Oluf Nielsen, 65, 74, 97, 103.

⁴ Vidensk. Selsk. Skr. 5 r. hist.-philos. afd. IV (1871), 81 f.

⁵ Studier over Kong Valdemars Jordebog 84 f.

⁶ Die Grosshufen der Nordgermanen (1905), 363.

⁷ Hist. Tidsskr. 10 r. I (1931), 456.

⁸ Jyske Saml. 5 r. V (1941), 132 f.

gilden ofte var lig med udsæden, og muligvis fra først af havde svaret til udsæden¹; selv har jeg gentagne gange omtalt dette forhold i min udgave af Kong Valdemars Jordebog².

Dersom landgilden teoretisk udregnede til den fulde udsæd eller $\frac{1}{3}$ af høstudbyttet, så må det fulde høstudbytte altså være anslået til normalt at være 3 gange udsæden, det vil sige 3 fold. Tienden var en tiendedel af høstudbyttet, og den deltes imellem bispen, kirken og sognepræsten i 3 lige dele, der hver altså udgjorde $\frac{1}{30}$ af avlen. Men når avlen teoretisk beregnede til 3 fold eller 3 gange udsæden, blev bispe- eller kirketienden altså anslået til $\frac{3}{30}$ eller $\frac{1}{10}$ af udsæden. Et sådant overslag over bispetienden, således som den kunne beregnes på en tid, da landgilden var sat til den fulde udsæd, og på en tid, da sognnavnene Skaningahavn, Læsyøholm og Ysøørn endnu var i brug i stedet for de senere Kaluæhaghæ, Holmstorp-Aghnesiø og Rørwiik, en tid, som formentlig ligger forud for 1304 og efter 1253, er det da sikkert, der foreligger i den »ældgamle« sogneliste i Roskildebispens jordebog.

Listen er måske kun et overslag, beregningen er foretaget meget summarisk. Man har muligvis først indhentet oplysninger om, hvor mange mark og øre land, der fandtes i sognet og dernæst fastsat bispetienden til $\frac{1}{10}$ heraf, uden at tage hensyn til, at hele arealet ikke var besået hvert år, og at foldudbyttet næppe altid var 3 fold. Man beregnede tienden efter det fulde udsædsareal og det ideelle foldudbytte. Af et sogn på 20 mark land fastsattes bispetienden til 2 mark korn.

Vi forsøger på dette grundlag at opstille en »tiendematrikel« for de sjællandske sogne, hvor tallene er overleveret. Vi benytter af praktiske grunde enheden *ørtug land*, og omregner altså listens mark og øre til örtug, idet 1 mark = 8 øre à 3 örtug = 24 örtug. Når tienden er opgivet til 2 mark, omregner vi dette til 20 mark land = 480 örtug land; er den 6 øre, omregnes det til 60 øre land = 180 örtug land.

¹ Valdemarernes Storhedstid, 136, 139 f.

² F. eks. Kommentaren II, 117, 293, 473; Indl. I, 90, 119, 130, 133 f., 138, 141, 143.

Resultatet foreligger i *tabel 1*. Her er sognelistens ørtugtal dog af pladshensyn sammentalt herredsvis og jævnført, dels med landmålingen 1681—82, dels med plovtaalslisten i Kong Valdemars Jordebog. Til hver ørtug land svarer gennemsnitlig 4 tønder land 1682 og til hver plovs jord i plovtaalslisten svarer gennemsnitlig 15,1 ørtug land i sognelisten. Det bemærkes, at også for de ny tilkomne sogne i C. A. Christensens udgave af det siden Suhms udgave opdukkede fragment nås det samme gennemsnit som i de hidtil kendte sogne. For 6 sogne af Lynges herred fås 4,3 td. land pr. ørtug. Ligeledes er det vigtigt, at også for Holtug sogn i Stevns herred, hvor selve jordebogen opgiver, at »dette sogns tiende i gamle dage gav $2\frac{1}{2}$ læster korn«, fås samme gennemsnit, nemlig 3,8 td. land pr. ørtug: *Nota, Decima hujus parochie antiquitus dabat II lesta cum dimidia annone*¹.

Dette synes mig afgjort at tyde på følgende kendsgerninger: 1. Sognelistens *marca* er samme enhed som jordebogens *lesta annone*, altså kornmål, ikke mark sølv eller penninge. 2. Sognelistens mark og øre er *decima parochie*, sognetiende, ikke *cathe-dra-ticum*. 3. Men, som i Holtug, er sognelistens tiende ikke den, som ydedes på jordebogens tid o. 1370, men den, som sognet gav *antiquitus*, »i gamle dage«. I samtiden ydede sognets 3 byer kun 15 ørtug, medens sognet i gamle dage gav 60 ørtug korn i tiende. Tienden er altså i Holtug gået ned med 75 %.

Sognetiendernes nedgang.

Vi sammenstiller derfor de oplysninger, som jordebogen hist og her giver om sognetienderne i samtiden, med sognelistens oplysninger, for at blive klar over, om denne nedgang i Holtug var usædvanlig eller almindelig udbredt. Resultatet ses i *tabel 2*. Vi ser da, at nedgangen i Holtug sogn ikke er noget usædvanligt, den samme nedgang på 75 % findes i følgende sogne: Søndersted, Hagested, Asmindrup, Maaløv, Gentofte, Havrebjerg og Karlebo, og for alle 79 sogne, fordelt på 14 herreder, som anføres

¹ S.R.D. VII, 2.

i tabel 2, bliver nedgangen gennemsnitlig 68,5 $\%$. Den kan stige op over 90 $\%$, som i: Nykøbing 94,4, Draaby 97,9, Broby 91,7, Haslev 93,8, Smørum 93,8, Slagelse Sct. Mikkel 91,7. Den kan være så ringe som 16—20 $\%$, som i: Tølløse 20,8, Kundby 20,8, Lille Fuglede 16,7 $\%$. Kun i eet tilfælde har tienden holdt sig uforandret fra gamle dage, nemlig i Mørkøv sogn, hvor den stadig var 6 ørtug korn. At nedgangen er særlig stor i de to købstæder Nykøbing og Slagelse er næppe tilfældigt. I de tæt bebyggede købstæder har pesten vel raset særlig voldsomt. Det stemmer vel overens med en udtalelse af den forsker, som for nylig har behandlet emnet, Johan Schreiner: »smitten havde lettest for å bre seg i byene og landdistrikter som var tett befolket«¹. Kalundborg synes dog at være sluppet med en nedgang på 58,3 $\%$.

Det fremgår da af tabel 2, at opgivelsen af tienden i Holtug både fra nutid og fortid er af ganske samme art som sognelistens og de øvrige listers, og at følgelig sognelistens mark og øre må være sognets tiende i fortiden.

Ørtug land, tønde land og plov.

Det fremgår af *tabel 1*, at tiendens mark og øre kan benyttes som grundlag for en skønsmæssig beregning af sognets kornareal. Selvfølgelig må man understrege ordet »skønsmæssig«, for tienden er jo som regel opgivet i runde tal i mark og øre, den medtager ikke ørtugene, og det er vel tvivlsomt, om man for de enkelte sogne kan beregne arealet nøjagtigt. Det er vel ikke sandsynligt, at f. eks. 9 af de 10 sogne i Horns herred skulle have haft præcis 20 mark land, og Vellerup sogn præcis 5 mark land². Der må dog vel være tale om en mere skønsmæssig ansættelse. På den anden side viser det sig, at sognet både i Sjællands og Ribe Stifter havde gennemsnitlig 24 plove eller mark land³, og i 3 herreder,

¹ Joh. Schreiner: Pest og prisfall i senmiddelalderen. Avh. utg. av Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-filos. klasse (1948) nr. 1, 8.

² S.R.D. VII, 120.

³ Plov og Havne, 285; Fortid og Nutid XVI, 85.

hvis boltal Kr. Erslev har udregnet, Horns, Smørum og Tune¹ er der 12 bol pr. sogn. Hvert bol var gennemsnitlig 2 plove eller 2 mark land. Det samme gennemsnit har jeg fået for Ribe stift: omkring 24 mark land pr. sogn. Også her er 4 sk. engelsk, som svarer til 20 mark land, den mest almindelige afgift pr. sogn. For købstæderne er tienden dog som oftest så stor, at der ikke alene kan være taget hensyn til kornarealet, men her foreligger sandsynligvis et andet beregningsgrundlag, enten efter folketal eller antallet af købstadsgrunde. Også cathedralesafgifterne i Ribe Oldemoder er jo i de fleste tilfælde større for købstæderne end i et normalt landsogn (jfr. ovenfor s. 445).

Ørtug skyldjord og ørtug sædeland.

De mark og øre, sognelisten anfører, må være mark og øre skyldjord, *marca terre in censu*; men med disse landmålingsenheder stemmer de da også i forbavsende grad. Ved flere tidligere lejligheder har jeg udregnet, at 1 ørtug skyldjord på Sjælland var ca. 4 tønder land, medens 1 ørtug skyldjord på Falster og Lolland var af samme størrelse som 1 ørtug sædeland, *solidus terre in semine* på Sjælland, nemlig ca. 2 tønder land². De nøjagtige gennemsnit er på Sjælland for 1 ørtug skyldjord 4,34 tdr. land og for 1 ørtug sædeland 2,287 tdr. land. Disse tal fremgår af *tabel 3*. Som Kr. Erslev er den første, der har fået den tanke at udnytte Roskildebogens oplysninger om tienden til at danne sig en forestilling om kornavlens, således har han også sammenlignet arealet i 1370 for de landsbyer, hvor jordebogen anfører det fulde areal, med arealet i »Forarbejderne til Frederik III's Matrikel«³. Desværre var den gang de nøjagtige arealmålinger fra den store landmåling 1681—83 ikke så let tilgængelige som nu, efter fremkomsten af Henrik Pedersens Tabelværk:

¹ Valdemarernes Storhedstid, 128.

² Nordisk Kultur XXX, 230; K. V. J. Kommentar II, 454, 466, 469; Plov og Havne, 261.

³ Valdemarernes Storhedstid, 117—128, samt tabellen sammesteds 298—301.

De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V's Matrikel 1688, (1928). Både Erslev og Peter Lauridsen veg derfor tilbage for det store arbejde, det ville være at vælge landmålingen 1682 til sammenligningsgrundlag, og valgte arealtællinger fra 1880 og 1890, altså fra en tid, der lå omkring hundrede år efter opløsningen af fællesskabet og udskiftningen. Men da var jo ikke blot det gamle agerland, men også alle udmarker, enge, skove, græsgange, moser, plantager o. lign. medregnet i landsbyernes areal. I 1682 får vi derimod det rene agerland, kornlandet, opmålt i tønder land, og det er selvsagt dette, der frembyder de bedste muligheder for en sammenligning med middelalderens arealer. Erslev var dog ganske klar over, hvor betydningsfuldt problemet var: »Det behøver ikke at udvikles, hvor interessant det vilde være, om man nærmere kunde klare, hvor stor en Del af Landets Areal, der var under Dyrkning i Middelalderen«. »Medens jeg ovenfor ved at studere Roskildebogens Opgivelser om den taxerede Udsæd har søgt at faa Idee om det dyrkede Areals Størrelse i Sammenligning med senere Tider, skulde det synes, at man kunde komme til gode Resultater angaaende selve Høstudbyttet ved at sammenstille de talrige Opgivelser, som Bispens Jordebog har angaaende *Tienden* i Sjælland«¹.

Ved nærværende undersøgelse har jeg fundet bekræftelse på, at 1 mark land var 48 tønder land, 1 örtug land altså 2 tønder land; men det var den mark land, som jordebogen kalder *marca terre in semine*, 1 mark sædeland. 1 mark skyldjord, *marca terre in censu*, var som regel dobbelt så stor, altså 96 tønder land, 1 örtug altså 4 tønder land, måske fordi man på Sjælland regnede bolet for 1 mark skyldjord, skønt det i langt de fleste byer var vokset til 2 mark sædeland og derover. I mange af jordebogens byer tales kun om *marca terre*, uden tilføjelse af *in censu* eller *in semine*. I Lekkende f. eks., Ø. Egesborg s., Baarse h., tales der kun om *ora terre*, det siges, *quod terra hujus ville larga est in semine*, at denne bys jord er rigelig i udsæd, og her svarede 1 örtug land til 4,6 td. land. I Røstofte i samme sogn nævnes

¹ Erslev, l. c., 117 og 125.

96 ørtug land; men her oplyses, at i følge den gamle *træbok* havde byen kun 48 ørtug land. Da en ørtug land i første tilfælde svarer til 2,9 td. land, i andet til 5,9 td. land, kan det være tvivlsomt, om der er tale om ørtug sædeland i det første tilfælde og ørtug skyldjord i det andet, eller om byens tilliggende agerland i tiden mellem den gamle træbog (fra det 13. årh.) og 1370 er blevet fordoblet¹. Derfor har jeg i tabel 3 regnet samtlige opgivelser af ørtug land sammen i een sum, hvis gennemsnit pr. ørtug er udregnet for alle herredets byer under eet. Det må afgjort betragtes som mere end et tilfælde, at også dette gennemsnit for 95 byer i 17 herreder giver 4 td. land pr. ørtug land, altså nøjagtig det samme tal som i de 21 herreder i tabel 1. Det bekræfter, at beregningen af tienden må have været som formodet ovenfor, og at man derfor tør benytte tienden til beregning af arealet i ørtug land.

Når Erslev i sin undersøgelse mente at måtte opgive forsøget på at beregne kornarealet på grundlag af tienden, skyldtes det især forholdene i Asnæs sogn, Ods herred: »En nøjere Prøvelse viser imidlertid, at man skuffer sig selv, naar man tror ad denne Vej at kunne faa nogen Idee om den virkelige Kornproduktion. Vi ser det klart, hvor vi i Roskildebogen baade har hele Sognets Skyld angivet og tillige dets Bispetiende, hvad der er Tilfældet med Asnæs Sogn i Ods Herred. Tienden angives her til $6\frac{1}{2}$ Pund eller 26 Tdr.; ud fra denne Størrelse af Trediedelen af den hele Tiende skulde man tro at kunne slutte til at Høstudbyttet har været henved 800 Tdr. Men nu viser Jordebogen, at der i dette Sogn efter Matrikelopgivelserne skal være brugt en Udsæd af 1056 Tdr., og det er klart, at hvor ringe et Foldantal man end vil regne med, kommer vi dog herved op til et Høstudbytte, der maa have været meget langt over, hvad der synes at følge af Tiendeopgivelsen. Til yderligere Stadfæstelse kan anføres, at Fæstebønderne i Sognet endog i Landgilde betalte o. 600 Tdr., altsaa ikke meget mindre, end hele Høstudbyttet efter Tiendeberegningen skulde være«. Derfor må Erslev opgive

¹ S.R.D. VII, 7.

forsøget: »det fra Asnæs Sogn hentede Tal synes her ganske afgørende«¹.

Lad os da se på Asnæs sogns opgivelser, og prøve at behandle dem ud fra mine teorier. Som det vil ses i tabel 3 bestod sognet af 4 byer: Asnæs, Høve, Aastofte og Tolsager. Det ydede 2 mark = 48 ørtug tiende, og skulle altså have haft 480 ørtug land. Det samlede areal for sognets 4 byer var 2119,3 td. land, altså 4,4 td. land pr. ørtug, et ret normalt tal, ligesom de enkelte byers gennemsnit: 3,5, 4,5, 3,6 og 4,6 td. land, der giver gennemsnitlig 4,1 td. land pr. ørtug skyldjord i jordebogen. Forskellen på de to gennemsnit er altså meget ringe: 0,3 td. land. Det skyldes, at jordebogen i de 4 byer opgiver et areal af 534 ørtug skyldjord. Der var 3 hovedgårde i sognet, 1 i Høve med 4 bebyggede og flere ubebyggede gårdsædetofter, 1 i Aastofte med 1 af byens 4 bol jord, og 1 i Asnæs, som ikke har rebdragen jord, men 14 gårdsæder, som har deres jord af hovedgårdens, men ikke af byens jord. Denne hovedgård har jord til 4 læster korn i ud-sæd, hvilket svarer til 2 mark skyldjord². Mensalgodset udgør $\frac{1}{2}$ plov jord, svarende til 6 ørtug skyldjord³. Hvis man fra-drager den store hovedgård, hvis jord ikke var rebdragen, og præstegården, som muligvis har været tiendefri, ialt 54 ørtug skyldjord, bliver resten netop 480 ørtug skyldjord.

Faarevejle sogn gav 36 ørtug, og skulle altså have haft 360 ørtug land. Ordrup siges i jordebogen at høre til Vallekilde sogn i Skippinge herred, skønt den nu regnes til Faarevejle sogn. Risby beregnes i ørtug sædeland, der dog åbenbart, ligesom i Stubberup, var $\frac{1}{2}$ ørtug skyldjord. Præstegården var $\frac{1}{2}$ plov = 6 ørtug skyldjord, og 1 gård på 6 ørtug var øde. Disse to gårde kan formodes at have været tiendefri. I så fald bliver der i Faarevejles daværende byer følgende areal i ørtug skyldjord: Faarevejle 72, Veddinge 81, Stubberup 71, Kaarup 66, Risby »rigeligt« 192 ørtug sædeland = ca. 96 ørtug skyldjord, ialt ca. 375 ørtug

¹ Valdemarernes Storhedstid, 126 f.

² S.R.D. VII, 30.

³ S.R.D. VII, 121.

skyldjord¹. Fradrages præstegården og ødegården, ialt 12 ørtug, bliver resten ca. 363 ørtug. Sognet havde 1682, når Ordrup fradrages, som hørende til Vallekilde sogn, ialt 2513,7 td. land. Med 360 ørtug land bliver det pr. ørtug land 7,0 td. land, med 363 ørtug bliver det 6,9 td. land pr. ørtug, med 375 ørtug bliver det 6,7 td. land pr. ørtug. Man ser, at forskellen også her højst andrager 0,3 td. land.

Tuse sogn i Tuse herred rummede kun de 2 byer Tuse og Allerup. Tuse by havde 8 bol, hvoraf en hovedgård havde de 4 bol, som »kan såes med 4 plove« (*et potest seminari cum IV plowæ*). Præstegården havde 1 fjerding jord (*quadrans terre*) = $\frac{1}{4}$ bol. Det synes at fremgå af gårdenes landgilde, at bolet i Tuse var på 2 mark land, eftersom gårde på 3 øre betaler 13 grot, gårde på 6 øre betaler 26 grot (4 $\frac{1}{3}$ grot pr. øre), 1 gård på 5 øre betaler 20 grot (4 grot pr. øre), gårde på $\frac{1}{4}$ bol betaler 17 grot, og må altså have haft ca. 4 øre land, hvilket tyder på, at et helt bol havde ca. 16 øre = 2 mark land. Af de 8 bol = 16 mark land tilhørte 4 bol = 8 mark land hovedgården i Tuse; til præstegården lå $\frac{1}{4}$ bol = $\frac{1}{2}$ mark land. 1 gård på 1 øre land var øde. Desuden delte 7 gårdsæder 1 bol jord = 2 mark land, og havde altså ca. 7 ørtug land hver, og af dem var 3 øde = ca. 21 ørtug land. I Tuse var altså af 16 mark = 384 ørtug land muligvis tiendefri:

hgd. 8 mark	=	192 ørtug land
pgd. $\frac{1}{2}$ mark	=	12 ørtug
ødegård 1 øre	=	3 ørtug
3 gårdsæder	=	21 ørtug
		228 ørtug land.

Rest $384 \div 228 = 156$ ørtug land. I Allerup var der 1 bol 1 øre land, hvoraf 1 gård på 1 øre = 3 ørtug land var præstens. Rest 1 bol = 24 ørtug land. For hele sognet bliver da til rest $156 + 24 = 180$ ørtug land, og bispetienden var just 3 øre = 18 ørtug, hvilket skulle svare til 180 ørtug land.

Dersom man går ud fra, at der var en del tiendefri jord i

¹ S.R.D. 42, 120.

sgnene, som skal fradrages, kan de beregnede ørtug-tal for disse tre sogne altså forklares på nogenlunde tilfredsstillende vis; men desværre er det jo kun i disse få sogne, vi har rede på det fulde areal i jordebogen. Når de to gennemsnitstal falder så nøje sammen i de fleste herreder, så må der sikkert i mange sogne udover Sjælland ikke have været mere tiendefri jord end i disse sogne, og det vil kun forrykke gennemsnittet med ganske få decimaler, f. eks. som i Asnæs og Faarevejle, med 0,3 tdr. land. Det er vel ikke udelukket, at tiendefrihed kan være en af grundene til, at sognets mensalgods opføres i listen over sognets gamle tiende¹. C. A. Christensen har også her haft indvendinger: »Den tilsyncladende overensstemmelse mellem listens tal og terra in censu-tallene i Odsherred naaede Aakjær bl. a. ved at fradrage mensalgodset fra skyldjorden saasom tiendefri. Men naar listens tal angiver katedratikumafgift, er et saadant fradrag ganske uberettiget, saavist som denne afgift netop maa have været større jo større kirkens jordtilliggende har været«². Hertil er blot at bemærke, at da listens mark og øre efter min mening *ikke* kan være cathedraticum, bortfalder indvendingen. Christensen mener, at cathedraticum må have været større, jo større kirkens jordtilliggende har været, men han giver ingen grunde for denne antagelse. Jeg har formodet, at både cathedraticum og tiende stod i forhold til størrelsen af sognets kornareal, og har begrundet dette i min undersøgelse af Ribe Oldemoders skilling-engelsk-tal: »det er vel paa Forhaand ikke usandsynligt, at der kunde være en vis Forbindelse mellem Afgiften i Skilling engelsk og Kirketienden i Sognet, som atter staar i et bestemt Forhold til Kornlandets Areal«³. Det er dette Christensen udtrykker således, at jeg sætter tallene i Ribe Oldemoder i forbindelse med tienden. Men hos mig er denne forbindelse dog begrundet med tørre tal, medens Christensens opfattelse blot støttes af en række postulater, som jeg mener at kunne modbevise.

Det har altså ved undersøgelsen af både skyldjord, sædørtug

¹ Aakjær, K. V. J. II, 464, 466 f.

² Arup-Festskriftet, 126.

³ Fortid og Nutid XVI, 79.

og tiendeørtug bekræftet sig, at de forhold, vi træffer på Sjælland allerede i Kong Valdemars Jordebogs oplysninger om Viskinge ca. 1231, og i Aarhusbogens oplysninger om Starreklinte ca. 1315, var herskende på hele øen også på Roskildebogens tid ca. 1370. I Viskinge såedes der ca. 1231 ca. 2,3 ørtug korn i 1 ørtug skyldjord¹. I Starreklinte såedes der rigeligt 2 ørtug korn i hver ørtug skyldjord i følge Aarhusbogen², og landgilden var 1 ørtug korn af hver ørtug skyldjord for de 6 af gårdene og af den 7. gård 16 ørtug af 18 ørtug land i følge Roskildebogen³.

1 ørtug skyldjord var som regel 2 ørtug sædeland på Sjælland og svarede ved landmålingen 1682 til ca. 4 tdr. land. På Falster og Lolland var 1 ørtug skyldjord kun af samme størrelse som 1 ørtug sædeland på Sjælland, gennemsnitlig 2,3 tdr. land i landmålingen 1682⁴. Men i enkelte byer på Falster kunne ørtugen stige til over det dobbelte. Sådanne byer, især torper, møder vi også på Sjælland.

I Nyrup, Gelstrup, Prejlerup og Ravnsnæs når ørtugen op på 10—11 tdr. land, i Ordrup, der vel har navn af en *ore*, et tidligere udyrket, skov- eller græsgroet omraade, endda helt op på 18 tdr. land. Roskildebogen oplyser selv, at ørtugen i Nørre Vallingerød og Skov-Vallingerød er »dobbelt« eller »fordoblet« i sædeland: *Iste ore terre sunt duplate et large in semine . . . Iste terre sunt duple in semine sicut alie*⁵. Ørtugen havde da også i Skov-Vallingerød 12,93, i Nørre Vallingerød 9,02 td. land. I Sengeløse har kirkebyen Sengeløse 2,5, men torpen Raarup (nu Katrinebjerg Hovmark) 4,8 td. land pr. ørtug. I Tuse sogn har kirkebyen Tuse 2 td. land, men torpen Allerup 5,9 td. land pr. ørtug. I de unge torper, som Ny-Thorp, Ore-Thorp m. fl., var muligheden for at øge det oprindelige agerland ved nyopdyrkning selvsagt større end i de gamle, tidligt opdyrkede sogne-

¹ Aakjær, K.V. J. Kommentar II, 146—150, 455—457, jf. Indledning I, 19.

² S.R.D. VI, 424.

³ S.R.D. VII, 29; jf. K. V. J. Kommentar II, 455.

⁴ K. V. J. Kommentar II, 294 f., 318, 467.

⁵ S.R.D. VII, 22.

byer. I gamle byer som Sengeløse, Tuse, Haslev, Om, Gierslev, Sørbymagle, Skørpinge, ligger ørtugen derimod på samme areal som 1 ørtug sædeland, nemlig 2—2,5 tdr. land. Når Ods herreds gennemsnit for ørtugen ligger så højt som 6 tdr. land, ligger det åbenbart i, at bispens gods i dette herred for en meget stor del lå i torper og tidligere skovbyer.

Materialet i tabel 1 og 3 synes afgjort at tyde på, at mark- og øretallene i den gamle sogneliste er bispetiende, beregnet på grundlag af opgivelser af sognets areal i ørtug land, hvis gennemsnit, 4 tdr. land, svarer til 1 ørtug skyldjord. Både når man sammenholder det beregnede ørtug-tal med landmålingen 1682 og med plovtalslisten ca. 1250, får man plausible tal.

Den foregående undersøgelse, støttet på de i tabel 1 og 3 anførte tal, synes mig derfor at godtgøre, at grundlaget for mine beregninger må siges at være holdbart, idet vi derigennem kan få oplysninger om bispetienden i 250 sogne på Sjælland og derigennem indirekte oplysninger om høstudbytte og kornareal.

Tabel. 1 Ørtug land, tønde land og plov.

herred	ørtug	plovtal ¹⁶	td. land 1682 ¹⁷	td. land pr. ørtug	ørtug pr. plov
Stovnæs ¹	3960	244 ¹ / ₂	15095,2	3,8	15,0
Smorum ¹	3720	228	16981,8	4,6	16,3
Lille ²	1440	140	7849,3	5,5	10,3
Tune ²	2490	214	13788,4	5,5	11,6
Somme ²	4540	291 ¹ / ₂	15361,3	3,4	15,6
Flakkebjerg ⁵	12200	615	37922,4	3,1	19,8
Slagelse ⁶	5700	366	20337,2	3,6	15,6
Love ⁷	5400	366	25025,9	4,6	14,8
Ars ⁸	5940	411	27093,6	4,6	14,5
Skipinge ⁹	1400	121	6253,7	4,5	11,6
Ods ¹⁰	3420	351	19551,5	5,7	9,8
Tuse ⁹	3900	243	17905,7	4,6	16,1
Merløse ¹¹	6600	505	32953,9	5,0	13,1
Horns ¹²	4340	249	15805,4	3,6	17,4
Volborg ¹²	4080	258	14513,6	3,6	15,8
Ramsø ²	3960	248	13139,0	3,3	16,0

Tabel 1 (fortsat).

herred	ortug	plovta ¹⁶	td. land 1682 ¹⁷	td. land pr. ortug	ortug pr. plov
Ringsted ³	7560	450	22821,0	3,0	16,0
Alsted ⁴	2700	225	10706,9	4,0	12,0
18	83350	5526	335105,8	4,0	15,1
Lyngø 7 ¹³	2280		9890,2	4,3	
Tybjerg 7 ¹⁴	2340		6818,8	2,9	
20	87970		351814,8	4,0	
Holtug s. ¹⁵	600		2279,2	3,8	
21	88570		354094,0	4,0	

Kilder: ¹ Festskrift til Erik Arup (1946), 122. ² Ibid. 123 f. ³ S.R.D. VII, 116 f. ⁴ VII, 117. ⁵ VII, 118 f. ⁶ VII, 121. ⁷ VII, 121 f. ⁸ VII, 122. ⁹ VII, 123. ¹⁰ VII, 120 f. ¹¹ VII, 119. ¹² VII, 120. ¹³ Festskr. til E. Arup, 122. ¹⁴ S.R.D. VII, 116. ¹⁵ S.R.D. VII, 2. ¹⁶ Plovta¹⁶-listen i Kong Valdemars Jordebog, Aakjærs udg. I, 82; jfr. Kommentar II, 452—529. ¹⁷ Henrik Pedersen: De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V.s Matrikel 1688 (1928).

Tabel 2. Nedgang i Sognetiender.

sogn	jordebogen ortug	sognelisten ortug	nedgang procent
<i>Merlose h.</i>			
Pedersborg ¹	3	18	83,3
Ugerlose ³	10	18	44,4
Undlose ³	13	24	45,8
Sondersted ³	4,5	18	75,0
Tollose ³	38	48	20,8
5	68,5	126	45,8
<i>Tuse h.⁴</i>			
Udby	8	48	83,3
Horby	17	48	64,8
Hagedsted	12	48	75,0
Gislinge	8	24	66,7
Kundby	38	48	20,8
Svinninge	13	30	56,7
Jyderup	9	24	62,5
Bjergby	9	24	62,5

Tabel 2 (fortsat).

sogn	jordebogen ortug	sognelisten ortug	nedgang procent
Morkov	6	6	0
Skamstrup	13	48	72,9
Hjembæk	5	24	79,2
Tuse ²	12	18	33,3
12...	150	390	61,5
<i>Ars h.⁵</i>			
Rosnæs	10	24	58,3
Kalundborg	20	48	58,3
Tømmerup	10	48	79,2
Vørslev	11	36	69,4
Viskinge	22	48	54,2
Bregninge	28	48	41,7
Bjergsted	8	18	77,8
Holmstrup } Avnsø }	7,5	18	58,3
L. Fuglede	10	12	16,7
St. Fuglede	10	24	58,3
Jorløse	11	30	63,3
Ubby	30	48	37,5
Svallerup	16	48	66,7
Rørby	22	48	54,2
Aarby	14	48	70,8
16...	229,5	546	58,0
<i>Skipplinge h.⁶</i>			
Føllenslev	22	30	26,7
Sørslev	8	36	77,8
Vallekilde	22	48	54,2
Hørve	18	36	50,0
4...	70	150	53,3
<i>Ods h.⁶</i>			
Odden	9	24	62,5
Højby	28	48	41,7
Rorvig	6	18	66,7
Asmindrup	6	24	75,0
Egebjerg	15	48	68,8
Vig	22	48	54,1
Grevinge	22	48	54,1

Tabel 2 (fortsat).

sogn	jordebogen ortug	sognelisten ortug	nedgang procent
Asnæs	13	48	72,9
Faarevejle	16	36	55,6
Nykobing	2	36	94,4
10...	139	378	63,2
<i>Horns h.⁷</i>			
Skiby	c. 6	48	87,5
Ferslev	c. 10	48	79,2
Kyndby	c. 6	48	87,5
Krogstrup	c. 6	48	87,5
Draaby	c. 1	48	97,9
Gerlev	c. 6	48	87,5
Skuldelev	c. 6	48	87,5
7...	c. 41	336	87,8
<i>Ringsled h.⁸⁻⁹</i>			
Broby	c. 2	24	91,7
Freerslev	c. 4	36	88,9
Haslev	3	48	93,8
Ørsløv	c. 12	36	66,7
Jystrup ⁹	c. 7	18	61,1
Valso ⁹	c. 8	24	66,7
Vigersted ⁹	c. 10	30	66,7
Slavrup ⁹	c. 3	18	83,3
Alindemagle ⁹	c. 8	24	66,7
9...	c. 57	258	77,9
<i>Smorum h.¹⁰</i>			
Ledøje	4	18	77,8
Maalov	3	12	75,0
Smorum	3	48	93,8
3...	10	78	87,2
<i>Slovnæs h.¹⁰</i>			
Værlosemagle	8	48	83,3
Gentofte	12	48	75,0
Gladsakse	over 8	48	83,3
3...	28	144	80,6

Tabel 2 (fortsat).

sogn		jordebogen ortug	sognelisten ortug	nedgang procent
<i>Love h.¹</i>				
	Solbjerg	6	12	50,0
	Orslev	6	18	66,7
	Havrebjerg	12	48	75,0
	3...	24	78	69,2
<i>Lynge h.¹²</i>				
	Asminderød	20	48	58,3
	Bloustrød	14	36	61,1
	Karlebo	12	48	75,0
	Gronholt	8	24	66,7
	4...	54	156	65,4
<i>Alsted h.</i>				
	Slaglille ¹	4	18	77,8
<i>Slagelse h.</i>				
	Sct. Mikkels ¹	12	144	91,7
<i>Stevns h.</i>				
	Holtug ¹¹	15	60	75,0
herred, sogn		jordebogen ortug	sognelisten ortug	nedgang procent
Merlose	5	68,5	126	45,8
Tuse	12	150	390	61,5
Ars	16	229,5	546	58,0
Skipppinge	4	70	150	53,3
Ods	10	139	378	63,2
Horns	7	c. 41	336	87,8
Ringsted	9	c. 57	258	77,9
Smorum	3	10	78	87,2
Støvsnæs	3	28	144	80,6
Love	3	24	78	69,2
Lynge	4	54	156	65,4
Alsted	1	4	18	77,8
Slagelse	1	12	144	91,7
Stevns	1	15	60	75,0
14 h.	79 s.	902	2862	68,5

Kilde: S.R.D. VII + sidetal. ¹ 17. ² 20. ³ 24. ⁴ 34. ⁵ 34 f. ⁶ 35.
⁷ 49. ⁸ 53. ⁹ 55. ¹⁰ 60. ¹¹ 2. ¹² 56.

Tab. 3. Ørtug skyldjord og ørtug sædeland (S) på Sjælland.

by	ørtug	td. land 1682	td. land pr. ørtug
<i>Lynge h.</i>			
<i>Sollerød. Nærum</i> ¹	120	386,5	3,2
<i>Overød</i> ¹	48	198,9	4,1
<i>Holte</i> ¹	60	209,1	3,5
<i>Trørød</i> ¹	16	117,2	7,3
<i>Birkerød. Kajerød</i> ²	48	206,2	4,3
<i>Ravnsnæs</i> ²	5	52,4	10,5
<i>Høsterkob</i> ²	52	223,4	4,3
7...	349	1393,7	4,0
<i>Jørlunde h.</i>			
<i>Slagslunde</i> ³	154	451,3	2,9
<i>Slagslunde hgd.</i> ³	50 (S)	93,9	1,9
2...	204	545,2	2,7
Ørtug skyld 1	154	451,3	2,9
Ørtug sæd 1	50	93,9	1,9
<i>Lille h.</i>			
<i>Sengeløse</i> ⁴	384	954,9	2,5
<i>Raarup</i> ⁴	72	346,8	4,8
2...	456	1301,7	2,9
<i>Tune h.</i>			
<i>Kildebronde. Kappel</i> ⁵ ... 1...	48	185,2	3,9
<i>Somme h.</i>			
<i>Glim. Gøderup</i> ⁴	156	565,4	3,6
<i>Flong. Marbjerg</i> ⁶	192	534,2	2,8
<i>Gundsomagle</i> ⁶	309	1123,0	3,6
<i>Hejnstrup</i> ⁴	24	71,3	3,0
4...	681	2293,9	3,4
<i>Flakkebjerg h.</i>			
<i>Fodby pgd.</i> ⁷	10	29,87	3,0
<i>Sorbymagle pgd.</i> ⁷	12	24,79	2,1
<i>Skorpinge pgd.</i> ⁷	12	25,25	2,1
<i>Orslev. Glæno</i> ⁸	216	306,0	1,4
4...	250	385,91	1,5
<i>Love h.</i>			
<i>Havrebjerg</i> ⁹	216	550,2	2,5
<i>Gierslev pgd.</i> ¹⁰	33	66,95	2,0
2...	249	617,15	2,5

Tabel 3 (fortsat.)

by	ortug	td. land 1682	td. land pr. ortug
<i>Ars h.</i>			
Vørslev. Asmindrup ¹¹	28	212,5	7,6
Bregninge. Olstrup ¹²	24	144,5	6,0
do. ¹²	48 (S)	144,5	3,0
Hagendrup ¹²	36	307,2	8,5
Viskinge ¹³	228	777,2	3,4
2 ornum ¹⁴	73 (S)	91,2	1,2
Holmstrup pgd. ¹⁵	5 (S)	16,4	3,3
7	442	1693,5	3,8
Ortug skyld 4	316	1441,4	4,6
Ortug sæd 3	126	252,1	2,0
<i>Skipinge h.</i>			
Vallekilde ¹⁹	72	289,8	4,0
do. ¹⁹	120 (S)	289,8	2,4
Ordrup ¹⁶	38	714,0	18,8
Bjergesø ¹⁷	132	587,6	4,5
Starreklinte ¹⁸	51	290,4	5,7
do. ²⁰	over 102 (S)	290,4	2,9 ÷ X
Sørslev. Favrbø ¹³	60	452,7	7,6
do. ¹³	over 160(S)	452,7	2,8 ÷ X
8	over 735	3367,4	4,6 ÷ X
Ortug skyld 5	353	2234,5	6,6
Ortug sæd 3	over 382	1032,9	2,7 ÷ X
<i>Ods h.</i>			
Asnæs ²¹	204	716,3	3,5
Høve ²¹	162	721,7	4,5
Aastofte ²¹	96	348,5	3,6
Tolsager ²¹	72	332,8	4,6
Højby. Stenstrup ²²	42	312,9	7,5
Klint ²²	24	118,8	5,0
Lumsaas ²⁴	48	433,1	9,0
Sonnerup ²⁴	24	80,4	3,4
Nyrup ²⁴	36	358,7	10,0
Staarup ²⁴	66	347,8	5,3
Hunstrup ²⁴	2	10,3	5,1
Holmstrup ²⁴	24	115,5	4,8
Ellinge ²²	72 (S)	217,3	3,0
Ebbelykke ²²	24 (S)	89,4	3,7

Tabel 3 (fortsat.)

by	ortug	td. land 1682	td. land pr. ortug
<i>Egebjerg. Gelstrup</i> ²⁵	18	179,1	10,0
Abildore ²⁵	42	280,6	6,7
Braade ²⁵	42	273,5	6,5
Holkerup ²⁵	42	335,8	8,0
<i>Grevinge. Sneglerup</i> ²⁵	24	228,8	9,5
Prejlerup ²⁵	12	129,4	10,8
Holte ²⁵	12	76,6	6,4
Plejerup ²⁵	15	128,7	8,6
Engelstrup ²⁵	36	222,4	6,2
Torrendrup ²³	27	85,2	3,2
<i>Faarevejle. Risby</i> ²⁶	192(S)	322,0	1,7
Veddinge ²⁶	81	1022,5	12,6
Stubberup ¹⁸	60	278,9	4,6
do. ¹⁸	96(S)	278,9	2,9
Kaarup ²¹	66	435,2	6,6
<i>Vig. Sidinge</i> ²³	24	212,1	8,8
Kollekølle ²³	24	130,6	5,4
32...	1781	9278,9	5,2
Ørtug skyld 28.....	1397	8371,3	6,0
Ørtug sæd 4.....	384	907,6	2,4
<i>Tuse h.</i>			
<i>Tuse</i> ²⁷	384	773,3	2,0
Allerup ²⁸	27	185,4	6,9
<i>Horby. Lindebjerg</i> ²⁷	24	79,2	3,3
<i>Hagesled. Gurede</i> ²⁷	24	249,0	10,4
<i>Morkov pgd.</i> ²⁹	6(S)	16,4	2,7
5...	465	1303,3	2,8
Ørtug skyld 4.....	459	1286,9	2,8
Ørtug sæd 1.....	6	16,4	2,7
<i>Merløse h.</i>			
<i>Tollose</i> ²¹	96	473,6	4,9
Tollosegaard ²¹	228(S)	305,0	1,3
Tjørnede ³¹	36	260,3	7,2
Skimmede ³²	45	164,7	3,7
Lunderød ³²	54	318,4	5,9
Skov-Vallingerød ³³	24	310,5	2,6
do. dobbelt ³³	48	310,5	1,3

Tabel 3 (fortsat.)

by	ortug	td. land 1682	td. land pr. ortug
Norre-Vallingerød ³⁴	36	324,8	9,0
do. dobbelt ³⁴	72	324,8	4,5
7	639	2792,6	4,4
Ørtug skyld 6	411	2487,6	6,1
Ørtug sæd 1	228	305,0	1,3
<i>Ramsø h.</i>			
<i>Syv. Øm</i> ³⁵	144	368,6	2,6
<i>Borup. Svenstrup</i> ³⁶	over 72 (S)	246,2	3,4 ÷ X
2	216	614,8	2,8
Ortug skyld 1	144	368,6	2,6
Ørtug sæd 1	over 72	246,2	3,4 ÷ X
<i>Stevns h.</i>			
<i>Varpelev</i> ³⁷	148	767,7	5,2
<i>Magleby. Klippinge</i> ³⁸	57,5	356,5	6,2
<i>Hellested. Taastrup</i> ³⁷	10	39,2	3,9
3	215,5	1163,4	5,4
<i>Ringsled h.</i>			
<i>Sneslev. Almstofte</i> ³⁹	48	163,3	3,4
<i>Wrabbætoftæ</i> ³⁹	36	160,1	4,4
= Eskilstrup			
<i>Haslev. Bregentved</i> ⁴⁰	72	162,2	2,3
<i>Troelstrup</i> ⁴⁰	58	364,0	6,3
4	214	849,6	4,0
<i>Hammer h.</i>			
<i>V. Egesborg</i> ⁴¹	192	787,8	4,1
<i>Myrup</i> ⁴¹	42	240,1	5,7
2	234	1027,9	4,4
<i>Baarse h.</i>			
<i>Ø. Egesborg. Lekkende</i> ⁴²	40	182,6	4,6
<i>Rostofte</i> ⁴²	96	281,0	2,9
do. <i>forhen</i> ⁴²	48	281,0	5,9
<i>Udby. Grumløse</i> ⁴¹	120	388,1	3,2
3	314	1132,7	3,6
<i>herred</i>			
<i>Lynge 7</i>	349	1393,7	4,0
<i>Jorlunde 2</i>	204	545,2	2,7

Tabel 3 (fortsat.)

by	ørtug	td. land 1682	td. land pr. ørtug
Lille 2	456	1301,7	2,9
Tune 1.....	48	185,2	3,9
Somme 4.....	681	2293,9	3,4
Flakkebjerg 4.....	250	385,9	1,5
Løve 2.....	249	617,2	2,5
Ars 7	442	1693,5	3,8
Skipinge 8.....	735	3367,4	4,6
Ods 32.....	1781	9278,9	5,2
Tuse 5	465	1303,3	2,8
Merlose 7.....	639	2792,6	4,4
Ramsø 2	216	614,8	2,8
Stevns 3	215,5	1163,4	5,4
Ringsted 4	214	849,6	4,0
Hammer 2.....	234	1027,9	4,4
Baarse 3	314	1132,7	3,6
17 h. 95 s.	7492,5	29946,9	4,0
Ørtug skyld 81	6244,5	26992,8	4,338
Ørtug sæd 14.....	1248	2854,1	2,287

Kilder: Hvor intet andet anføres, gælder sidetallet Roskildebogen S.R.D. VII. ¹ VII, 57. ² 56. ³ 62. ⁴ 64. ⁵ 65. ⁶ 63. ⁷ 118. ⁸ 12. ⁹ 16. ¹⁰ 122. ¹¹ 27. ¹² 26. ¹³ 27; K. V. J. II, 147, 455. ¹⁴ K. V. J. II, 456. ¹⁵ S.R.D. VII, 122. ¹⁶ 42. ¹⁷ 28. ¹⁸ 29. ¹⁹ 30. ²⁰ S.R.D. VI, 424. ²¹ 30. ²² 32. ²³ 31. ²⁴ 36. ²⁵ 37. ²⁶ 42. ²⁷ 19. ²⁸ 20. ²⁹ 123. ³⁰ 21. ³¹ 22 f. ³² 23. ³³ 21 f. ³⁴ 22. ³⁵ 66. ³⁶ 69. ³⁷ 5. ³⁸ 3. ³⁹ 53. ⁴⁰ 52. ⁴¹ 9. ⁴² 7.

»Terror panicus« og Christianstads undsætning 1678.

AF

KNUD FABRICIUS

I.

»Den skånske krig's betydning for Danmark har længe været almindelig anerkendt; det var det militære tab af krigen, som førte til det nationale tab af de skånske landskaber. Men hvornår ligger vendepunktet inden for denne krig, der dog var begyndt så lykkelig for os? I tidligere tid var man tilbøjelig til at sætte fingeren på *slaget ved Lund* 4. dec. 1676 som det springende punkt; senere blev man klar over, at man snarere kunde sige, at Skåne efter dette slag var under to herrer, end tabt for Danmark. Nogle pegede derfor på *slaget ved Landskrona* 14. juli 1677 som mere afgørende for Skånelands skæbne, eller gik endogså helt ned til *Christianstads overgivelse* 5. aug. 1678 for her at finde den begivenhed, som i så henseende slog hovedet på sømmet. Omvendt har i den nyeste tid en anset militærhistoriker hævdet, at omslaget i krigslykken for danskerne stammede helt tilbage fra den beslutning, som man allerede i juli 1676 tog om at *sende Duncans korps* gennem Halland til Bohuslen, da denne splittelse af kræfterne var en fejl, der aldrig kunde rettes. Det skal tilføjes, at der kan anføres gode grunde for alle disse synspunkter, hvilket vel beviser, at der ikke findes et, men flere »vendepunkter« i disse afgørende år. Men vist er det, at Christianstads heltmodige forsvar er det sidste lyspunkt for Danmark, og at spørgsmålet om, hvorfor byen ikke blev undsat, hidtil ikke er blevet besvaret klart og fyldestgørende.

»Den skånske krigs« historie er hidtil ikke skrevet, i hvert fald ikke videnskabeligt tilfredsstillende — hverken fra dansk eller svensk side. Den ældste fremstilling er vel *Holbergs* (i hans »Danmarks og Norges Beskrivelse« 1729), og han viser sin sædvanlige tiltalende upartiskhed ved at sige om slaget ved Lund: »Tilskreve begge partier sig victorien, og bliver der endnu disputeret meget derom, dog tilskrive de fleeste fordeelen til de Svenske«. Samme standpunkt indtager han til slaget ved Landskrona året efter, men om Christianstadaffæren véd han åbenbart meget lidt, egentlig kun, at Christian V »af yderste formue« søgte at undsætte byen, og at »den Svenske leyr . . . var saa sterk forskantzet, at den ikke med største fare kunde angribes«. Her er altså den danske hærs marsch til egnen ved Christianstad opfattet som et *alvorligt ment forsøg* på at befri byen ved en forudgående kamp med den svenske belejringshær. *Friedenreich*, der 1758—65 forsøgte sig med en »Kong Christian V.s Krigshistorie 1675—79«, er i *denne henseende* enig med Ludvig Holberg, men han tilføjer, at kongen så befalede at besætte »et høyt Stæd, bestaaende af nogle Bakker«, — altså de bekendte højder ved Skiberslev 1 mil vest for Christianstad, — men at Frederik Arensdorf udsatte dette til den næste morgen, hvorfor fjenden kom ham i forkøbet. »Sikkert er det«, tilføjer *Friedenreich*, »at dette var en Aarsag [hvilket vel betyder: Aarsagen] til Christianstads Indtagelse«, da man fra bakkerne med kanoner havde kunnet tvinge fjenden til »at forlade sin Fordeel og at vove en Træfning, hvortil de danske vare færdige«. Hermed er ansvaret for ekspeditionens mislykkelse lagt på Frederik Arensdorf's skuldre, og han har måttet bære det siden. Men der er grund til at tilføje, at det i første udgave af Biografisk Lexikon¹ hedder om *Friedenreichs* bog, at den er »saa at sige uden Værdi paa Grund af den ringe Benyttelse af utrykte Kilder og den kritikløs-panegyriske Fremstilling«. Dette er vel grunden til, at *Friedenreich* overhovedet ikke er medtaget i værkets anden udgave. Endnu skal tilføjes, at *Riegels*, der udsendte sit »Forsøg

¹ V, 394 (af H. W. Harbou).

til femte Christians Historie« henimod det 18. århundredes slutning, forbigår næsten ganske krigen 1675—79 og anfører om felttoget 1678 alene »en kyndig Officeers dom, der selv var ved Armeen i Skaane«, nl. at en undsætning af Christianstad enten ville have krævet »en stor Diversion« — d. v. s. et alledende angreb på det egentlige Sverige — eller »en stor Armee til Lands udi Skaane«¹. Dette må betyde, at undsætningskorpset har været *for lille til at kunne gennemføre sin opgave.*

Grundlæggeren af dansk militærhistorie er *Jahn*, der 1846 i »Militairt Repertorium« skrev en længere afhandling om Christianstads belejring 1677—78. *Jahn* er den første, der inddrager dansk arkivstof i undersøgelsen, ikke alene relationerne fra kommandanten i Christianstad, men også protokollerne over overvejelserne i det danske krigsråd og rullerne over de forskellige hærafdelinger. Han sætter det som sin opgave at gendrive den almindelige opfattelse, — der altså stammede fra *Friedenreich*, — at det mislykkede forsøg på at ophæve byens belejring skyldtes *Fr. Arendorfs* »Feighed og Skødesløshed«. *Jahn* frikender dog ikke *Arendorf* for alle fejl; han tillægger ham således ansvaret for, at der manglede krudt på ekspeditionen, ligesom har peget på, at generalen var en modstander af hele toget, specielt at man slog lejr ved *Onnestad*, »saa nær ved fjenden«. Da *Jahn* tillige — ligesom sin forgænger — fremhæver det som et kardinalpunkt for togets stranding, at man ikke nåede at besætte *Skiberslevbakken*, blev følgen, at hans forsøg på at rense *Arendorf* ikke satte synderlig *Frukt. Allen* gentog i sin »Haandbog« dommen over *Fr. Arendorf* i skarpe ord, og i mildere form går den igen indtil vore dage hos *Fridericia* (Danmarks Riges Historie IV, 599) og hos *Fabricius* (Schultz Danmarkshistorie III, 423). Mere held havde *Jahn* derimod med en anden kendsgerning, som han var den første til at fastslå, nl. at hele toget ikke var sat igang med et slag med svenskerne for øje. Krigsrådet vilde kun *slås*, »*hvor det kunde skee med Fordelen paa vor Side*«, altså hvor terrænet medførte en overlegenhed for danskerne på modstanderens bekostning.

¹ S. 320.

Sin sidste behandling fra dansk side har emnet fundet i N. P. Jensens store værk »Den skaanske Krig 1675—79« (1900). Ret beset føjer den ikke meget til Jahns afhandling, den bygger væsentlig på de samme kilder som han, Krigskancelliets aktstykker, selv om den gengiver dem udførligere (dog i et ikke altid korrekt referat). Derimod lægger Jensen ansvaret helt andre steder end Jahn, nemlig på den uduelige konge. Da der var tale om at besætte bakkerne, var han »som sædvanlig raad-vild« (s. 372). Da man havde undladt at besætte dem, og svenskerne var kommet os i forkøbet, blev det besluttet at omgå deres stilling, men kongen »fik betænkeligheder« (s. 379). Da det derefter kunde forudses, at Christianstad måtte overgive sig p. g. a. udsultning, rejste kongen sin vej, fordi han ikke vilde overvære katastrofen (s. 384). Og endelig pålagde han efter byens fald Arendorf ansvaret for, at han »ved sine utidige difficulteter meget [har] hindret, at Christianstad ikke er bleven undsat« (s. 484). Dette billede af Christian V falder ganske vist godt sammen med det, som N. P. Jensen har tegnet af ham andre steder i sin bog, f. eks. i skildringen af slaget ved Lund (s. 207), men det har her ikke undgået kritik¹, og der er formentlig heller ingen grund til at komme nærmere ind på det i denne sammenhæng. Det interessante for os er jo ikke at finde en syndebug, men at klare, hvad der var *hensigten med toget til Christianstad*, og om det opfyldte sit formål.

Herom råder der nemlig endnu uklarhed. Jahn, der behandler sit emne med stærk indfølelse; — han kalder bl. a. resultatet »en Skamplet« på den danske hær; — bebrejder overledelsen, at den efter den svenske besættelse af højderne ikke gjorde forsøg på at fordrive fjenden. Selv i tilfælde af et ulykkeligt udfald vilde så i hvert fald æren have været reddet. Han motiverer dette standpunkt på følgende måde: »Fordelen af Terrainet var paa Fjendens Side, men kunde den ikke fravindes ham? *Styrken var lige*; dog, hvor ofte har ikke den Svagere overvundet den Stærkere? *Den indre Tilstand af Armeerne maa vel anlages at have*

¹ Arthur Stille i Hist. Tidsskr. 7. R., II, 559—576.

været ens«. Men samtidig er han — som allerede nævnt — klar over, at den danske hær ikke var indstillet på et slag, og at overkommandoen kun vilde lade det komme hertil, hvis den kunde opnå en overlegenhed over svenskerne på en ny måde. Det må i virkeligheden siges at være gådefuldt for læseren, ligesom for Jahn selv, hvorfor en hær, der i kvantitet og kvalitet er sin modstander jevnbyrdig, principielt skyer sammenstød med denne. Regnstykket må være stillet galt op af forfatteren, og det er en ikke uvigtig opgave for os at søge at komme til bunds i de virkelige årsager til en for den senere udvikling så tragisk begivenhed. —

II.

»*Den skånske krig*« indtager jo i det hele en særstilling i vor historie. Til søs sejrede danskerne uden undtagelse; til lands erobrede de alle de fjendtlige fæstninger: Wismar, Helsingborg, Landskrona, Christiansstad, Karlshamn og Christianopol; Malmø danner her den eneste undtagelse. Men i slagene til lands tabte de lige så undtagelsesløst; Halmstad, Lund og Landskrona er i så henseende tilstrækkeligt talende navne. Gåden med hensyn til Christianstads mislykkede undsætning er i virkeligheden en del af en større gåde: Hvorfor blev resultatet af så store anstrængelser komplet negativt?

Danmark gik ind i krigen med en *felthær* så god, som det ikke havde haft den i århundreder¹. Rytteriet — der dengang endnu var hovedvåbnet — omfattede 8 nationale regimente og 3 hvervede, hvortil endnu kom 3 hvervede dragonregimente; de nationale regimente rekrutteredes efter svensk mønster fra de såkaldte »ryttergårde«, der til gengæld var fritaget for skatter og afgifter, og til hvert af disse nationale regimente knyttedes et mindre antal »sogneryttere«, der hvervedes af sognene². Monstringsrullerne viser, at medens »sognerytterne« og de hvervede regimente for en stor del bestod af tyskere, var de natio-

¹ Kn. Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark II (1916), 168.

² Rockstroh, 504 ff.

nale ryttere aldeles overvejende danske. En anden sag var det, at befalingsmandskorpset havde en stor tysk majoritet¹. Fodfolket bestod af 4 nationale Regimenter, der tilvejebragtes ved udskrivning, og af 8 hvervede regimenter; de nationale forhold her svarede i det hele til, hvad der er nævnt om kavalleriet². Hvad de øvrige våbenarter, artilleri og ingeniører, angår, var deres mandskab så fåtalligt, at det ikke kommer i betragtning i denne forbindelse.

Da kongen i slutningen af *juni 1676* gik over til Skåne, medtog han en felthær på 14—15000 mand, heraf de fem ottendele ryttere. Rytteriet bestod af de 8 nationale regimenter, den hvervede garde og 2 hvervede dragonregimenter; fodfolket var derimod overvejende hvervet, nemlig 8 regimenter, hvortil kun sluttede sig 2 nationale, nemlig første sjællandske og andet fynske samt et kompagni af tredje jyske³. Denne armé udførte til en begyndelse underværker i Skåne, nemlig indtagelsen af Helsingborg, Landskrona og Christianstad, men da man samtidig havde begået den uforsigtighed at sende et altfor svagt korps (på kun 3000 mand) under Duncan op i Halland, førte dette til *katastrofen ved Halmstad* d. 17. august 1676. Duncans korps, der gik helt til grunde, havde bestået af et rytterregiment, sammensat af dele fra alle hærens rytterregimenter, altså overvejende nationalt; desuden af det halve af andet fynske fodregiment og noget hvervet fodfolk⁴. Disse tropper kæmpede godt, men brød sammen, da de stod over for den dobbelte overmagt på svensk side.

Godt og vel et fjerdingår senere kom det 4. decbr. til *slaget ved Lund*. Den danske hær var siden landgangen i juni blevet forstærket ved nye udskrivninger; til gengæld havde de erobrede fæstninger krævet så store besætninger, at den egentlige felthær ikke vandt nogen forøgelse. Angående selve slaget skal her kun mindes om, at den danske venstre fløj, der stod nærmest

¹ Rockstroh, 128.

² Stds., 127.

³ N. P. Jensen, 123.

⁴ Stds., 133.

Lund, tæt nord for byen, efter et par timers kamp blev drevet tilbage og af svenskerne, der anførtes af Karl XI personligt, forfulgtes lige til Lødde å, en mils vej fra kamppladsen. Af de danske rytterregimenter, som her måtte vige, omend efter god modstand, var 5 (andet fynske; andet, tredje og fjerde jyske samt et regiment af den adelige rostjeneste) nationale, og kun 2 (Rauchs rytterregiment og Brockenhus' dragoner) hvervede. Af fodfolk kæmpede kun andet jyske på denne fløj. Med bedre held sloges imens danskerne i centrum og på højre fløj, men, som bekendt, blev slagets endelige udfald afgjort ved, at Karl XI i rette tid vendte tilbage fra forfølgelsen af den slagne danske venstre fløj, og ved sin personlige indgriben gjorde slaget til en sejr for svenskerne. I centrum havde danskerne lutter fodfolk, i alt 12 regimenter, heraf fire nationale, som gennemgående klarede godt for sig, mens det samme ingenlunde gjaldt om alle de hvervede fodregimenter¹. På højre fløj, hvor sejren en tid lang hældede til dansk side, synes de nationale og de hvervede rytterregimenter i lige grad at have gjort deres pligt. Eksempelvis kan nævnes, at rostjenesten her fik et knæk, som den aldrig forvandt, og at den hvervede garde fortsatte kampen til mørkets frembrud, hvorpå den i god orden marscherede bort fra valpladsen til Landskrona².

Indtil dette tidspunkt havde de danske tropper været på højde med deres modstandere, og når man havde tabt to slag (Halmstad og Lund), var skylden ikke soldaternes, men ledelsens. Men mennesketabene i det sidste slag havde været usædvanlig store, og med fortsættelsen af krigen for øje måtte hullerne i geledderne udfyldes. Allerede i december måned fik de rytterbønder, der havde mistet deres ryttere, befaling til inden 14 dage at stille nye, eller at betale for hvervning af sådanne³. For fodfolkets vedkommende påbød man i januar 1677 en hel udskriv-

¹ Af disse sidste viste Stuarts og Hertugen af Croys regimenter «et meget slet forhold»; heller ikke Dronningens Livregiment vandt laurbær (Rockstroh II, 182 og 197).

² N. P. Jensen, 180 f.

³ Rockstroh II, 186.

ning, og at mandskabet ikke kunde erstattes med penge¹. Men navnlig på Sjælland og Lolland-Falster viste det sig meget vanskeligt at fremskaffe rekrutterne; bønderkarlene løb ganske simpelt deres vej², og også blandt det fynske mandskab hører man jevnlig om desertioner³. Da nu hertil kom, at hvervning i udlandet var vanskelig på grund af den almindelige krigstilstand i Europa⁴, blev følgen, at man kom ind på også at supplere de hvervede regimente med udskrevet mandskab⁵. Rockstroh har desuden påpeget det ejendommelige i, at man stak Lolliker og Falstringer ind i et jydsk regiment, og ser deri en bevidst tanke, nemlig »at man har villet blande de nøjsomme, kraftige Vestjyder med de mere forvante, mere blødagtige Øboere⁶. Alt i alt er der mange vidnesbyrd om, at hæren 1677 ikke var på højde med det foregående års. Tabet af officerer i slaget ved Lund havde desuden været overordentlig føleligt, og de nyudskrevne tropper havde ikke fået en uddannelse og træning, der svarede til tidligere tiders.

Regeringen må selv have haft det fulde indtryk heraf, thi den søgte at styrke hæren ved at *leje* store troppestykker hos den tyske kejser, kurfyrsten af Brandenburg, kurfyrstinden af Hessen — hun var kongens svigermøder — og, navnlig, hos biskoppen af Münster. Desuden indforskrev man en øverstbefalende i den brandenburgske general v. d. Goltz, åbenbart fordi man ikke mente at turde betro overkommandoen til nogen af de danske generaler. *Selve hæren* opgives af oberst N. P. Jensen⁷ i maj 1677 til 12 800 mand, deraf 5 000 ryttere og dragoner, 7 800 mand fodfolk. Disse tal stammer fra det i Rigsarkivet opbevarede »Original-Manuscript til Kong Christian V's Krigshistorie⁸, et forarbejde fra samtiden til en skildring af den skånske krig, der dog

¹ Rockstroh II, 193.

² Stds., 202 f.

³ Stds., 190.

⁴ Stds., 187.

⁵ Stds., 209.

⁶ Stds., 209.

⁷ S. 245 f.

⁸ I, 100 og 109.

aldrig blev udarbejdet. Men til trods for dets officielle form er det meget tvivlsomt, om man tør tillægge dets opgivelser nogen virkelig værdi. Det nævner som »Troupes til Felts destineret til d. 1. Maj 1677«, 7 nationale og 2 hvervede rytterregimenter; af disse sættes fem til hvert 350 mand og de øvrige fire er à 500 mand. Men heldigvis har vi tillige Generalkrigskommissariatets proviantregnskaber fra forsommeren 1677 bevarede¹, og det fremgår af disse, at de 7 nationale rytterregimenter i stedet for 2 750 mand kun omfattede 2 261; det ene hvervede regiment, der skulde være på 500 mand, havde i virkeligheden kun 192², og garden, der efter »Original-Manuscriptet« skulde bestå af 450, var kun på 204. Selv om de 800 dragoner, som manuskriptet regner med, har været fuldtallige, hvad der er usandsynligt, må man åbenbart skære rytternes antal, 5 000, betydeligt ned og kan næppe sætte det højere end til 3 500. For fodfolkets vedkommende synes tallene i »Original-Manuscriptet« at stemme bedre med virkeligheden; vi har fra juni måned proviantregnskaber fra 8 af dets 13 »batailloner« med et samlet tal på 4807, hvad der jo passer temmelig godt med det opgivne samlede tal på hele styrken, 7 800, Men meget mere end *godt 11 000 mand* kan den danske felthær altså ikke have været, da den anden gang gik i land i Skåne³. Rytteriet udgjorde desuden kun en tredjedel af hele styrken.

Proviantregnskaberne frembyder også i en anden henseende interesse, da det gennem deres opregning af soldaternes navne til en vis grad er muligt at bestemme, om de er *danske eller udlændinge*. For nogle navne må spørgsmålet ganske vist stå som uløseligt, da »Møller« og »Hog« både kan være tyske og danske; men de fleste navne henhører enten til typerne »Olle Larsen« og »Petter Nielsen« eller »Casper Franck, og »Claus Gruffe« og her synes ingen tvivl at være mulig. Ser man eksem-

¹ RA. Militære Regnskaber V.e Nr. 28, 6.

² Om det andet regiment (Geweckes) findes ingen oplysninger i proviantregnskaberne.

³ Den skånske præst Sten Jakobsen opgiver i sin »Den nordiske Krigs Kronicke« s. 107 tallet til mellem 10 og 11 000.

pelvis på 2det sjællandske nationale rytterregiment, havde her 4. juni af 434 menige ca. 40 tyske navne, altså 9 pct.; i 1ste sjællandske var 27. april tallet højere, nemlig 24—25 pct., mens 3dje jyske 27. april fremviser 19 pct. udenlandske navne, og 2det fynske 10. maj endog 35 pct. Endnu grellere stiller forholdet sig naturligvis for de hvervede rytterregimenter; listerne over Baudissins regiment viser således praktisk talt udelukkende udenlandske navne, og selv af livgarden til hest var en tredjedel af udenlandsk herkomst. Hvad endelig befalingsmændene angår, var de, selv ved de nationale rytterregimenter, næsten uden undtagelse fremmede. Kun en enkelt underofficer, en korporal, en trompeter eller en kvartermester bærer dansk navn, og hans tilstedeværelse skyldes vel, at han skal være mellemmand mellem de menige og officerkorpset. Men hele dette sidste, fra oberstløjtnanten lige ned til »fanemeden«, har åbenbart trådt deres børnesko uden for Danmarks grænser¹.

En tidligere historieforskning vilde vel af nationale grunde have beklaget dette forhold; for os ligger det nærmere at søge at begrunde det ud fra datidens synsmåder. I den danske hær i 17. århundrede betragtedes nationale hensyn som underordnede, og der er intet tegn til, at man lagde nogen vægt på, om en person var dansk- eller tysktalende. Men når man bemærker, at det tyske element inden for de nationale regimenter særlig repræsenteres af »sognerytterne«, der var hvervede, og at man til over- og underbefalingsmænd afgjort har foretrukket tyskere, ligger forklaringen snublende nær. Man har åbenbart anset tyskerne for bedre egnede til militærtjeneste end danskerne, der jo oven i købet for øernes vedkommende væsentlig bestod af vornede bønderkarle. Derfor har man i de nationale regimenter indsprojtet en vis procent fremmed blod, som skulde give afdelingerne en ekstra afstivning. For officerkorpsets vedkommende havde man heller ikke de bedste erindringer fra Karl Gustav-

¹ For fodfolkets vedkommende tillader det bevarede materiale ingen indgående belysning; kun skal det bemærkes, at i 1ste jyske regiment til fods (under oberst Eg. Chr. v. Lützow) havde den 20. nov. 1677 af 702 menige kun 42 (= 6 pct.) tyske navne, men hovedstammen af officererne var tysk.

krigene om unge danske adelsmænds tjenstiver. »Sie hatten ja keine disciplin«; således har engang en tysk officer udtrykt det over for forfatteren. —

Felttoget i Skåne 1677 blev imidlertid ikke mindre skæbnesvangert for den danske hær end det foregående års. Efter den forhastede og derfor mislykkede *storm på Malmö* 26. juni, der navnlig gik ud over de hvervede fodfolkregimenter og kostede hæren over 1000 mand, stod et par uger senere, 14. juli, *slaget ved Landskrone*, det sidste i »den skånske krig«. Udfaldet blev som ved Lund, men det lønner sig at se på enkelthederne i den forudgående kamp. Bedst klarede den danske højre fløj sig, der i virkeligheden en tid lang syntes at skulle bringe sejren hjem. Den bestod af to hvervede rytterregimenter, kejserlige og münsterske tropper samt 2det fynske nationale rytterregiment; — det som vi for lidt siden konstaterede, for 35 pct. vedkommende bestod af udlændinge — og 3dje jydsk. Men så meget værre gik det danskerne på venstre fløj, hvor 4de jydsk rytterregiment blev genstand for et uimodståeligt angreb af kong Karl XI personlig, og da 1ste jydsk ilede sine landsmænd til hjælp, blev følgen kun, at det kastedes tilbage på et af de hvervede regiment, som herved blev revet med ind i forvirringen. Denne bredte sig nu ikke blot over hele fløjen, men forplantede sig også til centrums fodfolk, hvad enten det var »nationalt« eller hvervet.

Slaget ved Landskrone måtte gøre det klart for den danske overledelse, at det var gået stærkt tilbage med hærens kvalitet siden slaget ved Lund, hvad enten det gjaldt de nationale eller de hvervede afdelinger. Man kunde endda hævde, at det skyldtes de kejserlige og münsterske hjælpetropper, når det en tid havde tegnet bedre på en del af slagmarken. Hermed skal ikke være sagt, at den danske ledelse af slaget havde været ideel; ikke uden grund bebrejdede man overgeneralen v. d. Goltz, at han ved sin blandede opstilling af rytteri og fodfolk i mindre afdelinger mellem hinanden havde svækket frontens stødkraft. I hvert fald fandt man der en syndebug til at læsse ansvaret på.

Det er en ynk at læse om de forsøg, der blev gjort i efteråret

¹ Rockstroh II, 240 ff.

1677 på at bringe hæren på benene igen. Det viste sig ved udskrivningen af rekrutter til fodfolket, at man var »nær ved bunden«, og fra Fyn og Jylland flygtede mange karle over grænsen for at søge ly i det slesvigske. Hvad det nationale rytteri angår, stod mange ryttergårde øde, og visse regimenter havde derfor kun halvdelen af deres normerede størrelse. Havde felthæren været svagere i 1677 end i 1676, gælder dette sikkert i endnu højere grad om 1678. Dette må have i erindring, når vi atter vender os til det spørgsmål, som stilledes i begyndelsen af denne undersøgelse: hvorfor undsætningen af Christianstad 1678 fik et så ynkeligt resultat.

III.

Efter slaget ved Landskrona spurgte kongen skriftlig de forskellige generaler, en for en, om deres mening om krigens videre førelse. Kun en enkelt dristig partigænger som general Meerheim — Christianstads djærve forsvarer i vinteren 1676—77 — tilrådede at angribe fjenden, »hvis der frembød sig særlige chancer«. Til denne anskuelse, der åbenbart også var Christian V's, sluttede desuden krigssekretæren Herman Meyer sig, der i særlig grad havde kongens øre og i de følgende år kom til at indtage en stilling som en moderne krigsminister. Men en defaitistisk stemning beherskede hovedmængden af de militære chefer, blandt hvilke man særligt lægger mærke til Frederik Arensdorf, fordi han det følgende år blev overgeneral. Også de civile råder, som kongen derefter henvendte sig til, var enige om at fraråde flere slag. Feltmarskal v. d. Goltz motiverede sin indstilling, dels med manglen på officerer i hæren, dels »wie ein *Terror Panicus* bey der armee leyder vorhanden, dass ich also eydt undt pflichts halben bey so gestalten sachen Ewer Mayestät zu einen andern hazardt nicht woll rathen kann«¹. På dette indtryk af hærens stemning lagde man i det hele frå dansk side ikke skjul. I den »relation« om slaget, som udsendtes officielt, og som må siges at svare til en moderne officios avisartikel, hedder det uden omsvøb: »Da skydningen begyndte, vendte ryttere og fodfolk i hans majestæts

¹ RA. Krigskollegiets Arkiv: Registrerede Sager, der ikke har kunnet anbringes i Indkomne Sager. 1677 Nr. 26.

armé, som stod på venstre fløj, omkring og kunde af officererne ikke bringes til at stå. Og da man ikke havde tiltroet sådanne tropper sligt, og man heller ikke kunde vide, hvorfor *denne uformodede skræk* havde grebet sådanne folk, der dog hverken blev hårdt trængt eller forfulgt af fjenden, måtte man indrømme fjenden den fordel, han herved havde opnået¹.

Herman Meyer, der jo ikke delte denne opfattelse, har i efteråret nedskrevet nogle bemærkninger om den almindelige stemning hos generalerne, som stiller disse i et endnu grellere lys. Han nævner heri blandt de »grunde, som har tvunget hans kgl. majestæt til at opgive kampagnen i Skåne«, først den almindelige modløshed hos officerer og menige og tilføjer så: »Fordi generalerne for at undgå alle slag *uden kongens vidende* holdt rådslagning i feltmarskalløjtnant Golzes telt og blev enige om, hellere at transportere armeen bort«. Efterretningen må stå for Meyers egen regning, men er ingenlunde usandsynlig; er den rigtig, viser den et eksempel på den gamle kendsgerning, at der var bestemte grænser også for en evældig konges magt. Meyer ender med at udtale, at Christian V måtte tænke på andre udveje, »da hans majestæt altså havde set, at med hans betydelige armé, hvori der var så mange allierede tropper, kom det dog *efter generalernes mening og vilje* ikke til nogen aktion i Skåne«².

Hermed måtte kongen for denne gang lade sig nøje. Da han i november måned ønskede en betænkning over, hvilken krigsførelse man skulde slå ind på i det kommende år 1678, henvendte han sig ikke alene til hærens officerer, men spurgte også flådens øverstbefalende og sine vigtigste civile rådgivere. Svaret blev dog af den grund ikke mere trøsterigt³. Mens generalerne — deriblandt atter Fr. Arensdorf — var enige om, at »i Skåne vilde det *ikke være rådeligt at agere*«, udtalte admiralgeneralløjtnant Niels Juel

¹ Original-Manuscript til Christian V.s Krigshistorie 1676—78 (i Rigsarkivet).

² RA. Reg. Sager, der i. h. k. a. i Indk. S. 1677 Nr. 427 (skal være Nr. 727). Meyers udtalelse bekræftes ved Christian V.s klage 23. aug. til den norske statholder Ulr. Fred. Gyldenlove over, at »wir dem feinde in Sconen in diesem iahr mit unserer armee im freyn felde *wegen unserer generalen conduicte und verschlagenheit nicht teste halten können*« (RA. Krigskollegiet, Dépêches n. 872).

³ RA. Reg. Sager . . . Nr. 755.

— således var nu hans udviklede titel, — at »i Skåne vilde en operation falde meget vanskelig«; Tromp og Markus Rodsten var af samme mening, og de høje embedsmænd, storkansler Fred. Ahlefeld, rigsmarskal Korbitz og Niels Juels broder, diplomaten Jens Juel, sluttede sig hertil. Karakteristisk er det, at selv Herman Meyer nu indskrænkede sig til at gentage Niels Juels ord ved at påpege, at »i Skåne vilde en operation desuden falde vanskelig«, og at diplomaten Biermann, der fra fransk tjeneste var gået over i dansk, i stedet anbefalede at »berøve fjenden alle levnedsmidler i Skåne ved en total ruinerung af landet«. Det er Louvois' principer under den pfalziske arvefølgekrig, som her, ti år tidligere, dukker frem på nordisk grund i hele deres grumhed.

Det må derfor siges, at Sten Jacobsen i sin »Nordiske Krigs Kronike«¹ giver et træffende udtryk for stemningen ved hæren, når han siger, at det »siuntess for menniskelige öijne, att de danskiss sag udi Skaane var forløbett, thi siden de Danske komme først paa Skaane, da var deriss tilstand iche nogen tiid slettere end som den nu var«. Men der var ganske vist endnu en person med indflydelse, som var af en anden mening. Det var kongen selv.

Det positive program, som hans rådgivere i november havde opstillet for krigsførelsen 1678, havde gået ud på indfald i Sverige fra Norge og landgang fra flåden på den svenske østkyst. I Skåne havde man derimod foreslået at *holde sig til defensiven*, bortset fra at forsøge at generobre Helsingborg, der var gået tabt efter slaget ved Lund året i forvejen. Men der var et punkt i Skåne, som man ikke ustraffet kunne lade passe sig selv. Det var fæstningen *Christianstad* i Østskåne, der belejredes af svenskerne på andet år, og hvor nøden allerede havde nået en betydelig højde. I løbet af vinteren steg denne nød i en sådan grad, at det ved begyndelsen af foråret så ud, som om besættningens yderste kræfter nu måtte være udtømte. I okt. 1677 havde den udgjort 2471 mand²; dette tal var i marts det følgende

¹ Utg. af M. Weibull (1897), 145.

² RA. Militære Regnskaber V.e Nr. 36—37.

år sunket til 2015, hvoraf endda kun 1206 var i stand til at bære våben. Der døde 30—40 mand om ugen¹. Det opfattedes på dansk side ligefrem som en æressag at gøre noget for byen. 1. marts rådslog kongen, Gyldenløve, storkansleren, Fr. Arensdorf — der mod sin vilje havde måttet overtage overkommandoen — og kongens yndling, overjægermester Hahn, om, hvorledes dette kunde ske, og man blev enige om, at »der skal søges at skaffe Christianstad luft gennem en diversion med Gyldenløve, med flåden og gennem *et lille korps i Skåne*².

Det blev imidlertid ikke noget lille korps, som, da det kom til stykket, overførtes til Skåne, ganske vist først så sent som i juni. Det bestod af ikke mindre end 12-13 000 mand, halvt egne og halvt lejede tropper, disse sidste ligesom 1677 fra Münster og Hessen³. Af den samlede styrke udgjorde rytteriet denne gang halvdelen, altså mere end det foregående år og et vidnesbyrd om, at et slag i åben mark ikke ansås for udelukket. Man tager næppe fejl ved heri at se en beslutning af kongen personlig, naturligvis udført i praksis af hans tro tjener Herman Meyer, der altid imødekom hans ønsker, men næppe sanktioneret af overgeneralen Fred. Arensdorf⁴.

Der foreligger fra denne tid en optegnelse⁵ af Herman Meyer om, hvorledes man skulde kunne undsætte Christianstad; denne optegnelse er udateret, men dens indhold viser, at den må være nedskrevet før 21. juni (se nedenfor). Det hedder heri, at da den svenske hær, som belejrer Christianstad, udgør 7800 ryttere, 1200 dragoner og 5 400 mand fodfolk, altså i alt 14 400⁶, mens de forenede danske, hessiske og münsterske tropper kun når op til et tal af 12 000, vil det være nødvendigt at bringe den danske

¹ N. P. Jensen, 344 f. Det kan tilføjes, at tallet på besætningen under belejringen skrumpede ind til 1028 hoveder (stds. 385).

² RA. Meyers Opt. i Reg. Sager, som i. h. k. an. i Indk. S.

³ N. P. Jensen. 350.

⁴ Stds., 348.

⁵ RA. Reg. Sager (ej i Indkomne Sager) uden Nr.

⁶ Dette tal synes dog at have været stærkt overdrevet (J. Mankell: Berättelser om sv. krigshistoriens märkvärdigaste fältslag III (1859) s. 826).

hær op til 18 000, hvis man med nogen udsigt til held skal kunne rykke mod svenskerne. Endda »må hele landet [altså Skåne] opbydes til at følge med, og den bonde, som ikke gør det, skal agtes for en fjende«. Meyers optegnelse viser, hvilken respekt man på dansk side havde for de svenske våben, så at man anså det for nødvendigt, i hvert fald at have en numerisk overvægt, hvis man skulde tage det op med dem i åben mark. Det var formodentlig en følge af Meyers forslag, når kongen 21. juni beordrede 6 000 mand, der var sendt som understøttelse for Gyldenløve i Norge, til uopholdeligt at vende tilbage til Skåne, hvad der jo vilde bringe den derværende feltarmé op til det af Meyer foreslåede tal 18 000¹. Men det skal straks tilføjes, at denne ordre aldrig blev udført.

Dagen efter, 22. juni, lod så kongen holde krigsråd i Landskrona². Heri deltog, foruden generalerne og Herman Meyer, de civile Hahn og Korbitz. Man var enige om, at det første mål måtte være at tage Helsingborg tilbage. Hertil indskrænkede de militære medlemmer deres forslag. Meyer motiverede derimod forslaget med, at man »fortiden« (in Zeiten)³ ikke kunde komme Christianstad til hjælp; men når Helsingborg var faldet, og hele hæren var samlet, kunde man igen tage sagen op til rådslagning. »Thi bliver vi herrer på feltet, kan man tage sine mesurer i retning af Christianstad⁴; bliver vi ikke herrer på feltet, kan vi lade en del af vor armé overvintre i Helsingborg og Landskrone og herved dække Sjælland«. Også Hahn udtalte, at man ikke kunde undsætte Christianstad, før hele vor hær var samlet. Det er altså kun disse to herrer, som svagt antyder muligheden af et virkeligt slag; hos generalerne er *stemningen åbenbart den samme som årel i forvejen*.

¹ N. P. Jensen, 349.

² RA. Reg. Sager (ej i Indk. S.) 413. N. P. Jensen (s. 352) har med rette gjort opmærksom på, at protokollen fejlagtigt er dateret 24. juni.

³ Oversættes meningsforstyrrende »i Tide« hos N. P. Jensen, 352. Ovenstående oversættelse er bekræftet af prof., dr. phil. L. L. Hammerich, hvorfor jeg hermed bringer ham min tak.

⁴ Optegnelsen har, åbenbart ved en fejlskrift, i stedet for ordet Christianstad »Helmstad«.

Helsingborg faldt 28. juni. Ikke for de danske våben, men for en krigslist, en falsk ordre til kommandanten om overgivelse, tilsyneladende udfærdiget af Karl XI. Dagen efter samledes atter et dansk krigsråd¹, til hvilket kongen rettede følgende spørgsmål: »Hvis fjenden bliver stående ved Christianstad, og vi får vor armé samlet, hvad der da skal gøres for at redde Christianstad«. Herpå lød svaret fra generalerne, at man da skulde rykke mod fjenden, postere sig, men *ikke vove noget slag*. Herman Meyer tilføjede, at man i hvert fald måtte vente med et sådant, til de norske tropper var ankomne; Hahn, at man burde »opbyde hele landet« — altså Skåningerne — til toget; hertugen af Croy, der var general for fodfolket, at man skulde gøre sit bedste »à l'oie!«, d. v. s. hvis der ansigt til ansigt med fjenden frembød sig en særlig gunstig lejlighed. En ekspedition til Christianstad var hermed besluttet, men rigtignok i den hensigt, at man derved skulle true svenskernes tilførselslinjer, så at de af sult blev nødt til at opgive belejringen. At tvinge dem dertil gennem et slag anså flertallet for udelukket.

Alligevel gik der over fjorten dage, før man satte beslutningen i værk, og det skønt det var den almindelige mening, at Christianstad i det længste kunde holde sig til begyndelsen af juli. Grunden har vel været, at man forgæves ventede på de norske tropper². Endelig 13. juli fandt de sidste overvejelser før afmarschen sted. Man besluttede at bryde op den følgende dag og marschere ad vejen over Møllerød (ved det nuværende Hesleholm), således at man vilde komme ned til Christianstad fra nordvest, og der samtidig fra den danske flåde under Niels Juels kommando kastedes tropper i land øst for byen. Forbindelsen mellem disse

¹ RA. Reg. Sager, som i. h. k. anbringes i Indk. S. jfr. 414. — Refereret hos N. P. Jensen, 358—359, men med adskillige meningsforstyrrende unøjagtigheder. S. 358 l. 23 står således her: »Flaaden burde gøre Alarm paa Helge Aa«, men i originalen: »uf iene seite der Au«; l. 29: »angribe Skovene og Defileerne«, men i orig. »ergreifen« (o: besætte); s. 359 l. 3: »Helsingborg først maatte tages«, i orig.: »Helsingburg wehre über«; l. 6: »salvere hæren «(das volck salviren), læs »salvere besætningen« (nl. i Christianstad).

² N. P. Jensen, 362.

og felthæren vilde dog umuliggøres ved Helgeå, der i nord-sydlig retning løber tæt forbi Christianstad, og adgangen til byen for selve felthæren spærredes af den svenske belejringshær, der havde sin lejr tæt vest for fæstningen mellem Lillo og Væ. Generalernes plan var stadig, som Wedel klart udtrykte det, at »man skal nærme sig til fjenden, *uden ligefrem (plat) at resolve sig til kamp*, men kun for at iagttage, hvilken holdning fjenden viser over for os¹, og derefter tage sine videre mesurer à l'oeil²«.

Det er ikke helt let at fastslå, hvor stor den hær var, som skulde foretage denne ekspedition. Oberst N. P. Jensen (s. 360) opgiver den d. 11. juli til 13 000 mand, men hvis dette tal er rigtigt, er de i hvert fald ikke alle blevet medtaget. En på marschen i Møllerød d. 21. juli optaget troppeliste udviser et samlet tal på 10 912 mand (med 28 kanoner, 3 haubitser og 154 køretojer)³. Heraf synes 5 222 at have været ryttere og dragoner; fodfolket med artilleristerne har altså udgjort 5 690. Men allerede to dage senere, i Ønnested, havde bortkommende-ringer, sygdom og rømninger gjort sådanne indgreb i tallet af de danske ryttere og dragoner, at det var sunket fra 4 364 til 3 224, altså med en fjerdedel⁴. En uge senere, d. 30. juli var tallet endnu lavere. For de udenlandske rytteres, fodfolkets og artilleristernes vedkommende foreligger ikke ligefremme tal-opgivelser; beregnes deres nedgang proportionalt med det danske rytteris, turde deres samlede sum ved ankomsten til Ønnested ikke have overskredet 5 000. Hele hærens størrelse bliver d. 23. juli altså kun godt 8 000 mand, og af denne styrke var rytteriet mindretallet.

Inden for dette rytteri var de danske tropper endvidere langt overvejende. Af de 5 222 kavallerister 21. juli var kun 874 lejede münsterske, men 4 348 danske. Den følgende liste af d. 23. juli viser, at de sidste bestod af tre hvervede afdelinger: garden, livregimentet og dragonerne, ialt 1 200 mand; og seks

¹ was der feind für apprehension für uns mache.

² RA. Reg. Sager s. i. h. k. a. Nr. 456.

³ RA. Reg. Sager, som ikke har kunnet anbringes i Indk. Sager.

⁴ RA. Stds.

nationale regimenter: 1ste og 2det sjællandske, 1ste og 2det fynske, slesvigske og rostjenesen, ialt 2 024. Omvendt forholdt det sig med fodfolket; her var kun 1 200 danske, resten, ca. 3 000, lejede udlændinge. Men i et slag vilde, som før nævnt, rytteriet blive hovedvåbnet. Med erfaringerne fra slaget ved Landskrona for øje, kan man let forestille sig, hvorledes officererne måtte se på de danske afdelingers kampværdi.

Afstanden fra Helsingborg til Christianstad over Møllerød er o. 13 danske mil, altså en lignende strækning som fra København til Korsør. Man brugte en uge om at tilbagelægge denne vej og nåede endda ikke helt frem, et vidnesbyrd om, hvor nølende og forsigtigt man gik til værks. Desuden afbrødes marschen hvert øjeblik af fremsendelsen af observationsstyrker og krigsråd. Belysende er navnlig overvejelserne i Møllerød 20. juli, hvor man blev enige om at rykke fjenden nærmere for at se hans »contenance«, da man dels kunde få en lejrplads, hvor man stod i sikkerhed, dels havde sin tilbagetogslinje fri. Der er heri ikke noget, som tyder på lyst til at tage et slag. Samme dag fandt der i Hanøbugten øst for Christianstad et landgangsforsøg af danske tropper sted fra Niels Juels skibe. Men det mislykkede fuldstændigt.

Mandag 22. juli om eftermiddagen nåede så den danske hovedhær frem til Ønnested, 1 1/2 mil fra Christianstad. Her slog den lejr, da dens videre vej nu spærredes af den svenske lejr mellem Lillø og Væ. Men mellem Ønnested og Væ lå bakkerne ved Skibersløv, hvorfra den svenske lejr kunde beskydes med kanoner, og denne stilling var ikke besat af svenskerne. Det er disse Skibersløvhøjder, som er blevet det springende punkt i alle senere diskussioner. Hvorfor søgte den danske hær ikke straks at sætte sig fast her?

Bortset fra kongen, der var tapper, men ukyndig i strategi, havde ingen hidtil for alvor regnet med, at man skulde tilbyde den fjendtlige hær slag. Det skulde da være, hvis »something would turn up«. Da dette nu pludselig syntes at være indtruffet, har opdagelsen åbenbart virket lammende på overkommandoen. Kun en enkelt general, St. Paul, var for, at man straks skulde

gribe til og sætte sig fast på højderne. De fleste, blandt dem særlig Fr. Arensdorf, indvendte, at der på bakken hverken fandtes vand eller furage, og at så snart man gjorde tegn til at rykke der op, vilde svenskerne, der kun stod i en tredjedels afstand af danskernes, komme dem i forkøbet. Resultatet var, at der igen blev beordret krigsråd, og dette afholdtes den følgende dags morgen, 23. juli, i lejren i Ønnested¹.

Den proposition fra kongen, som her forelagdes til overvejelse, lød således: »Da man nu er rykket så langt frem, som opnås kan, hvis lejren skal være sikker; da man desuden er kommet fjenden så nær, at man ikke kan avancere længere, uden straks at gå i slag; da dernæst vejen til fjenden er udforsket, så at man uden uheld kan komme hen til ham, og begge hærs styrke og slagorden er bekendt, må man nu overveje, hvad der videre skal gøres, for at Christianstad kan befries. Hvad der forud herfor og ellers skal træffes for anstalter, både med troppe og bagagen, og at alt ordnes planmæssigt; hvad man endelig skal gøre, *hvis fjenden har befæstet sin lejr*«.

Det er mærkeligt at se, at spørgsmålet om Skibersløvbakernes besættelse ingenlunde spiller den rolle i generalernes svar, som man på forhånd skulle vente. Herman Meyer, som lagde for, foreslog at tage kampen nu, »da vi ikke kan hjælpe Christianstad, uden at drive den foranliggende fjende bort«. Men hans betingelse var, *at fjendens lejr ikke var befæstet*, og i så tilfælde anbefalede han, først at besætte bakkerne og at sende bagagen tilbage til Helsingborg. Var den svenske lejr derimod forskanset, kunde man blive stående i Ønnested, så længe man havde brød, for at se, om der skulle byde sig en lejlighed til at storme lejren. Men skete dette ikke, var et tilbagetog fra Ønnested nødvendigt.

Af generalerne stemte Bülow, Rantzou og hertugen af Croy ligeledes for slag, »*hvis fjenden ikke har nogen fordel frem for os*«, d. v. s. hvis hans lejr var ubefæstet, medens St. Paul erklærede: »Om kongens affærer tillader at slås, véd han ikke«. Skibersløvhøjden omtales derimod af Meerheim, der råder til

¹ RA. Reg. Sager, som i. h. k. anbringes i Indk. Sager. — N. P. Jensen, 372 ff.

slag, men snarest muligt, »for at man kan besætte højden og ikke tillade fjenden at sætte sig fast her«; ligeledes af den münsterske general Wedel, der vilde besætte bakken i dag og angribe den fjendtlige hær i morgen. Endelig udtalte overgeneralen Fr. Arensdorf, at »da alle generaler, som har stemt for ham, råder dertil, gør han det samme«, dog på den betingelse, at ikke fjenden først »indtager eller har indtaget« bakken ved Skiberslev.

Angående troppernes evne til at gå i slag, var der kun faldet få ord i krigsrådet. General Wedel havde ganske vist erklæret, at »da han kender sine folk, tilråder han bataille«, men disse folk var de münsterske hjælpetropper. Hertugen af Croy havde givet samme råd med den motivering, at »vor milice har lyst dertil«, men kendte han stemningen uden for sin egen hvervede fodfolkbataillon? Det var derfor med god grund, der efter krigsrådet fandt en henvendelse sted til alle regimenternes oberster, hvori kongen spurgte dem, om de var forsynede med munition og officerer, og befalede dem »at indgive deres undergivne godt mod, minde dem om deres ed og opmuntre dem til kampen; desuden vise dem, at her er ingen retraite mulig, men enten må man sejre eller falde med ære.« Svaret blev, at livregimentet, »holstenske« (må være slesvigske) regiment, rostjenesten og det hessiske infanteriregiment manglede krudt, og prins Jørgens infanteriregiment håndgranater og kugler. Endvidere erklærede obersterne at kunne gå i slag med den tidligere nævnte styrke (s. 484), altså ca. 8 000 mand. »Endelig har hs. kgl. majestæt sagt til alle obersterne, at han tvivlede ikke om, enhver vilde handle som en ærlig mand. Hvorpå de svarede med et ja¹«.

Men det skulle nu vise sig, at Fr. Arensdorfs anelse havde været rigtig. Den skånske adelsmand Ove Rammel, som stammede fra denne egn og ledsagede hæren for at kunne bistå den med lokale oplysninger, indfandt sig i hovedkvarteret og meldte, at højderne i løbet af natten var blevet besatte og forskansede af svenskerne².

At man havde begået en grov fejl ved ikke at komme dem i

¹ RA. Reg. Sager.

² N. P. Jensen, 375.

forkøbet den foregående aften, er ubestrideligt. Men man skulde ikke synes, at Ove Rammels efterretning kunde være af afgørende betydning for den halvdel af krigsrådet, der havde tilrådet kamp, forudsat at den svenske lejr var ubefæstet. Thi denne betingelse var jo stadig opfyldt. Alligevel ser man *generalerne i et nyt krigsråd samme dags aften*¹ uden undtagelse *fraråde slag*, men anbefale at blive stående ved Onnsted nogle dage for at undersøge, om Skibersløvhøjderne ikke skulde kunne omgås. Meyer tilføjede, at hvis dette ikke lykkedes, burde man søge at komme ned til Østersøen for at få forstærkning fra flåden. Det kan her tilføjes, at man i de samme dage forsøgte en ny landgang fra flåden noget længere mod øst, i Blekinge, men at resultatet denne gang blev lige så ringe som tidligere. Niels Juel, der ikke var vant til denne ånd hos sine besætninger, lod straks nedsætte krigsret over landgangstropperne, »eftersom«, som han udtalte, »den sidste Karlshavnsaction så meget skammelig er afløben, og vore folk for en stor del synes formedelst *kleinmodighed og ond conduite* hs. mts. våben stor disreputation har forårsaget². Det var et vidnesbyrd om, at den »terror panicus«, som havde vist sig hos den danske hær i slaget ved Landskrona, åbenbart endnu levede inden for den, når man modte svenskerne i åben mark.

Fortællingen om de sidste stadier af toget til Christianstad er et bedroveligt kapitel. Begivenhederne — eller rettere mangelen på begivenheder — er indrammet af en række nye krigsråd, der alle forløb resultatløst³. Det lykkedes at finde en vej, hvor

¹ RA. Reg. Sager (N. P. Jensens referat, 376 forbigår ordene om at omgå Skibersløvhøjderne. Desuden glemmer han at nævne hertugen af Croys votum).

² N. P. Jensen, 378.

³ Alle i Registrerede Sager, som ikke har kunnet anbringes i Indkomne Sager. I N. P. Jensens referater af disse krigsråd er der mange fejl. 24. juli (s. 378 ff.) har han s. 379 l. 3 »Kroaterne« i st. f. originalens »die kranken«; og l. 7 »fejg« (laches) i st. f. »ladres« (syg). 25. juli oversætter han s. 379 nederste linje »ein morast und teich«: »en Mose og en Dæmning«; s. 380 l. 11 »Weil da über die au wieder ein defllé ist«: »Da man skulde deflere over Aaen«; og s. 381 l. 13: »da es practicabel«: »hvor man kunde komme til dem (Svenskerne)«, men »da« betyder »så fremt«. Endelig glemmes l. 28 efter »til Højre« ordene »von Wehe« (landsbyen Væ).

man i en bue kunne nå uden om højderne og komme ned på sletten syd for den svenske lejr. Men ved nærmere provelse viste en marsch ad denne vej sig altfor risikabel for hæren. Og imens befæstede svenskerne ikke alene højderne yderligere, men havde i løbet af 25. juli endogså nået at forskanse deres lejr¹. Håbløsheden stirrede nu den danske overkommando i øjnene. Kongen sendte da også samme dag kommandanten i den belejrede by en ordre til at overgive Christianstad, hvis han kunde få en hæderlig akkord².

På svensk side havde man hele tiden været klar over forholdene i den danske hær. Allerede d. 14. juli, samme dag som hæren brød op fra Helsingborg, skrev den svenske viceguvernør Jöran Sperling fra Malmø til kong Karl³ og meddelte ham, hvad danske overløbere havde at berette. De sagde, at kavalleriet var »temmeligt«, men ikke sådant, at man tiltroede sig at kunne møde det svenske. »Elliest wore *förtroligheten emellan dhe danske och münsterske icke synnarligh*; williandes dhesse seenare icke gierna uthi commenderingen stå iblandt eller och under dhe förres commando; dhe öfriga tyskar och fremmande skole och wara malcontenta och intet högre åstunda, än att komma närmare till e. kgl. mts. armée, då dhe hopetals wille gå öfver«. Fjorten dage efter, d. 29. juli, skriver Laurentz Falckman — formodentlig en svensk officer — fra den svenske lejr til major G. A. Örnevinge i Malmø⁴, at tilstanden hos svenskerne endnu er tålelig, og at man i hvert fald endnu ikke mangler levnedsmidler. Christianstad måtte nu stå umiddelbart over for sin kapitulation, da den danske undsætningshær i næsten 14 dage [skal være 8 dage] havde ligget i en afstand af blot en kvart mil og dog ikke dristet sig til at komme nærmere. »Her komma fult öfwerlapere, som berättä, hos fienden skole intet wara desse in at inlåtha sigh til någon hufwud-kamp action«. — Disse oplysninger falder godt sammen med det indtryk, vi har fået

¹ N. P. Jensen, 381.

² Stds., 382.

³ RA. Krigskollegiet: Opsnappede Breve (1⁴/7).

⁴ Opsnappede breve.

gennem de danske førstehåndskilder, og de tilføjer værdifulde træk, navnlig om modsætningerne inden for den danske hær. Om Falckmans påstand, at svenskerne ingen nød led, er lige så troværdig, kan måske betvivles, men i hvert fald havde den tanke, der havde foresvævet nogle medlemmer af det danske krigsråd, at man ved at rykke frem til Christianstad skulde afskære svenskernes kommunikationer og tvinge dem til at ophæve belejringen, vist sig slet ikke at kunne udføres.

Det stundede nu mod den bitre ende. Et krigsråd d. 30. juli faldt lige så negativt ud som de foregående¹. Samme dag forlod kongen lejren, misfornøjet med det dårlige resultat, som hans anstrængelser havde bragt. Misfornøjelsen var særlig rettet mod Fr. Arensdorf, der under kongens »overkommando« havde været overgeneral. Denne havde efter hans opfattelse forglemt respekten mod majestæten ved i hans nærværelse at overfuse de officerer, der nærede andre meninger om krigsførelsen. Alligevel bekræftedes Arensdorf før kongens afrejse i sin stilling som øverstkommanderende over de danske tropper. Det var først senere, da toget var til ende, at den sag rejstes imod ham, hvori han bl. a. fik hovedansvaret for, at Skiberslevbakken ikke var blevet besat i tide. Men den arensdorfske proces falder uden for vor undersøgelses rammer.

D. 4. august kapitulerede Christianstad, og det skal ikke bestrides, at de gunstige betingelser, hvorpå dette skete, vel i nogen grad skyldtes den danske hærs tilstedeværelse. For så vidt havde toget ikke været helt omsonst. Men stærkere og stærkere voksede, som dagene gik, den overbevisning frem på dansk side, først og fremmest hos kongen, at dette ikke var, hvad man havde tilsigtet. Christianstads fald følte ikke blot som en skade, men først og fremmest som en skam. Da kommis-

¹ Heller ikke i referatet af dette s. 382—383 har oberst N. P. Jensen undgået fejl. S. 383 l. 2 skal der ikke stå »Kampering« (at slå lejr), men »Coupering« (afskæring af fjendtlige tropper); l. 25 ikke »mod fjendens lejr«, men »bagom (hinter) f. l.«; l. 26 ikke »agere mod fjendens broer«, thi orig. har: »mit dem gross (af hæren) von dieser seite über die brücken (danske) den feind agiren«.

sionen i Fr. Arensdorfs sag gjorde indstilling til kongen, motive-
redes denne med, at »eders kgl. Majestæts våben og den hele
nation er tilføjet ikke alene en utænelig skade og nachdel,
men endog den allerstørste spot og vanære¹«.

For os, der har fulgt udviklingen inden for den danske hær
siden slaget ved Landskrona, må dommen blive en anden.
Kun et øjeblik, om formiddagen d. 23. juli, havde hærens over-
kommando tænkt sig muligheden af at vove et slag, og denne
stemning bortvejredes hurtigt. Man drog ikke til Ønnested for
at slås, men for gennem sin nærværelse at øve et tryk på den
svenske belejringshær, evt. udhungre den ved at afskære dens
forbindelseslinjer og tvinge den til at hæve belejringen. Dette
resultat nåedes ikke. En grund var, at den danske hær var for
lille i sammenligning med den svenske; en anden, at den tildels
var slet udrustet; en tredje, at dens førere ikke stod på højde
med de sejrvalte svenske generaler og vistnok selv følte dette.
Men hovedgrunden lå i forskellen på det materiale, hvoraf de
to hære var bygget op. Mens i Sverige bonden, taget fra ploven,
var en uddannet soldat, måtte den danske hær i hovedsagen
rekruteret af fæstebønder, for øernes vedkommende endda
væsentlig vornede. Tænker man på bondens stilling i d. 17de
århundrede i Danmark, er forskellen iøjnespringende. Man for-
søgte lige fra Christian IV's tid at arbejde med dette materiale,
man gav det en langvarig soldaterdressur, og man isprængte
det udenlandske, hvervede elementer for at stive det af, give
det større modstandskraft. Resultatet viste sig i slaget ved
Lund, hvor de danske tropper kæmpede tappert, men dog ikke,
trods deres overtal, formåede at sejre. Da man næste gang gik
ud i åben mark, efter at have skrabet bunden ved udskrivnin-
gerne og uden at have givet de nye tropper tid til fornøden ud-
dannelselse, viste modsætningen mellem danske og svenske soldater
sig i al sin grethed. Da møder vi denne »terror panicus«, som

¹ N. P. Jensen, 483.

gjorde, at generalerne ikke længer vovede at tage ansvaret for at føre dem mod den frygtelige modstander. Efter krigens afslutning afskaffede man da også soldaterudskrivningen og holdt sig i de næste 22 år til de hvervede tropper.

Det er en noget bitter lære, man får ved at fordybe sig i hærens udvikling under den skånske krig. Men at det her berørte forhold står i direkte forbindelse med den sociale tilstand, synes ubestrideligt. Thi der er et langt skridt fra soldaten i skånske krig til »femtenrigsdalerkarlene« på blokskibene 2den april, og et endnu længere skridt til mændene fra Frederits og Dybbøl.

Smaastykker.

Ælnod. Et Bindeled mellem engelsk og dansk Historieskrivning i 12. Aarh.

Af

N. Lukman

Efter Normannerhertugen Vilhelms Erobring af England i 1066 blev der til Harne for Englænderne indsat fransktalende Normanner og Franskmænd i de ledende Stillinger, ogsaa inden for Gejstligheden. Nogle Rejsninger blev slaet ned og de upaalidelige Elementer udryddet eller drevet i Eksil. De fleste søgte til Flandern, men nogle kom til Danmark, hvor Kongerne med Iver tog imod engelske gejstlige. Med disse Englændere begyndte den danske Historieskrivning i Form af Biografier af Kongehusets Helgener; de første danske Annaler byggedes o. 1130 op over et Annalværk, overført fra England til Lund, og den første danske Krønike (Roskildekroniken o. 1139) benyttede en Del engelske Kilder.

Blandt Emigranterne var Ælnod (Ailnoth) fra Canterbury. I 1101 opholdt han sig hos de engelske Munke i St. Albans Kloster i Odense, hvortil han var kommet kort forinden, i alt Fald efter 1095. Han nærede et fanatisk Had til Englands nye, »franskfødte« Herskere. Det eneste Skrift, vi har bevaret fra hans Haand, er forfattet for 1124 paa et Tidspunkt, da han havde været bosat i Danmark i næsten 24 Aar, og her dvæler han med særlig Interesse ved Knud den Helliges Forsøg paa at besejre de overmodige Normanner. Hans Skrift, *Gesta Sweno-*

*magni Regis et filiorum eius et Passio gloriosi Canuti Regis*¹, der benytter Odensekirke's Akter om Knud², indleder vor hjemlige Historieskrivning og vidner om Ælnods litterære Forudsætninger.

Den vigtigste litterære Forudsætning var naturligvis Bibelen, der citeres i en Uendelighed. Men foruden at være gejstlig var Ælnod tillige stærkt historisk interesseret, og den lille Bog viser hans Afhængighed af Historieskrivningen i hans Hjemland.

I hele sin Opbygning synes Ælnods Skrift at være paavirket af *Gesta Cnutonis Regis* (ogsaa kaldet *Encomium Emmae*³), som en Munk fra St. Omer omkring 1041 havde skrevet for Knud den Stores Enke Dronning Emma paa det Tidspunkt, da hun og Sønnen Hardeknud netop var vendt tilbage til Englands Trone, efter at en uretmæssig Hersker i en Aarrække havde haft Magten i England. Det var Harald Harefod, der havde tilranet sig Kongemagten, men Ærkebiskoppen i Canterbury, der hed Ælnod (Æthelnoth), havde nægtet at salve ham. Denne Ærkebiskop, der var en Sønesøn af Hertugen og Krønikeforfatteren Æthelweard, døde i 1038; han var en af de meget faa Englændere, der nævnes med Sympati i St. Omer-Munkens Fremstilling. Den ældste bevarede Afskrift deraf hidrører fra Canterbury.

Den Ælnod, der levede i Odense, var fra Canterbury og var mindst lige saa loyal som sin Navnefader imod den danske Kongeslægt. Fælles for vor Ælnod og St. Omer-Munken er ikke blot denne Loyalitet, men ogsaa en Række af de iøvrigt ret stereotype Enkeltheder i Indledningsskrivelsen (rettet henholdsvis til Kong Niels og til Emma), og først og fremmest den ejendommelige Komposition, der sprænger Biografiens Ramme ved at skildre flere Generationer.

St. Omer-Munkens 1. Bog handler om Sven Tveskæg, 2. Bog om Sønnen Knud den Store og hans Broder Harald og tilstræber

¹ *Vitæ Sanctorum Danicarum*, ed. M. Cl. Gertz (1908—12), 77—147; *Danske Helgeners Levned*, ovs. H. Olrik (1893—94), 19—110.

² Gertz: *Knud den Helliges Martyrhistorie* (1907), 84 flg.; H. Olrik, *Hist. Tidsskr.* 6. R. IV (1892—94), 205—91.

³ *Scriptores Minores Historiæ Danicæ Medii Ævi*, ed. Gertz II (1922), 375—426; *Kong Knuts Liv og Gerninger*, ovs. Gertz (1896).

at fremstille Knud som næsten en Helgen, mens 3. Bog skildrer Englands Trængselstid under den uretmæssige Hersker, Knuds Frillesøn Harald, ved hvis Død Knuds Dronning støttet af Gud kan vende tilbage til sit Rige sammen med den rette Arving. Den samme Opbygning forekommer hos Ælnod indtil det Sted, hvor Passionshistorien tager fat: Kap. 1—3 handler om Swenomagnus (Sven Estridsen), Kap. 4. flg. om Sønnen Knud den Hellige, der maa drage i Eksil, mens Broderen Harald er Konge, men derefter vender tilbage og overtager Magten, og Kap. 10—11 skildrer Englændernes Haab om, at Knud skal fordrive Erobrerkongen Vilhelm og beklæde Slægtens gamle Trone i England.

Hvor St. Omer-Munken omtaler Emmas Flugt til Flandern (Brügge), citerer han Matthæusevangeliets Ord (10, 23): »Men naar de forfølger Eder i een Stad, da flyer til en anden!« Det samme Citat er Ledemotivet i Ælnods Skildring af Knuds Flugt til Odense.

Endelig er det maaske ikke tilfældigt, at Ælnod begynder sin danske Kongehistorie netop der, hvor St. Omer-Munken slap, med Kampene mellem Sven Estridsen og Nordmændene efter Hardeknuds Død (1042). Tilsammen spænder de to Værker over 100 Aar af Kongefamiliens Historie.

Kirken og Klosteret i Odense var indviet til den engelske St. Alban. Kong Knud havde skaffet Relikvier dertil fra England, og da han segnede under Kampen i Kirken, skal samtidig Æskerne med Albans og Oswalds Relikvier samt det hellige Kors være blevet kastet ned paa Jorden af Angriberne (Kap. 28). Ligesom Englænderne i Hjemlandet dyrkede det lille Samfund i Odense, hvis Grundstamme tidligst 1095 var kommet fra Evesham¹, tillige deres tredje store nationale Helgen Eadmund². Denne Konge af Østangel var blevet dræbt af de danske Vikinger i 870, og hans Martyrhistorie var efter Opfordring af Ærkebiskop Dunstan i Canterbury (død 988) blevet skrevet af Abbo

¹ L. Weibull: Sta. Maria i Evesham och St. Knut i Odense. Scandia XIII (1941); Nordisk Historia II (1948), 311—21.

² Ellen Jørgensen: Helgendyrkelsen i Danmark (1909), 19.

af Fleury (død 1004). Under den nye danske Invasion paa Sven Tveskægs Tid var St. Eadmund blevet populær i den engelske Befolkning, og Knud den Store var klog nok til at vise denne Helgen en ganske særlig Ære.

Passio Sancti Eadmundi, af Abbo¹, var bl. a. fra Gudstjenssten velkendt for de nordiske gejstlige (Are o. 1133; Roskildekroniken o. 1139) og synes at være Ælnods Forbillede for Skildringen af Knuds Martyrium². Fælles er Omtalen af Sachsernes Indvandring med Henviisning til Beda (Abbo 1; Ælnod 11), og af Antikrist, der sender sine villige Redskaber imod Helgenkongen (Abbo 4—5; Ælnod 15—16); begge Steder udlægges Citatet fra Jeremias (1, 14) »Fra Norden skal Ulykken udlades over alle Landets Indbyggere« (Abbo 5; Ælnod 1), og da Helgenkongen ligger dræbt af Pile og Spyd, sammenlignes han begge Steder med St. Stephanus (Abbo 10; Ælnod 20).

I sin Stil søger Ælnod bevidst at hæve sig over den almindelige Prædikentone til en mere elegant Form. Han tilstræber rytmiske Perioder og slaar undertiden over i Vers³, og adskillige Citater af Vergil, Horats, Martianus Capella etc.⁴ viser Ælnod som en Repræsentant for den Skolelærdom, der i 12. Aarhundrede naaede sin ypperste Udfoldelse paa normannisk-nordfransk Omraade. Hans Interesse for Antiken er paafaldende, og han omtaler gennem hele Værket Oldtidens hedenske Helte paa en Maade, der kirkeligt set passer temmelig daarligt i et Skrift om en Helgen, især blandt de nyligt kristnede Daner:

Kongefaderen Sven Estridsen sammenlignes med Trojanernes berømmelige Priamos (Kap. 2), Knud selv og hans Broder Harald

¹ Memorials of St. Edmund's Abbey, ed. T. Arnold (Chronicles and Memorials 96) I (1890), 3—25.

² Samt for Legenden om Hellig Olaf. Det fælles Forbillede forklarer den Overensstemmelse mellem Legenden og Ælnod, som bemærkedes af K. Fabricius, Hist. Tidsskr. 8. R. VI (1917), 379.

³ Gertz, 45. Den latinske Rimprosa, der findes i Ringstedmunkens Skrift om Hertug Knud (Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historie-skrivning i Danmark indtil 1800 (1931), 23 m. Henv.) er en særlig Udvikling af saadanne stilistiske Bestræbelser.

⁴ Gertz 45; H. Olrik, Hist. Tidsskr. 6. R. IV, 213.

med de to unge thebanske Kongebrødre (Oidipos' Sønner, Kap. 4), og Danernes Uvilje mod at følge Kong Knud paa det retfærdige Togt mod England stilles over for Grækernes Beredvillighed til at følge Despoten Agamemnon paa Togtet mod Troja (Kap. 28). Foruden disse Helte fra Trojanerhistorien omtaler Ælnod med Udtryk fra Vergil (Æneiden 6, 781—807) Julius Cæsars vældige Udvidelse af det ausoniske Herredømme med den Tilføjelse, at denne Udvidelse dog ikke naaede Franker, Sachser og Daner (Kap. 1).

Foruden Agamemnon nævner Ælnod samtidig nogle flere Eksempler fra Oldtiden, nemlig Hannibal, Herodes og Nero (Kap. 28); men Bibelens Herodes faar dog kun en flygtig Omtale i Sammenligning med den profane Litteraturs Skikkelser. For en kirkelig Betragtning har Ælnods Værk en betænkelig Hædning over mod Antiken. En Bemærkning i hans indledende Brev til Kong Niels tyder paa, at Ælnod paa et eller andet Tidspunkt er blevet advaret, thi han begrundet den obligate Anmodning om lemfældig Kritik med denne ret overraskende Bemærkning: »Thi jeg skildrer ikke Danaernes Flaade, der fører Undergang over Dardanerne; jeg omtaler ikke Hektors Fylkinger, der stolt med Skjold for Brystet rykker frem mod Myrmidonernes Vaaben. Nej, det, som jeg ved Fortælling af troværdige Mennesker af begge Kon og begge Klasser (dvs. gejstlige og verdslige) har erfaret om den fromme Fyrstes og gudelskende Martyrs Gerninger, det har jeg nu ved ivrig Understøttelse af Munkene, der tjener Jesus Kristus og den hellige Sejrherr paa samme Sted som jeg, overgivet til Efterverdenens Erindring, at det skal bevares ved Skriftens Tegn, og samtidig forelægger jeg det for Eders Majestæt, saa I maa glædes i fuldeste Maal ved Eders berømmelige Broders Forherligelse«. Da Ælnod umiddelbart i Forvejen har udtalt, at han nu bestræber sig for at bringe den af Asken fremdragne Glød til at blusse op til en Brand, men at han er forberedt paa Kritik fra en vis »gallus« (1. Franskmand; 2. Hane), hvis »bidske Dadlelysts Syge nu og da plejer at vende sig mod min Ringhed og Skrøbelighed« — saa vilde H. Olrik næsten tro, at Ælnod før har skrevet noget, som har vakt en efter hans egen

Mening ubillig Kritik¹. Herpaa følger saa »neque enim ego Danaum classes Dardanis excidium inferentes edissero«, — den modsættende Form vidner om, at netop Danaerne, Dardanerne og Trojanerne har spillet en fremtrædende Rolle i den mundtlige eller skrevne Fremstilling, der havde paadraget Ælnod en ubehagelig Kritik.

Ælnods metodiske Parallelisering af danske Konger med Antikens Danaer- og Trojanerkonger er et Udslag af hans historiske Interesse og viser, at han havde samme Opfattelse som *Dudo* (o. 1000) og *Guillaume de Jumièges* (o. 1070), der havde fremstillet Danerne som Efterkommere af Trojanerne.

De to Normannerhistorikere drog derved de historiografiske Konsekvenser af en Anskuelse, der tidligere var kommet til Udtryk i England. Her havde allerede Beda (død 735) latiniseret Danernes Navn til *Danai*², mens Kong Alfreds Skrivere i Stedet brugte det ligesaa arkaiserende *Daci*,³ hvilket fortsattes til op i 12. Aarhundrede⁴ (ved Siden af *Dani*); men da Dacerne ifølge de latinske Geografier boede ved Donau og var Naboer til Alanerne, gav Alfreds lærde Ven og Lærer Asser, og senere Abbo af Fleury, deres Læsere den fejlagtige Oplysning, at de Vikinger, der kom til England og dræbte Kong Eadmund, var kommet fra Donau!⁵ Og Dudo troede selv, at han beskrev Vikingernes

¹ Danske Helgeners Levned, 24 N. 1.

² Hist. Eccl. Angl. V 9. Beda's Historical Works, ed. & transl. J. E. King (1930) 2, 234.

³ Traktat mellem Alfred og Guthrum i 880'erne. Liebermann: Gesetze der Angelsachsen (1903—06, uforandret Optryk 1935), 127.

⁴ Liebermann 131—33 (en Traktat fra Tiden 921—38, der tildels gentager ovennævnte Traktat); 220—23 (Traktaten mellem Æthelred og Olaf Tryggvason 991 eller 994); Love udstedt af Knud den Store, Henrik den Første etc.; Danelag (Denalagu) kan træffes latiniseret til Dacorum provincia, Liebermann 547. Uden for England og Frankrig træffes kun rent undtagelsesvist *Daci* brugt om Daner, f. Eks. i et Brev fra Ærkebiskop Adelgar i Magdeburg 1110.

⁵ Asser's Life of King Alfred, ed. W. H. Stevenson (1904), 19 (i Noten S. 217 fremsættes den Formodning, at Danernes Navn skulde være forvekslet med Navnet paa Floden Donau). — Memorials of St. Edmund's Abbey, ed. Th. Arnold I (1890), 9—11.

Hjemland, naar han gengav, hvad Jordanes og de latinske Geografer berettede om Dacia¹. Fremtidig var *Dacia* de vest-europæiske Klerkes hyppigste Latinisering af Navnet Danmark²; det vandt, især gennem Ælnod og de andre udenlandske Klerke³ endog Indpas herhjemme i Løbet af 12. Aarh.⁴, og fra 1185 var det Vatikanets faste Navn for denne nordlige Kirkeprovinc. Men denne Terminologi var som skabt til at forvirre de latinskrivende Historikere⁵. Ligesom Asser og Abbo af Fleury gik Dudo ud fra, at Danerne eller Dacerne var kommet fra Dacia ved Donau. Det, at de ogsaa kaldtes Danai, havde allerede i Ludvig den Frommes Omgivelser⁶ ført til, at deres Herkomst ligesom Frankernes knyttedes ind i Trojanerhistorien. Dudo siger (I 3), at Dacerne kalder sig selv Danai eller Dani og praler med at nedstamme fra Trojaneren Antenor (der iflg. Vergils Æneide I 242—49 efter Trojas Fald havde ført sine Mænd til Adriaterhavets inderste Vig); Guillaume supplerer (I 3) ud fra Isidor (9, 2, 72) med de græske Danaers Stamfader Kong Danaus og hævder, at det var efter hans Navn, at Dacia fremtidig blev kaldt Danamarcha⁷.

¹ Dudo: *De moribus et actis primorum Normanniæ ducum*, ed. J. Lair (1865), 30—34, 129—30; jfr. ogsaa MGH scr. I (1826) 532.

² *Dacia* forekommer i et Pavebrev af tvivlsom Ægthed, dateret 954 ²⁷/₄; i Pavebreve 1049—54, 1118 ¹⁸/₃ og ¹³/₄, 1133 ²⁷/₅, 1157 (eller 1158) ¹⁹/₃, 1185 flg. — I Breve fra andre Personer 1137 (Abbed Guibald i Cassino), 1159, 1160, 1161, 1165 osv. Eksemplerne er alle fra *Regesta Dipl. Hist. Dan.* I (1. Serie 1847, 2. Serie 1889).

³ *Vitæ Sanctorum Danorum*, ed. Gertz (1908—12), Index (Odense-tavlen 1095; Knudspassionen 1095; Ælnod; Robert af Ely, etc.).

⁴ *Necrologium Lundense*, utg. L. Weibull (1923), 45 (S. XLIII og S. 178 dateres Notatet til o. 1171); Lejrekroniken; Svend Aggesens Historia (mens derimod hans Skrift om Vederloven bruger Danial); Skriftet om Danernes Togt til det hellige Land i Aarene 1191—92, etc.

⁵ N. Lukman: *Ermanaric hos Jordanes og Saxo. Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning* Nr. 206 (1949), 14—24.

⁶ Thegan (MGH scr. II (1829) 593, 597, 604); Abbo I 125 (sst. 781); Ermold Nigellus IV 18 (sst. 501).

⁷ Guillaume de Jumièges: *Gesta Normannorum ducum*, ed. J. Marx (1914), 6.

Det er den samme Opfattelse, der ligger bag de ivrige Allusioner til Danaerne i det bevarede Skrift af Ælnod. I Canterbury havde han haft rig Lejlighed til at blive kendt med normannisk Historieskrivning. Ærkebiskopperne her, Lanfranc (1070—92) og Anselm (1093—1109), var begge hentet fra det normanniske Lærdomscentrum Le Bec. Lanfrancs Reform af Undervisningen havde bragt den unge Generation af engelske og anglonormanniske Klerke op paa det litterære Niveau, der betegnes af Skribenter som Eadmer, Florence af Worcester, Simeon af Durham, Henry af Huntingdom, John af Salisbury osv. Denne Generations Historieskrivning begyndte i Canterbury, blandt Klerkene ved Christ Church, hvor Anselms trofaste Ven Eadmer skrev sin »*Historia novorum in Anglia*« samt Biografier af Anselm og engelske Helgener som St. Dunstan og St. Elphege. Det er i Nærheden af denne Historiker og Helgenbiograf, at Ælnod har sin beskedne Plads.

Den nationalhistoriske Udnyttelse af Antikens Digtning, som under fransk Paavirkning var begyndt hos Dudo og Guillaume, finder vi igen hos Ælnod, hvis latinske Prosa undertiden slaar over i Vers ligesom hos Dudo. For britisk Historie sker det tilsvarende hos Geoffrey af Monmouth (i 1130'erne), der trods sin jævne Prosa er et Led af en egen Art i Perlekæden af anglonormanniske Historikere. Hverken Ælnod eller Geoffrey har staaet fjernt fra den nye Digtning, der helt frigjorde sig fra Krønikerens Prosaform og fra omkring 1100 frembragte flere versificerede »Romaner« om Alexander, om Theben (o. 1155), om Æneas (af en Norman o. 1160), om Troja¹ (o. 1165), og igennem hele Aarhundredet en Mængde Romancer, især om den nationale Fortid².

¹ Fr. Schürr: *Das altfranzösische Epos* (1926), 251—98 (om Romanceformens Forudsætninger i Kirkens Hymnedigtning o. 1100 S. 51 flg., 147, 154).

² Den Interesse for Goterne, vi møder hos en Række af Tidens normanniske, franske og tyske Skribenter (foruden i Heltedigtning), finder vi intet Spor af hos Ælnod — der var vel ogsaa Grænser for, hvad han kunde faa listet ind i sit Skrift om de danske Konger i anden Halvdel af 11. Aarhundrede. Guillaume havde henvist sine Læsere til »*Gothorum Gesta*«, saafremt de vilde vide mere om Dacias Fortid; dermed mente han Jordanes.

Tidens mest benyttede Haandbog var *Isidors* berømte Værk¹. Her havde Isidor blandt andet gennemført en filologisk-historisk Fortolkning af Byers og Nationers Navne, ofte ud fra græsk eller latinsk Litteraturs Oplysninger om Grundlæggere i Fortiden, og i Nødsfald konstruerede Isidor paa egen Haand en saadan Opnævner. Denne letfattelige Metode havde Geoffrey af Monmouth lært sig til en saadan Fuldkommenhed, at han ud fra Navnene paa Storbritanniens Provinser, Floder og Byer kunde konstruere en imponerende Række af britiske Fortidskonger og Dronninger! Ogsaa Ælnod er saa filologisk skolet, at han, naar han nævner danske Stednavne, gerne samtidig forklarer sine Læsere, hvad disse Navne betyder: *Isonierne* (Islændingene) kommer fra *terra glacialis* (Kap. 1); *Seland* (Sjælland) forklarer denne Englænder som *So-Land* (3); *Dalby* som *Vallis villa* (4); *Acresburgh* (Aggersborg) som *urbs agri* (19), og en Del Navne gemmer sig i latinske Oversættelser som *in villa episcopii eius* (Bejstrup, ældre Biskopstorp, 19), *pontus cornicus* (18), etc. Navnet paa Provinzen *Wendel* (Vendsyssel) forklares, med en ominøs Hentydning til de troløse Indbyggere, ved *convertibilis*, foranderlig (17). I de fleste af de her nævnte Tilfælde er Ælnods latinske Oversættelse indlysende rigtig, fordi Navnene var umiddelbart gennemskuelige og blot behøvede at oversættes; men ved et mere dunkelt Navn som Sjælland, hvis Betydning vel næppe stod klar for Datidens Danske, har han forklaret Navnet ud fra sit eget engelske Modersmaal, og Navnet *Wendel* forklarer han under Paavirkning af Befolkningens Optræden ved en bestemt Begivenhed: da den *vendte* sig mod Kong Knud. En symbolsk Betydning vil han ogsaa gerne lægge ind i Helgenkongens latinske Navn *Canutus*, og her spiller han paa latinske Ord som *canities* (graa Haar), *candor* (Renhed) og *canon*; Vilkaarligheden i denne klerikale

Ælnod bruger i Kap. 5 det samme smukke Billede om sin Forfattervirksomhed, som Jordanes havde brugt i sin Indledning; men det viser intet om, at Ælnod skulde have læst Jordanes, thi baade Jordanes og Ælnod (og senere Andreas Suneson i Hexaëmeron, ref. L. Weibull: Nordisk Historica II 55), havde det fra Rufinus' Version af Origines' Pauluskommentar.

¹ Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX, ed. W. M. Lindsay (1911).

Udformning af Isidors etymologiske Teknik¹ kan ikke styrke Tilliden til Ælnods Navneforklaringer.

Den Sans for Oldtiden, som Ælnod viste med Hensyn til Trojaner og Danaer, fornægter sig heller ikke, naar det gælder de danske Stednavne. Han finder ikke Opnævnelser efter Agamemnon eller Trojanerne, men til Gengæld rigelige Spor efter andre Personer, der efter hans Mening havde levet i Danmark i en fjern Fortid. Odenseklerken finder det overflødigt at gøre Bemærkninger til Navnet *Othenswi* (25); men de øvrige Bispesæder er efter hans Overbevisning opkaldt efter Oldtidens Guder, Fyrster eller Fyrstinder. *Rooskeld*, det er *fons Roi* (3); *Etthebi* (Hedeby) har Navn efter en fordums *domina Etha* (13); *Burhlanis* (Børglum) har »med forandret Vokal« sit Navn efter en anden fordums *domina Burhlina* (17). Ligesom det var Tilfældet med Navnet Canutus aabner Viborgs Navn, *Wigberg*, flere Muligheder: Kampens Bjerg eller Offerstedets Bjerg eller Wigs Bjerg, efter en fordums højt anset stedlig Afgud ved Navn *Wig* (23). Førsteleddet, Ordet Vi (Helligdom), har Ælnod uvilkaarligt gengivet med Ordets engelske Stavemaade, wig; men saaledes stavedes ogsaa Ordet for Kamp, og derfor lagde han tillige denne Betydning ind i det danske Bynavn. Da han som en tredje Mulighed anfører, at Wig i dette Tilfælde er et gammelt Egennavn² for en Afgud, røber han sit Kendskab til den *Wig*, der i engelske Krøniker omtales som en Ætling af Woden og henføres til Tiden før Anglernes og Sachsernes Emigration til de britiske Øer.

Af disse Navneforklaringer fremgaar det, at Ælnods Interesse for Danernes Historie ikke var indskrænket til Oldtidens Danaer og Trojanere og til det 11. Aarhundredes danske Konger, men tillige omfattede en mellemliggende Perodes Herskere og Her-

¹ H. Olrik: Danske Helgeners Levned 44, Note 1.

² Som almindeligt Substantiv kan oldengelsk *wig* betegne saavel en Helligdom som det derværende Gudebillede, men da Ælnod her fremhæver, at Wig er et Egennavn, er der ingen Grund til med H. Olrik at opfatte Ælnods Wig som et almindeligt Substantiv.

skerinder i Danmark, hvis Bispesæder bevarede deres Navne (Othen, Ro, Etha, Burhlina og Wig).

Skønt Ælnod indledte den nationale Historieskrivning i Danmark, har det ikke tidligere været bemærket, at han arbejdede paa to Fronter, dels med Samtidshistorien, dels med Oldhistorien. Spørgsmaalet bliver saa, om hans Forestillinger om Oldtiden fik nogen Betydning for den senere Tids Arbejde.

Hans Samtidshistorie blev benyttet af senere Forfattere, saaledes i Sven Aggesens og Saxos Skildringer af Oprøret mod Knud den Hellige, muligvis ogsaa i *Necrologium Lundense*¹.

Af Oldhistorien giver Ælnods Skrift ikke nogen sammenhængende Skildring; det indeholder blot nogle Hentydninger til Danaer og Trojanere og nogle Stednavneforklaringer og udtrykker derigennem en Opfattelse, der havde sine Forudsætninger hos engelske og anglonormanniske Klerke. En enkelt af disse Hentydninger fremsættes paa en Maade, der kan give Læseren det Indtryk, at Ælnod ved en tidligere Lejlighed havde beskæftiget sig nærmere med Danaerne og var blevet kritiseret derfor; men dette kan vi ikke kontrollere. Derimod kan vi konstatere, at Aarhundredets senere danske og islandske Skrifter om dansk Oldhistorie arbejder med de samme Elementer som Ælnod: Danaerne fra Trojanerdigtningen; Odin og hans Efterkommere, deriblandt Wig; Ro og den øvrige Skjoldunggruppe; Hetha (»Etha«), etc. Den Opfattelse, som Ælnod var Talsmand for, blev altsaa bestemmende for det senere Arbejde paa dette Omraade i 12. Aarhundrede, til Trods for, at Ælnods bevarede Skrift ikke kunde være Kilden derfor.

Danaer- og Trojanerteorien omtales hos Saxo, i Rydaarbogen og i Saxokompendiet kun indledningsvis og med et vist Forbehold, mens den spiller en større Rolle i islandsk Litteratur, hvor den dukker op allerede hos *Are* o. 1133. I sin Behandling af dette Spørgsmaal var Heusler ikke opmærksom paa Ælnod².

¹ L. Weibull i Udgaven S. XLIV og 179. *Nordisk Historia* II (1948), 213, 219.

² A. Heusler: *Die gelehrte Urgeschichte im altisländischen Schrifttum* (1908), 39.

Det maa derfor fremhæves, at der næppe er noget i Vejen for, at Are kan være blevet paavirket fra Ælnod og hans Kreds. Den islandske Gejstlighed hørte ind under Ærkesædet i Lund og i et Digt til Kong Niels afleverede Lovsigemanden Markus Skeggjason sin Lykønskning i Anledning af Ærkesædets Opretelse; Nekrologiet fra Lund viser islandske Navne, og Ærkebiskop Asser indviede de islandske Bisper og stadfæstede den islandske Kirkeret. Hvad enten Ælnod nu var slet og ret Præst ved Kirken i Odense eller derudover tillige Kong Niels' Kapellan¹, har han i alt Fald et vist Kendskab til Islændingene og omtaler baade deres Sprog, deres Kirke og deres Love. Selv om de islandske Skribenters Udnyttelse af engelsk Kildestof² ikke behøver at være formidlet netop af Ælnods Kreds³, har der været rigelige Muligheder for, at Are, evt. gennem Bisperne, kan have faaet sin Opfattelse af Trojanerne fra denne Kreds.

Vor første hjemlige Krønike om dansk Oldhistorie foreligger i Form af en Indføjelse i Aarbøgerne fra Lund. Det er den saakaldte *Lejrekronike*, der hidtil er blevet betragtet som Udtryk for sjællandsk Folkeoverlevering⁴ idet man ikke har bemærket,

¹ Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800 (1931), 21.

² Det faste Udgangspunkt for Ares Kronologi er de engelske Kronikers Angivelse af 870 som Eadmunds Dødsaar, og Are henviser i denne Forbindelse til bl. a. Bispesonnen Teit. Are slutter med (helt overflodigt) at omtale Pave Gregors Kristning af England, hans Dødsaar og den Kejser, der dengang regerede (Kap. 10). — Odinsgenealogien, der er bevaret bl. a. i Indledningen til Snorres Edda, viser Trojanerhistorien sammensmeltet med de oldengelske Genealogier. — Om engelske Kilder for Sagaen om Knud den Store etc., O. Moberg: Olav Haraldsson, Knud den Store och Sverige (1941), 217 flg., og Aarb. f. n. Oldk. 1945, 5—25; G. Albeck: Knytlinga (1946), 72 Noten (uden Nr.); Anmeldelsen Hist. Tidsskr. 11. R. II, 136 m. N. 1.

³ Knud den Helliges Saga benytter Stof fra Ælnods Kreds, maaske overført via Lund. G. Albeck: Knytlinga (1946), 115—31. Det maa herved erindres, at Kannikesamfundet i Lund stod i Broderskabsforbindelse med Ælnods Kreds i Odense (L. Weibull: Nordisk Historia II, 234—36).

⁴ Gertz, *Scriptores Minores* I, 44 flg.; J. Olrik, Hist. Tidsskr. 7 R. II, 222—29; J. Olrik: *Kroniker fra Valdemarstiden* (1900—01), 1—22.

at Krønikens vigtigste Forudsætninger er dels Ælnod, dels »Beowulf«, dels Kongeopregningen i Håttalykills Vers 14—18 og 20—21 (forfattet o. 1145), samt at dens Anvendelse af Navnet Dacia og dens Brug af Isidor etc. røber Forfatterens udenlandske Skoling¹.

Som hos Ælnod indledes med Konstateringen af, at *Cæsar* ikke opnaaede at lægge *Dacia* ind under Romervældet. Derefter følger Omtalen af Kong *Ro*, Grundlæggeren af *Roskilde*, »som han gav et tvedelt Navn, efter sig selv og den dejlige Kilde, der var paa Stedet« (jvf. Ælnod Kap. 3). Den lille Krønike slutter med Jomfru *Hetha* i *Hedeby* (jvf. Ælnod Kap. 13). Inden for denne Ramme, kendt fra Ælnod, anbringes det øvrige Stof, ved Kong *Ro* saaledes et rigt Udvalg af de i »Beowulf« omtalte danske og svenske Konger. Guillaume de Jumièges' Navngiver for Danmark dukker nu op som *Dan* eller *Danus* (Guillaume: Danaernes *Danaus*, Gaimar (fransk): *Daneis*). Efter den af Ælnod anviste Metode gives talrige stedlige Tilknytninger og Navngivere, saa vi foruden *Roskildes Ro* har *Skuldelevs Skuld*, *Thoros Thora*, *Læsøs Lææ*, *Uppsalas Ypper*, *Norges Nore*, etc. Forfatteren har ikke antydnet nogen Forbindelse med Danaerne, der overhovedet ikke nævnes. Med *Lejrekroniken* var den første Fløj rejst af det Monument over *Danernes Oldtid*, der fuldendtes hos *Saxo*. Men Grunden var lagt af Ælnod.

¹ I Marginaltilføjelser til AM 843 4° (13. Aarh., trykt Gertz I, 38 N. 1; SRD I, 215—17 N.) nævnes *Julius Cæsar*, som hos Ælnod; fra Guillaume tilfojes bl. a. *Vesoces*, *Mesegoter* samt *Magog* med det foranstillede oldengelske *geo*, hvilket viser, at Rettelserne hidrører fra en *Englænders* fyldigere Fremstilling af lignende Stof som *Lejrekronikens* Indledning.

Anmeldelser.

Aa. Rasch og P. P. Sveistrup: Asiatisk Kompagni i den florisante Periode 1772-1792. (Udg. af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi). Kbh. 1948. 347 sider.

Næppe noget enkelt erhvervsforetagende har på noget tidspunkt af Danmarks historie spillet en så dominerende rolle i sin tids politik og samfundsøkonomi som Asiatisk Kompagni i 18. årh. Til trods herfor har kompagniets historie hidtil været yderst sparsomt behandlet. Bortset fra de oplysninger, der kan hentes i Thaarups, Nathansons og Schovelins skrifter, fandtes egentlig kun J. H. Deuntzers korte fremstilling af dets historie efter 1792 (Nationaløkon. Tidsskr. 3, XVI). Denne alvorlige brist i udforskningen af 18. årh.s historie synes nu glædeligvis på vej til at afhjælpes. Andetsteds i dette hæfte findes en fremstilling af Asiatisk Kompagnis virksomhed i den første oktrojperiode 1732—1772. Den følgende, hun halvt så lange, oktrojperiode 1772—1792 er behandlet i det værk, der her skal omtales. Det er fremkommet ved et samarbejde mellem en historiker, Aa. Rasch, og en økonom, P. P. Sveistrup, hvilket er meget naturligt, da emnet appellerer til både historisk og økonomisk sagkundskab og interesse.

En dyberegående bedømmelse af det foreliggende arbejde i dets helhed er selvsagt vanskelig. De mange, til dels meget specielle problemer, som knytter sig til 18. årh.s handelskompagnier, kan ofte få en historiker, der ikke har gjort specielle studier i deres historie, til at tvivle om sin kompetance. I det følgende skal jeg fremlægge resultatet af en nøjere gennemgang af det afsnit i bogen, der har størst relation til tidens almindelige historie, nemlig fremstillingen af de meget betydningsfulde forhandlinger i forbindelse med udstedelsen af den nye oktroj af 1772 ^{23/7}, der danner grundlaget for Asiatisk Kompagnis virksomhed i hele den behandlede periode, og derefter give en mere skønmæssig vurdering af den følgende fremstilling, der i højere grad behandler kompagniets indre historie.

En nøjere gennemgang af kapitel II »Den nye oktroj« kan ikke undgå at afsløre en del unøjagtigheder og misforståelser i fremstillingen. Det skyldes dels enkelte fejl i forholdet til de benyttede kilder, men navnlig at forf. åbenbart har overset en af de vigtigste dele af det bevarede arkivmateriale, nemlig en pakke i Kommercekollegiets ostindiske sager med betegnelsen »Det asiatiske Kompagnis Oktroysag (1670)—1789« (VA II s. 331), som indeholder en væsentlig del af Generalkommercekollegiets, Finanskollegiets og Kommercedeputationens journalsager om dette forhold foruden en del betænkninger m. v. Dette stof i forbindelse med andre arkivalier i Rigsarkivet giver anledning til at rette en hel del enkeltheder i fremstillingen og måske også til at sætte spørgsmålstegn ved nogle af de videregående slutninger, der drages. En række eksempler vil vise dette.

Asiatisk Kompagnis ansøgning om forlængelse af oktrojen kan ikke som påstået være indsendt til Kancelliet 22. marts 1769, idet originalen er dateret 3. april 1769, og der søgtes om forlængelse ikke for 20, men for 40 år. Ansøgningen har ganske rigtigt været behandlet i Kancellikollegiet ¹⁰/₄, men derimod ikke som angivet i Statsrådet (Conseillet) samme dag. Begge de kilder, hvortil forf. refererer, viser, at der først var Conseil ¹³/₄, hvor sagen formentlig har været for. Oplysningen om, at Kommercekollegiet fik sagen overdraget i slutningen af 1769 synes noget unøjagtig, idet Kancelliet allerede 1769 ²⁹/₄ sendte ansøgningen til udtalelse i Kommercekollegiet, mens det på den anden side først 1770 ²¹/₁₁ overdrog sagen endeligt til Kommercekollegiet til forestilling og expedition. Om de første forhandlinger mellem Asiatisk Kompagni og Kommercekollegiet, der førtes i foråret 1770 gennem kommissærer fra begge sider, oplyser forf. ikke meget, og der er heller næppe meget stof at bygge på. Dog kan opmærksomheden henledes på et udateret og usigneret tysk aktstykke, der findes i I. G. Moltkes privatarkiv blandt hans papirer vedrørende Asiatisk Kompagni (C5b1). Det indeholder formentlig kompagnidirektionens svar på Kommercekollegiets tidligste forslag og viser adskillige interessante punkter. De mest bemærkelsesværdige er, at direktionen uden nogen som helst indvending går ind på, at alle kgl. undersætter får adgang til Indienshandelen, men dog således at skibsexpeditionerne kun må ske fra København; endvidere ønsker den, at staten skal overtage kolonien Trankebar, mens kompagniet fortsat vil beholde faktoret i Bengalen (Frederiksnagore). Ved handelen på Trankebar skulde kompagniet og private redere have ganske ens vilkår og kompagniets besejlingsforpligtelse ophøre, mens private expedi-

tioner til Bengalen skulde betale en afgift til kompagniet. Et hovedpunkt i de følgende års forhandlinger, nemlig spørgsmålet om frigivelsen af Indienshandelen og vilkårene herfor var således formentlig allerede i foråret 1770 bragt klart frem.

Som naturligt er, søger forf. at udrede, hvem der står bag tanken om denne udvidelse af den private københavnske handelsvirkeområde. De kommer til det resultat, at ophavsmændene må søges bl. de københavnske storhandlende, og nævner specielt de Coninck og Ryberg, der skal have fundet støtte hos ledende medlemmer af Kommercekollegiet, f. ex. A. P. Bernstorff og H. C. Schimmelmann. Heri er sikkert noget rigtigt; men det må dog fremhæves, at de kilder, der bygges på, er af en art, der opfordrer til forsigtighed. Hvor megen vægt kan man f. ex. lægge på en selvbiografi af de Coninck skrevet mere end 35 år senere? For Rybergs vedkommende synes forf. at støtte deres opfattelse på et skrift af ham fra 1784; men i det udtaler han intet om, at han skulde have været særlig aktiv for Indienshandelens frigivelse i 1770—72. Ligeledes gælder den støtte, som han nævner at have modtaget fra Thott og Bentzon, ikke frigivelsen, men den særlige situation, der forelå ved generalforsamlingen i april 1772, nemlig forsøget på at fortrænge den gamle dominerende gruppe i kompagniet, hvortil jeg senere skal komme tilbage. Det er en gylden regel at lytte til de samtidige kilders vidnesbyrd, hvor det er muligt. I tilfældet Ryberg er de ikke ganske stumme. Som svar på en kabinetsordre 1770 ¹⁶/₁₀ (HH 2121), der påbød en række storhandlende at indkomme med forslag til handelens fremme, har han 1770 ³⁰/₁₀ afgivet en længere betænkning (R.A. Kommercekoll. 639; VA II s. 315), hvori han bl. a. omtaler Asiatisk Kompagni og den indiske og kinesiske handel. Det er ikke nogen begejstret propaganda for de privates adgang til Indienshandelen eller tro på deres muligheder på dette område, man møder her. Ryberg udtaler som sin mening, at interessenterne i kompagniet snarere skulde ønske en forlængelse af oktrojen for Kinahandelen alene, endog med bevarelsen af den forhadte thekonsumtion eller en tilsvarende afgift, end de skulde ønske en fortsat oktroj for både Kina- og Indienshandelen, selv om så også konsumtionen faldt bort; da den 150 år gamle danske handel på Trankebar imidlertid ikke bør opgives og under de nærværende forhold næppe kan overtages af nogen anden, mener han, at den fortsat må være knyttet til Kinahandelen i et enkelt kompagni. I det hele er der grund til at betænke, at oktrojforhandlingerne stod på i et par år, og at en og anden meget vel kan have haft en anden indstilling ved deres slutning end ved deres indledning.

Meget tyder på, at tanken om Indienshandelens frigivelse har været almindelig udbredt, og som før nævnt synes endog selve kompagniets ledelse strax at have akcepteret den uden større indvendinger. Forholdet var jo også det, at det var Kinahandelen, der i den foregående periode havde vist sig at give kompagniet dets store fortjenester, mens Indienshandelen krævede betydelig kapitalinvestering — også af det værdifulde sølv — men normalt gav langt mindre udbytte. Selv i den del af kompagniets ledende kredse, der ikke interesserede sig for selv at tage del i en privat Indienshandel, har man da næppe været synderlig utilbøjelig til at slippe Indiensmonopolet, navnlig hvis man samtidig kunde få staten til at overtage Trankebar, der voldte kompagniet store udgifter. På den anden side har de interesserede private (der som regel samtidig var storaktionærer i kompagniet) sikkert fuldt ud indset, at en opretholdelse af de danske støttepunkter i Indien var nødvendig for en privat handel, og derfor ønsket kompagniets fortsatte virksomhed der, hvis ikke staten vilde overtage anlæggene.

Selve spørgsmålet om frigivelsen har da næppe kunnet skabe større splid inden for den ledende kreds af aktionærer. De egentlige problemer var, hvem der skulde høste fordelene af en evt. frigivelse, og hvem der skulde have magten inden for kompagniet. Med hensyn til det første spørgsmål stod de københavnske grossererere, der dominerede kompagniet, naturligvis enigt fast ved, at private skibe til Indien kun måtte udsendes fra og navnlig kun vende tilbage til København, således at hovedstadens handelsstand fortsat vilde få fordelene ved udrustningen af skibene og navnlig ved videresalget af de hjembragte indiske varer. Her over for rejste myndighederne ønsket om, at handelen skulde stå åben for alle byer i monarkiet. Forf. er tilbøjelige til at tildele H. C. Schimmelmann en meget betydningsfuld rolle i hele kampen om dette spørgsmål, idet de bag kravet ser en plan fra hans side om at hyppe sine egne kartofler ved at lede en stor del af Indienshandelen til Altona, hvor han havde store økonomiske interesser. At viljen har været redbon, skal i og for sig ikke betvivles, men derimod tvivler jeg på, at Schimmelmann på noget tidspunkt har haft afgørende indflydelse på sagens udfald. Det er rigtigt, at Kommercekollegiet, i hvilket han var forstedeputeret, 1771 ²⁶/₁ foreslog kompagniet, at de private skibe skulde have lov til både at udgå fra og returnere til alle havne i monarkiet; men da kompagniet gik kraftigt imod dette, ændrede kollegiet ⁹/₂ sit forslag til, at de vel skulde have lov til at sejle ud fra alle havne, men kun måtte returnere til København, hvor de skulle losse

og bortauktionere deres varer under kompagniets tilsyn. Kommercekollegiet havde hermed opgivet den del af sit forslag, der var mest stridende mod den københavnske handelsstands interesser. Det er derfor mærkeligt, at forf. kan hævde, at der i Kommercekollegiets endelige forslag ikke fandtes noget monopol for København, idet både den nævnte skrivelse af 1771 $\frac{9}{2}$ og det oktrojudkast, som 1771 $\frac{12}{3}$ fremsendtes til kompagniet (forf. mener, at det ikke er bevaret; det findes dog i koncept i den tidligere nævnte oktrojsagspakke) fastslår et returmonopol for København i form af stapelret for alle indiske varer hidført på danske skibe. I virkeligheden svarede Kommercekollegiets forslag på dette punkt ganske til den ordning, der blev fastsat i oktrojen af 1772 $\frac{23}{7}$, og som forf. skildrer som en sejr for kompagniet over Schimmelmann.

Når den endelige oktrojbestemmelse virkelig med nogen ret kan opfattes som en sejr for kompagniet, ligger dette altså ikke i Kommercekollegiets holdning, men i sagens følgende udvikling. Mens kompagniets direktion endnu i foråret 1771 følte sig stærk nok til ikke at ville nøjes med returmonopolet, men også krævede, at enhver udrustning skulde ske fra hovedstaden, fik piben snart en anden lyd. I slutningen af maj 1771 dekretede J. F. Struensee den bekendte gennemgribende administrationsreform. U. A. Holstein, Oeder, T. Rothe og C. A. Struensee konstitueredes som Finanskollegium og skulde bl. a. overtage kommercesagerne, idet Kommercekollegiet afskaffedes. Ved kabinetsordre 1771 $\frac{2}{6}$ (HH 699) pålagdes det Finanskollegiet at overtage oktrojsagen og indgive forestilling om den. Under sin behandling af sagen foretog Finanskollegiet flere vigtige ændringer i Kommercekollegiets forslag. Hvordan disse ændringer er opstået, kan til dels ses af de i den førnævnte oktrojsagspakke bevarede papirer, f. ex. Holsteins og Oeders betænkninger fra juni 1771. For det første genoptog kollegiet med hensyn til spørgsmålet om Københavns returmonopol tanken i Kommercekollegiets første forslag, idet det indstillede, at de private skibe skulde have lov til at returnere til Altona og Bergen foruden til København. Men ud over denne vigtige forandring fastsatte det nogle bestemmelser, som tilsigtede en ændring i de interne magtforhold inden for kompagniet. Stødet hertil synes at være kommet udefra. Vedlagt de ovennævnte betænkninger findes to udaterede og usignerede aktstykker, det ene på tysk, det andet på fransk. De må formentlig hidrøre fra tiden kort før Finanskollegiets overtagelse af sagen og giver et yderst interessant indblik i de indre stridigheder og gruppemodsætninger i kompagniet. De er begge yderst kritisk

og fjendtligt indstillede over for den kreds, der i de sidste årtier havde domineret det og foreslår midler imod dens fortsatte herredømme. I det franske aktstykke hedder det, at misbrugene i det gamle kompagnis administration skyldes, at »sa Direction a constamment été confiée entre les mêmes mains, et s'est pépetuée dans une famille qui est devenue Distributrice et pour ainsi dire maitresse de tous les biens de la Compagnie par son Influence preponderante dans les assemblées et la majorité des voix dont Elle étoit toujours assurée moins par le nombre de ses propres actions, que par les Commissions dont Elle s'est emparée par son commerce de la part des intéressés étrangers et absens, dont le nombre l'importe sur les presens«. Det er ikke svært at se, at dette angreb er rettet mod den snævre kreds af storkøbmænd af tysk, svejtsisk, fransk og nederlandsk oprindelse, som ved hjælp af sine udstrakte internationale, navnlig nederlandske finans- og forretningsforbindelser i mere end en menneskealder havde spillet en overordentlig stor rolle i dansk økonomisk liv og navnlig med held søgt at beherske Kurantbanken og Asiatisk Kompagni. De fleste af dens medlemmer var reformerte og var så snævert knyttet til hinanden gennem forretnings- og ægteskabsforbindelser (navnlig via slægten Fabritius), at det anvendte udtryk »een familie« synes træffende. Kredens ledende mænd var: Desmercières, Iselin, van Hurk, van Hemert, Abr. Pelt og Behagen. For at knække denne gruppes magt foreslås det, at ingen aktionær på generalforsamlingerne hverken på egne eller kommittenters vegne skal kunne afgive mere end højst tre stemmer, og at hver aktionær i tilfælde af direktørvalg endog kun skal have een stemme, således at de fraværende aktionærer i dette tilfælde helt mister deres indflydelse. Det tyske aktstykke har også dette forslag, men går noget videre, idet det yderligere foreslår, at der skal vælges en ny direktion uden nogen præses, og at de eksisterende 1600 aktier skal deles i 8—10000 mindre aktier, »damit mehrere Landes Einwohner an dieser Handlung möchten Theil nehmen, und Fremde welche jetzt zum wenigstens den $\frac{1}{4}$ Theil davon besitzen, mit der Zeit mögten können ausgelöset werden«. Hvem der har skrevet det tyske aktstykke, tør jeg ikke udtale nogen begrundet formodning om; det franske er — så vidt jeg ud fra skriften kan afgøre — skrevet af udenrigsminister A. S. von der Osten.

Disse forslag til indskrænkning af den gamle gruppes magt optoges i det væsentlige i Finanskollegiets forestilling af 1771 $\frac{4}{7}$, (orig. i RA. Finanskollegiets arkiv, koncept dat. $\frac{2}{7}$, skrevet af C. A. Struensee i oktrojsagspakken) og følgelig også i ekstrakt-

forestillingen. Dette forhold har forf. i nogen grad misforstået. De bygger på en kopi af ekstrakten, som er indsat i Kommercekollegiets forestillingsprotokol. De i margin tilføjede resolutioner opfatter de som ændringer tilføjet med J. F. Struensees hånd. Hvordan de kan komme til det resultat, er temmelig gådefuldt. Ekstrakten er tydeligt mærket som kopi, og mon dog ikke Struensee i sommeren 1771 har haft andet at gøre end at kopiere sine egne resolutioner? Yderligere er de nævnte randbemærkninger skrevet med *samme* hånd som ekstrakten — og hvilken hånd? Den nysseiligste, uskyldigste skriverhånd, mens usurpatorens skrift på denne tid er et fyrværkeri af streger og klatter strøet ud over et stykke papir i alle mulige retninger. Den originale ekstrakt og resolution må søges i Finanskollegiets arkiv, hvor den også findes. Resolutionen er imidlertid ikke skrevet med Struensees, men med kongens hånd — hvilket naturligvis ikke forhindrer, at Struensee er koncipisten. Endvidere hører bestemmelserne om tredobling (skal være: firedobling) af aktietallet, begrænsning af stemmeretten og afskaffelse af præsesstillingen ikke som påstået til de formodede Struensee'ske tilføjelser, men er — som det også vil fremgå af redegørelsen oven for — en del af Finanskollegiets forestilling.

Aktionærerne nægtede imidlertid på en generalforsamling 1771 $\frac{23}{8}$ bestemt at indromme Altona adgang til handelen. Ryberg og nogle andre var villige til at finde sig i Bergen og Flensborg, men ikke i Altona. Endelig vilde nogle gå ind på kollegiets krav, men på betingelse af at staten så overtog anlæggene i Trankebar. De til forhandlinger med myndighederne udpegede kommissærer bemyndigedes til at fastholde Københavns returmonopol, men samtidig til at gå ind på, at udredningerne måtte ske fra alle havne — altså stillet over for det større onde at prisgive det sekundære krav, som kompagniet i foråret havde fastholdt så kraftigt over for Kommercekollegiet.

Det lykkedes ikke at nå nogen afgørelse inden Struenseeregimets fald. Forf. mener, at den først blev nået i tiden mellem generalforsamlingen 1772 $\frac{15}{4}$ og oktrojens udstedelse 1772 $\frac{23}{7}$. Det er imidlertid ikke rigtigt. Forholdet er følgende. I de første to måneder efter regeringsskiftet lå sagen stadig hos Finanskollegiet, der fastholdt sit standpunkt i spørgsmålet om de indiske returskibe (to af dets fire medlemmer — Oeder og Rothe — havde også siddet i kollegiet under Struensee). I begyndelsen af marts 1772 bestemte en kgl. resolution imidlertid, at sagen skulde overgå til Kommercedeputationen. Hermed var det omstridte punkt i virkeligheden afgjort. Deputationens tre medlemmer,

J. E. Scheel, Ryberg og P. H. Classen var alle aktionærer i Asiatic Kompagni (Ryberg endda storaktionær) og har formentlig været enige om at anbefale kompagniets ønske. Den 7. april godkendte en kgl. resolution deres oktrojudkast, der bortset fra nogle mindre ændringer i kompagniets afgifter er identisk med den endelige oktroj af 1772 ²³/₇. Det bestemte, at intet skib fra Indien uden kompagniets tilladelse måtte losse sine varer andre steder end i København og opfyldte således kompagniets ønske. Desuden defineredes de mod den gamle lederkreds rettede afstemningsregler mere præcist end tilfældet havde været i udkastet af august 1771, idet det fastsloges, at ingen aktionær hverken på egne eller kommittenters vegne kunde råde over mere end højst tre stemmer, da »Stemmernes Overdragelse til faa Personer, der meere ansee sig som Commissionairer end Participanter lettelig føder Fordervelse af sig«.

Det stærke røre ved generalforsamlingen 1772 ¹⁵/₄ skyldtes således ikke — som forf. mener — spørgsmålet om Københavns monopol, da det allerede var løst til interessenternes tilfredshed. Det, der voldte røret, var sammenstødet mellem de to ledende grupper inden for kompagniet, idet modstanderne af den gamle gruppe rettede det afgørende angreb på dens magtstilling. Til modstanderne hørte vel ca. halvdelen af direktionen deriblandt storaktionæren C. A. Fabritius og flertallet af aktionærerne deriblandt Ryberg, der i forvejen havde sikret sig Thotts og Bentzons støtte og således kunde optræde som repræsentant for ikke mindre end 125 aktier. Der har formentlig været lagt en slagplan, og fremgangsmåden har noget kupagtigt over sig. Generalforsamlingen indkaldtes med kun een dags varsel, og den gamle gruppe synes derfor at have været svagt repræsenteret (hvad Desmercières også senere klager over). Da Kommercedeputationen havde udvirket en bestemmelse om, at afstemningen om vedtagelse af oktrojen skulde ske efter de nye regler, var gruppens rådighed over talrige udenlandske aktier uden betydning. På denne baggrund lykkedes det modstanderne at få vedtaget et forslag om, at oktrojen skulde gælde for et nyt kompagni med dertil hørende ny konvention, direktion og aktietegning. Ved disse bestemmelser regnede man formentlig med at få lejlighed til definitivt at udslette de gamle magthaveres mulighed for at dominere kompagniet. Ryberg giver et glimt af den benyttede overraskelsestaktik ved sin ytring om, at hvis de tilstedeværende ledere af den gamle floj Iselin og v. Hurk havde »faaet Tid til Betænkning, som de begierede, saa havde vist Sagen ikke faaet fremgang«. På den følgende generalforsamling forsøgte gruppen ganske vist en mod-

offensiv for at få forandret bestemmelsen om et nyt kompagni med ny konvention, men forgæves. Mobiliseringen af dens styrker viser imidlertid, at modviljen mod dens hidtidige indflydelse havde en såre reel baggrund, idet alene gruppens tre ledende personer (Desmercières, Iselin og v. Hurk) repræsenterede ikke mindre end 440 aktier, d. v. s. betydeligt over $\frac{1}{4}$ af den samlede aktiekapital.

Bogens følgende fremstilling af kompagniets historie indtil 1792 forekommer i det hele veldisponeret. Fordelingen af stoffet efter perioderne førkrigstid, krigskonjunktur og efterkrigstid falder ret naturlig, selv om den har den fare, at det bliver vanskeligere at fastholde kontinuiteten i kompagniets forretningsførelse og økonomiske stilling. Kapitlerne om handelen og økonomien er fast komponeret og forsynet med en række tabeller, der virker ret klare og illustrerende. Dog forsøges der ikke nogen dyberegående analyse af kompagniets internationale forretningsrelationer eller det store økonomiske kredsløb, hvori kompagniet var et slags hjerte, der både sugede og pumpede kraft gennem talrige årer såvel inden for som uden for den dansk-norske stats grænser. Det er fuldt forståeligt, idet dette emne er stort og vanskeligt nok til en behandling for sig selv. Flere af kapitlerne giver interessante kulturhistoriske oplysninger, f. ex. afsnittene om skibsfarten og anlæggene i Indien. De sidste virker dog måske lidt for lange, og en del af stoffet synes snarere at høre hjemme i en kolonihistorie. Endvidere er der her og andetsteds givet mange oplysninger om den private danske Indienshandel, der er interessant, om end deres forbindelse med kompagniets historie undertiden synes spinkel.

I det hele må det siges, at det store arbejde, der er nedlagt i bogen, er vel anvendt. Forf. har ikke haft tidligere fremstillinger at støtte sig til, og naturligvis vil mange enkeltheder kunne kritiseres og mange punkter trænge til nøjere undersøgelse. Det foreliggende værk gør sig fortjent ved at fremlægge et stort stof, der kan og utvivlsomt vil danne udgangspunkt for det videre arbejde med dette vigtige område inden for 18. årh.s historie.

Sune Dalgård.

Ribe Katedralskoles Historie. Studier over 800 Aars dansk Skolehistorie. Af Bjørn Kornerup. I (1145-1660). Kbh. 1947.

Da Ribe Katedralskole for en Aarrække siden paa Rektor og Borgmester A. Willumsens Initiativ besluttede at fejre sit 800 Aars Jubilæum 1945 ved at udgive et Værk om sin Historie, paa-

tog Byens Æresborger, Redaktør C. Willemoës sig beredvilligt at skaffe de nødvendige Pengemidler til Veje. For denne Mand, som blandt sine mange andre Fortjenester frem for nogen gennem et halvt Hundredaar har staaet Vagt om Byens rige Monumenter og utrætteligt virket ikke alene for deres Bevaring, men ogsaa for at faa dem saa fyldigt historisk belyst som muligt, stod det fra første Færd klart, at et saadant Skrift burde fremtræde i en Skikkelse, som var Byen og dens Fortid værdig. Det blev derfor lagt an i stor Stil, og nogen mere velegnet Mand end Dr. Bjørn Kornerup at betro den krævende Opgave kunde Udvalget, som tog Sagen i Hænde, sikkert vanskeligt have fundet. Vel bevandret i Kirke- og Skolehistorie og fortrolig, ja formelig forelsket som faa i middelalderlig og frem for alt humanistisk Latin, fortsætter denne kyndige Arkivmand — om end paa en mere moderne Maade — Traditionerne fra Fortidens lærde Forskertype og kan vel med Rette betegnes som Arvtager efter den myreflittige, højt fortjente Holger Frederik Rørdam.

Som det paa Forhaand var at vente, er Dr. Kornerup da ogsaa gaaet til Værket med den største Grundighed og Omhu for at tilvejebringe et Arbejde i anseligt Omfang og dybtgaaende Plan. »Ribe Katedralskoles Historie«, hvoraf nu — noget forsinket paa Grund af Krigsforholdene — 1. Bind foreligger, bæres fra først til sidst af disse Forfatterens solide Egenskaber. Den 498 Sider tykke, rigt illustrerede og stateligt udstyrede Bog spænder over Tidsrummet 1145—1660. 1. Hovedafsnit behandler Perioden indtil 1536, medens indtil videre kun Tiden 1536—1660 er medtaget af 2. Hovedafsnit. Som Introduktion tjener en fyldig, klar Redegørelse for det europæiske Skolevæsen i Oldtid og Middelalder, der ligesom det følgende Afsnit om dansk Skolevæsen i Almindelighed i Katolicismens Dage optrækker Hovedlinjerne af Idéindholdet, Omfanget og Arten af den Kundskabsmeddelelse, som dannede Grundlaget for Periodens Aandsliv. Efter saaledes først at have givet Skildringen Perspektiv gaar Forfatteren over til Fremstillingen af Ribe Skolen i en Tidsalder, hvor det meste ligger i Tasmørke, saa Stump for Stump af det bevarede Materiale møjsommeligt maa samles sammen og afpresses Saften for at sprede en Smule Lys. Det har unægtelig kostet Kamp af dette brudstykkeagtige Stof at skabe en sammenhængende Fremstilling, og Læsningen af dette Afsnit maa i Følge Sagens Natur falde noget besværlig. Detaillerne har maattet vendes og drejes for at faa noget ud af dem, men de er fortolkede med Kritik, Kyndighed og stor — til Tider lidt omstændelig — Forsigtighed. Meget af det mindre magtpaaliggende kunde til Fordel for Overskueligheden maaske helst have været henvist til Behandling i

Anmærkningerne bag i Bogen. Ved denne Kulegravning af Materialet er det imidlertid lykkedes Forfatteren at gaa i Dybden og finde Linjer frem. Saaledes er f. Ex. Redegørelsen for Skolestiftelsen Puggaard, hvorom man kun før havde mangelfuld Viden, ført igennem med virkelig Finhed, og selvom Stoffet er tungt, føjer Forfatterens smidige, soignerede Sprog sig forsonende rent og smukt om den Mosaik, han har stykket sammen. Dr. Kornerups udprægede Respekt for Formen fornægter sig intet Steds.

Med Humanismens og Reformationens Tidsalder, da Kilderne flyder rigeligere, bliver Fortællingen mere livfuld, Mennesker begynder saa smaat at vikle sig ud af det trange Svøb, og fremfor alt gælder dette vor hjemlige Renaissance, Frederik den Andens Tid, da Højdepunktet i Skolens Historie naaes og en Række Skoleledere træder stærkere frem i Lyset med Rektor Peder Hegelund som Midtfigur. I det 16. og 17. Aarhundredes Parade af alvorfulde Pædagoger, hvis Karakteristik i samtidige Levnedstegninger og Ærevers ofte stivner i skematisk Torhed, som gør det vanskeligt for Eftertiden at aflukke dem en Smule Varme og Liv, virker en sprælsk Natur som Hans Mejer unægtelig saare forfriskende baade paa Forfatteren og Læserne. Han fungerede som Rektor i Ribe fra ca. 1641—47 og havde forud været Lærer for Hertug Hans, i hvilken Egenskab Christian den Fjerde med vanlig Fyndighed giver ham det Skudsmaal, at han var »en hofferdig Essel«, der færdedes mere i lelfærdigt Selskab, end godt var. Ikke des mindre kunde Ribe Skolen dog under hans Rektorat dimittire 60 Disciple til Universitetet, det største Antal i en ret lang Periode. I Tidsrummet efter 1588 mærkes Skolen iøvrigt af en jævnt voksende Tilbagegang, et Forfald, som naturligvis bliver særlig iøjnefaldende i de forvirrede Pest- og Krigsaar omkring Aarhundredets Midte; thi i 3 samfulde Aar, 1657—9, blev der saaledes slet ingen Disciple dimitterede, da Skolen »haver moxen staaet øde«.

Indenfor de nævnte Hovedrammer er Skildringen bygget op i overskuelige, vel ordnede Smaaafsnit, som behandler Skolens Forfatning og Økonomi, Undervisningens Stof og Metode, samt Rektorer og Disciple i paagældende Periode, — alt søgt levendegjort ogsaa i det Reflekslys, som naaede os fra fremmede Kulturlande. Næsten samtlige Rektorer havde jo i Aarevis rejst og studeret ved Udlandets Universiteter, især naturligvis Lutherdommens Højborge i Tyskland, saa Døren stod paa vidt Gab aaben for Paavirkning udefra — baade paa Godt og Ondt —, og Forfatteren udreder flittigt Traadene, som forbandt Skolen i den lille vestjydske By med Kulturlandene udenom. Han har derfor kunnet

give saa vel en mere indtrængende Karakteristik af den Udvikling, Ribe Skolen gennemløb, som af de skiftende Perioders Særpræg i det hele. Værket kommer derved til at indeholde adskilligt mere, end Titlen giver Løfte om; thi her er i Virkeligheden opbygget en bred Grundvold for Forstaaelsen af gammelt Skolevæsen overhovedet. Om Fortolkningen af visse mindre væsentlige Enkeltheder vil der vel altid kunne tvistes, men den Nøjagtighed i Detaillen og den — næsten katteagtige — Varsomhed, hvormed Forfatteren langsomt Skridt for Skridt bevæger sig gennem Stoffet, virker betryggende og forlener hans Arbejde med et Stempel af Soliditet, som gør det til et nyttigt Hjælpemiddel ikke alene for Studiet af dansk Skolehistorie, men for videre kulturhistorisk Forskning.

Overalt hvor det er muligt, sammenplukker Dr. Kornerup med glad Iver de spredte Smaatræk af Lærernes og Disciplenes Liv og Færden, som Kildestoffet under ham. De smiler hist og her som friske Blomster frem i det støvede Skoletempel, og Forfatterens Forkærlighed for og Evne til at gaa de optrædende Personer nærmere ind paa Livet manifesterer sig Gang paa Gang. Hvor han gør Holdt for at holde Revue over Rækken af stive Skolemestre, gør han sit bedste for at kigge dem bag Masken for at aflure dem en Smule Individualitet, — og i det Billede, han har tegnet af Fortidens Skole, bidrager det velvalgte Illustrationsstof, som ledsager Teksten, sit til at forstærke Indtrykket af Periodernes ydre Kolorit. Der er derfor al Grund til at lykønske ham med dette flittige Arbejde og haabe paa, at der maa findes Udveje for Udgivelsen af en Fortsættelse af Ribe Katedralskoles Historie, et Værk, som i Grundighed og moden Kritik vil komme til at staa som et smukt Sidestykke til Jacob Kinchs berømte Arbejde om Byen, men unægteligt overgaar det i Form, Komposition og den stadig fastholdte Paavisning af Kultursammenhængen med Europas store Lande, som uddyber Forstaaelsen og giver Fremstillingen fyldigere Baggrund.

Hugo Malthiessen.

Peter Skautrup: Det danske Sprogs Historie. (I. Fra Guldhornene til Jyske Lov. II. Fra Unionsbrevet til Danske Lov). 1944-47.

Medens man her i Landet i Videnskaber som Historie og Arkæologi har kunnet glæde sig ved sammenfattende Fremstillinger, der paa en Gang mønstrede de opnaaede Resultater og gjorde

dem tilgængelige udenfor Fagfolkenes Kreds, har man hidtil savnet en udførlig Behandling af det danske Sprogs Historie. Verner Dahlerups lille Bog, *Det danske Sprogs Historie i almenfattelig Fremstilling*, fra 1896 (ny Udg. 1921) var for sin Tid en udmærket og velskreven Oversigt, men meget kortfattet og med Hovedvægten paa de yngre Sprogtrin. Tiden indtil 1350, der fylder første Bind af Skautrups Sproghistorie, behandles i anden Udgave paa 29 af Bogens c. 200 Sider. Langt udførligere for de ældre Tidsrums Vedkommende er N. M. Petersens berømte Arbejde, *Det danske, norske og svenske Sprogs Historie*, fra 1829—30, der maa siges at være den egentlige Forgænger for Skautrups Værk, som det frembyder mange Lighedspunkter med i sin fortrinlige Opbygning, selv om meget af dets Indhold naturligvis nu er forældet. Ligheden strækker sig iøvrigt ogsaa til Værkernes Tilblivelse. N. M. Petersens fremkom som Besvarelse af en Prisopgave, udsat af Samfundet for den danske Literaturs Fremme; til den nye Sproghistorie er det Det danske Sprog- og Litteraturselskab, der har taget Initiativet.

Paa Grund af Stoffets Art er det vistnok vanskeligere i Sprogvidenskabens end i andre humanistiske Discipliner at give en sammenfattende Fremstilling, der tilfredsstiller Videnskabens Krav og dog er tilgængelig for den Læser, der møder uden særlige Forudsætninger. Det danske Sprogs Historie opfylder paa en overordentlig lykkelig Maade sit dobbelte Formaal. Den klare og livlige, undertiden næsten dramatiske Form (»Sprogets Liv og Kamp«, »Ordnes Liv og Død«) og den maadeholdne Brug af fagvidenskabelig Terminologi bevirker, at Værket med Udbytte kan læses af enhver sprogligt interesseret, og for Sprogforskeren er det en nyttig Haandbog og en Sammenfatning af Videnskabens Resultater, der vil anspore til nye Undersøgelser — ogsaa ved at pege paa Manglerne ved vor Viden. Det er desuden en selvstændig videnskabelig Præstation af høj Rang.

Professor Skautrup ser Sprogets Historie som et Led i den almindelige Kulturhistorie, og dette Synspunkt præger i høj Grad Fremstillingen. Ved Behandlingen af hver Sprogperiode gores der i et kort, let læseligt Afsnit Rede for den historiske Situation, idet der naturligvis særlig lægges Vægt paa saadanne Faktorer som Indvandring, Forskydninger mellem Befolkningsklasserne, Klosters og Købstæders Udvikling etc., der direkte har paavirket Sprogudviklingen. For de ældre Tidsrums Vedkommende, hvor Sproghistorien paa Grund af de egentlige historiske Kilders Spar-somhed, kan give vigtige Bidrag til den almindelige Historie, er dette Forhold fremhævet; som Eksempel kan nævnes Kapitlet Dansk

Tunge i det fremmede (I, S. 95—106). I enkelte Tilfælde har Forfatteren nok lidt for kategorisk fremsat sit Syn paa omstridte historiske Problemer. Naar det under Omtalen af Teutonerne uden Forbehold siges, at de stammer fra Thy, vilde et »muligvis« have været paa sin Plads, ikke saa meget af Hensyn til Fagfolk som til de Læsere, der ikke selvstændigt kan tage Stilling til et saa vanskeligt Spørgsmaal.

Baade i første og andet Bind giver Værket en omhyggelig Skildring af det mangeartede Kildestof, som den sproghistoriske Fremstilling bygger paa, fra den ældste Perodes Runeindskrifter, danske Navne hos latinske Forfattere og danske Laaneord i fremmede Sprog til hele den rige sprogvidenskabelige Litteratur i 17. Aarh. Skautrup fremhæver stærkt den sproglige Værdi af Diplomstoffet, som han fra sit Arbejde med de hardiske Sprogkilder (Hardiske Mål II 1930—42) og som Tilsynsførende ved Litteraturselskabets Udgave af det danske Diplomatarium har en for en Filolog enestaaende Fortrolighed med. I Forbigaaende kan der gøres opmærksom paa en enkelt Lapsus ved Omtalen af Knud den Helliges Gavebrev, hvorom det hedder (I, S. 200), at det »kun er kendt fra en i Necrologium Lundense bevaret afskrift fra før 1123«. Netop for det danske Navnestofs Vedkommende er den langt yngre Afskrift i Lundebogen af den allerstørste Interesse, naar det gælder om at fastslaa Originalens Sprogform. Efter alt at dømme har Necrologiet i Modsætning til Lundebogen forholdt sig ret suverænt overfor de oprindelige Navneformer.

En stor Rolle baade som Led i den almindelige Fremstilling og som sproghistorisk Kilde spiller Sted- og Personnavnene. Om Markbøgerne fra 1680erne hedder det (II, S. 275), at de »giver et uhyre rigt marknavnestof, som sprogligt ikke kan vurderes højt nok«, en Anskuelse, som Anmelderen ganske kan tiltræde. Utvivlsomt vil en gennemført Bearbejdelse af Stednavnestoffet i væsentlig Grad kunne udvide den sproghistoriske Erkendelse, bortset fra den Betydning den vil have paa andre Omraader. At der ogsaa rundt om i Værket er taget vidtgaaende Hensyn til moderne Dialektforhold siger sig selv. I første Bind (S. 138 ff.) gives der saaledes en udførlig Fremstilling af Grænsen mellem øst- og vestjysk Artikelbrug ledsaget af en Række Kort.

Det følger af Forf.s Indstilling, at Behandlingen af Ordforraadet spiller en stor Rolle. De Kapitler, der handler om Bevægelserne i Ordforraadet ved at Ord gaar ud af Sproget og nye kommer i Brug, hører til de bedste i Værket og vil have særlige Forudsætninger for at fængsle ogsaa den ikke-filologiske Læser. Ypperlig er saaledes de sagligt ordnede Redegørelser for Fremmedordenes

Indtrængen i Forbindelse med nye Kulturstrømninger; navnlig de kirkelige Laaneord er udførligt behandlet.

Det egentlig centrale er dog Fremstillingen af Sprogsystemet (Lyd, Bøjning, Syntax) i de forskellige Perioder og Redegørelsen for de forskellige Sprogsfærer — Talesprog, litterære Stilarter — til forskellig Tid. Ikke mindst Redegørelsen for Lovsproget (I, S. 281—288) viser Forf.s Evne til klar og afrundet Karakteristik af en bestemt Sprogform. Fremragende er ogsaa Redegørelsen for saadanne centrale Forhold som Skriftsprogsnormens Opstaaen, Forholdet mellem Norm og Dialekter og Udviklingen af et Rigs-Talesprog, hvortil Grunden ifl. Skautrup lægges i 16. Aarh.

Ved Fremstillingen har Forfatteren kunnet bygge paa en lang Række tidligere Arbejder — for Middelalderens Vedkommende naturligvis først og fremmest Johs. Brøndum-Nielsens grundlæggende gammeldanske Grammatik — men Værket har ogsaa krævet en lang Række selvstændige Undersøgelser. Saaledes bygger de fleste af de værdifulde Redegørelser, der gives for forskellige Enkeltforfatters eller Enkeltværkers Sprogform, paa Skautrups og hans Medarbejderes egne Undersøgelser. Af saadanne Redegørelser kan fra andet Bind nævnes Karakteristikken af Palladius Visitatsbog (S. 206 f.), Christian III's Bibel (S. 211—214), Vedels Saxooversættelse (S. 225 f.) og Arreboes Hexaameron (S. 367 f.). Ved Læsningen af disse Afsnit faar man et stærkt Indtryk af, hvor vigtigt det vilde være for Sproghistorien, om vi besad en Række udførlige monografiske Fremstillinger af Sprogformen i de betydeligste Tekster, fra Middelalderen de ældste Lovhaandskrifter, Flensborg Stadsret, Kong Valdemars og Roskildebispens Jordebøger for at nævne nogle faa Eksempler.

Det ligger i Sagens Natur, at et saa omfattende Værk som Det danske Sprogs Historie kan gøres til Genstand for Kritik. Specialister i de forskellige Discipliner, det omfatter, vil, som det allerede er sket, kunne paavise Fejl og Mangler i Enkeltheder, og adskillige vil ogsaa stille sig kritisk eller afventende overfor nogle af Skautrups mere fundamentale Synspunkter. I det følgende skal nogle Punkter, hvor Anmelderen ikke er helt enig med Forfatteren, gøres til Genstand for nærmere Omtale.

I første Bind indtager Afsnittet om Lydudviklingen i ældre Middeldansk en central Plads. Det er et originalt og dristigt Forsøg paa at se en Række fundamentale Forskydninger i det gammel-danske Lydsystem under et samlende Synspunkt som Resultatet af en Forskydning indenfor Stavelsernes Accentforhold. Ved denne

Forskydning, et middeldansk Sidestykke til den, der fremkaldte den urnordiske Synkope, faar de stærkest betonedede Stavelser yderligere Tryk, medens de svage Stavelser yderligere svækkes. De ændrede Trykforhold bevirker, at de tryksvage Vokaler a, i og u svækkes til en mindre distinkt artikuleret æ-Lyd, skrevet æ eller e. Sit Højdepunkt naar Svækkelsen i Jysk, hvor den resulterer i den saakaldte jyske Apokope, det gennemførte Svind af de udlydende, tryksvage Vokaler. I nøje Sammenhæng med denne Udvikling staar Klusilsvækkelsen, der bestaar i, at de gamle, ustemte Lukkelyd p, t, k gaar over til de stemte Lyd b, d, g, der som Regel gaar videre til de tilsvarende Spiranter. Det svagere Tryk paa Endevokalen i et Ord af Typen taka gør det vanskeligt at fastholde en ustemt, skarp Lukkelyd ved Overgangen til den tryksvage Stavelse: den stemte Tone fra den foregaaende Vokal overføres paa Konsonanten og gør den stemt, og en yderligere Tilnærmelse opnaas ved Overgangen til Spirant. Foruden Klusilsvækkelsen indtræder der en Svækkelse af de oprindelige stemte Spiranter, der i Almindelighed gaar over til Halvvokaler, en Udvikling, der ligeledes har Accentforskydningen til Forudsætning, men som formodes at være fremhjulpet af en vis »Systemvang«: idet Klusilerne gaar over til Spiranter, maa den oprindelige Spirantrække forskydes, hvis et almindeligt Sammenfald skal undgaaes. Det er naturligvis ikke muligt i en Anmeldelse at gaa ind paa denne interessante Teori i alle dens Enkeltheder — den vil sikkert give Anledning til en livlig sprogvidenskabelig Diskussion — men efter Anm.s Mening giver baade de sprogeografiske Forhold og Lydforandringernes relative Kronologi, saavidt man er i Stand til at fastslaa den udfra Kilderne, Anledning til Betæneligheder. Svækkelsen af de tryksvage Vokaler har sit Udbredelsescentrum i Jylland (eller maaske rettere udenfor Danmark, paa nedertysk Omraade) og berører kun i ringe Grad de skaanske Dialekter i den Periode, der her er Tale om. Klusilsvækkelsen omfatter derimod hele det danske Omraade, og har, som baade Skautrup og Brøndum-Nielsen fremhæver, sit Udbredelsescentrum paa de danske Øer. En Undersøgelse af Lydændringernes Kronologi er vanskelig, idet de aabenbart har fundet Sted eller i alt Fald er begyndt i den Periode, Tiden mellem Runestenene og de gammeldanske Haandskrifter, hvor der af egentlige Tekster paa Modersmaalet kun findes nogle faa og yderst kortfattede Runcindskrifter. Undersøgelsen maa derfor baseres paa dansk Sprogstof i latinske Tekster, der ofte er overleverede i sene Afskrifter, og som endnu er lidet bearbejdede. Det sparsomme Kildemateriale synes at vise, at Spirantover-

gangene i alt Fald i nogle Dialekter er ældre end Klusilsvækkelsen. Som nævnt af Skautrup (S. 234) har vi et sikkert Eksempel paa Overgang af gh > j efter Fortungevokal i Formen Malmøi for oprindeligt Malmhōgh i Necrologium Lundense fra Midten af 12. Aarh. At den maa være endnu ældre fremgaar imidlertid af, at Navnet Flädie, der i Gavebrevet 1085 skrives Flatoige¹, i Præbendelisten c. 1123 skrives fletogi, fletogy, altsaa med Omlyd af Vokalen i første Stavelse. Denne Omlyd maa være bevirket af en af Spiranten i Efterleddet opstaaet j-Lyd. Paa samme Maade forudsætter Navnet Grävie, Præbendelistens Græfhøgi, et oprindeligt *Grafhōgh »Gravhøj«. Eksemplet Flädie turde vise, at Overgangen gh > j efter o i Skaansk kan dateres til Tiden omkring Aar 1100. Det illustrerer tillige, at en Lydovergang meget vel kan være ældre end dens første skriftlige Udtryk. Hvis vi desuagtet tør drage Slutninger ud fra Kildematerialet angaaende Klusilsvækkelsen, maa denne tilhøre en noget yngre Periode. Tyske Skrivemaader som Judland, Chnud etc. hos Adam af Bremen kan ikke med Skautrup opfattes som Udtryk for Overgangen², og det samme gælder utvivlsomt Former som Osgod o. lign. i Møntindskifterne, der stort set falder udenfor den danske Sproghistorie (nærmere herom ndfr.). En Navneform som Nadebec i et Absalonsbrev i Esrombogen, hvis Skriver med stor Nøjagtighed synes at have bevaret de ældste Diplomers originale Ortografi, kan muligvis betragtes som et Eksempel paa Overgangen t > d, men Diplomstoffet fra 12. Aarh. viser ivorigt ingen sikre Eksempler paa Overgangen, og det samme gælder de lundensiske Kilder fra 12. Aarh. I visse Stillinger kan Klusilsvækkelsen maaske være indtraadt særlig tidligt. I et Diplom udstedt af Biskop Bonde af Slesvig ¹⁶/₈ 1267 (Diplomatarium Danicum 2. R. II Nr. 83) forekommer Tilnavnet Løytènes (= Stednavnet Løjt-næs), der viser Overgang af oprindeligt k til Spirant og derefter til Halvvokal foran t. At den første af disse Overgange tilhører en Tid, der ligger et godt Stykke før 1267, er sandsynligt.

Som Følger af Accentforskydningen opfatter Skautrup ogsaa en Række kvantitative Forandringer, som ligeledes dateres til et meget tidligt Tidspunkt. Naar Personnavnet Summerled i en Møntindskrift (S. 237) anføres som et Vidnesbyrd om tidlig Forlængelse af m i kort Stavelse, er det dog afgjort med Urette;

¹ At dette har været Originalens Form fremgaar af, at den findes baade i Necrologiets og Lundebogens Afskrift; oi er Tegn for langt o, ikke for o ÷ j.

² Jfr. Elias Wessén: Studier til Sveriges hedna mytologi och fornhistoria (1924), 141 f.

netop i denne Form forekommer Navnet oftere i Domesday Book. Heller ikke Tummathorp 1135 er et absolut sikkert Eksempel paa Forlængelse. Ved et hypokoristisk Navn som Tum(m)i kan Former med enkelt Konsonant og Geminat fra gammel Tid have eksisteret som Sideformer; tilsvarende Forhold findes ved andre hypokoristiske Navnedannelser. Et Resultat af den dynamiske Accentforskydning er ogsaa Fremkomsten af Stødet, som faar en udførlig Behandling, og som antages at være yngre end Klusilsvækkelsen. Et skriftligt Udtryk for Stødets Tilstedeværelse vil Skautrup finde i Skrivemaader med Støttevokal foran n som Vaghen, Woghæn o. lgn. Hertil maa dog bemærkes, at saadanne Former ogsaa forekommer i Kilder fra Skaane, der ikke har Stød, og iøvrigt kan man ikke se bort fra den Mulighed, at Vokalindskuddet i stor Udstrækning er af rent ortografisk Natur. Støttevokal i tilsvarende Stilling er meget udbredt i Tysk¹.

Hersker der saaledes Usikkerhed med Hensyn til den sproglige Sammenhæng mellem visse fundamentale Lydovergange, bliver Usikkerheden i alt Fald ikke mindre overfor Forsøgene paa at finde en dybere psykologisk Forklaring af de sproglige Processer. N. M. Petersen mente i sin Tid, at »Sprogets bestandig større og stærkere Overgang til Blødhed« kunde være en Følge af Folkets, især Almuens, undertrykte og forkuede Forfatning. Skautrup gør, som allerede Bredsdorff, opmærksom paa, at denne Teori ikke stemmer med de faktiske Forhold. De afgørende sproglige Ændringer har fundet Sted i en Storhedstid og en Tid med store kulturelle Fremskridt. »Skal man søge efter psykologiske forklaringer, hvad der i sprogets liv normalt kun kan blive gisninger, måtte man tværtimod snarere forklare de større udsving i styrkeforholdene inden for talens enkelte dele som en følge af en vis evolutionær kraft, en udløsning af hvilende spænding og fart, med øget styrke på de stærke led og mindsket accent på de svage« (S. 255). Forfatteren gør vel i at fremhæve, at der kun kan være Tale om Gisninger. Den dybeste psykologiske Aarsag til spontane Lydovergange vil vel i Almindelighed vedblive at unddrage sig vor Erkendelse. Spekulationer derover fører kun altfor let ud i de falske Analogiers Hængedynd. Med et Suk maa man, for atter at citere N. M. Petersen, nøjes med at hen-

¹ Det maa vel anses for tvivlsomt, om Stødet overhovedet har givet sig Udtryk i Skriften. Anm. vil dog nævne den Mulighed, at Skrivemaader som Neæs (= Sognavnet Nees, i Nutiden udtalt Ni'es med Stød) i Ribe Oldemoders Kirkeliste kunde være Udtryk for Stødet og ikke for en Diftongering eller Glidning i Vokalen.

· vise til »Tiden, som ikke tillader nogen jordisk Form at bestaae i sin oprindelige Tilstand«.

Anmelderen skal ikke fortabe sig i sproghistoriske Petitesser, men vil dog lige nævne, at Skautrup tænker sig, at den almindelige Skrivemaade -løf i Stednavne kan være Udtryk for den uskarpe Midttungelyd [-ə] og ikke for en virkelig Runding af Fortungevokalen. At Skrivemaaden -løf i alt Fald oprindelig betegner en Udtale med langt ø er der dog ingen Grund til at tvivle om; den er langt ældre end de af Skautrup omtalte Eksempler, idet den allerede forekommer i Navnet Gisloue i Necrologium Lundenses Præbendeliste.

I det fængslende Afsnit »Dansk tunge i det fremmede« (I, S. 96—106) skildres den nordiske Bosættelse i England og Normandiet og de sproglige Spor, den har efterladt sig i Form af Navne og Laaneord; især gives der en udmærket Redegørelse for de danske Laan i Engelsk indenfor de forskellige Betydningsomraader. Et Kort illustrerer Omfanget af den norske og danske Bosættelse i Danelagen. Anm. kan ikke helt underskrive Forfatterens Ord om, at »med hensyn til bosættelsesområdet såvel som fordelingen af norsk og dansk kolonisation har den senere tids stednavneforskning unødiggjort en fortsat diskussion«. Naturligvis har det intense Studium, de engelske Stednavne har været Genstand for i de senere Aar fra svensk og engelsk Side, skabt Klarhed over meget vedrørende Nationalitetsforholdene i Danelagen, men meget staar endnu tilbage at udrede. Det er næppe, for at tage et enkelt Eksempel, tilladeligt i Efterleddet -thorpe at se et sikkert Vidnesbyrd om dansk Bosættelse, hvad man næsten altid har gjort. I Yorkshire East Riding findes der adskillige Eksempler paa specifikt vestnordiske Personnavne i Forbindelse med -thorpe, bl. a. Navne som Helperthorpe, af Kvindenavnet Hjalp, Burythorpe (Domesday Book Bergethorp; 1180—90 Bergert(h)orp), af Kvindenavnet Bjørg, og Barthope (Domesday Book Barchetorp, Barchertorp), af Mandsnavnet Børkr. Ikke alene er de nævnte Personnavne kun kendt fra vestnordisk Omraade, men de har tillige, og det er afgørende, bevaret den oprindelige Genitivsendelse -ar. I Østnordisk er r-et faldet saa tidligt bort, at de danske Personnavne, der oprindelig endte paa -ar i Genitiv, uden Undtagelse har faaet Genitivsendelsen -a, hvor de indgaar i Stednavne i Lincolnshire (jfr. Ekwall i English Place-Name Society vol. I part I, S. 61 f.), der er et udpræget dansk Bosættelsesomraade, selv om adskillige Stednavne af Typen Normanby viser, at der ogsaa har været et ikke helt ringe norsk Element. Der kan efter dette næppe være Tvivl om,

at de omtalte Navne paa -thorpe i Yorkshire er givet af Nordmænd. Efter Anm.s Skon har Filologerne gennemgaaende under- vurderet den norske Andel i Bosættelsen. Hvis man tager Landet Nord for Humber som Helhed, har det norske Element sandsyn- ligvis været det overvejende, medens det danske Element har domineret i East Anglia (»Østangel« er en uheldig Oversættelse). Kun ved at antage et kraftigt norsk Folkeelement kan man for- klare det stærke vestnordiske Indslag i de nordiske Laaneord i Middelengelsk og moderne engelske Dialekter.

Skautrup har interessante Bemærkninger om Varigheden af det nordiske Sprog i England. Med Rette nævner han, at Navne som Westiby, Suthiby, Oustiby kan være blevet faste Slægts- navne, saa at de ikke behøver at være Vidnesbyrd om et levende nordisk Sprog paa Stedet. Det nævnes, at de forekommer i Lin- colnshire og East Riding af Yorkshire ned til Aar 1200; Anm. har i Lincolnshire truffet dem betydelig senere, helt ned i det 14. Aarh. Et Udtryk som »oust i wra«, der forekommer c. 1180 i et Diplom fra Lincolnshire, behøver heller ikke at være levende nordisk Sprogstof; Anm. har noteret et ganske tilsvarende We- stheriwro (placea vocatur W.) i en Jordebog fra Fleet i Lincoln- shire fra 1272. Men et nordisk Sprog kan visse Steder i Dane- lagen have holdt sig langt ned i Tiden. Landsbynavnet King- thorpe i Lincolnshire, der i Domesday Book skrives Chinetorp og er sammensat med det oldeng. Adj. cýne »kongelig«, optræder i en Assize Roll fra 1202 pludselig i den nordiske Form Kuningkes- torp. Da Navnet flere Gange skrives Chinetorp o. lgn. i 12. Aarh., bl. a. i den ellers meget nordiskprægede Lincoln Survey fra 1115 og i et Diplom fra Tiden 1154—85, kan Kuningkestorp ikke være nogen traditionel Form. Formen synes at være et stærkt Indicium for, at der endnu i Slutningen af det 12. Aarh. har været en dansk- talende Befolkning paa den paagældende Egn.

Under Behandlingen af hjemlige Kilder i Afsnittet Olddansk behandler Forfatteren temmelig indgaaende de nordiske Person- navne i Montindskrifterne (I, S. 111—113). Nærværende Anm. har i en Afhandling Om Personnavne i de danske Montindskrifter i Studier tilegnede Verner Dahlerup (1934) søgt at vise, at de nordiske Navne paa Mønterne frembyder en Række Ejendomme- ligheder, der maa gaa tilbage til engelsk Sprogform, og som kun kan forklares ved, at Møntprægerne stammer fra de nordiske Dele af England, saaledes at Navneformerne i Almindelighed ikke kan benyttes til sproghistoriske Dateringer. Ifl. Skautrup er den engelske Indflydelse stærkt overvurderet. Møntprægerne kan være gode danske og sproglige Ejendommeligheder i Mønt-

indskrifterne, f. Eks. Diftongerne ei og ou, Nominativ paa -a i svage Substantiver og lignende udanske Former, kan være lært og overtaget fra angelskasiske Mønt-Ortografi. Rent bortset fra, at Indskrifternes Værdi som sproghistorisk Kildemateriale i saa Fald vilde være lige saa negativ, synes en saa vidtgaende Indflydelse fra engelsk Ortografi lidet sandsynlig, medmindre Møntprægerne virkelig er Englændere (d. v. s. Nordboer fra Danelagen). At Oððencar i Indskrifterne veksler med Oudencar(l) er ganske naturligt, naar man gaar ud fra, at Møntprægeren er en Englænder med det nordiske Navn Othinkar; den gamle nordiske Diftong au optages i Middelengelsk dels som \bar{o} , dels som ou (au), og derfor er det let forstaaeligt, at et nordisk \bar{o} kan gengives ved ou i Engelsk. At en dansk Møntpræger skulde anvende den samme dobbelte Betegnelse for langt o er lidet troligt. At der maaske kan forekomme et enkelt Personnavn i Møntindskrifterne, der ikke er overleveret fra Danelagen, er ikke noget Bevis for, at det ikke kan have eksisteret der. Skautrup bemærker: »Personnavnet Ilughe er vist ikke kendt i Danelagen!«, men det forekommer faktisk i et Evangelium fra Thorney Abbey i Cambridgeshire (Illhug), hvis nordiske Navne bl. a. er publicerede af Ellen Jørgensen i Afhandlingen »Bidrag til ældre nordisk Kirke- og Litteraturhistorie« i Nordisk tidsskr. f. bok- och biblioteksväsen 1933, en Afhandling, der nævnes i Sproghistoriens Litteraturfortegnelse. Det vilde være urimeligt at bebrejde Forfatteren, at han ikke har bemærket Navnet i denne Kilde, men Eksemplet viser, hvor varsom man skal være med at drage Slutninger af, at et Navn ikke forekommer i Björkmans Nordische Personenamen og lignende Haandbøger. Iøvrigt fortjener Møntindskrifterne en udførligere Behandling, end de hidtil har faaet, og det samme gælder en anden gammel Navnekilde, Reichenaulisten, som naturligvis ogsaa omtales i Sproghistorien (I, S. 94 f.). Den sproglige Kommentar, som Finnur Jónsson har givet til denne vigtige Kilde i Forbindelse med Ellen Jørgensens Udgave i Aarbøger 1923, er ikke fyldestgørende; navnlig tages der ikke tilstrækkeligt Hensyn til, at det er tyske Skrivere, der har nedskrevet de nordiske Navne. Naar vi i Reichenaulisten finder Skrivemaader som Suein og Durstein, skyldes det højstysk Skriverspaa-virkning; de er ikke, som antaget af Skautrup, Udtryk for, at Monoftongering af olddansk æi ikke var fuldt gennemført; ganske tilsvarende Former findes i visse af de ældste Diplomer i Esrombogen, der skyldes tyske Skrivere (Johs. Brøndum-Nielsen i Haandbog i Bibliotekskundskab 3. Udg. (1923) S. 71).

Til de mange Behandlinger af Stednavne i Det danske Sprogs Historie skal Anm. gore enkelte Bemærkninger:

Det er betænkeligt at datere Hovedmassen af de danske Navne paa -by til Tiden før Aar 800 (I, S. 41 f.). De danske Navne svarer nøje til dem, vi kender fra Vikingebygderne i England, og det er rimeligt at datere dem til samme Periode, selv om nogle vel nok er ældre. Det er jo i alt Fald naturligt at tænke sig, at man begyndte at give Navne paa -by i Hjemlandet og derfra overførte Skikken til Danelagen. At mange by-Navne er yngre end Vikingetiden fremgaar af Forled som Kirke-, Munke- m. fl. De meget almindelige Sammensætninger med Verdenshjørnernes Navne og andre Betegnelser for Beliggenheden i Forhold til Omgivelserne er sikkert ogsaa gennemgaaende ret unge, selv om de ikke er ganske ukendte i Danelagen. Det er ikke helt korrekt, naar det siges, at Endelsen -bøl ikke forekommer i Danelagen (I, S. 46); i Lincolnshire er der et enkelt Eksempel: Newball = da. Nybøl, Nebel. Klavsebølle kan ikke indeholde Navnet Nicolaus. Den middelalderlige Form Klaxebole (1442) viser, at første Led er Gen. af Mandsnavnet Klak med det e-Indskud, der kendes fra en Række syddanske Navne af Typen Troelseby. Hennemved i Lindelse Sogn opfattes som »Hedningernes Tved« (I, S. 117), en Tolkning, der skyldes Johs. Steenstrup, og som ofte er gentaget af senere Forfattere. I Virkeligheden er det en Udflytterby fra Henninge i Skrøbelev Sogn, der ligger 7—8 km nordligere; der er flere Eksempler paa, at Bebyggelser paa -tved har Moderbyer i andre Sogne. Et ganske tilsvarende Eksempel paa, at en Torp kan være udflyttet fra en ret fjerntliggende Lokalitet, er det lollandske Sløsserup, en Udflytterby fra Sløse, der ligger 10—12 km derfra. Den gamle Form af Hennemved (fra Valdemars Jordebog) er iøvrigt ikke Hithningthwet, men Hitningthwet. Ved Tikøb følger Forfatteren den Tolkning, der gives i Frederiksborg Amts Stednavne ifl. hvilken Forleddet er et Personnavn Tithe. Dette kræver imidlertid, at den ældste Form, Tiwitcop, fra et Absalonbrev i Esrombogen maa bortforklares, men efter Anm.s Mening er det umuligt at betragte denne Form som en Fejllæsning. I Virkeligheden er der intet til Hinder for at opfatte Navnet som »Købet« i Skoven *Tiwith. Et oprindeligt *Tiwithkop vil let forklare de senere Former Tithekyöp o. lgn. En Række Bebyggelsesnavne paa -vig beliggende ved de store vestjyske Aaer antages at indeholde et Laaneord, der gaar tilbage til lat. vicus, som efter al Sandsynlighed indgaar i Navnet Slesvig. At antage samme Ord i Navnene paa de smaa vestjyske Lokaliteter er dog altfor dristigt. Ordet Vig kan ogsaa bruges om en (Eng ved en) Aakrog (Svend Aakjær i Danske Studier 1922, S. 38), og den samme specielle Betydning har en

Aflydsform med kort i, der bl. a. forekommer i skaansk Dialekt (veka). Til Kortet over vendiske Bosættelser i Syddanmark (I, S. 86) kan bemærkes, at Vindbyholt paa Stevns ikke er et ægte Vindeby (som Skautrup med Rette opfatter som »Vendernes By«, medens la Cour tolker det af et Personnavn *Windi). Vindbyholt skrives 1387 Windebothholt og indeholder altsaa et Navn paa -bod af samme Oprindelse som Vindebo ved Roskilde (1243 Wyndæbothæ). Hvis Forleddet i disse to Navne er Folkenavnet Vender, hvad der er meget troligt, drejer det sig vel om vendiske Trælle (jfr. Torpnavne som Vinderup, Englerup, Frankerup); en egl. vendisk Bosættelse ved Roskilde er næppe tænkelig. Til de slaviske Personnavne i Danmark kunde være føjet Danitzløff, der 1472 optræder som Bondenavn paa Møn (Danmarks gamle Personnavne). Om Vendernes Udbredelse paa Fastlandet kan oplyses, at der findes i alt Fald eet vendisk Stednavn paa sønderjysk Omraade, nemlig Pries i Dänischwohld, 1506 skrevet pryuesse i et utrykt Kirkeregnskab fra Gettorf*).

Litteraturlisterne, der skyldes Magister Karl Martin Nielsen, er udarbejdet med stor Kyndighed og forøger i høj Grad Værkets Værdi som Haandbog. Det er ikke tilsigtet at give en udtømmende Bibliografi, der ganske vilde have sprængt de fastlagte Rammer. Kun i enkelte Tilfælde savner man Henvisninger til mere betydende Litteratur. Ved Afsnittet om nordiske Laaneord i Engelsk henvises der af Pladshensyn kun til enkelte, særlig ældre Afhandlinger. Det vilde ellers have været af Betydning, om den efterhaanden temmelig omfattende, men meget spredte Litteratur om dette Emne var blevet registreret. I alt Fald burde der have været en Henvisning til Per Thorson, *Anglo-Norse Studies I* (Amsterdam 1936), trods sine Mangler den vigtigste Behandling af nordiske Laan i moderne engelske Dialekter. Ved den vigtige Navnefortegnelse fra Evangeliaret i York, der plejer at gaa under Navnet »Elfrics festermen« (omtalt I, S. 95) henvises der kun til den meget mangelfulde Udgave ved Stephens i Universitets-Jubilæets Blandinger I. Listen er senere flere Gange udgivet, bl. a. af Björkman i Festskriftet til Morsbach 1913 (*Studien zur englischen Philologie* H. 50) med Facsimile og udførlig Kommentar. Ved Omtalen af Adam af Bremens Sprogform (I, S. 94) savnes der en Henvisning til den vigtige Afhandling af Edw. Schröder: *Zur Heimat des Adam von Bremen* (*Hansische Geschichtsblätter* 1917). Ved Omtalen af de ældste danske Ønavne burde der vel være henvist til Gutenbrunner: *Namenkundliche Zeug-*

¹ Sydslesvig gennem Tiderne, S. 677.

nisse zur germanischen Urgeschichte i Germanen und Indogermanen II. Festschr. f. Hermann Hirt (1936). Anm. vil iøvrigt udtale Haabet om, at Litteraturlisten i det afsluttende Bind maa blive ført up to date ogsaa for de to første Bind's Vedkommende. Det vil være af stor Betydning for Brugere.

Det videnskabelige *team work* kan have sin Berettigelse, ja er i mange Tilfælde nødvendigt, naar det gælder at give en sammenfattende Fremstilling af Videnskabens Resultater paa et stort og stærkt specialiseret Arbejdsfelt. Hvor Fremstillingen ikke alene henvender sig til Fagets Udøvere, men til videre Kredse af kulturelt interesserede, er det utvivlsomt en Fordel, om der findes en enkelt Mand, der evner at løse Opgaven og give Fremstillingen det personlige Præg, som de store »Samleværker« af mere eller mindre veloplagte Specialister ofte savner. Professor Skautrup har faaet en udmærket Hjælp af sine Medarbejdere, først og fremmest Karl Martin Nielsen og Niels Aage Nielsen, der nævnes med Taknemlighed i Forordet, men Det danske Sprogs Historie er alligevel helt præget af hans egen Personlighed. Det vidner ikke blot om stor Viden og Evne til at delagtiggøre andre i den, men Læseren vil ikke undgaa at mærke og bevæges ved den varme Understrøm af Forf.s dybe Kærlighed til sit Emne. For Peter Skautrup som for de gamle Grammatikere er Sproget »en Indfaldsport til det særpræget danske«. At øge Forstaaelsen af den danske Egenart har været et Hovedformaal med hans Værk.

Kristian Hald.

Bemærkninger til Professor C. O. Bøggild-Andersens Anmeldelse af Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve VIII Bind ved Johanne Skovgaard.

Naar jeg har anmodet Redaktionen af Historisk Tidsskrift om Optagelse af følgende Linier, skyldes det, at den Omtale, som det af mig udgivne Bind af Christian IV.s egenhændige Breve har faaet i Professor Bøggild-Andersens Anmeldelse i Tidsskriftet (11. R., II S. 307—18), efter mit Skøn paa visse Punkter gør nogle supplerende Bemærkninger ønskelige.

At Hovedæren for Bindets Fremkomst skyldes Museumsdirektør O. Andrups Fund af Christian IV.s Breve til Korfits Ulfeldt, »Kálnoky-Brevene«, fremhæves af Anm. ligesom allerede tidligere af undertegnede i Forordet S. VII. Ogsaa den smst. (S. VII—X) givne Fremstilling af Brevenes tidligere Historie synes Anm. at

godtage. Min Hypotese, at de fra Bymuseet i Neuhaus stammende Breve ligesom de efter Afskrifter trykte Kálnoky-Breve har hørt til de Christian IV.-Breve, som solgtes ved Auktionen efter Klevenfeldt 1777, bestrider han (S. 308 f.) med den Begrundelse, at der i saa Tilfælde maatte antages at have foreligget Afskrifter ogsaa af dem. Man kan dog næppe nægte Muligheden af, at saadanne Afskrifter har eksisteret, men er gaaet til Grunde, hvilket er saa meget mere sandsynligt, som Flertallet af Neuhaus-Brevene synes at have dannet en Gruppe for sig, men en sikker Løsning af Problemet kan næppe naas paa Grundlag af de foreliggende Oplysninger. For Fuldstændigheds Skyld skal jeg i denne Sammenhæng bemærke, at de fra tyske Arkiver stammende nye Breve er fundne af Udgiveren. Det samme gælder de i Rigsarkivet fremdragne, af Kongen skrevne Paategnelser og Rettelser (S. 309); disse fandtes for øvrigt, som hørende til de gamle Arkivfonds, selvsagt i Arkivet allerede i de første Udgiveres Tid — dette være sagt uden Forklejnelse for Forgængerne¹.

Anm. supplerer mine i Bogen givne Kommentarer med forskellige Oplysninger, for hvilke jeg bringer ham min Tak. Dette gælder saaledes Identifikationen af dr. kneffuel med den lærde Læge Andreas Cnoeffel (S. 312). Ogsaa Identifikationen (S. 311) af de gottorpske Prinsers Ledsager paa deres Studierejse 1615—16 med Kancellisekretæren af samme Navn Henrik Lange til Oldager forekommer mig sandsynlig — selv om jeg i Bogen (S. 36 Anm. 1) vel har omtalt den, men med Skepsis. Mod Korrektheden af Anm.s til Støtte herfor givne Oplysninger tillader jeg

¹ Samme Forbehold gælder en Bemærkning, som jeg vil benytte Lejligheden til at fremsætte angaaende et Brev fra Kongen til Kansler Chr. Thomesen Sehedet. Brevet findes i Orig. i Rigsarkivets gamle Samling af Christian IV.s egenh. Breve med Dateringen »Kobenh. Slott den 6 Nouem. Anno 1643«, men er trykt i Bd. VII S. 142 under Breve fra uvis Tid (og derfor ret vanskeligt at finde), idet Udgiverne har anset Dateringen for fejlagtig, fordi Kongen paa det nævnte Tidspunkt opholdt sig paa Haderslevhus. Imidlertid stikker Fejlen snarere i Steds- end i Tidsbetegnelsen — saa at Kongen i Distraktion har skrevet Københavns Slot i Stedet for Haderslevhus — thi et Missive, udstedt kun en Maaned senere i København ⁴/₁₂ 1643 (Sjæll. Tegn. 1643—45, f. 108) behandler samme Sag som det egenhændige Brev (jvf. ogsaa Missive af ¹⁵/₂ 1644, smst. f. 154, fremdraget af Arkivar E. Marquard). — En lignende Uoverensstemmelse findes i Brevet, dateret Frederigs: ²⁵/₂ 1648, trykt Bd. VIII Nr. 376. Kongen var nemlig (som Lektor Jan Steenberg har gjort mig opmærksom paa) allerede ²¹/₂ rejst fra Frederiksborg til København (se Laur. Jacobsen Hindsholms Dagbog S. 22, ligeledes Frederiksborg Lens Regnskab 1647/48), og enten Tids- eller Stedsbetegnelsen maa derfor være fejlagtig. Rimeligvis vilde 25. Jan. have været den rigtige Datering, da Kongen efter sin Ankomst til Rosenborg ²¹/₂ allerede var meget svag.

mig dog at indvende, at Kancellisekretær H. L. i Henhold til Hofmonsterskriverens Regnskaber fik sin Afsked $18/7$ 1615, da han sidste Gang fik udbetalt Maanedssold — Datoen $18/8$ har intet Steds hjemme. Ligeledes at H. L. ikke atter ses i Virksomhed »som fungerende i Kancelliet« $4/7$ 1617. Det under denne Dato udstedte Missive (Kancelliets Brevbøger 1616—20, S. 218) nævner ham kun som tilforordnet ligesom andre gode Mænd ved en Vurderingsforretning, og som Kancelliembedsmand optræder han overhovedet ikke mere. Angaaende de i min Regest af Brevet af $6/11$ (ikke $5/11$) 1615 (Nr. 30) nævnte Penge til Hvervning indvender Anm. (S. 311), at den i Brevet omtalte Sum — 125 Rosenobler — ikke kan have været tilstrækkelig hertil; til Støtte for min Antagelse skal jeg imidlertid anføre, at et Patent af $26/10$ 1626 (T. Kanc. I. A. A. Militære Bestallinger og Reverser 1610—59, Læg Nr. 6) til Hvervning af 300 Mand regner med 2 Rdlr. pr. Mand, saa at et Beløb af 125 Rosenobler, 1 Rosenobel beregnet til ca. 4 Rdl. (Egenh. Breve I, S. 77, J. Wilcke, Christian IV.s Møntpolitik (1919) S. 113) ikke synes usandsynligt lille til dette Formaal. At jeg, da fuld Sikkerhed ikke kunde opnaas, har overladt Valget mellem de to tyske Byer Kalbe (S. 311) til Læseren, forekommer mig nogenlunde tilladeligt.

En alvorlig Anke er (S. 313) fremsat mod Listen over Varianter mellem de efter Afskrifter tidligere trykte Breve og de tilsvarende Originaler. Jeg beklager meget, at Betegnelsen »Bd. VII« er faldet ud S. 441, hvor den burde have staaet over den med »S. 127« begyndende Linie; men de bange Anelser om en større lapsus, som har hjemsøgt Anm., kan jeg befri ham for. En Undersøgelse viser, at ingen Varianter er faldet ud, hvilket forøvrigt enhver, der kaster et Blik paa de S. 443 f. givne Fortegnelser over de ganske faa Breve, som kan komme i Betragtning i denne Sammenhæng, med Lethed vil kunne tænke sig.

Ifølge Anm.s sikkert berettigede Dom (S. 310) vidner Ud-gavens Noter om et for ringe Kendskab til den udenlandske historiske Litteratur, i det mindste i Forhold til I. A. Fridericias tidligere Præstation. Da jeg som bekendt for 19 Aar siden (jvf. mit Forord S. XIII) paatog mig dette Arbejde, følte jeg stærkt det farlige i min Stilling som Brickas og Fridericias Efterfølger¹. Denne Følelse er blevet forstærket, efter at jeg saa at sige er faldet i Hænderne paa en i det paagældende Tidsrums Historie

¹ At jeg paa forskellige Punkter (se S. 310 med Anm. 1) skulde have været unfair overfor min gamle Universitetslærer, har unægtelig berørt mig pinligt. Med Hensyn til Brevet Nr. 57, II S. 8 f. maa dog den forurettede være ikke Bricka eller Fridericia, men Langebek.

saa sagkyndig Anmelder. Da det ikke har manglet paa Vilje fra min Side, maa jeg troste mig med det gamle Ord: »Ultra posse nemo obligatur« — og iøvrigt slutte med en Tak til Professor Bøggild-Andersen for hans supplerende, sikkert nyttige Litteraturhenvisninger, navnlig for hans forbloffende, desværre ubegrundede Tillid til mine russiske Sprogkundskaber.

Johanne Skovgaard.

Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve. En Replik.

Den kyndige udgiver af det saare værdifulde supplementsbind til udgaven af »Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve«, arkivar Johanne Skovgaard har oven for fremsat nogle indvendinger mod min anmeldelse af nævnte bind.

Et par af disse indvendinger er berettigede. Jeg beklager at have overset, at Henrik Lange til Oldager (min anm. s. 311) ikke i den af mig anførte kilde fungerer som kancelliembedsmand i juli 1617. Det afgørende er jo imidlertid, at han nævnte tidspunkt atter var i virksomhed i Danmark, saa kærnen i min argumentation staar urokket, hvad da frk. S. ogsaa synes tilbøjelig til at erkende. At datoen $18/8$ — i stedet for $18/7$ — »intet steds har hjemme«, erkender jeg med ruelse. Med sætternissen er der intet at stille op!

Min skepsis over for muligheden af, at de i brevet $6/11$ 1615 (nr. 30) nævnte 125 rosenobler kan være sendt til at hverve soldater for, er efter fr. S.s værdifulde oplysning en del rokket. Sikkert ved vi dog intet om sagen.

At jeg kunde have sagt mig selv, at mine »bange anelser« om, at mere end overskriften »Bd. VII« var faldet ud paa udgavens s. 441, var ubegrundede, indser jeg stadig ikke. Men jeg glæder mig paa egne og andre benytteres vegne over, at de var grundløse.

Med min note om den langebekske afskrift »ex copia« sigtede jeg naturligvis til Jacob Langebek — ære være hans minde — som den »forurettede«; Bricka og Fridericia kunde der jo i denne sammenhæng umuligt være noget at bebrejde.

Hvad angaar »Neuhaus-brevene«s overleveringshistorie, har frk. S. desværre ret i, at »en sikker Løsning af Problemet kan næppe naas paa Grundlag af de foreliggende Oplysninger«. Jeg maa dog fastholde min undren over, at de 11 af disse breve — hvoraf 9 eller 10 af ganske særlig intim karakter — ikke kendes fra danske afskrifter fra 18. aarh., hvis de har tilhørt Kleven-

feldts samling, eller fra Bengt Bergius' afskrifter, hvis de har været blandt de af Antivari købte breve. Deres indhold var visselig egnet til at lokke det 18. aarh.s erudite historiesnagere.

»Flertallet af Neuhaus-Brevene synes«, siger deres lærde udgiver, »at have dannet en Gruppe for sig«. Ja, da de havnede i Neuhaus, dannede unægteligt hele samlingen en gruppe for sig. Men før? Jeg ser ingen grund til at ændre mine betragtninger (anm. s. 308 f.).

Frk. S. er saa venlig at takke mig for nogle supplerende oplysninger til udgaven, som hun derpaa nævner. Andre forbigaar hun. Skyldes dette, at hun paa disse punkter er uenig med mig, burde hun i den historiske forsknings interesse have anført det.

Det gaar mere og mere op for mig, paa hvor mange punkter Christian IV.s og hans tids historie trænger til paa ny at gennemforskes. Frk. S. har ved sin udgave stillet et uvurderligt hjælpemiddel hertil til vor raadighed. Derfor fortjener hun tak.

C. O. Boggild-Andersen.

Professor Heckscher og historikerne.

I *Svensk Historisk Tidsskrift* 1947 s. 1—17 har professor emeritus Eli F. Heckscher skrevet en afhandling »Økonomisk historia och dess gränsvetenskaper«.

Forfatteren citerer først Karl Marx's bekendte udtalelser fra »Zur Kritik der politischen Oekonomie« om, at det materielle livs kulturform betinger den sociale, politiske og åndelige livsproces. Derefter går han med udgangspunkt i Claphams bemærkning om, at den materialistiske historieopfattelse ikke i sig selv udgør nogen nogen tolkning af de økonomisk historiske forløb over til at rubricere Arup og mig som to historikere med stærk orientering i »denne riktning«. Jeg skal se bort fra, med hvilken ret Heckscher kan karakterisere Arup som materialistisk historiker, men jeg tror ikke, Arup vil protestere, når forfatteren påstår, at hvad der først og fremmest interesserer ham og mig er »politiken«. Derlmod kan jeg under ingen omstændigheder gå med til Heckschers næste påstand, at historien efter den gængse opfattelse i den bås, han har anbragt mig, kun skal omfatte samfundsforeteelser, som kan forklares ud fra økonomien, men ikke denne selv. Heckscher slutter dette kapitel med at fastslå, hvor store fejltagelser historikerne har begået, når de kommer ind på et område, de ikke behersker, nemlig det økonomiske.

Professor Heckscher vender sig derefter mod nationaløkono-

mien og gør opmærksom på, i hvor høj grad denne disciplin, den mest teoretisk opbyggede af »människa- eller kulturvetenskaperna«, trænger til økonomisk historie. Forfatteren fremhæver her den fare, der ligger i de abstraktioner, der hører denne videnskab til, historikeren ville vel kalde det at se bort fra de historiske kendsgerninger. Dernæst fremhæver H., at kildekritikken har andre opgaver på den økonomiske histories område end på den »vanlige«, han mener hermed navnlig det politisk-diplomatiske felt. Efter en kritik af Seignobos' bog om den historiske metode anvendt på de sociale videnskaber og en rosende omtale af Heckschers store lærer Harald Hjärne — alt, hvad H. har berøring med, er »stort« — kritiserer H. med rette visse postulater, fremsatte af økonomerne Th. Rogers og J. M. Keynes. Så følger med henblik på det, H. opfatter som det centrale i den økonomiske historie, de økonomiske forandringer, en meget smigrende omtale af H.'s elev Arthur Montgomery, dernæst nogle bemærkninger om tilstandsanalyser, og så, belyst ved en række eksempler hvilke fejl, der klæber sig ved »en hel litteratur« der udgiver sig for at være økonomisk, men i virkeligheden intet har med økonomisk historie at gøre.

Herunder lykkes det Heckscher at nedlægge en række forskere. Først affyres en salut mod de tyske historikere for deres behandling af byernes opståen — og i forbindelse dermed et venskabeligt nik til Sombart, som dog naturligvis har sine store fejl, derpå en karakteristik af lavshistorikerne efter samme recept med al anerkendelse af Gunnar Mickwitz, om hvem Heckscher beskedent anfører, at problemstillingen er hans og ikke Mickwitz'. Så kommer turen til mig, der noget overraskende angribes i denne forbindelse for min for fremtrædende placering af »dominium maris Baltici« i »Dänische Wirtschaftsgeschichte«. Her kan Heckscher iøvrigt have ladet sig vildlede af bogens kapitelinddeling, idet jeg udtrykkelig anfører andetsteds, at den produktive anvendelse af landets naturlige hjælpemidler er grundlaget for velstand (s. 114), men hvad, en pølse mere eller mindre i slagtetiden spiller jo iøvrigt ingen rolle. Dernæst nogle ord om møntpolitik, vekselkurs og handelsbalance, og så kommer vi atter til de konkrete eksempler på historikere, hvis brist på økonomisk teoretisk forståelse har fået ukrudt til at fyge ind på den økonomiske histories mark. Arup angribes, fordi han i »Dänische Wirtschaftsgeschichte« (s. 44) anlægger et urigtigt syn på en gunstig betalingsbalance. Det er dog et spørgsmål, om kritikken er slet så berettiget, som H. mener, selv om det må indrømmes ham, at Arups udtryk er uheldigt. Læser man s. 45, fremgår det, at hvad Arup nærmest vil fremhæve, er at overgangen fra naturaløkonomien til »penge«

i Danmark lettedes ved den udenlandske møntmængde, der bl. a. kom til Danmark som betaling for vor landbrugseksport. Astrid Friis er den næste, der spiddes — for en bemærkning om, at en eksportafgift på engelsk klæde var »aldeles absurd«. Derpå følger Dopsch, der i sit værk om natural- og pengeøkonomi ikke har fået fat i, at alt udbytte til syvende og sidst praktisk talt er bytte med real præstationer. Til slut behandles pengevæsenets historie, paralelmøntfod og Greshams lov, en del af kritikken er sat i forbindelse med Riksbankens historie.

Det går særlig ud over Hallendorf, men også andre mere kompetente forskere får en anmærkning, og overalt savner Heckscher den historiske analyse, undtagen bevares hos Montgomery og et par økonomer: Brisman og Davidsohn. Den strenge kritiker ender med tre spørgsmål til historikerne. De to første, om de kan løse de problemer, Heckscher har stillet — og hvorledes uden ved et fordybet økonomisk studium, må vel enhver individuelt besvare efter de kundskaber i økonomi, som han sidder inde med. Det tredje virker nærmest humoristisk. Han spørger historikerne, hvorfor de ikke kunne tolke vekselkurserne under den første verdenskrig, hvis de kan tolke dem under frihedstiden. Jeg ved ikke, hvilke specielle svenske forhold og historikere Heckscher hentyder til. At økonomerne udlægger — eller forsøger at udlægge helt moderne økonomiske foreteelser teoretisk er ikke urimeligt. Det er deres job, og historikerne kommer givetvis bag efter. At en historiker ikke skulle kunne forstå en moderne økonomisk foranstaltning eller foreteelse ud fra mere teoretisk prægede synspunkter er unægtelig en hasarderet og alt for general påstand. Forøvrigt ved Heckscher jo udmærket godt, at den økonomisk-teoretiske tekst også kan udlægges på flere måder. Et felt, man fra historikernes side gerne helt overlader den økonomiske videnskab, er den økonomiske metrologi, hvor man opererer med ukendte historiske forudsætninger. Et afskrækkende eksempel på et sådant arbejde er det danske professorudvalgs betænkning af 1945.

Professor Heckscher kunne med lige så stor føje have rettet de samme tre spørgsmål til økonomerne, blot skulle der i 1. have stået »historisk studium« i stedet for »økonomisk studium«, og i 3. skulle »Frihetstiden« og »det første verdenskriget« være byttet om. Men Heckschers kritik har en slagside, som kommer økonomerne til gode. Skulle vi behandle økonomerne efter den Heckscherske recept, måtte vi spørge dem, om de mener, at deres kendskab til historisk kildekritik og deres historiske viden er af en sådan art, at de på forsvarlig vis kan løse en økonomisk histo-

risk opgave. Jeg vil i den forbindelse gerne have lov at fremhæve, at vi i Danmark har en glimrende økonomisk historiker, økonom af fag, prof. Aksel Nielsen, hvem Heckscher end ikke omtaler med en eneste stavelse, skønt han må anses at sidde inde med en førende position netop inden for økonomisk historie — vi har har iøvrigt også andre. Til gengæld har vi tillige økonomer, der groft forsynder sig, når de går ind på det historiske område — jeg tænker her først og fremmest på prof. Philip, hvis — på sin vis oplysende — bog om staten og fattigdommen er et oplagt vidnesbyrd om mangel på kendskab til elementær historisk teknik.

Men iøvrigt er økonomerne jo ikke gået helt skudfri, om end kritikken af dem er mere skånsom. Dybest til grund for Heckschers afhandling ligger den tanke, at den eneste virkelig kvalificerede økonomiske historiker er professor emeritus Eli F. Heckscher. Det er det, der gør, at man med ubehag indlader sig i en drøftelse med ham. Hans afhandling har intetsteds et rosende ord om andre end hans egen elev og et par økonomer, ellers er alt gråt i gråt. Det er efter min mening videnskabeligt unfair, at han ialfald ikke hos et flertal af de historikere, han har svunget krabasken over, også omtaler, hvorledes de inden for den økonomiske histories område har præstationer at opvise, som ikke lader sig udlette, fordi han kan slå ned på enkelte sorte pletter i deres økonomisk-teoretiske behandlinger. Jeg skal blot for at tage et par danske eksempler nævne Arup og Astrid Friis, der begge på den økonomiske histories område har indlagt sig fortjenester, Heckscher ikke kan fordunkle. Han må også finde sig i, at mange historikere ikke vil anerkende det snævre felt, han overlader den økonomiske historie, for hvilken både historien og økonomien efter hans system skal tjene som hjælpevidenskaber. Han kan endvidere ikke forlange, at man skal gå alvorligt ind på en principiel drøftelse af disciplinen økonomisk historie, når de meget betydelige moderne engelske og franske historikere overhovedet ikke behandles — så meget mindre, som man har indtrykket af, at hans fornemste mål er at forhindre, at præceptorstillingen i økonomisk historie ved de svenske universiteter besættes med historikere. Det er for så vidt beklageligt, som historikerne der må erkende visse økonomisk-teoretiske brist i deres uddannelse og arbejde, gerne tog en diskussion op med en økonomisk historiker med nationaløkonomisk uddannelse, for at få lagt studiet i fastere rammer.

I »Dagens Nyheter« for 27/4 1949 har professor Erik Lönnroth vendt sig mod Heckscher. Han gør det med ulyst, betinget af respekt for en »i mange avseenden mærkelig vetenskapsman i eme-

ritiålderens«. Nu må det imidlertid være slut, siger Lönnroth. Kendetegnet for en kompetent økonomisk historiker er og må være, at han kommer til rigtige og betydende resultater angående økonomiske foreteelser i forgangen tid, ikke at professor Heckscher forstår hans tankegang. Det er en definition, som jeg helt deler. Lönnroths artikel er den direkte årsag til, at jeg griber pennen nu. Heckschers afhandling er jo for så vidt også provokerende, som den henter en del af sit angrebsstof indenfor dansk historie. Han har yderligere, uden at nævne mit navn, i en anmeldelse af professor Posthumus' nederlandske prishistorie med triumf konstateret, at japansk kobber ikke er nævnt — altså er der ikke noget om al den tale, man (d. v. s. jeg) i sin tid rejste om det japanske kobbers indflydelse på verdensmarkedet i det 17. århundrede. Herpå skylder jeg altså et svar, og det vil være rimeligt at begynde hermed.

Professor Heckscher er, som så mange gange tidligere, når det gælder japansk kobber, gået i vandet. Posthumus' prishistorie omfatter foreløbig kun første bind og ikke de ostindiske auktionsvarer, idet et andet bind skal indeholde »Prijzen op de veilingen der Oost-Indische Compagnie ter Kamer Amsterdam« (s. VI) ligesom auktionsvarer i det hele er udeladt (s. XXVI). Nu ligger Japan i Østasien, hvilket Heckscher kan få konstateret ved at se på et verdenskort, og japansk kobber er derfor en ostindisk kompagnivare. Jeg skal afholde mig fra at fundere over, hvad H. kunne have fået ud af en sådan tanketorsk, hvis han havde fundet den hos en af de historikere, han ynder at skolemesterere. Japansk kobber hører netop i det store og hele til den gruppe auktionsvarer, der ikke behandles i første bind. Japansk Silke nævnes heller ikke i Posthumus' tabeller, man kunne altsaa ved at følge H. nå til den tåbelige konklusion, at der ikke indførtes japansk silke til Holland. Når Posthumus ikke har nævnt japansk kobber i første bind, skyldes det antagelig, at dets pris ikke normalt fastsattes som en engros pris på varebørsen og derfor kun forekommer med visse mellemrum i de amsterdamske Cours van negotien. Hvor store disse er, ved vi ikke endnu. Posthumus' materiale er meget ufuldstændigt og utilfredsstillende, han regner selv med kun at have ca. 3000 ugentlige noteringer af ialt ca. 12000. Posthumus' tabeller siger intet, fordi det japanske kobber i al væsentlig hører hjemme i et bind, der ikke er udkommet, og fordi han ikke har nævnt kobberet i de kurslister, hvor det findes, og som han har haft til sin rådighed. Når andet bind af den nederlandske prishistorie kommer, vil det vise sig, hvor fuldstændigt hans ostindiske materiale er. Jeg har i rigs-

arkivet i København for en årrække fundet indførselstal og priser, og det skulde være muligt ved en mere systematisk samling, end den, der præger første bind, at nå til et godt resultat. Men nok herom. Jeg kan ikke afholde mig fra at udtrykke min forundring over, at han, efter at jeg i »Scandia« har påvist 1) at den japanske kobberproduktion er op til 4 gange så stor som den svenske, 2) at det japanske kobber ifølge svenske kilder forårsagede det første prisfald i Amsterdam, 3) og at hollandske primære kilder viser korrespondens mellem priserne på svensk og japansk kobber, således at der disponeredes med køb for oje i Japan, når priserne var høje, men ikke når de faldt, fremdeles har den frejdighed at ville trylle det japanske kobber bort fra det europæiske marked, for at kunne fortsætte sine teoretisk-økonomiske luftkasteller om et svensk kobbermonopol, der ikke har eksisteret, og den dermed i forbindelse stående prispolitik.

Jeg har i »Scandia« påvist, hvilke grove historisk-kritiske forseelser, professor Heckscher i sin polemik mod mig har gjort sig skyldig i. Jeg skal blot fremhæve et par enkelte. Han har således mod mine primære hollandske kilder — det hollandske og det engelske kompagnis akter — sat en ufuldstændig og uanvendelig sekundær beretning (Nachod), og han har søgt at »modbevise«, hvad mine kilder viser, nemlig at en import af japansk kobber fandt sted, ved at fremdrage historiske værker, der ikke omtaler japansk kobber (se »Scandia« XI s. 158—159). En sådan kildekritisk fremgangsmåde ville være diskvalificerende for enhver dansk eksamenskandidat.

Lad mig supplere disse eksempler på manglende metode med Heckschers behandling af en af hovedkilderne for hans egen fremstilling af kobberets historie, Erik Odhelius' beretning fra 1692. Denne anfører, at Sverige med hensyn til kobberproduktion er som en moder, og at der i og uden for Europa kun produceres lidt i forhold til Sveriges yppighed, en fuldkommen urigtig fremstilling, som Heckscher sluger råt (Sveriges ekonomiska historia II s. 448 ff.) og bygger sine teoretisk-økonomiske betragtninger op på. En skolet historiker ville først og fremmest, når det gjaldt en særlig fremstilling af et så vigtigt spørgsmål, undersøge kildens værdi og ikke blindt stole på hr. Odhelius. Det vil med andre ord sige, gå til de hollandske primære kilder. Men professor Heckscher har overhovedet ikke undersøgt det hollandske kildemateriale. Hvis han havde gjort dette — og Sveriges økonomiske historie kan så lidt som noget andet lands behandles uden hensyntagen til de udenlandske kilder — ville han være stødt på det hollandske

kompagnis akter, der straks ville have belært ham om den vildfarelse, Odhelius svævede i. Hvis han var gået tilstrækkelig dybt til bunds, ville han helt have kasseret denne kilde. Odhelius' beretning er fra 1692. I dette år bragte en enkelt ostindisk ekspedition — altså blot en del af alle årets ekspeditions-skibe — 37,500 hollandske pund japansk »Staff-Koper« til Amsterdam, 1693 2 ekspeditioner 262,500 ƒ , 1694 2 ekspeditioner 628,750 ƒ og 1695 en ekspedition 353,325 ƒ ¹. Tallene er ufuldstændige, men viser, sammenlignet med den svenske produktion — der 1690—99 beløb sig til 9,810 skp. garkobber årlig — eksporttal er endnu ikke fundne, en meget anseelig størrelse og klargør, at enhver tale om monopol er nonsens. Det skal indrømmes, at fremskaffelsen af de hollandske indførselstal er forbundet med besværligheder, som det jo ofte er tilfældet med meget historisk forskningsarbejde. Når man vil opstille en så pretentios teori om det svenske kobber, som professor Heckscher har gjort, må det imidlertid være en uafviselig pligt at opspore det primære materiale, inden man giver sig til at teoretisere ved et institutskrivebord. Men Heckscher har praktisk talt intet foretaget sig, og Wolontis, som har skrevet disputats inden for samme emne, har kun lige snuset til det allerlettest tilgængelige stof på professor Posthumus' institut i Amsterdam. En sådan form for økonomisk historisk forskning vil ingen forsker kunne sanktionere.

Hertil kommer så, at hans angreb på andre for at krænke den økonomiske histories »renhed« forekommer i allerhøjeste grad malplaceret på baggrund af, hvad han selv har præsteret i sin Sveriges økonomiska historia. Han har her indblandet stats- og socialpolitiske betragtninger, hvilket strider mod, hvad han kræver af andre. Enhver, der læser bogen igennem, kan finde et utal af eksempler herpå, også militærorganisationen får en behandling, der rækker langt ud over det »økonomiske«. Sandheden er den, at Heckscher er ude af stand til at følge de baner, han afstikker for andre, hvilket ikke er nogen overraskelse for en historiker, der selv har bevæget sig på dette gebet.

Det er derfor noget svært stadig i tavshed at høre de ophøjede sandheder, professor Heckscher forkynder fra sit apostolske sæde i Stockholm. Man spørger uvilkårlig sig selv med hvilken ret han, hvis historisk-metodiske brist er så evidente, og som ikke kan

¹ Disse oplysninger stammer fra de originale indkøbssedler, der findes i konsul Åbos indberetninger fra Amsterdam i Tyske Kancelli, udenlandsk afdeling B 134, 135, 136 og 177 R.A. Sammesteds findes også originale prisopgivelser, de såkaldte »Prijs van de koopmanschappen, verkocht door d. E. E. Heeren Bewindthebberer der Oost-Indische Compagnie«.

opfylde sine egne krav, udsender den ene bandbulle efter den anden mod alverdens historikere. Ingen frakender Heckscher hans store fortjeneste som økonomisk historiker, og der kan næppe være tvivl om, at adskillige historikere har lært en del af ham. Men dermed er det også slut. Ingen vil vide at sige ham tak, fordi han ved sin fantastiske selvovervurdering og sine ensidige og monomane angreb på historikerne, hvis metode han ikke behersker eller forstår, har ført en diskussion om principer for udforskningen af økonomisk historie på afveje — en diskussion, der kunne være blevet frugtbringende både for ham og os andre.

Albert Olsen.

Økonomisk historie og professor Eli F. Heckscher.

Korsfareren professor Eli F. Heckscher er paa ny draget i ledning. I en allerede to aar gammel artikel i *Svensk Historisk Tidsskrift*¹ har han bl. a. vendt sig mod danske historikere, der som et af deres fagomraader dyrker økonomisk historie. Man befinder sig i godt selskab. Keynes og Dopsch nævnes. Lasterne er forskellige.

Korstoget vedvarer. Gemæle kan da endnu være paa plads. Ulyst kan overvindes, naar man ikke gaar eget ærinde. Man følger tilskyndelse fra den fornemme svenske historikerskole, hvortil mange baand binder. Det nye korstogs maal kendes. Svensk økonomisk historie i professor Eli F. Heckschers billede eller ingen svensk økonomisk historisk forskning.

I en ønskedrøm kan man forestille sig den udmærkede nationaløkonom, økonomiske historiker og tillige nationale svenske historiker nedsteget fra sin olympiske bedrevidens himmel til fordomsfri drøftelse af den økonomisk-historiske videnskabs mange problemer.

Virkeligheden former sig anderledes. Man gemmer den tordenkile, der har ramt en, til man en gang har god tid. Der kommer tilskyndelse udefra. Man finder tordenkilen frem. Leger lidt med den. Begynder tilsidst at fundere. Man slutter med at spørge: er det der ramtes, professor Heckschers billede af en mening, man efter hans opfattelse har udtrykt eller skulle her foreligge en fuldtreffer i centrum af en med prægnans formuleret opfattelse.

Identifikation er nødvendig. Professor Heckscher skriver:

¹ Ekonomisk historia och dess gränsvetenskaper. Svensk Hist. Tidskr. 1947 s. 1—17).

»Jag skall nu något dröja vid praktiska exempel på hur bristen på ekonomisk insikt ej blott har lett till felaktiga problemställningar eller oförmåga att tolka källorna utan har medfört misstag eller vanföreställningar i fråga om ekonomiska förlopp. Därvid begränsar jag mig icke till särskilda områden, fastän några sådana därvid äro viktigare än andra.

.....

Något motsvarande gäller handelspolitiken. Som jag redan har antytt, fordras det vid sidan av insikten om dess motiv en ekonomisk analys av dess innebörd. En annan av de danska historikerna, Astrid Friis, säger i sin stora och lärda gradualavhandling *Alderman Cockayne and the Cloth Trade*, att det var »alldeles absurt» att lägga avgifter på exporten. Nu är det icke ur någon allmän synpunkt mer absurt att lägga avgifterna på exporten än att lägga dem på importen och bägge åtgärderna ha så till vida likartad verkan som de inverka på balansens andra sida, exportavgifter på importens storlek och vice versa. Men detta har tydligen varit den lärda författerinnan obekant¹.

Jeg spørger mig selv fra hvilken del af mit snart 25 aar gamle ungdomsværk den lærde økonomiske teoretiker har hentet det »ret« korte citat. Strækker jeg mig ikke saa vidt som en engelsk kollega, der har sagt, at bogen handler om alt andet, end hvad titlen dækker, indrømmer jeg, at indholdet er mere mangfoldigt. Flere muligheder foreligger. Jeg gennemlæser indledningskapitlet: »The Cloth Trade of England and the Statutes for its Regulation«. Under redegørelsen for skiftende regerings holdning overfor den engelske klædeindustri finder jeg ogsaa toldpaalæg omtalt. Side 9 skriver jeg:

»Edward III and his advisers had such confidence in the reviving cloth trade² that they thought it possible to impose on it a special export duty. When the Commons complained in 1347 that it acted as a check on exportation, its retention was advocated by the government on the plea that it was only reasonable for the king to obtain from the cloth manufactured in the country a revenue equal to that from exported wool. This principle, dictated by the financial needs of Edward III, was not, however, strictly adhered to, the duty now levied on cloth being only two-thirds of the corresponding duty on wool«.

¹ Svensk Hist. Tidskr. 1947, 10 ff.

² Denne bemærkning maa ses i sammenhæng med den foregaaende redegørelse for, hvorledes Edward III i 1330erne paa forskellig maade havde søgt at fremme den hjemlige klædeindustri. Den unge historiker Astrid Friis bor dog idømmes historisk skærsild for bemærkningen. Hun kunne intet vide om, hvad Edward III og hans raadgivere tænkte. Der foreligger vidnesbyrd om selvmodsiggende forholdsregler paa flere af det økonomiske livs omraader i dette oplosningens aarhundrede; jfr. *Postan and Power: English and Hanseatic Relations in the Fifteenth Century* i *Postan and Power: English Trade in the Fifteenth Century* (1936).

Længere fremme i kapitlet skildres en ændret toldpolitik i sidste halvdel af 15. aarh. (side 35 ff.). Det oplyses, at klædeeksporten paa dette tidspunkt favoriseredes med meget lave satser. Engelske købmænd maatte erlægge 33 0/0 af uldens værdi ved eksport, fremmede købmænd det dobbelte, medens det engelske klæde ved eksport kun var belagt med en told, der kan anslaaes til 2 0/0 af værdien for saa vidt det eksporteredes af engelske eller hanseatiske købmænd. Heri indtraadte en ændring ved udsendelsen af en ny toldrulle 1557/58¹. For at forøge statens indtægter af tolden sattes satserne overensstemmende med tidens prisstigning i vejret. At forhøje satserne for eksporttolden paa uld kunne intet hjælpe, da kun ringe kvanta nu eksporteredes. Man greb da til den udvej at konvertere uldtolden til en klædetold med samme motivering, som den, med hvilken Edward III havde paalagt en saadan. Heller ikke denne gang gennemførtes princippet med fuld konsekvens. For den gængse klædesort kom satsen til at udgøre to trediedele af den sats, der skulle have været paalignet den mængde uld, der medgik til fabrikationen.

Det ses, at eksporttold beskæftiger jeg mig indgaaende med i dette kapitel. Der er dog intetsteds nogen bemærkning, hvorfra professor Heckschers citat kan have sit udspring.

Jeg fortsætter min søgen og vender mig til kapitel 3, der bærer titlen: England's Commercial Policy. James I, the House of Commons and the Privy Council. Dette kapitel er ikke formet efter professor Heckscher's recept. Det er skrevet af en ung historiker, der med en misundelsesværdig nysgerrighed og iver gik op i en undersøgelse af og et forsøg paa at udrede paa hvilken maade politisk magtkamp og økonomisk politik berorte hinanden.

Tre punkter behandles i nævnte kapitel: Kompagnierne, skibsfarten og tolden. Om denne sidste ved enhver kender af engelsk politisk historie i de første Stuarters regeringstid, at den var et af hovedpunkterne i forfatningsstriden. Den ældre unuancerede opfattelse, hvorefter parlamentet forfatningsmæssigt fuldstændig havde retten paa sin side var, da jeg skrev min bog allerede længst forladt. Med udgangspunkt i den saaledes reviderede opfattelse gav jeg en mere indgaaende redegørelse end nogen tidligere historiker for de saakaldte »new impositions«. De paalagdes af den yngre Cecil, earl af Salisbury, efter at han i 1608 var blevet udnævnt til Lord High Treasurer. Formaålet var at skaffe de be- trængte statsfinanser en ny indtægtskilde. Salisbury's start med en høj eksportafgift paa tin, »pewter« og bly (4 til 2¹/₂ gange saa

høj som poundagesatserne) var ikke vellykket. Vistnok endnu inden oprævningen var paabegyndt saa Salisbury sig nødsaget til at halvere afgiften paa tin. Det skyldtes et bønsskrift fra de fattige »tinnere« i Devon og Cornwall. De hævdede, at en eksportafgift af saadan størrelse ville være ensbetydende med hurtig nedgang i produktion og eksport og derigennem ikke blot skade minearbejderne men ogsaa »the state revenue«. »Impositions« af mere generel karakter fulgte snart. Dog først efter at Salisbury havde foretaget en undersøgelse af »what merchandises could bear impositions and what not«. Købmænd raadspurgtes. Et af Salisbury's hovedsynspunkter var, at varer af »necessary important use to the poor« ikke betyngedes med toldafgifter. Import af korn, forskellige sorter af fisk, salt og fjerkræ blev derefter afgiftsfri. Heller ikke import af krigsmateriel maatte betynges med afgiften. Denne kategori omfattede foruden krigsmateriel i snævrere forstand — skibstilbehør saa som tovværk, master, aarer tillige beg, tjære og tranolie. Endelig undtoges en del varer, England havde transithandel i, varer, som tjente til at gøre landet rigere d. v. s. guld, sølv, perler og ædelstene, endelig en række varer, der var for højt takserede i toldrullen, hvorefter poundage opkrævedes. Satsen for »the new impositions« sattes til 5 % af værdien d. v. s. den samme, hvormed poundage opkrævedes. Det betød, at der af de varer, der rantes af den ny toldafgift fremtidig opkrævedes en værditold paa 10 %.

De bemærkninger jeg i min fremstilling knyttede til redegørelsen for hvilke varer det ny, toldpaalæg ramte, og som jeg her har gengivet i forkortet form, skal jeg tillade mig at gengive in extenso:

Though the new impositions were in their origin exclusively for fiscal purposes, it is natural to test them from a commercial point of view. It is obvious that with these new impositions Salisbury quite departed from the principle hitherto followed by which some few commodities, which could in the main be reckoned among luxuries were made subject to very high duties. He now levied a moderate additional duty on exports and imports generally. Hence it must be said that in principle the new impositions were a purely fiscal duty, furthermore it was entirely political considerations that were involved in the reduction of the high rates on currants and tobacco. It was not intended that the next Parliament should have any opportunity of including these two impositions among its grievances. Yet it cannot be said that Salisbury was blind to the social and commercial aspect of these new impositions; it was a regard for this side of the question that made him except from the new impositions certain categories of imported wares.

¹ Aldermen Cockayne, 193 ff.

As regards the exports, however, we find no discrimination. To the modern conception it seems wholly absurd to check exportation by any impositions at all; in the early Middle Ages, however, duties were levied on exports rather than imports on an entirely mistaken assumption of what would most benefit the country, and under the more advanced system of the late Middle Ages exports and imports were made subject to the same duty. It seems curious, however, that an eminent statesman like Salisbury could profess adhesion to this principle at the beginning of the seventeenth century, and that in England where the common medieval point of view had early been discarded in a very important domain; for here the home industry had been afforded strong protection and support by very high rates on raw wool and insignificant rates on cloth. This principle was not departed from until the English cloth industry had by the middle of the sixteenth century, grown to such importance that it could bear a considerable rise in the way of duty. True, cloth, which was still as late as the beginning of the seventeenth century the cornerstone of England's economic life, was not affected by the new impositions as it was not liable to the subsidy, and this is no doubt the explanation why Salisbury levied the new impositions on all exports indiscriminately. To him cloth was still, as in the Elizabethan times the all-important commodity. No doubt he lacked knowledge and understanding of all the new manufactures which were just then in rapid development, notably the new draperies and other lighter woollen fabrics. The only new draperies which he thought worthy of consideration were the bayes. On this fabric he only imposed half the rate of that of the subsidy, or $2\frac{1}{2}$ p.c. of the value fixed in the book of rates. The comprehensive character of the new impositions may be realised by the fact that the revenue to be derived from it was calculated to amount to £ 60.000.

»aldeles absurd«

att lægga avgifter på
exporten.

Det er endelig lykkedes mig ved almindelig kildekritisk fremgangsmaade at identificere professor Heckschers citat »aldeles absurd« fra min bog. Med hans referat af hvad jeg har skrevet i fortsættelse af disse to famøse ord gaar det derimod mindre godt ved almindelig kildekritisk analyse. Der staar nemlig ikke i min tekst, at det var »aldeles absurd att lægga avgifter på exporten«, men »to the modern conception it seems wholly absurd to check¹ exportation by any impositions at all«. Man kan rette den indvending, at formuleringen kunne være præcisere. Af sætningen, der staar foran og af den efterfølgende udredning fremgaar imid-

lertid, at min bemærkning tager sigte paa industriprodukter d. v. s. i den sammenhæng det staar først og fremmest tekstiler, der i løbet af middelalderens slutningstid og 16. aarh. var blevet Englands alt dominerende eksportvare.

De næste par sider i min bog er helliget en fremstilling af den medfart »the new impositions« fik i parlamentssamlingen 1610. Parlamentets hovedinteresse rettedes mod at undersøge hvilken ret kongen havde til at opkræve toldafgifter uden parlamentets samtykke og har ingen interesse i denne sammenhæng, derimod nok kongens og Salisbury's reaktion, der tog form af et forsøg paa at overvinde parlamentets modstand ved en dybtindgribende reduktion af satserne for »the new impositions«. Hvilken retning de tog skal jeg belyse ved et nyt citat fra min bog:

»For imported commodities the impositions on »Vitterie, Canvas, Muscavados sugar«, and all sorts of raisins were reduced, while the impositions on clapboards, deal boards, rough flax, rice, iron, Irish yarn, and Genua velvets were entirely removed. It was, however, on the exports that Salisbury introduced the most radical change. No doubt he quickly learned when the new impositions began to be levied that it was against the current opinion of his age to burden the home commodities with fresh dues. He therefore adopted the principle of exempting all English manufactures from the new impositions, the only exceptions being pewter and bays, and even of these the bays of Barnstaple were freed from impositions. Hence, of exported commodities, besides tin and lead only pewter and bays were liable to impositions (side 201).

Min konklusion af det her anførte er, at professor Heckschers bemærkninger: at »det icke ur någon allmän synspunkt (är) mer absurdt at lägga avgifterne på exporten än att lägga dem på importen och bägge åtgärderna ha så till vida likartad verkan som de inverka på balansens andra sida, exportavgifter på importens storlek och vice versa« mangler relevans. Jeg skal eksemplificere det ved at bede læseren forestille sig en scene, hvori the Lord High Treasurer Eli F. Heckscher besvarer de fattige cornwallske og devonske »tinnere« henvendelse om toldnedsættelse for tin-eksporten med netop disse ord.

Det er evident, at professor Heckscher bevæger sig i en anden tankecirkel. Heller ikke min bemærkning om middelalderens forkærlighed for eksporttold »on an entirely mistaken assumption of what would benefit the country« tilhører samme tankecirkel som professor Heckschers betragtning.

Professor Heckschers i hvert fald tilsyneladende aflukkethed overfor, hvad der smager af toldpolitik vækker nysgerrighed m. h. t. hans behandling deraf i hans store værk om »Merkantilismen«. Vel tilhører beskyttelsestoldpolitikken først og fremmest efterliberalismen med nationaløkonomen Friedrich List som dens første talsmand, men den var dog allerede kendt i den tidsperiode

merkantilismen omfatter, og man maa derfor vente den omtalt i et værk af saa speciel karakter, som det her nævnte. En gennemgang af det store tobindsværk afslører det ejendommelige, at told som beskyttelsesmiddel indtager en næsten usynlig plads i bogen. Med vejledning i registret har jeg gaaet efter, men slaar man op paa de heri angivne steder fortøner behandlingen af toldpolitik sig omtrent som kejserens nye klæder.

Det overses dog ikke, at Colbert har syslet hermed. Den sammenhæng hvori betragtninger herover fremsættes er interessant, men jeg kan ikke sætte læserens taalmodighed paa endnu en prøve og maa give afkald paa et længere citat og blot ganske kort søge at skitsere sammenhængen. Efter at have fremhævet den tidlige kritik af »førsørjningspolitiken«¹ etc. skrives: »Å andre sidan kände sig merkantilisterna som reformatorer på denne punkt; det framgår av många yttrandan. Ett av de mest monumentala är som vanligt Bacons redan i förra avdelningen (ovan 6) citerade, där han om en lag av 1485 sade att den omlade landets politik »från hänsyn till överflöd (plenty) till makthänsyn«, från intresse för prisbillighet till maktintresse (1621—22). På samma sätt ställde Colbert (1670) den nya merkantilistiska politiken i principiell motsats till den äldre, av skatteförpaktarna bestämda, som betungade exportvarorna men lockade in importen genom låga avgifter« (II, 92 f.).

Disse bemærkninger er med hensigt holdt paa et ganske snævert plan. Jeg kan til slut have lyst til et par mere almindelige betragtninger. Jeg skal tage mit udgangspunkt i en engelsk og dansk nationaløkonoms udtalelse: Economics is a very dangerous science (Keynes) — Nationaløkonomi er en meget farlig videnskab (Einar Cohn)¹. Jeg vil give denne bemærkning et endnu videre sigte og sige at al videnskab er farlig, hvis den fører til stivnede teorier. Einsteins relativitetsteori har gjort en ende paa naturvidenskabernes selvsikkerhed. Usikkerhed og søgen vil sikkert ogsaa vise sig i fremtiden at være mere fremmede for aandsvidenskaberne end fast formulerede teorier, hvori fænomenerne skal indpasses.

Til slut historien taget i videste forstand kan ikke være den nationaløkonomiske eller andre teoris tjener. Dens sæde er næst filosofien i videnskabernes kollegium.

Astrid Friis.

¹ Udtalelse af Keynes. Af departementschef Einar Cohn anvendt som overskrift i en kronik i Politiken 16. maj 1949.

Nyt fra historisk Videnskab.

Den 31. juli 1947 afgik professor Poul Johannes Jørgensen ved døden. Han var født den 25. september 1873 og var 1907—44 professor ved Københavns universitet. Forud for sin ansættelse som professor var han i en aarrække notarius ved det rets- og statsvidenskabelige fakultet og docent. Lige fra sin embeds-eksamen, og indtil han faldt for aldersgrænsen, d. v. s. i mere end 46 aar, var han saaledes knyttet til Københavns universitet, i hvis administration han tog virksomt del i mange aar, navnlig som medlem af konsistorium, som referendarius consistorii og som formand for stipendiebestyrelsen. I de senere aar var det desuden næsten en selvfølge, at han var med til at repræsentere universitetet, hvor dette skulde vælge medlemmer til kommissioner og hverv.

Som professor havde Jørgensen i den første tid bl. a. offentlig ret som fagomraade og paabegyndte ogsaa en fremstilling af den danske forvaltningsret, i hvilken han nedlagde et meget betydeligt arbejde. Alligevel opgav han at udsende den, uagtet den allerede forelaa i korrektur, og helligede sig herefter udelukkende retshistorien, som fra hans tidligste ungdom havde haft hans særlige interesse. Som kandidat havde han vakt stor opmærksomhed ved en fortrinlig besvarelse af en prisopgave, der omhandlede den danske strafferets udvikling i tiden efter reformationen, og efter en fleraarig udenlandsrejse, der bl. a. førte ham til München, hvor han studerede hos v. Amira, stod han velrustet til at overtage retshistorien som fag ved universitetet. Efter at være udnævnt til docent paabegyndte han 1904 udgivelsen af sine forelæsninger over retskildernes historie, og i de følgende aar indtil 1908 udkom yderligere tre hæfter, indeholdende begyndelsen af statsforfatningsrettens historie indtil 1660. Derefter vendte Jørgensen sig paany til retskildernes historie, omarbejdede sin fremstilling og udsendte denne i nye udgaver 1913 og 1926.

Af den plan for fremstillingen, som det første hæfte af forelæsningerne indeholder, fremgaar, at Jørgensen oprindelig havde tænkt sig at tilvejebringe en fuldstændig afløser af Matzens retshistorie, der foruden retskildernes og statsrettens historie ogsaa behandlede processens, strafferettens og privatrettens historie indtil Danske Lov. Saafremt et saadant arbejde skulde udføres med iagttagelse af de metodiske krav, man i nutiden maa opstille, vilde det næsten overstige en enkelt mands kræfter. Maalt med en tilsvarende maalestok maatte Matzens værk betegnes som forældet allerede ved sin fremkomst, og at fortsætte i Matzens spor var utænkeligt for Jørgensen. Paa den anden side forelaa næsten ingen moderne specialundersøgelser inden for dansk retshistorie, som han kunde bygge paa, og selve det kildemateriale, han skulde benytte, fandtes kun i højst utilfredsstillende udgaver, forsaavidt det overhovedet var udgivet. Det er derfor forstaaeligt, at Jørgensen, der tilmed i lange perioder af sit liv maatte kæmpe med sygdom, og hvis arbejdskraft i stor udstrækning blev anvendt af universitetet til andre opgaver, indtil videre begrænsede sig til at tage enkelte spørgsmaal op til særlig behandling samt til at lede udgivelsen af retshistoriske kilder. Som resultater af hans udgivervirksomhed staar i første linie den monumentale udgave af de danske landskabslove, som tilvejebragtes af yngre kræfter under hans tilsyn, samt en række bind af Diplomatarium Danicum og Danmarks Riges Breve, ved hvilke han ligeledes førte tilsyn. Hvor stor en rolle hans indsats her har spillet, fremhæves med rette i de smukke mindeord, hvormed 6. bind i 2. række af det sidstnævnte værk indledes.

I sine monografiske undersøgelser behandlede Jørgensen fortrinsvis spørgsmaal inden for den middelalderlige strafferet og proces. Den første omhandlede manddrabsforbrydelsen i den skaanske ret fra Valdemarstiden. Denne afhandling er et mønstergyldigt eksempel paa, med hvilken sikkerhed Jørgensen var i stand til ved betragtningen af en række bestemmelser i landskabslovene at afdække en række ældre og yngre stadier i retsudviklingen paa et bestemt omraade. Paa linie hermed ligger hans behandling af hærværksforbrydelsen i landskabslovene (festskriftet til Erslev) samt hans undersøgelse af begreberne tyveri og ran i landskabslovene. Omend alle disse afhandlinger fortrinsvis har til formaal at undersøge enkelte forbrydelsestyper, giver de dog meget vigtige bidrag til belysningen af almindelige problemer inden for middelalderlig dansk strafferet, og det rige retssammenlignende materiale, han fremdrog, lod de enkelte bestemmelser i landskabslovene fremtræde i et langt dybere perspek-

tiv, end man tidligere havde set i dansk retshistorisk litteratur. Inden for processen skal særlig fremhæves hans afhandling om vidnebeviset i jyske lov og hans sidste arbejde: Biskop og bedste bygdemænd.

Spredt rundt i tidsskrifter, festskrifter og leksika findes desuden talrige mindre afhandlinger og artikler om retshistoriske spørgsmaal. Om dem alle gælder, at de er præget af Jørgensens store fortrolighed med det stof, han arbejdede med. Hans viden var aldeles imponerende i omfang og alsidighed, og hans konklusioner er altid grundigt underbyggede. Det kan derfor ikke undre, at han selv, — uagtet han i og for sig saa det som en af den retshistoriske videnskabs opgaver at rekonstruere den forud for de bevarede retskilder liggende retsorden, — i det hele var meget tilbageholdende med at forsøge at bidrage til belysningen af denne retsordens udseende. Han vilde i saa fald ofte have været henvist til at tage sin tilflugt til mere eller mindre ubeviselige hypoteser, og slikt laa hans natur fjernt.

I aarenes løb var tanken om at tilvejebringe en ny udgave af forelæsningerne fra 1904—08 traadt helt i baggrunden for Jørgensen. Han nøjedes med at udgive maskinskrevne optryk til brug for studenterne, og det var først efter nogle kollegers indstændige forestillinger, at han 1939 lod sig overtale til at udsende en ny udgave af retskildernes og statsrettens historie. Resultatet forelaa allerede 1940 i *Dansk Retshistorie. Retskildernes og Forfatningsrettens Historie indtil sidste Havdel af det 17. Aarhundrede*, et værk, der med rette anses for et af de betydeligste arbejder i moderne historisk litteratur. Dets fortrin ligger ikke saa meget i fremsættelsen af nye banebrydende synspunkter eller i fremdragelsen af et stort utrykt kildemateriale som i den sikkerhed og stringens, hvormed forfatteren fastslaar, hvad vi *ved* om forholdene i ældre tid inden for de af ham behandlede omraader, Fremstillingen er klar og gennemsigtig, og hvert ord synes valgt med omhu. De udførlige litteraturhenvisninger lader ane, hvor omfattende et studium der ligger bag ved hvert eneste afsnit i bogen; men kun specialisterne er i stand til at se, i hvor mange tilfælde en kort sætning i virkeligheden indeholder domskonklusionen m. h. t. et spørgsmaal, som har affødt en omfattende litteratur. Jørgensens omfattende viden inden for den politiske historie mærkes bag fremstillingen, men præger den ikke. Man vil i reglen ogsaa søge forgæves efter oplysninger om, i hvilken udstrækning bestemte personer har øvet indflydelse paa retsudviklingens gang. Værket er i egentlig forstand de retlige institutioners historie. I mange tilfælde betegner hans fremstilling

sandsynligvis det sidste ord, som med sikkerhed kan siges om de af ham behandlede spørgsmaal. Andre afsnit af hans værk betegner derimod kun den foreløbige statusopgørelse m. h. t. forskningens hidtil opnaaede resultater og adventer fremtidige indgaaende detailundersøgelser. Dette gælder navnlig behandlingen af det danske riges opstaaen og forskellige spørgsmaal i forbindelse med jordfællesskabet, der maa betegnes som de svageste afsnit af værket.

Omend Jørgensen ikke naaede at fuldføre det program, han med ungdommelig optimisme havde opstillet for sin videnskabelige produktion, har hans indsats haft skelsættende betydning inden for dansk retshistorisk videnskab. Den del af den danske retshistorie, han naaede at fuldføre, vil sent finde sin afløser, og uden for dette omraade har han med sine specialundersøgelser vist vejen for fremtidig forskning. Ved hans død mistede dansk videnskab tillige en af sine mest uselviske dyrkere. Hvad hans kyndige raad og bistand har betydet for ældre og yngre forskere, lader sig ikke overse, men kan anes gennem de taknemmelige udtalelser i forordene til vidt forskellige videnskabelige arbejder, og naar erindringen om hans personlighed er blegnet, vil hans navn beholde sin plads blandt de betydeligste inden for dansk retshistorisk videnskab.

Stig Juul.

Den 13. Oktober 1948 døde Eiler Nystrøm. Hans Vej mod Videnskaben havde været stenet og ret usædvanlig. Født i København 1874 som Søn af en Skomager fra Skaane, som var flyttet hertil, kom han i Folkeskolen og maatte i ung Alder tjene sit Brød ved Kontorarbejde. Men hans Hu stod til Bogen, trods Vanskeligheder og Modstand læste han i sine Fritimer til Student, og det lykkedes ham 1897 at tage Artium. Aaret efter knyttedes han til Rigsarkivet, men de Fortrædeligheder, han efterhaanden her mødte, bevirkede, at han 1907 atter forlod det. 1919 søgte han under forandrede Forhold dog igen ind, og i de følgende 20 Aar udførte han et stort og meget paaskønnet Arbejde i Arkivets Tjeneste. 1939 tog han sin Afsked. Fra 1913 til sin Dod fungerede han desuden uafbrudt som Kommissionær for det norske Rigsarkiv, og — som den norske Rigsarkivar stærkt betonede i sin Mindetale ved hans Baare — en bedre Mand paa denne Post kunde Norge overhovedet ikke have haft.

Nystrøm begyndte sit videnskabelige Forfatterskab 1907 med Personalhistorie, et Felt han vedblev at omfatte med varm Inter-

esse, og den Sporsans og Nøjagtighed i Detailen, hvortil ikke mindst denne Disciplin stiller strenge Krav, udvikledes yderligere under hans mangeaarige Virksomhed i Arkivet. Men Nystrom vilde andet og mere, og 1910 kunde han udsende 1. Bind af »*Offentlige Fortyltelser i Frederik den Sjettes Tid*«, om Casorti og Forstadsteatrene, som 1913 efterfulgtes af 2. Bind, Kildefortyltelser i Dyrehaven m. m. Disse fortræffelige kulturhistoriske Skildringer dannede Indgang til en Række Studier over Fortyltelseslivets Historie, som satte Frugt i »*Den danske Komedies Oprindelse*«, en med stor Lærdom og vaagen Kritik gennemført Undersøgelse, hvormed han 1918 erhvervede sig Doktorgraden. Den dybe Kærlighed til Holberg og hans Scene, som fandt Udtryk i dette grundlæggende Værk, kolnedes aldrig. 1920—24 udgav han saaledes »*Skuespillekster fra Komediets huset*« I—V, 1928 »*Holbergs egenhændige Vota som Universitetsprofessor*«, og i en Aarrække var han Formand for Holberg-Samfundet. Imidlertid var Nystrom allerede tidligt slaet ind ogsaa paa en anden Linje i sine Studier, Københavns Nabokommuners historiske Topografi. 1911 udkom saaledes »*Sollerød Sogn i Fortid og Nutid*«, 1916 Bogen om *Gentofte Sogn* og 1934 den om *Lyngby*. Disse stofmættede, stærkt efterspurgte Skrifter udsendtes 1938 i en ny, revideret Udgave under Titelen: »*Fra Nordsjællands Øresundskyst*«. I disse Arbejder genfinder man Nystroms Forkærlighed for at tage udyrket Jord under Plov, og særlig de Sider af Emnet, som fængslede ham mest, — Omegnens Rolle som Rekreationssted for Hovedstadens Indbyggere, — er behandlede med en Grundighed og Fylde af Kundskaber, som gør disse Bøger til et solidt Fundament for Fremtidens Forskning. I Fortsættelse af disse topografiske Værker fulgte efterhaanden andre af samme Støbning, afsluttede med Skildringen af *Frederiksbergs Historie*, hvoraf de 2 første Bind udkom, medens Døden afbrød hans Arbejde med det næsten fuldførte 3. Bind. Nystroms Interesser spændte ret vidt, ogsaa Industrihistorie har han af og til behandlet i mindre Skrifter, men selvom hans Forfatterskab er spredt over flere Omraader, slutter det ikke des mindre sammen i harmonisk Helhed. Denne er ikke blot betinget af de Tidsrammer, det 18. og første Halvdel af 19. Aarhundrede, indenfor hvilke han helst færdedes, men hans levende, stadig voksende Kærlighed til dansk Kulturhistorie. Det er Kernen i hans Produktion, og dybest set er det den, som binder hans Livsværk sammen. Alle Dage stod han da ogsaa kampberedt for at forsvare Kulturhistoriens Ligeberettigelse med Stats- og politisk Historie, hvis nogen forsøgte at bestride den.

Den store Udgave af Uddrag af *Luxdorphs Dagbøger*, I—II B., 1915—30, et møjsommeligt Arbejde, som gennem mange Aar beskæftigede ham og stillede store Krav til hans Viden og sunde Vurdering, uddybede yderligere hans Kendskab til det 18. Aarhundredes Personal- og Kulturhistorie og banede samtidig Vej for de andre Opgaver, han havde under Hænder. Sammenhængen i hans Forfatterskab rækker imidlertid videre; thi alt, hvad han udgav, paatrykte han sin Personligheds Præg, i alt, hvad han paatog sig, blev han sig selv lig. Streng i sine Krav gik han til sine Opgaver, lange og grundige var hans Forstudier, og med Smag og moden Kritik forstod han at beherske den Stofmasse, han samlede sammen. Hans Form var god, den sluttede rundt og fast om Indholdet og ligesom gennemlyste det med Renheden i hans Forskeraand. Den haarde Ungdom og brydsomme Kamp — ogsaa siden hen i Livet led han Skuffelser, — havde bidraget sit til at skærpe hans Vilje og fæstne hans Personlighed. Hvad han naaede, skyldte han først og fremmest sin egen ukuelige Energi, sit trods alt lige levende Lyssyn, sit pligttro, redelige Arbejde. Livets Skole havde opelsket i ham en rank Selvfølelse, som til Tider — varm og temperamentsfuld som han var, — kunde fremtræde med skarpere Kanter. Ogsaa som Forsker kommer hans Selvstændighed frem overalt; han foretrak at opsøge udyrkede Omraader og gøre dem til sine; han følte en vanskelig dulgt Uvilje mod i større Omfang end højst nødvendigt at inddrage almindelig kendt historisk Stof i sine Skildringer, medmindre han blev i Stand til ved selvstændige Bidrag eller ny Belysning selv at faa Del deri. Som Forfatter havde han et sikkert Herredømme baade over Stoffet og over sig selv; alle hans Skrifter fremtræder i saa fast og rolig en Form, at det kunde vække Undren, saa vist som han selv var et ualmindelig levende Menneske, ivrig, heftig og flammende for alt, hvad der for ham stod som det Rette. De, som kom ham nærmere, fandt dog i ham bag alt dette en sjælden rig Personlighed, pligtopfyldende som faa, venuesæl og næsten barnlig mild af Sind trods den afvisende og barske Maske, han til Tider bar til Skue. Han elskede Mennesker, færdedes meget gerne i Fagfællers Kred, og hans Forstaaelse af historiske Personer træder smukt frem Gang paa Gang i hans Skrifter. Hans Billede af Luxdorph og de Portrætter, han paa en levende Baggrund af Tiden tegnede i Bogen »*Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse*« (1925), vidner derom. Og hvor harmonerede hans Ydre dog smukt med hans Forfatterskab! Det markante Ansigt med den skarpt krogede Næse, det bølgende hvide Haar og Fuldskæg og de kildeklare, sælsomt lysende Øjne af-

spejlede jo den Myndighed blandet med Mildhed, den Renhed og Klarhed, som formede hans Livsværk og paatrykte det sit Adelsmærke.

Hugo Matthiessen.

Ved studiet af de fem okkupationsaars historie er det modstandsbevægelsens opstaaen og vækst, der frembyder og fremdeles vil frembyde de største vanskeligheder. Mens der er fast bund under fødderne, hvor det drejer sig om en indtrængen i den officielle danske politik eller i tyskerne's leben, skrider grunden, naar det drejer sig om modstandsbevægelsens forhold. Aarsagen ligger lige for. Mens historikeren i de to første tilfælde kan gaa om bord i et næsten udtømmeligt forraad af dokumentarisk materiale og æde sig den traditionelle forstoppelse til, der følger med studiet af al moderne historie, staar han ved studiet af modstandsbevægelsen overfor et æggende slør, bag hvilket han aner omridsene af det mægtige og fascinerende drama, der udspiller sig derinde i dunkelheden. Ikke mindst gælder dette, hvor det drejer sig om studiet af den tidlige modstandsbevægelse, skabt som denne blev af talløse, ofte helt usynlige kim, der fra mangfoldige sider famlede sig deres usporlige vej frem mod det store fællesliv. Om nogen sinde staar vi her overfor en barsel i dølgemaal, og de var kun faa, der stod faddere.

Det er derfor ogsaa kun naturligt, at mens der allerede nu foreligger udmærkede samlede skildringer af de sider af tidens historie, hvorom kilderne paa normal vis taler til historikeren, saa foreligger en saadan samlet skildring ikke om modstandsbevægelsen, og de bredere eller spinklere søgelys, der fra forskellig side er kastet ind over scenens halvllys, er oftest ensidigt rettet mod bestemte maal, undertiden dirigeret af ønsket om at skabe den mest flatterende belysning, men ingen af dem formaar at omfatte det hele rum, at klarlægge hele dramaet, saaledes som det er historikerens evigt uopnaaelige maal. Man kan ikke undre sig herover. Historikerens raastof, det nedfældede dokumentmateriale, mangler her næsten totalt, eller det foreligger i bedste fald kun pletvis.

Problemet er ikke specielt dansk. Det er fælles for alle de okkuperede lande, og i alle tilfælde i en række af dem er den naturlige opgave nu taget op saa vidt muligt at fremskaffe et primært eller sekundært kildestof, der før eller senere kan muliggøre en rimelig objektiv redegørelse for de modstandsbevægelser, der spillede en saa afgørende rolle i tidens historie. Opgaven er

overalt ganske enkel: 1) At finde frem til og indsamle det sparsomme kildestof, der maatte have undgaaet tilintetgørelse i lande, hvor mundtlige aftaler selv i spørgsmaal af allerstørste betydning og rækkevidde i vid udstrækning traadte i stedet for kompromitterende dokumenter, hvor nødvendige dokumenter blev hurtigt tilintetgjorte, og hvor derfor den normale historiske aflejningsproces var ophørt. 2) I videst muligt omfang at supplere dette materiale med beretninger fra de mænd, der — ofte ukendte for offentligheden — har baaret arbejdets byrder paa deres skuldre og saaledes i væsentlig grad har grebet ind i deres lands skæbne. I det omfang, hvori det lykkes at løse denne opgave, imødegaaes mytedannelse og historieforvanskning.

Her i Danmark har et saadant arbejde staaet paa siden sommeren 1947, og arbejdets hovedresultater foreligger nu. Der er til rigsarkivet indsamlet ialt 25 arkiver, der laa paa private hænder, samt udarbejdet ca. 80 beretninger fra folk, der paa førende maade har taget del i modstandsarbejdet. Arkivernes indhold er meget forskelligartet. Der findes breve, telegrammer, instruktioner, cirkulæreskrivelser, rapporter fra grupperne, sabotageplaner etc. I en lang række tilfælde findes samlede korrespondancer, der strækker sig over flere aar, i andre tilfælde er det kun enkelte breve, der er bevarede. For telegrammernes vedkommende drejer det sig saa godt som udelukkende om telegramkorrespondance, udvekslet mellem S.O.E. («Special Forces») hovedkvarter i London og organisationens officerer i marken, mens der hvad brevene angaar er tale om korrespondancer dels i Danmark, dels mellem Danmark og Sverige, dels i Sverige og endelig dansk-engelske, svensk-engelske, svensk-russiske, svensk-amerikanske etc. Saavel for breves som for telegrammernes vedkommende gælder det, at de dels foreligger i koncept, ofte blyantsskrevet, dels i maskinskrevet form og endelig for en stor dels vedkommende i fotograferet form, saa enten den oprindelige filmsrulle eller et daarligt oprindeligt aftryk eksisterer. I en lang række tilfælde har det været nødvendigt at foretage en ny fotografering.

I langt de fleste tilfælde fandtes arkivalierne ikke i noget ordnet eller bare samlet arkiv. Almindeligvis maatte de findes frem imellem mængder af andet privat materiale, og opbevaringen viste sig oftest at være meget lidt hensigtsmæssig. I visse tilfælde var arkivalier allerede ved deres fremdraging delvis ødelagt af fugt, eller nær ødelæggelse.

Arkiverne varierer naturligvis overordentlig meget i omfang. Der er tale om arkiver af særdeles anselig størrelse, og der er smaa, men væsentlige arkiver, der fremtræder med de rudimenter,

det lykkedes at redde gennem en ond tid, og hvor gulnede, jordslaaede lapper papir vidner om de forhold, under hvilke afgørende dokumenter dengang opbevarede, naar opbevaring af en eller anden grund var tvingende nødvendig. Udoer de indsamlede 25 arkiver er der konstateret eksistensen af endnu 5 arkiver, hvor aflevering endnu ikke har fundet sted, men hvor en saadan er lovet af de paagældende arkivejere paa et senere tidspunkt.

I een henseende er indsamlingens resultat overraskende: Den relativt store mængde dokumentmateriale, der glædeligvis er reddet gennem besættelsestidens skærsild. Forklaringen er dels den, at den danske modstandsbevægelse i besættelsestidens sidste tid blev saa gennemorganiseret, at arkiver i flere tilfælde simpelthen blev en nødvendighed for arbejdets skyld — risiko eller ikke risiko —, dels den mulighed, der i Sverige har været for at anlægge arkiver, der gennem den førte korrespondance med Danmark og paa anden maade paa udmærket vis belyser arbejdet i marken. Kildematerialet er naturligvis sparsomt for aarene 1940—41—42, men fra foraaet 1943 flyder det rigeligere, indtil det i 1944 og 1945 antager et ikke ubetydeligt omfang. Som følge heraf er der i særlig grad lagt vægt paa at fremskaffe beretninger til belysning af de tidlige faser.

Direkte tilgængeligt er kildematerialet ikke. I breve, telegrammer, instrukser etc. vrimler det med kodenavne og ikke altid umiddelbart tilgængelige hentydninger til forhold og personer. I en ikke altfor fjern fremtid vilde dette have medført, at materialet vilde blive mere eller mindre værdiløst. Det har derfor under arbejdet vist sig nødvendigt, at der blev udarbejdet et kodekatalog, ved hvis hjælp en fremtidig historiker uden større vanskelighed skulde være i stand til at tilegne sig den særlige terminologi i de forskellige arkiver.

Det indsamlede materiale, der nu — baandlagt for en periode af 25 aar — beror i rigsarkivet, maaler sig vel ikke i mængde med de bjerge af kildemateriale, som en nutidshistoriker normalt kan øse af. Heller ikke omfatter det vel alt, hvad det maatte kunne tjene til belysning af modstandsarbejdet. Ved et saadant arbejde lader det sig selvsagt ikke gøre at skrabe bunden ren. Men materialet indeholder, hvad det ved en systematisk eftersøgning har været muligt at finde frem til, og der er for mig, der har samlet det og haft lejlighed til at gennemgaa det, ikke tvivl om, at det til sin tid vil kunne danne en solid basis for en skildring af den danske modstandsbevægelse. Skildringen vil næppe blive uden omvurderinger paa adskillige væsentlige punkter.

Naar arbejdet overhovedet har kunnet gennemføres, skyldes

det den støtte, arbejdet har nydt fra forskellige sider. Først maa her nævnes den økonomiske støtte fra Den grevelige Hielmstierne-Rosencroneske stiftelse og fra overretssagfører L. Zeuthens mindelegat. De to fonds formand, professor Aage Friis har lige fra arbejdets begyndelse vist det den mest ubetingede interesse og forstaaelse og har herved banet vejen for opgavens løsning. Ogsaa fra arkivvæsenets side er der ydet al mulig hjælp til arbejdets fremme, dels ved økonomisk støtte, dels gennem den hjælp, der er ydet arbejdet af rigsarkivets fotografiske afdeling. Saavel rigsarkivar Axel Linvald som landsarkivar Bagge har fra arbejdets begyndelse ydet virksom bistand med raad og daad. Væsentlig hjælp har arbejdet ogsaa modtaget fra »War Office«, og sidst men ikke mindst bør der ved arbejdets afslutning lyde en tak til de mange, der har stillet deres arkiver til raadighed eller som har ofret tid og kræfter ved udarbejdelsen af beretningerne. Uden deres uselviske forstaaelse af arbejdets historiske betydning vilde dette selvsagt ikke have været muligt.

Jørgen Hæstrup.

1947 udkom Troels G. Jørgensen: *18 Aar af Højesterets Historie* (261 s.). Bogen omhandler rettens virksomhed og dens personale 1925—44, den periode, i hvilken forf. var dommer og (fra 1936) præsident i retten. Den danner en art fortsættelse af dr. Jørgensens tidligere arbejder om højesterets historie, men får ganske naturligt en særlig farve af forf.s deltagelse i de begivenheder, han skildrer, og har på sine steder memoirekarakter. Fremstillingen er på grund af sin strengt kronologiske disposition ikke særlig overskuelig og undertiden temmelig tung, men idetmindste for ikke-jurister meget lærerig. Hist og her glimter et sarkastisk lune.

Den behandlede periode er betydningsfuld for dansk retspleje i almindelighed og medførte væsentlige ændringer i højesterets arbejdsmåde. Få år forinden var retsplejeloven trådt i kraft, det stående retsplejeudvalg havde begyndt sin rådgivende virksomhed, anke- og kæremålsudvalget var indrettet, og rigsadvokaturen havde overtaget aktoraterne. I 30erne fulgte en række reformer, der skulde tjene til at »demokratisere« retsplejen. 1932 fik landsretternes sagførere adgang til at møde for højesteret i egne sager, 1937 afløstes rettens kollektivt affattede præmisser til domme og kendelser af individuelle begrundelser, og stemmetallene i dommerkollegiet blev offentliggjort, fra samme år var højesteret som følge af indførelsen af domsmandsinstitutionen — som forf. nærer mistillid til — afskåret fra i straffesager at bedømme

bevisets vægt, og endelig blev fra 1939 højesterets kompetence indskrænket ved oprettelsen af den særlige klageret, der afgør begæringer om genoptagelse af straffesager og med anke til højesteret påkender disciplinærsager mod dommere.

Alle disse reformer fra 30'erne blev gennemført under opposition fra rettens side, et par af dem tillige efter en langvarig politisk strid, hvorunder reformtilhængerne især var at finde blandt socialdemokrater og radikale. Denne strid, som jeg vilde være tilbøjelig til at opfatte hovedsagelig som et led i den stående, af partiinteresser farvede konstitutionelle magtkamp mellem legislatur, administration og domsmagt, var iflg. forf. i væsentlig grad præget af snævert personlige motiver. Reformerne skyldtes alle et justitsministerielt initiativ, og forf. finder hos »de to særlig aktive Ministre Zahle og Steincke«, hvis holdning overfor domstolene han ikke har meget tilovers for, »en personlig kontrær Indstilling til det øverste Led i den tredje af de grundlovsmæssige Magtfaktorer« (s. 133), hvilket han nærmere motiverer. Om de to justitsministres stilling kan iøvrigt bemærkes, at Zahle i rigsdagen udtalte sin misfornøjelse med, at højesteret hævdede sin kompetence til at tilsidesætte en på normal måde vedtaget lov som grundlovsstridig, og at begge politikere ønskede offentlig og mundtlig højesteretsvotering som i Norge; de henviste i den forbindelse til ældre politiske retssager bl. a. mod Berg, der formentlig vilde være faldet anderledes ud, hvis højesteretsdommerne ikke havde været anonyme, idet de så vilde have »skammet sig« ved at votere for domfældelse. Højesteret frygtede på sin side for domstolens uafhængighed, hvis dissenterende dommers navne skulde offentliggøres, og hævdede desuden bl. a., at højesterets afgørelser ikke kunde fremtræde som blot en majoritets opfattelse, hvis de skulde virke med den fornødne autoritet. Den fra 1937 gældende voteringsmåde med skriftlig, individuel og anonym domsbegrundelse, der blev gennemført kort før regeringspartierne fik flertal i landstinget, er udtryk for et kompromis, som bl. a. forf. gik ind for.

Som højesteretspræsident og formand for retsplejeudvalget førte dr. Jørgensen en heldig, af jurister meget påskønnet kampagne mod Steinckes forslag af 1937 om den almindelige klageret (appelret), som det lykkedes at modificere væsentlig, inden det blev til lov. Forf. har åbenbart i det hele taget haft en stærk følelse af sin forpligtelse til at forsvare domstolenes og da særlig højesterets stilling overfor de andre statsmagter, ligesom det i hans forfatterskab har ligget ham på sinde overfor offentligheden at hævde den danske dommerstands høje stæde også i fortiden

og at gøre rede for de særlige vilkår, hvorunder dommere arbejder, og den måde, på hvilken en dom bliver til.

Til belysning af disse og andre spørgsmål vedrørende domstolenes virksomhed — som f. e. sagførelsens betydning og de specielle krav, der stilles til proceduren for højesteret — findes også i den her omtalte bog bidrag, som er meget instruktive. Af værdi er endvidere forf.s gennemgang af en række højesteretsdomme af principiel betydning, deriblandt dommene i Kolindsund-sagerne 1926, om hvilke det oplyses, at stemmetallene ved vøteringen stod 5 mod 4, og at forf. hørte til flertallet (s. 28). Forf. mener, sikkert med rette, at disse domme har stimuleret socialdemokratiets interesse for offentlig vøtering i højesteret.

Den del af den tidligere højesteretspræsidents bog, som har interesseret almenheden mest, vedrører forf.s egen virksomhed under besættelsen. I forordet hedder det, at det efter befrielsen er gået forf. som andre »uden Grund at være gjort til Genstand for Angreb og nedsættende Omtale«, og at han derfor i bogen har behandlet de episoder af sin virksomhed »hvortil de pågældende Misforståelser har haft Hensyn«. De nævnte episoder er som bekendt forf.s optræden i forbindelse med kommunistloven af 1941, højesteretssagen mod dr. Vilh. la Cour 1942 og ministeriet Scavenius' tilbagetræden 29. august 1943, »siden 1849 . . . den største Begivenhed for Domstolene«. Intet af disse forhold er efter min mening i øjeblikket så godt oplyst kildemæssigt og så alsidigt behandlet fra statsretskyndig side¹, at en historiker kan inklade sig på at dømme forf. og hans angribere imellem; han bør i hvert fald afvente de i Den parlamentariske Kommissions beretning IV (1948) s. 9 og 64 bebudede redegørelser vedr. justitsministeriet og retsplejen i besættelsestiden og for politisk virksomhed i samme periode, der skønnes at indeholde anslag mod folkestyret og den hidtidig bestående praksis. Hvad de to mest betydningsfulde sager — kommunistloven og »konstitutionsændringen« i 1943 — angår, giver forf.s fremstilling i forbindelse med hans breve til kronprinsen og kongen i september 1943, nu trykt i bilag til Den parlamentariske Kommissions beretning IV, s. 332 og 339, det indtryk, at han ud fra en måske ensidig juridisk tankegang først og fremmest har tilstræbt at sikre, at det statsretlige grundlag for domstolenes virksomhed var formelt i orden. Højesteretspræsidenten er herunder i hvert fald i 1943 — tilsyneladende dog uden at det fik politiske virkninger — i realiteten

¹ Kritik af forf.s optræden med påfølgende diskussion mellem ham og hans angribere (professorerne Borum og Illum) findes i Juristen og Ugeskrift for Retsvæsen 1948.

kommet ind på politisk område; men om betydningen iøvrigt heraf og om den formelle og reelle berettigelse for hans optræden ved denne og de andre nævnte lejligheder, problemer, der også involverer spørgsmål om dansk statsretlig praksis, er jeg ikke i stand til at dømme sikkert på det foreliggende grundlag.

Poul Bagge.

For nu et hundrede aar siden, februar 1849, stiftedes et historisk selskab, hvis navn med hæder staar indskrevet i den historiske videnskabs annaler. Det er Selskabet for Danmarks Kirkehistorie.

19. aarh. er i Danmark som i andre europæiske lande tiden for de videnskabelige tidsskrifters opstaaen. Gennembruddet i dansk historieforskning i sidste halvdel af 19. aarh. vistnok ligesom skygger i de fleste historikers bevidsthed over de skridt frem mod en mere videnskabelig historieforskning, der allerede var sket tidligere i aarhundredet. For nutidig bevidsthed staar tidsskrifter som et instrument, der ikke kan undværes i det videnskabelige arbejde, og man tænker ikke over, hvor kort deres levetid har været.

Allerede 18. aarh. havde set stiftelsen af lærde selskaber. Her i landet Videnskabernes Selskab, hvori historie dengang indtog en central plads. Ligeledes Selskabet for Fædrelandets Sprog og Historie. Men disse selskaber var eksklusive. Deres publikationer ligeledes. Den aandelige revolution kulturmennesket gennemlevede et aarhundrede senere, der bl. a. manifesterede sig i en lykkelig tro paa muligheden af menneskehedens kulturelle udvikling og fremgang, gjorde det til en naturlig ting, at man søgte at vende sig til en videre kreds med videnskabelige publikationer. Det skete første gang her i landet 1839. I dette aar stiftedes den danske historiske forening. Adgang til medlemsskab stod aabent for alle. Foreningens første formalsparagraf var udsendelsen af et tidsskrift. Da Selskabet for Danmarks Kirkehistorie stiftedes ti aar senere kunne den nationale stemningsbølge føje endnu et incitament til, til at søge kontakt med videre kredse. At udsende et tidsskrift var ogsaa dette selskabs hovedformaal.

Europæisk kirkehistories aner gaar helt tilbage til Beda. Dansk kirkehistories tradition er dog af nyere dato. Men kirkens fremskudte stilling i tidligere tiders stats- og aandsliv gav helt naturligt kirkehistorien en særstilling ogsaa her i landet. Arild Huitfeldt fandt det rimeligt til sin Danmarks Riges Krønike at føje en bispekrønike. Det er dog ikke fra dette hastværksarbejde, at de

egentlige kirkehistorikere regner deres studiums begyndelse. De tilskriver dansk ortodoksis første mand Hans Poulsen Resen æren for sammen med den nu ukendte Kurt Aslaksen at have gjort det første skridt med historiske oversigter fra 1617—22. Dansk protestantisk kirkehistories rammeværk skabtes dog først i 18. aarh. af præsten Erik Pontoppidan. I tiden til stiftelsen af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie var vel dernæst Fr. Münter den enkeltmand, der ydede den største indsats med *Magazin für Kirchengeschichte und Kirchenrecht der Norden*, der udsendtes med to bind i 1790erne.

Almindelig kirkehistorie var siden 18. aarh. universitetsfag, dansk kirkehistorie ikke. Initiativtageren til stiftelsen af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie maa da ogsaa søges udenfor universitetets kreds. Det var teologen Fr. Hammerich. Han var da præst, men blev senere professor i kirkehistorie ved Københavns universitet. De fire andre medstiftere var ligeledes teologer. Den betydeligste af dem var Ludvig Helveg. Det kan synes ejendommeligt, at man blandt stifterne ikke finder tidens ledende kirkehistoriker professor dr. C. T. Engelstoft. Forklaringen turde vel være, at dansk kirkehistorie ikke var universitetsfag, og at *Historisk Tidsskrifts* spalter allerede stod aabne for hans pen.

For selskabets trivsel i dets første aar betød det utvivlsomt meget, at mange af tidens mest fremtrædende mænd gav det deres støtte ved at træde ind i det. N. F. S. Grundtvig, D. G. Monrad, H. N. Clausen, J. P. Mynster, H. L. Martensen m. fl. Det samme gjaldt tidens historikere. Disse selskabets første aar blev utvivlsomt udadtill de mest straalende. Man tog tidens nye virkemiddel til at faa kontakt med en bredere offentlighed i brug: man afholdt møder — et virkemiddel som ogsaa en senere tid bevarede. — Ogsaa den litterære virksomhed var betydelig. Ludvig Helveg, der i disse aar var den ledende kraft, ydede ogsaa sit særlige bidrag til selskabets virke ved at forfatte en kirkehistorie¹, der dog først forelaa udarbejdet mange aar efter, at han var fratraadt redaktionen af *Kirkehistoriske Samlinger*. Dette skete allerede 1857, da han ved sin ansættelse som præst i Odense maatte forlade København. Selskabet havde det held straks at kunne fylde den tomme plads. Den unge kun 27aarige teolog Holger Fr. Rørdam havde allerede da ved sit forfatterskab bevist sin adkomst til det betroede hverv af redigere tidsskriftet. Hans indsats var en saadan, at han i løbet af ganske faa aar blev selskabets bærende kraft.

Foruden redaktionen af *Kirkehistoriske Samlinger* udsendte

¹ Ogsaa A. D. Jørgensens grundlæggende undersøgelse »Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling» er udsendt af selskabet.

han for selskabet »Kjøbenhavns Klostre og Kirker i Middelalderen« og i aarene 1883—89 »Danske Kirkelove 1536—1683« I—III. Ogsaa hans »Skrifter fra Reformationstiden« er udsendt af selskabet.

Rørdams arbejde for selskabet kom til at strække sig gennem 56 aar til hans død i 1913. Fra ca. 1877 var han selskabets formand. Hans efterfølger som formand blev den fremragende kirkehistoriker professor J. Oskar Andersen, grundlæggeren af det videnskabelige studium af dansk kirkehistorie ved Københavns universitet. Hans hovedmedarbejder har fra 1933, da en ny række af Kirkehistoriske Samlinger, hvis udsendelse standsedes ved H. F. Rørdams død, paabegyndtes, overarkivar dr. theol. Bjørn Kornerup været. Denne har, da professor Andersen samtidig med 100aarsjubilæet ønskede at træde tilbage som formand, nu fulgt ham som saadan.

Trods anden, allerede nævnt, virksomhed kan ingen tvivl herske om, at selskabet har ydet sin hovedindsats ved udgivelsen af Kirkehistoriske Samlinger. Ved H. F. Rørdams død 1913 forelaa fem rækker paa i alt 26 bind. Efter genoptagelsen af udgivelsen i 1933 er endnu en række paa seks bind udsendt. Mange specielle kirkehistoriske undersøgelser har set dagens lys i samlingerne, og det er nok paa dette omraade den største indsats er ydet. Men ogsaa som hjemsted for kirkehistoriske kildepublikationer har Kirkehistoriske Samlinger haft stor betydning. En mod en mindre videnskabelig orienteret læsekreds vendt side er »smaastykker«, hvori mindre meddelelser af vidt forskelligt indhold har faaet plads.

At Kirkehistoriske Samlingers fem første rækker i egentlig forstand havde sit fundament i H. F. Rørdams aldrig trættede arbejde viser en gennemgang tydeligt. Over halvdelen af bidragene stammer fra hans haand. For undertegnede, der selv nærer forkærlighed for og er kender af 16. aarh.s historie, ligger det særligt nær at fremhæve hans mange bidrag til reformationstidens historie. Særdeles værdifulde er ogsaa hans bidrag til første halvdel af 18. aarh.s historie med dens brydninger mellem den fæstede form for kirkeliv i streng ortodoks form og den frembrydende pietisme.

Blandt de øvrige bidragydere til Kirkehistoriske Samlinger paatræffer man de fleste af de forskellige tidsaldres fremtrædende kirkehistorikere og historikere. Ogsaa kirkearkæologer og kunsthistorikere tælles blandt Kirkehistoriske Samlingers bidragydere. Til karakteristik af Kirkehistoriske Samlinger hører at nævne, at anmeldelser i egentlig forstand aldrig har fundet optagelse. Er saadanne fremkomne har formen været afhandlingens.

Om den ny række af Kirkehistoriske Samlinger, som hører nutiden til, skal kortelig siges, at den har fulgt gamle traditioner, men at den er videnskabeligt sikrere fundamentet. Det lykkelige samarbejde mellem professor J. Oskar Andersen og dr. Bjørn Kornerup har borget for, at baade den side af kirkehistorien der er forbundet med den politiske historie, og den der er forbundet med kulturhistorien har faaet, hvad der kunne tilkomme den. Jubilæet er blevet markeret med et af dr. Kornerup forfattet tilbageblik over selskabets historie, som det lønner sig at fordybe sig i.

Astrid Friis.

Med et forord af Aage Friis — og i en ikke helt heldig oversættelse — udkom Friedrich Meineckes lille skrift: *Den tyske kalastrofe. Betragtninger og erindringer* sidste år (1948) på Det danske Forlag (i serien Europæisk kulturbibliotek). Både M.'s stilling indenfor historievidenskaben og selve emnet gør det naturligt at henlede opmærksomheden på skriftet, der er blevet til i tiden kort efter det tyske sammenbrud i 1945.

I bogens undertitel skal hovedvægten lægges på betragtningerne, ikke på erindringerne. M.'s egen person eller oplevelser har en tilbagetrukket plads, og når han fortæller om samtaler med mænd som Groener eller oberst Beck er det til belysning af tiden, ikke af sig selv. I forbindelse med »betragtningerne« fremsætter han dog lejlighedsvis et par bemærkninger om sin sysselsættelse med egne værker som det om H. v. Boyen, Weltbürgertum und Nationalstaat samt Die Idee der Staatsräson. Oplysende om M. selv er også hans udtalelse om, at endnu lyder i hans øren de ord, han i 1935 hørte i en tale af præsident Roosevelt ved Harvard universitetets 300-årsfest om »freedom of thought«.

Vægten i bogen ligger, som sagt, paa betragtningerne, forsoget på at udrede, havd der i det tyske folks udvikling førte »frem« — om man nu kan bruge det ord — til den nationalsocialistiske bevægelse og alle dens uhyrlige skændselsgerninger, »et satanisk princip gennembrud i verdenshistorien«, som M. siger. M.'s udredning her rummer bl. a. en vurdering (om ikke just omvurdering, så dog vel en fra tidligere noget nuanceret vurdering) af den preussiske militarisme, af de tyske enhedsbestræbelser og den dertil knyttede magtdyrkelse, af en filosof som Nietzsches indflydelse på ungdommen, men tillige en vurdering af det 19. og 20. århundredes hele åndelige og sociale udvikling. Trækkene i denne — som teknikkens tiltagende overvægt — er jo ikke spe-

cielle for Tyskland. Med dyb pessimisme så allerede en kulturfilosof som Jacob Burckhardt på denne udvikling.

Megen interesse knytter der sig til M.'s betragtninger over »tilfældigheden og det almene« i historien. Alt, hvad vi kan kalde tilfældighed, siger M., indeholder samtidig noget alment, og i det almene er der desuden noget tilfældigt. Man forstår, at M. gerne vil, at der i Hitlers udnævnelse til rigskansler skal ligge noget tilfældigt, noget, der ikke havde været uafvendeligt, thi det tyske folks skyld (medskyld) vil herved mindskes. Man forstår ligeledes M.'s fremhævelse af, hvad der var af godt og værdifuldt i den tyske udvikling før 1914, og med varmtfulte ord omtaler M. navnlig politikeren Fr. Naumanns forsøg på at sammensmelte den nationale og sociale bevægelse, »en af de ædleste drømme i Tysklands historie; men den var en drøm . . .«. Mindre forstår i hvert fald en dansk, at augustdagene 1914 — med bl. a. Tysklands overfald på Belgien og fremfærd i dette — i Tyskland løftes som en åndelig løftelse, en national rejsning.

I M.'s koncentrerede lille skrift er der stof nok til mange debatter om vigtige kulturhistoriske og historiefilosofiske problemer. Læserne vil have rigt udbytte ved en fordybelse i det. — Her vil jeg til slut kun nævne M.'s udtalelse om, at det overleverede historiebillede, hvormed tyskerne er voksede op, må underkastes en grundig revision, at man må forstå, at mænd som Frederik den Store og Bismarck ikke bare har bygget op, men også ødelagt, at i det hele den tyske historikers kald er at udvise både kærlighed og strengthed overfor fortiden. Om virkelig sådanne krav blev opfyldte, var der vel håb om, at Tyskland igen kunde indtage en plads blandt nationerne med kristelig-vesterlandsk kulturarv. Dette — forstår man af skriftet — er M.'s brændende ønske, den gamle historikers testamente til yngre kaldsfæller.

Holger Hjelholt.

Med sit netop udkomne arbejde *John Company At Work, A study of European expansion in India in the late eighteenth century*, (Harvard Historical Studies, vol. LV, XI + 407 s., 1948) har den amerikanske historiker Holden Furber givet et interessant bidrag til den efterhaanden meget omfattende litteratur om britisk imperialismes historie i Indien. Værket er resultatet af 20 aars studier, som har ført forfatteren viden om. Saavel arkiverne i Indien, som de store ostindiske kompagniers arkiver i London, Haag og Paris er benyttet, ligesom de mindre landes kompagnier

er draget ind i undersøgelsen. Det er i denne forbindelse fra et dansk synspunkt interessant at læse redegørelsen for den danske Indienshandel, en skildring, der i det væsentlige bygger paa Asiatiske Kompagnis arkiv i Rigsarkivet og som ganske vist ikke er uden misforstaaelser men dog overordentlig værdifuld ved sit internationale perspektiv.

Værkets hovedtema er den europæiske ekspansion i Indien og dennes følger for Europa i taaet mellem India Act 1784 og East India Company's charter af 1793. Ved kildemæssigt at lægge hovedvægten paa det regnskabsmæssige materiale er det lykkedes Holden Furber paa en række punkter at trænge om bag handelselskabernes formelle struktur og skildre de kræfter, der brydes i handelen paa Indien. Værdifuld er saaledes hans paavisning af de kontinentale kompagniers afhængighed af britisk kapital samt forsøgene paa ved hjælp af de smaa selskaber at skabe et »illegalt«, internationalt monopol paa tværs af kredsen omkring East India Company. Langt mere afgørende var dog den økonomiske udvikling i selve England. Som et centralt afsnit i værket staar skildringen af den fortvivlede økonomiske situation i Leadenhall Street og den deraf følgende forbindelse med statsmagten paa et tidspunkt, hvor den ny industris mænd er i færd med at vinde indflydelse i parlamentet. I denne forbitrede kamp med »the outports« søger kompagniet at oparbejde en række nye import- og exportartikler svarende til de nye produktionsforhold og føres herved ud i den ganske uholdbare situation, at det kræver beskyttelse af den stærkt dalende import af indiske tekstiler (den gamle hovedimportartikel »piece-goods«) samtidig med, at kompagniet paabegynder en import af indisk raabomuld tvunget af Lancashire-industriens store behov. Resultatet blev det for East India Company sørgelige, at man hurtigt opdagede, at Indien ikke kunne levere et raamateriale, der ikke lod sig producere billigere et andet sted paa jordkloden. Ogsaa det indiske samfunds sociale og økonomiske struktur behandles, og forfatteren reviderer den tidligere opfattelse af den europæiske udsugning af Indien (»The drain«).

John Company at Work er tænkt som første eller snarere sidste bind i en række af undersøgelser over den europæiske ekspansion i Indien igennem 18. aarhundrede. Man kan kun ønske, at det maa lykkes at realisere denne gigantiske plan.

Kristof Glamann.

Den franske historiker C.-E. Labrousse — der efter tyskernes mord paa Marc Bloch har efterfulgt denne som professor i social og økonomisk historie ved Sorbonne — udsendte i 1944 som disputats første bind af en stor undersøgelse over Frankrigs økonomiske historie under Louis XVI som engang fuldentd utvivlsomt vil danne et af hovedværkerne i moderne fransk historieforskning. Værket, der er projekteret til tre bind, bærer hovedtitlen: *La Crise de l'économie française à la fin de l'ancien régime et au début de la Révolution*, og det udkomne arbejde omfatter: *Aperçus généraux. Sources, méthode, objectifs. La Crise de la viticulture* (Paris, 1944, LXXV + 664 s.).

Emnet ligger i naturlig forlængelse af Labrousse's tidligere undersøgelse fra 1933: *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle* og fremtræder som et vægtigt indlæg i den store pris- og lønhistoriske diskussion, der i mellemkrigstiden udspandt sig mellem en række af Frankrigs kendteste historikere: Marc Bloch, Labrousse, George Lefebvre, Lucien Febvre, Henri Hauser, Henri Sée m. fl. Udgangspunktet og incitamentet var statistikerens François Simiand's teoretiske og praktiske studier; debattens vigtigste emne var vurderingen af »les mercuriales« dvs. de af centraladministrationen skabte markedsberetninger el. torvelister, en af hovedkilderne til Frankrigs moderne økonomiske historie.

Kildemæssigt bygger Labrousse sin nye undersøgelse paa disse lister, der giver de sikreste oplysninger om prisforholdene. De rummer et tilstrækkeligt stort antal opgivelser til, at loven om de store tal kan ske fyldest, endvidere optræder de regelmæssigt fra uge til uge og fra marked til marked, skelner paa betryggende vis mellem kvalitetsforskelle og er endelig ved selve deres tilblivelse et resultat af modstridende interesser, hvorfor ensidighed skulle udelukkes. Dette store materiale, indsamlet med stor grundighed og flid, gøres til genstand for en metodisk behandling, der til en vis grad er overtaget fra Simiand. I videste udstrækning anvendes statistikens resultater paa det indsamlede stof, og man kan for den sags skyld godt sige, at dele af de eksperimentale videnskabers arbejdsmetode saaledes overføres paa historien (Simiand kalder selv sin metode for »une théorie expérimentale«). I værkets 2. bog gøres der specielt rede for disse metodiske prøver (Méthode et objet de l'Histoire des fluctuations économiques 1770—1791) men i modsætning til *statistikeren* Simiand, der i sine mange arbejder søger at finde de almene love for de økonomiske fluktuationer, mister *historikeren* Labrousse aldrig kon-

takten med det forhaandenværende, konkrete emne. Den meto-
diske diskussion er en form for kildekritik, ikke noget maal i
sig selv, men et middel til løsning af den stillede opgave.

Dette træder klart frem i skildringen af vinavlen. Med fuldt
overlæg er netop denne valgt som en slags introduktion til den
planlagte opgave. Thi for det første optræder vinpriserne som
en slags detektorer for de økonomiske konjunkturer; for det
andet var vinavlen i datidens Frankrig langt mere udbredt end
nu, vinavlerne udgjorde en talrig del af landbefolkningen, de
boede i modsætning til korndyrkerne tæt sammen, maatte købe
deres eget forbrug af brød og mindede i social hensende en del
om bybefolkningens brede lag. De spillede da ogsaa en ledende
rolle i de agrare revolter, der løb parallelt med revolutionerne i
byerne. Denne befolkningsgruppe rammes haardt ved det vold-
somme og pludselige fald i vinpriserne, som sætter ind i 1778 og
varer til o. 1787. Denne depression kan ikke karakteriseres som
værende af almindelig cyklisk karakter, dertil er den altfor vold-
som. I slutningen af 1780'erne og begyndelsen af 1790'erne stiger
priserne noget som følge af daarlige høstaar, men selv under-
produktionen evner ikke at bringe udbyttet af vinavlen op paa
niveauet før 1778. Hertil kommer i 1788—89 en yderst voldsom
dyrtid for korn og kornprodukter, som ganske udmarver den
vinavlende befolkning især daglejere og fæstere. Datidens Frank-
rig søgte at forklare denne ulykke paa mange maader. Man an-
klagede regeringen for ikke i tilstrækkeligt omfang at have frem-
met vinavlen, for gradvis at have forhojet de forskellige afgifter
i forbindelse med erhvervet, man skød endvidere skylden paa
den fransk-engelske krig 1778—1783, idet den engelske blokade
skulle have ødelagt eksporten af vine, og man søgte endelig en
aarsag i konkurrencen fra de nye nydelsesmidler kaffe og cognac.
Labrousse tager i sin disputats afsluttende kapitel stilling til
disse aarsagsforklaringer og søger overhovedet at sætte de klar-
lagte økonomiske kendsgerninger i relation til det sociale og po-
litiske liv. Hermed kædes undersøgelsen ind i den klassiske diskus-
sion om aarsagerne til revolutionen. Som motto for sit arbejde
har han valgt to citater af henholdsvis Michelet og Jean Jaurès
for dermed at markere de to yderpunkter i fransk revolutions-
forskning. Heroverfor sætter han sit eget langt mere nuancerede
billede. De franske erhvervsforhold maa ikke ses i en ensidig
aarsagsbetonet sammenhæng men bør saavidt mulig kædes sam-
men. Netop vinavlens eksempel synes at vise, at nogen ende-
gyldig forklaring paa krisen indenfor dette erhverv ikke findes

indenfor samme produktionsgren, men at denne krise er et led i en almindelig krisetilstand i Frankrigs økonomi. Man maa derfor med længsel imødesee de kommende arbejder fra professor Labrousse's haand, hvor bl. a. saa centrale emner som kornproduktionen og arbejdsløshedsspørgsmaalet vil blive taget op til behandling.

Kristof Glamann.

Meddelelser

om Den danske historiske Forening

i årene 1945, 1946 og 1947.

Foreningen havde 1. januar 1945 18 livsvarige og 480 ordentlige medlemmer, medens 114 medlemmer af den norske og svenske historiske forening samt 76 studenter modtog tidsskriftet til henholdsvis nedsat og halv pris.

Foreningen har i 1945 udgivet 11. række 1. bind 2. og 3. hæfte samt litteraturfortegnelsen for 1940.

1. januar 1947 havde foreningen 18 livsvarige og 495 ordentlige medlemmer, medens 119 medlemmer af den norske og svenske historiske forening samt 84 studenter modtog tidsskriftet til henholdsvis nedsat og halv pris.

Foreningen har i 1946 udgivet 11. række 1. bind 4. hæfte.

1. januar 1948 havde foreningen 18 livsvarige og 484 ordentlige medlemmer, medens 119 medlemmer af den norske og svenske historiske forening samt 79 studenter modtog tidsskriftet til henholdsvis nedsat og halv pris.

Foreningen har grundet paa trykkeristrejken først i beg. af 1948 kunnet udsende 11. række 2. bind 1. og 2. hæfte.

På årsmødet 24. oktober 1945 genvalgte professor Astrid Friis som medlem af bestyrelsen. I stedet for rigsarkivar Axel Linvald, der havde meddelt, at han ønskede at udtræde af bestyrelsen, indvalgte overarkivar dr. Holger Hjelholt. Til revisorer genvalgte højesteretssagfører Karsten Meyer og direktør Frantz W. Wendt.

På det efterfølgende bestyrelsesmøde valgtes professor Albert Olsen til formand, arkivar dr. Povl Bagge og professor Astrid Friis til sekretærer og redaktører af Historisk Tidsskrift og professor Bøggild-Andersen til kasserer.

På årsmødet 20. september 1946 genvalgte professor Bøggild-Andersen som medlem af bestyrelsen. Til revisorer valgtes

højesteretssagfører Karsten Meyer og lektor dr. phil. Sven Henningsen.

På det efterfølgende bestyrelsesmøde fordelte bestyrelsens medlemmer arbejdet mellem sig på samme måde som i det foregående år.

På årsmødet 9. juni 1947 genvalgtes overarkivar dr. Holger Hjelholt som medlem af bestyrelsen. Til revisorer genvalgtes højesteretssagfører Karsten Meyer og lektor dr. phil. Sven Henningsen.

På det efterfølgende bestyrelsesmøde fordelte bestyrelsens medlemmer arbejdet mellem sig på samme måde som i det foregående år.

Regnskabet for 1945:

Indtægter:

1. Medlemsbidrag og salg af skrifter	3601 kr. 11 ø.
2. Understøttelse fra undervisningsministeriet	600 » 00 -
3. Understøttelse fra Chr. X.s fond.....	1000 » 00 -
4. Understøttelse fra Den Hjelmsstjerne-Rosencroneske stiftelse	1500 » 00 -
5. Understøttelse fra Statens bibliotekstilsyn til fortsæt- telsen af Erichsens & Krarups bibliografi	2000 » 00 -
6. Renter	2140 » 12 -
7. Kassebeholdning 1. jan. 1945.....	10207 » 21 -
8. Kursgevinst ved salg af obligationer.....	380 » 60 -
9. Diverse	49 » 00 -
	21478 kr. 04 ø.

Udgifter:

1. Forfatterhonorarer	2183 kr. 02 ø.
2. Distribution	266 » 88 -
3. Diverse	718 » 76 -
4. Dansk historisk bibliografi.....	4526 » 56 -
5. Bogtrykkerarbejde	16230 » 04 -
	23925 kr. 26 ø.

Kassebeholdning 31. dec. 1945..... 6552 kr. 78 ø.

Formue 31. dec. 1945..... 32052 kr. 78 ø.

Gæld 31. dec. 1945..... 7693 » 46 -

Regnskabet for 1946:

Indtægter:	
1. Medlemsbidrag og salg af skrifter	3841 kr. 79 o.
2. Understøttelse fra undervisningsministeriet	2000 » 00 -
3. Understøttelse fra Den Hjemstjerne-Rosencroneske stiftelse	1500 » 00 -
4. Understøttelse fra Carlsen-Langes legatstiftelse.....	750 » 00 -
5. Understøttelse fra Dansk historisk fællesfond	2200 » 00 -
6. Understøttelse fra Statens bibliotekstilsyn til fortsæt- telse af Erichsens & Krarups bibliografi	2000 » 00 -
7. Renter	650 » 45 -
8. Kassebeholdning 1. jan. 1946.....	6552 » 78 -
9. Kursgevinst ved salg af obligationer.....	7 » 99 -
	<hr/>
	19503 kr. 01 o.

Udgifter:	
1. Forfatterhonorarer	2362 kr. 50 o.
2. Distribution	317 » 62 -
3. Diverse	700 » 20 -
4. Kurstab ved køb af obligationer	282 » 84 -
5. Dansk historisk bibliografi.....	2850 » 00 -
	<hr/>
	6513 kr. 16 o.

Kassebeholdning 31. dec. 1946..... 12989 kr. 85 o.

Formue 31. dec. 1946..... 38489 kr. 85 o.

Gæld 31. dec. 1946..... 12126 » 21 -

Regnskabet for 1947:

Indtægter:	
1. Medlemsbidrag og salg af skrifter	3082 kr. 47 o.
2. Understøttelse fra undervisningsministeriet	5000 » 00 -
3. Understøttelse fra Den Hjemstjerne-Rosencroneske stiftelse	1900 » 00 -
4. Understøttelse fra Carlsen-Langes legatstiftelse.....	750 » 00 -
5. Understøttelse fra Dansk historisk fællesfond.....	400 » 00 -
6. Understøttelse fra Statens bibliotekstilsyn til fortsæt- telse af Erichsen & Krarups bibliografi	2000 » 00 -
7. Renter	1186 » 79 -
8. Kassebeholdning 1. jan. 1947.....	12989 » 85 -
	<hr/>
	27309 kr. 11 o.

Udgifter:

1. Forfatterhonorarer	1188 kr. 00 o.
3. Kartoteks-årsbibliografen	971 » 60 -
3. Diverse	703 » 08 -
4. Kurstab ved køb af obligationer	38 » 04 -
5. Dansk historisk bibliografi.....	3200 » 00 -
6. Konsulenthonorar til A. Krarup	1000 » 00 -
7. Bogtrykkerarbejde	12126 » 21 -
	<hr/>
	19226 kr. 93 o.
Kassebeholdning 31. dec. 1947.....	8082 kr. 18 o.
Formue 31. dec. 1947.....	33582 kr. 18 o.
Gæld 31. dec. 1947.....	0 » 00 -

Den danske Historiske Forenings Vedtægter,

(Vedtagne 10. maj 1876 paa foreningens årsmøde med ændringer vedtagne på årsmøderne 18. maj 1898 og 15. april 1937).

§ 1.

Formålet for den danske historiske forening er dels at vække historisk ånd og interesse i almindelighed, dels at fremme historisk kunst og historiske studier, nærmest med hensyn til fædrelandet og dets litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk tidsskrift. Dettets indhold skal fornemmelig bestå af originale historiske afhandlinger; tillige kan deri optages historiske anmeldelser og kritiker, utrykte breve, dokumenter og andre historiske bidrag. Ved siden deraf kan særskilt udgives større historiske arbejder.

§ 3.

Enhver, som anmelder sig for bestyrelsen, kan blive ordentlig medlem af foreningen, er stemmeberettiget 1 måned efter anmeldelsen og betaler et på et årsmøde med almindeligt stemmeflertal fastsat årligt bidrag eller bidrag een gang for alle.

Æresmedlemmer, som ikke erlægger kontingent, kan vælges på foreningens årsmøder. Medlemmerne modtager de skrifter, som foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske forenings hovedsæde er i København. Her ledes dens virksomhed ved fem bestyrere, der vælges på 5 år af foreningen på dens årsmøder med flertallet af de tilstedeværende stemmer. Hvert år udtræder det ældste medlem. Den udtrædende kan vælges på ny. Bestyrelsens medlemmer afgør, hvad der skal optages i tidsskriftet, fordeler forretningerne mellem sig og vælger en formand. Bestyrelsen samles på formandens indbydelse, så ofte som et af dens medlemmer forlanger det.

§ 5.

Foreningens årsregnskab revideres af 2 dertil valgte revisorer og forelægges derefter på årsmødet.

§ 6.

I lobet af hvert års andet kvartal holdes i København efter offentlig indbydelse fra bestyrelsen et årsmøde. I dette vælges medlemmer af bestyrelsen og revisorer, og bestyrelsen gør rede for udførelsen af sit hverv. I dette årlige møde afgøres tillige de forslag og andragender fra medlemmer i foreningen, som måtte være indsendte til bestyrelsen inden marts måneds udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert bind af det historiske tidsskrift en nøjagtig beretning om foreningens virksomhed og pekuniære forhold, ligesom der også med passende mellemrum offentliggøres en fortegnelse over dens medlemmer. Ekstraordinære almindelige møder afholdes, når enten bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 medlemmer i en til bestyrelsen stilet skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse vedtægter kan alene ske i foreningens årsmøder. Forslag til sådanne forandringer fra medlemmernes side må indgives til bestyrelsen inden hvert års 1ste marts. Både i dette tilfælde, og hvis bestyrelsen vil foreslå forandringer, må de 14 dage før mødet bekendtgøres for medlemmerne. Underændringer til foreslåede ændringer skal anmeldes for bestyrelsen 3 dage forinden mødets afholdelse. For at give beslutninger, som forandrer vedtægterne, gyldighed, må i det mindste 30 medlemmer, bestyrelsen iberegnet, være tilstede i mødet og $\frac{2}{3}$ af de tilstedeværende billige forandringen.

§ 8.

Et eksemplar af disse vedtægter skal medfølge ethvert bind af Historisk Tidsskrift.

Navneregister.

Ved **Kristof Glamann.**

(I det af tabellerne over korntiende etc. omfattende stednavnestot s. 457 ff. er kun herredsnavnene medtaget i nærværende register).

- Aabenraa 237.
Åbo 165.
Åbo, Joan Nicolas, konsul 538.
Aachen 147.
Aagaard, Frode, hojskolemand 181
Aakjær, Sv., stadsarkivar 435—66,
527.
Århus 135, 200.
Aastofte (Asnæs s. Odsh.) 453.
Aastrup, Povl Mortensen, biskop 174.
Abbo af Fleury, præst og skribent
495—96, 498—99.
Abel, konge 149.
Abodritter 70.
Absalon, ærkebisp 135, 137, 146,
151, 153, 172.
Acapulca (Mexico) 374—75.
Ackeeye, Jens Werner, ekvipage-
mester i Asiatisk Kompagni, 363.
Adalbjarnarson, Bjarni, sagaforsker
135.
Adam af Bremen, tysk historieskri-
ver 70, 522, 528.
Adeler, Cort, admiral 335. — Sivert,
kaptajn 335.
Adelgar, ærkebisp i Magdeburg 498.
Adtschin (Sumatra) 373.
Afrika 348.
Agamemnon, græsk konge 497, 502.
Aggeson, Sv., historieskriver 144,
175, 499, 503.
Agilmund (Ægelmund), langobar-
disk konge 63—64, 66.
Ahlefeldt, Fr., storkansler 480—81.
— Konrad, overkrigssekretær 12,
18, 24—25, 27—28, 31, 34, 36,
39—41, 43—48.
Ahrenstorff, Frantz, officer 20.
Akershus 200, 420.
Akselson, Iver, se Thott.
Alaner 498.
St. Alban, engelsk helgen 495. —
kloster, Odense 493, 495.
Albeck, Gustav, lektor, dr. phil.
135—38.
Albert, biskop af Lübeck 113.
Alberti, P. A., politiker 182.
Albinger, Nord- 71.
Albrecht, hertug af Mecklenburg
82—83, 162—63.
Albuin, langobardisk konge 72.
Alexander d. Store, makedonsk
konge 95, 500. — I, zar 300, 302,
304. — III, zar 338. — III,
pave 147.
Alfred d. St., engelsk konge 498.
Algreen-Ussing, T., professor, poli-
tiker 220.

- Allen, C. F., professor, dr. phil. 327. 469.
- Allerup (Tuse h.) 454, 456.
- Als 151, 241, 246, 251, 252.
- Alsted h. med s. 458, 461.
- Altenau, Cornelius, bygmester 324.
- Altona 31, 252, 509—10, 512.
- Amédée IX, hertug af Savoyen 118, 125, 127.
- v. Amira, K., tysk retshistoriker 547.
- Amsterdam 365—66, 368, 370, 537—539.
- Amthor, F. E., general 9—10, 12.
- Anchersen, H. P., filolog og historiker 185.
- Andersen, Ernst, professor, dr. jur. 189.
- Andersen, H. C., digter 160. — N.K., cand. theol. 142. — J. Oscar, professor, dr. theol. 77, 79—80, 172, 561, 562. — Stig (Hvide), marsk 149, 197. — Vilh., professor, dr. phil. 197.
- Andersson, Ingvar, svensk historiker, fil. dr. 405—34.
- Andrup, O., musæumsdirektør 307, 309, 529.
- Angantyr, sagnhelt 64—66, 72.
- Angler 63, 69—70, 72, 502.
- Anglia, East- 177, 525.
- Angling, konge 63.
- Anholt 134.
- Anna, kurfyrstinde af Brandenburg 314.
- Anna Sophie, enkedronning 15.
- Annales d'histoire économique et sociale 293.
- Anselm, ærkebisp af Canterbury 500.
- Antenor, trojaner 499.
- v. Antivary, Chrf. Th., østrigsk gesandt 307—09, 533.
- Aquino, Thomas, skolastiker 155.
- Are, islandsk præst og forfatter 503—04.
- Arendorf, Fr., officer, 469—70, 478—79, 481, 486—87, 490—91.
- Arhning, J. O., lektor, dr. phil. 170.
- Arildsen, Skat, dr. theol. 149.
- Arlington, Henry Bennet, lord 336.
- Arndt, Johann, tysk teolog 198.
- v. Arnim, Heinrich Alexander, baron, tysk politiker 222, 227, 229, 233, 237—38, 251
- Arnoldsson, S., svensk historiker 310.
- v. Arnstedt, Ernst L., preussisk generalintendant 51, 54, 56—57.
- Arreboe, A. C., digter 520.
- Ars h. med s. 436, 457, 459, 461, 463, 466.
- Arup, Erik, professor, dr. phil. 111—12, 169, 196, 204, 533—34, 536.
- Ashley, sir William, engelsk historiker 277—79, 283.
- Asiatisk Kompagni 351—404, 506—14, 564.
- Asien 345—47.
- Aslaksen, Kurt, professor 560.
- Asminderup s. (Ods h.) 448.
- Asnæs s. (Ods h.) 452—53, 455.
- v. d. Asseburg, A. F., gesandt 20.
- Asser, ærkebiskop 136, 171, 504. — Alfred d. Stores lærer 498—99.
- Attila, hunnerkonge 64—65.
- Attmann, Arthur, svensk historiker, fil. dr. 412.
- Auduin (Eadwine), langobardisk konge 63—64.
- Austen, Jane, engelsk forfatterinde 271.
- Australien 349.
- Avarer, 66—67, 72.
- Avnsø (Agnso) s. (Ars h.) 436, 444.
- Axevalla 165.

- Baad, Abraham Brodersen, svensk adelsmand 164—65.
- Baarse h. med s. 436, 465—66.
- Bacon, Francis, engelsk filosof og statsmand 545.
- Bagge, Povl, landsarkivar, dr. phil. 180—81, 188—91, 197—200, 210—13, 556—59, 568.
- Balle, N. E., biskop 91.
- Balkan 68.
- Ballum 315.
- Bang, Gustav, dr. phil. 91—93.
- Banner, Erik, rigsråd, generalkrigskommissær 335.
- Bantys-Kamenskij, N. N., russisk historiker 310.
- v. Barby, Günther, greve og hofmarskal 87.
- Barnekow, Kjell, svensk præst og friherre 174.
- Bartholin, Thomas, justitsråd 354, 393.
- Bartholommeo, Fra, italiensk maler 199.
- Basse, Elisabeth g. m. Henrik Brockenhuus 87.
- Bastide, Jules, fransk politiker 261.
- Bateson, Mary, engelsk historiker 179.
- Bautzen, Tyskland 312.
- Beales, H. L., engelsk historiker 292.
- Beck, se Skibsted & Beck
- Beck, oberst 562. — Joachim, adelsmand, lensmand 313.
- Becker & Gleerup, købmænd 363, 395—96.
- Becket, Thomas, engelsk ærkebiskop 147.
- Beck-Friis, J., adelsmand 307, 312.
- Beda, engelsk biskop og historiskriver 176, 496, 498, 559.
- de Bedemar, Alfons Vargas, greve førstemand 339.
- Behagen, G. købmand 356, 511.
- Behrenhorst, Georg Heinrich, tysk krigshistoriker 7.
- Bejstrup (Biskopstorp) 501.
- Beldenak, Jens Andersen, biskop 83.
- Bellevue (v. Kolding) 258.
- v. Below, F., preussisk general 260.
- Benedicht, Laurentz, bogtrykker 132.
- Bengalen 373—78, 507—08.
- Bentzon, Jacob, statholder i Norge, 354, 508, 513.
- Beowulf 68, 505.
- Berg, Chr., politiker 182, 196. — Sig., politiker 557.
- Bergen 200, 202, 510, 512.
- Berghaus, H., tysk kartograf 61.
- Bergius, Bengt svensk historiker 308—09, 533.
- Berg-op-Zoom, Holland 120.
- Berndes, Johan, svensk embedsmand 414.
- Bernstorff, J. H. E., greve, statsmand, 1, 17, 19—21, 23—25, 27—31, 34, 40, 43—45, 47—54, 56—58, 144, 365, 398, 508. — A. P., greve, statsmand 24, 43, 47—48, 49, 53—54.
- Beseler, W. H., slesvig-holstensk politiker 257.
- Beveridge, sir William, engelsk nationaløkonom 295.
- Beverwert, holl. slægt, 336.
- Biehl, Charlotte Dorothea, forfatterinde 2, 42.
- Bielke, Jens, norsk kansler 419. — Johan, adelsmand (søn af Ture B.) 87, 89. — Nils, svensk generalgovernør 425. — Sten, svensk rigsråd 423, — Ture, svensk adelsmand 87.
- Biermann, Conrad (v. Ehrenschild), diplomat 480.
- Bille, Anders, rigsmarsk 317. —

- Claus, rigsråd 75—77. Ove, biskop 200. — Steen, adelsmand, til Vandaas 87. — Torben, diplomat 260. — Ture, adelsmand 86.
- Bing, Jens, justitsråd 354. — Anders, rigsråd 86.
- Birch, I., købmand 394.
- Birch-Reichenwald, Chr., norsk politiker 159—60.
- Birket-Smith, S., biblioteksmand 311, 316.
- Birmingham universitet 278.
- v. Bismarck, Otto E., tysk statsmand 563.
- Bjelke, H. F. R., legationssekretær 235.
- Björkman, E., svensk sprogforsker, fl. dr. 526, 528.
- Bjørn, Jacob, til Stenalt 87.
- Black, Oluf, købmand 356, 363.
- Bleda (Blædelin), hunnerfyrste 63.
- Blekinge 151, 488.
- Blicher, St. St., digter 195.
- Blixen-Finecke, C. F. A., politiker 207.
- Bloch, Marc, fransk historiker, professor 139, 293, 297, 565. — Thora, g. m. Chr. Paulsen 186—87. — V., rektor, cand. mag. 184.
- Blome, Christoffer, til Hagen, hollandsk adelsmand 354.
- Bloomfield, John Arthur Douglas, lord, engelsk gesandt 263.
- Boas, hollandsk bankierhus 368.
- Bobé, Louis, ordenshistoriograf, dr. phil. 92—94, 341—42.
- Bodilsen, Peder, sjællandsk stormand 145.
- Boës se Wasservall & Boës
- Bohem, slavisk høvding 63, 66—68, 72.
- Bohuslen 467.
- Boitzenburg, Mecklenburg 316.
- Bolin, Sture, svensk historiker, professor 144, 297.
- Bologna 146.
- Bolsaxen 133.
- Bombay 373.
- Bonde, svensk adelsslægt 128. — bisp af Slesvig 522.
- Bonifacius VIII, pave 155.
- Boreel, Johan, ambassadør 335.
- Borgholm 165.
- Bornholm 318, 422, 427, 433.
- Bornowsky, Joan, bogholder i Asiatic Kompagni, 401.
- Borre & Fenger, købmænd 395.
- Borum, O. A., professor, dr. jur. 558.
- Borup, Niels, købmand 396.
- Bov 229, 235.
- Bowman, W. S. engelsk historiker 196.
- v. Boyen, H., preussisk general og krigsminister 562.
- Brabant 120.
- Bracton, H., statsteoretiker 146.
- Braem, Gotthard, medlem af generalkommissariatet 31, 34, 36, 42, 46—48.
- Brahe, Karen, adelsdame 88. — Per d. y., svensk rigsdrost 414, 429. — Sten, rigsråd 86—87. — Tyge, astronom 406.
- Brahettleborg 320.
- Brandenburg 474.
- Brandes, Edv., politiker 184—97.
- Brandt, Tagea, 's legat 328.
- Braunius, Georg, tysk teolog og topograf 324—25.
- Bredsdorff, J. H., sprogforsker 523.
- Bregendahl, L. N., politiker 190.
- Brenner, E. J. V., filolog 209.
- Bretagne 111, 113, 118, 121—22, 125.
- Breysig, Kurt, tysk historiker 347.
- Bricka, D. F., historiker, rigsarkiv

- var 79, 307—08, 310, 312—13, 316—18, 531—32.
- Brisman, Svend B. B., svensk nationaløkonom 535.
- Brittanien 67, 71.
- British Academy 285.
- Broby s. 449.
- Broch, Ole J., norsk politiker 157.
- Brockenhuus, Frantz, rigsmarsk 86, 89—90. — Henrik, lensmand 87. — Knud, til Nibstrup 88.
- Brodersen, Thomas, borgmester 428.
- Bro-Jørgensen, J. O., arkivar., mag. art. 319f.
- Brorson, H. A., biskop og salmedigter 184.
- Brostrup, Jens, ærkebiskop 172.
- Brounet, Peter, købmand 393.
- de Brouwer, Guillaume, købmand 393.
- Brown, John, købmand 356.
- Brown & Godenius, købmænd 396.
- Bruhn, Jørgen Daniel, slotsforvalter 334.
- Brunhild, frankisk dronning 66.
- Brunner, H., tysk retshistoriker 204, 282.
- v. Brunnow, Ernst Philipp, russisk gesandt 226, 234—36, 242, 244, 248, 250, 263.
- Bruun, Henry, arkivar, cand. mag. 161—69. — Peter, justitsråd 39.
- Bromsebro 84, 417.
- Brøndum-Nielsen, J., professor, dr. phil. 520—21, 526.
- Bugislav, hertug af Pommern 167—68.
- Bunsen, Christian K. J. von, preussisk minister i London 232, 236, 238, 242—43, 245, 248—50, 253—54, 260, 266.
- Burckhardt, J., schweizisk kulturhistoriker 563.
- Burger, C. P., hollænder, dr. 133.
- Burgund 111, 116—18, 120, 125—26.
- Buris, stormand 149, 151.
- v. Bülow, Johan, hofmand og mæcen 199. — Jacob, general 486.
- Bøggild-Andersen, C. O., professor, dr. phil. 307—18, 327—29, 333—39, 405—34, 529—33, 568.
- Bøgvad, Johan, bygningskriver på Frederiksberg 311.
- Bøking h. 210.
- Borglum 502.
- Børringe 312.
- Cadix 365—66.
- Caen 118.
- Calcutta 378—79.
- California, university of 333.
- Cambridge 275, 283—85, 292—93. — Economic History 285—86, 295. — Modern, Medieval, Ancient History 296.
- Canterbury 493—94, 499—500.
- Carl, se Karl.
- Carlsson, Gottfried, svensk historiker, professor 161—69, 172.
- Carlyle, Thomas og John, engelske historikere 139.
- Carr, E. H., engelsk historiker, professor 210—13.
- Casorti, G., pantomimiker 551.
- Castlereagh, Robert Stewart of Londonderry, lord, engelsk statsmand 304.
- Caxton, Wm., engelsk bogtrykker 271.
- Cecil, R., lord, engelsk politiker 212.
- Chadwick, H. M., etnolog, professor 209.
- Chams sønner 67.
- Chambers encyclopædia 327.
- Charolais, greven af, se Karl, hertug af Burgund.

- Charlottenborg 334.
Chase, Samuel, amerikansk højesteretsdommer 189.
Chaucer, Geof., engelsk forfatter 271—72.
Chauker 209.
Čecker 72.
Childebert, frankisk konge 70.
Chlodevig-sønnerne 62.
Choiseul, Etienne François, hertug, fransk krigsminister 28—29, 35.
Christensen, Aksel E., professor, dr. phil. 139—57, 319. — C. A., mag. art 435—46, 448, 455. — J. C., politiker 181—83. — William, arkivar, dr. phil. 112, 291.
Christian I, konge 111, 113, 115—16, 118—20, 122—31. — II, konge 140, 200—01. — III, konge 79—84, 325—26. IV, konge 307—18, 334, 405, 410, 412, 415, 418—19, 451, 516, 529—33. — V, konge 468, 470, 474, 478, 479, 481—82, 489—91. — VI, konge 14—15, 354. — VII, konge 29, 58. — VIII, konge 222. — Prins, søn af Chr. IV 315. — August, hertug af Augustenborg 221, 246, 253, — Vilhelm, markgreve 316.
Christiane, kongedtr., g. m. Hannibal Sehested 412.
Christiani, W. E., historiker, professor i Kiel 209.
Christiania 202.
Christianopol 471.
Christianshavn 429.
Christiansstad 467—92.
Christoffer af Bayern, konge 168-69.
Clapham, J., engelsk økonomisk historiker, professor 275, 284—85, 292, 296, 533.
Clark, G. N., engelsk økonomisk historiker, professor 284, 293—94.
Classen, P. H., medl. af commerce-deputationen 513.
Clausen, H. N., professor og politiker 186—87, 199—200, 560.
Clemenceau, G., fransk statsmand 184.
Clemensons, Gustav, svensk historiker 412.
Clifford & Zoonen, hollandsk bankierhus 368—70.
Cnoeffel, Andreas, læge 312, 530.
Cockayne, Wm., engelsk købmand 540.
Cohn, Einar, departementschef 546.
Colbert, J. B., fransk statsmand og økonom 545—46.
Collet, John, købmand 372.
Collet & Leuch, købmænd 372.
Commynes, Philip de, burgundisk embedsmand 126.
Condé, Louis-Joseph de Bourbon, fyrste af, fransk officer 29.
de Coninck, Fr., købmand 508.
Constantin, russisk storfyrste 246.
Conti, Louis-Francois-Joseph de Bourbon, prins af 18.
Cornwall 542.
la Cour, Vilh., dr. phil. 208, 528, 558.
de Courtin, Antoine, fransk diplomat 335. — Honoré, fransk diplomat 335.
Coventry, Henry, engelsk diplomat 335.
Cowley, Henry Wellesley, lord 258, 260.
Cracau 312.
Cramer, Frits, officer 182.
Cristy, engelsk M. P. 260.
Cromwell, Oliver, protector 406, 426.
Croy, Charles Eugène, hertug af, officer 476, 483, 486—87.
Csicsco 307.

- Cunningham, Wm., engelsk økonomisk historiker 277, 289.
- Cæsar, Julius, romersk statsmand 497, 505.
- Daac**, Ludvig, norsk historiker 420.
- Dacer (Danaer, Daner) 66, 68, 497—99, 502—03.
- Dacia (Dan, Danus) 499, 505.
- Daenell, E., tysk historiker 291.
- Dagobert, frankisk konge 70, 72.
- Dahlerup, Verner, nordisk filolog 518, 525.
- Dahlmann, F. C., tysk historiker 208.
- Dahlsgaard, Chr., maler 195.
- Dahn, F., tysk historiker 62, 72.
- Dalby 501.
- Daldorf, Christian, kasserer i Asiatic Kompagni 63.
- Dalgård, Sune, cand. mag. 342—44, 506—14.
- Dalum 311, 315.
- Danaus, konge 499.
- Danewart, Nibelungenhelt 70.
- Danelagen 175—77, 524—27.
- Danneskjold-Laurwigen, F. A., greve 354, 393.
- Danneskjold-Samsøe, Fr., marine-minister 14—15, 20.
- Danske Selskab 328, 331.
- Danstrup, John, mag. art. 1—60, 139—57, 206.
- Dante Alighieri, italiensk digter 155.
- Danzig 290.
- David af Burgund, biskop 119.
- Davidson, Øyvind, norsk redaktør 201—02.
- Davidson, David, svensk økonom 535.
- Defoe, Daniel engelsk forfatter 271.
- Derbyshire 177.
- Desmercières, Johan Hinrich, købmand 354, 362, 511, 513, 514.
- Deuntzer, J. H., retslærd og politiker 506.
- Devon 542.
- Dinant 117.
- Dioskurer 69.
- Diplomatarium Danicum 519, 548.
- Disraeli, B., engelsk statsmand 235—36, 242, 259.
- Ditmarsker 71.
- Djinghis-Khan, mongolerfyrste 346.
- Dnjepr 67—68, 72.
- Dolmer, Jens, norsk rigshistoriograf 419.
- Domesnæs 133.
- Donau 64, 67—69, 498—99.
- Dopsch, Alfons, østrigsk historiker, professor 139, 297, 535, 539.
- Dorothea, dronning 325.
- Dotézac, Adolph, fransk gesandt 260—61.
- Draaby s. (Hornsh.) 449.
- Dragsholm 74.
- Dragør 132.
- Drake, Francis, sir, engelsk adelsmand 273.
- Draus Dal 70.
- Dresden 309.
- Drewsen, J. S., politiker 180.
- Drogden 132.
- Dronningborg 325. — amt 334.
- Dudde, Märta, g. m. Abr. Brodersen Baand 165.
- Dudo, normannisk historiker 498—500.
- Duncan, I., oficer 467, 472.
- Dunheidi 64—65.
- Dunn, Nicolas, købmand 372.
- Dunquerque 396.
- Dunstan, ærkebisp af Canterbury 495, 500.

- Durecl, Magnus, svensk diplomat 414—15, 423, 426, 429.
- Durward, Quentin 127.
- Dvalegrundene 133.
- Dybbøl 492.
- Dyrehaven 551.
- Dyveke, Sigbritsdatter 201.
- Æadmer, engelsk historieskriver 500.
- Eadmund, engelsk konge, helgen 495—96, 498, 504.
- East India Company 386, 564.
- Ebbeson, Sune, stormand 153.
- Eberhard, fyrste af Bamberg 146.
- Economic History Review 283—86, 288—90, 292—93. — Society 283—85.
- Edda 68.
- Eddisbury, embedsmand i F. O. 256.
- Edinburg 230.
- Edinger, U. F., købmand 397.
- Edvard Bekenderen, engelsk konge 147. — III, engelsk konge 541. — IV, engelsk konge 118, 125, 128.
- Egeskov 90.
- Einar Sokkeson, sagaskikkelse 341.
- Einhard, frankisk historieskriver 70.
- Einstein, A., fysiker og filosof 546.
- Ejby s. (Ravnso h.) 440—41.
- Ejderen (Ægidora) 61, 63, 69, 71, 208, 210, 236, 240, 317.
- Ejderstedt 209—10.
- Ekwall, B. O. Eilert, svensk flolog 524.
- Elben 61, 240, 259.
- Elberling, Victor, rigsdagsbibliotekar 182—83.
- Elisabeth, dansk dronning 201. — hertuginde af Braunschweig 309—10. — kejserinde af Rusland 25. — engelsk dronning 273.
- St. Elphege, helgen 500.
- Elphinston, Wm., kaptajn 387.
- Emanuel, Jacob, købmand 364.
- Emma, engelsk dronning 494—95.
- Engelstoft, C. T., biskop 560. — Povl, redaktor, cand. mag. 181—84, 195—97, 310.
- English Historical Review 294.
- Erik I Ejegod, konge 145, 172. — II Emune, konge 137, 145. — V Glipping, konge 143, 149, 152. — VI Menved, konge 149. — VII af Pommern, konge 165—68. — d. Rode 341.
- Erlandsen, Jacob, ærkebisp 171—72.
- Ermanrik, gotisk konge 63, 66.
- Erslev, Kr., professor, dr. phil 153—54, 161—69, 317—18, 327, 330—31, 438, 446, 450—52.
- Eruler 65, 67.
- Erzgebirge, (Myrk-vid) 63—65.
- Esbern Snare, stormand 137, 153.
- Eskil, ærkebisp 147, 172.
- Esmarck, Henrik Kristian, etatsråd 395.
- Eugén, prins af Savoyen 4, 22.
- Evers, legationssekretær 241.
- Evesham 495.
- Evjen, John, O., amerikansk historiker 333.
- Eyr (Ægir), jarl 69.
- Faarevejle s. (Odsh.) 439, 453, 455.
- Fabricius, Knud, professor, dr. phil. 135, 185f., 316, 406, 413, 431, 467—92, 496. — Tordis, biblioteksassistent 186.
- Fabritius, Albert, bibliotekar, dr. phil. 93. — C. A., købmand 356, 396, 511, 513. — Herman, vinhandler 354. — Jost, købmand 356, 393. — Mikael & J. F. Wewer, handelsmænd 356, 362, 365—66, 377, 393—97, 400, 404.

- Faddesen, Frants, bogholder og købmand 360, 363, 397.
- Falck, Abraham, rådmand 356, 363.
- Falckenskjøld, Otto S., officer 20.
- Falckman, Laurentz, svensk officer 489—90.
- Falster 151, 450, 456.
- Fay, C. R., amerikansk historiker, professor 273.
- Febvre, Lucien, fransk historiker 565.
- Fenger se Borre & Fenger.
- Femborg 177.
- Ferry de Clugny, bisp af Tournai 120.
- Ficinus, Marsilius, italiensk filosof 200
- Filip d. Gode, hertug af Burgund 112, 117, 120. — IV, konge af Spanien 412, 426.
- v. Finck, F. A., tysk officer 56.
- Fink, Troels, docent, dr. phil. 299—306.
- Firchs, Magnus, officer 20.
- Fischer, Olfert, kommandør 363.
- Fitz-Nail, Richard, engelsk embedsmand 146.
- Flakkebjerg h. med s. 457, 462, 466.
- Fleet, Lincolnshire 525.
- Flensborg 107, 228—29, 243, 246, 512.
- Flor, Chr., dr. phil., politiker 188.
- Florence of Worcester, engelsk skribent 500.
- Folding 446.
- Fortungrunden 133.
- Foster, A. J., engelsk gesandt 304.
- Franker 499.
- Frankfurt 217, 241, 251, 258, 260, 262—63.
- Frants II, hertug af Bretagne 117—20, 125.
- Fredegar, frankisk historieskriver 66, 70.
- Fredericia 492.
- Fridericia, J. A., professor, dr. phil. 307—10, 312—13, 316—18, 469, 531—32.
- Frederik I, tysk kejser 142, 146—47. — II, tysk kejser 142. — II, preussisk konge 2, 5, 17, 35, 37, 563. — I, konge 81—82. II, konge 102, 108, 155, 165. — III, konge 405, 418—19, 425—27, 432—33, 450. — IV, konge 8, 197. V, konge 15—16, 27, 354. — VI, konge 215—16, 218, 222, 300—06. — VII, konge 189, 224, 241, 249, 250, 252, 260, 263, 265. — Ernst, markgreve af Brandenburg-Kulmbach 11, 13, 19, 21, 23—24, 27. — Vilhelm I, preussisk konge 4, 6, 254.
- Frederikke Amalie, hertuginde 335.
- Frederiksberg 318, 329, 530, 551.
- Frederiksborg 418.
- Frederiksnagor 375, 377—78, 507.
- Friedenreich, D. W., historiker 468—69.
- Friis, Aage, professor, dr. phil. 329—333, 556, 652. — Albret, rigsråd 86. — Astrid, professor, dr. phil. 111, 268—98, 326, 535—36, 359—46, 559—62, 568. — Chr., til Krogerup, kansler 308, 317. — Johan, kansler 84, 86, 90, 144. — Johan Fr., etatsråd 356, 365, 400—04. — Jørgen, biskop 81. — Jørgen Lauritzen, præst 315.
- Frisland 67—68.
- Friser, Nord- 208—10.
- Fritz, Fritz Jacobsen, supercargo 384, 387.
- Frobisher, sir Martin, engelsk opdagelsesrejsende 341.
- Frochen, Julius, købmand 363, 395.
- Fuglede s., Lille- (Ars h.) 449.

- Furber, Holden amerikansk historiker 563—65.
- Fussing, Hans, lektor, dr. phil. 85, 94, 178—79, 184—85.
- Fyn 153, 428. — s stift 335.
- Fyens Stiftstidende 180.
- Fæddersen, Chr., købmand 393.
- Før-Amrum 209.
- Gabel, Christoffer, statholder 335.
— Frederik, gesandt 335.
- Gad, Finn, cand. mag. 339—44.
- Gaimar, fransk historiker 505.
- Galatien 71.
- Galdar, armensk købmand 377—79.
- Galler 71.
- Gallien 71.
- Galt, Peder, viceadmiral 318.
- Garibald, bayersk høvding 70.
- Gaston de Foix, fransk adelsmand 118.
- Gaute, norsk ærkebisp 200.
- Gelstrup 456.
- Genève 212, 398.
- Gentofte s. 448, 551.
- Geodætisk institut 131.
- Geoffrey af Monmouth, engelsk historieskriver 500—01.
- Georg, hertug af Braunschweig-Lüneburg 311. — Wilhelm, kurfyrst af Brandenburg 311.
- Gepider 65, 72.
- Gerhard, greve af Oldenburg, statholder 128—29.
- Germanien 61—72.
- Gertz, M. Cl., professor, klassisk filolog 175.
- Getting-Nybol 243.
- Gettorf 528.
- Gierow, Krister, svensk bibliotekar 170.
- Gierslev 457.
- Girton, kvindekollegium, Cambridge 285.
- Gissel, S., bibliotekar, cand. mag. 85—111.
- Gizurr Grytingaliði, ostgotisk høvding 64.
- Gjellerup, S. M., litteraturhistoriker 88, 92—93.
- Gjorslev 437.
- Glambek, Claus, til Rask, adelsmand 87.
- Glamann, Kristof, mag. art. 351—404, 563—67.
- Glanville, Ranulf, engelsk filosof 146.
- Glarbo, H., arkivar, cand. mag. 93.
- Glasgow 230, 232, 280—81.
- Gleerup se Becker & Gleerup
- Glötz, G., fransk historiker 327.
- Glücksburg 253.
- Glückstadt 58, 317—18.
- Goebbels, J., tysk propagandaminister 184.
- Goes, Johan v., kejserlig gesandt 429.
- Goldschmidt, Moses Meyer, købmand 364. — Meyer, hofjuveler 364.
- v. d. Goltz, Colmar, militærhistoriker 7. — J. R., brandenburgsk general 474, 477—79.
- Goetz, W., tysk historiker 310.
- Goter (Gauter, Gotthiod) 63—67, 72, 500.
- Gottland 129.
- Gram, Hans, historiker 91, 327, 395.
- Grandjean, Louis, fhv. underdirektor 131—34.
- Grand, Jens, ærkebisp 172.
- Gray, H. L., amerikansk historiker 291.
- Great Yarmouth 372.
- Gregor I, pave 504. — — VII, pave 176. — af Tours, franskisk biskop og historieskriver 66.

- Grene (Jelling syssel) 446.
 Griffenfeldt, Peder Schumacher, statsmand 201.
 Grimm, W., sprog- og folkemindesforsker 69, 312.
 Groener, W., tysk general 562.
 Groot, Hugo, statsteoretiker 335. — Pieterae, hollandsk gesandt 335.
 Grousset, René, fransk historiker 345—47.
 Grubbe, Ejler, rigskansler 88. — Sivert, adelsmand, til Hofdal. 311.
 Grundtvig, N. F. S., præst og digter 560.
 Grundet, Jens Pedersen, rektor. 85
 Gron, Mikael, købmand 393.
 Gronbech, M. Isak, præst 105. — Vilh., professor, dr. phil. 94, 146.
 Gronland 184, 339—44.
 Gudso 241.
 Gudumlund 320.
 Guilbald, abbed i Casino 499.
 Guillaume de Jumièges, normannisk historiker 498—500, 505.
 Gunnersen, Birger, ærkebisp 172.
 Gustav I Vasa, svensk konge 79, 83—84. — II Adolf, svensk konge 408, 416.
 Gutalagen 202 f.
 Gutenbrunner, Siegfried, tysk sprogforsker 528.
 Gyldenmund, Oluf, dr. theol. 110.
 Gyldenløve, Ulr. Chr., officer 315. — U. F., greve, statholder 481—82.
 Gyldensteen, Jean Henri Huguëtan, greve 354, 365.
 Gyldenstjerne, Axel, statholder 87. — Henrik, admiral 87. — Ingeborg, g. m. Albret Friis 86. — Karen, g. m. Axel Gyldenstjerne 86. — Mogens, rigsråd, 73, 77, 79, 80, 86. — Peder, rigsmarsk 88, 99—100.
 Gähler, P. E., generalmajor 2, 17—28, 31—41, 43—60.
 Gødesen, Jens, præst 93, 101, 110—11.
 Göransson, Jean, svensk historiker 196.
 Görtz, Karl, greve, officer 26, 43.
 Göteborg 206.
 Göttingen 187.
 Goye, Albert, til Krenkerup 87. — Birgitte, g. m. Herluf Trolle 86. — Pernille, g. m. Hak Ulftand 86.
 Haag 341, 417, 563.
 Haderslevhus 530.
 Haddinger (Naharvaler, Hazdinger, Hartunger) 69.
 Hadubarder 63, 68—69.
 Hagerup, Eiler, etatsråd 2.
 Hagedest s. (Ture h.) 448.
 Hahn, Georgius, præceptor 311. — J., tysk geograf 133. — Vincents, overjægermester 481—83.
 Hald, Kr., lektor, dr. phil. 517—29.
 Hall, C. C., politiker 190.
 Halland 151, 164—65, 467, 472.
 Halle, Levin v. (se også Raphael), købmand 366.
 Hallendorf, C., svensk historiker 535.
 Halligerne 210.
 Hallwich, H., tysk historiker 310.
 Halifax 232.
 Halmstad 471—73.
 Hamburg 128, 171, 217, 240, 312, 365, 367—69, 388, 398—99, 423.
 Hamilton, Earl J., amerikansk historiker 292. — H., svensk diplomat 207.
 Hammer h. med s. 465—66. — Laurits Jørgensen, præst 429.
 Hammerich, Fr., teolog og historiker 560. — L. L., professor, dr. phil. 482.

- Hamre, Lars, norsk historiker 200—01.
- Hamsfort, Cornelius, læge, historiker 76.
- Hannibal, punisk feltherre 497.
- Hannover 69—70, 234, 237, 240, 309.
- Hanno bugt 485.
- Hans, konge 200. — hertug 516.
- Hansen, Georg, højskolelærer 191—95, 344—45. — Jorgen, lensmand 200—01. — I. A., politiker 189.
- Harald I, konge 135. — III, konge 495—96. — Harefod, eng. konge, 494—95. — Svenson, kongesøn 494.
- Haralds, H., svensk historiker 267.
- Hardeknud, konge 136, 494.
- Harries, Heinr., tysk digter 187.
- Harvadafjæld 65.
- Harvard University 277—78, 562.
- Harzbjerger 71.
- Haslev 449, 457.
- Hassø, A. G., arkivar, cand. mag. 80.
- Hattalykill 505.
- Hauch, Andr., generalmajor 18—19, 21, 27, 34, 36, 39—40, 41, 45—48, 50, 53—54.
- Hauser, H., fransk historiker 565.
- Havrebjerg s. (Love h.) 448.
- Hebbe, G. C., 207.
- Hebrew University 297.
- Heckscher, E. F., svensk økonomisk historiker, professor 292, 416, 533—46.
- Hedeby 502, 505.
- Hegelund, Peder, rektor 516.
- Heiberg, Johanne Louise, skuespillerinde 331.
- Heiðrekr (Ardaricus, Heaporic) gepidekonge 65.
- Heilesen, H., cand. mag. 73—84.
- Heise, C. A. L., historiker 79—80.
- Hector, homerisk helt 497.
- Helge Hundingsbane, sagnkonge 69.
- Helgeå 483—84.
- Helmold, tysk historieskriver 70—71.
- Helsingborg 471—72, 480, 482—83, 485—89.
- Helveg, Ludvig, præst og kirkehistoriker 197, 560.
- v. Hemert, Gysbert, købmand 358. — Joost, købmand 356, 362, 365, 393—94, 396, 511.
- Hemningsen, Niels, teolog, professor 85, 106, 174.
- Hempel, Søren, redaktør og politiker 180—81.
- Henderson, Thomas, engelsk kaptajn 134.
- Henkok, indisk kommissær 378.
- Hennetved (Lindelse s.) 527.
- Henninge (Skrøbelev s.) 527.
- Henningsen, Sven, lektor, dr. phil. 568.
- Henrik II, engelsk konge 141, 145—47. — VII, engelsk konge 291. — II, kastiliansk konge 118.
- Henry af Huntingdon, engelsk historieskriver 500.
- Heorot 68.
- Herbach, Caspar, alkymist og guldsmed 311.
- Herfordshire 281.
- Hermansen, V., museumsinspektør, mag. art. 184—85.
- Herodes, jodisk konge 497.
- Hersleb, Peder, biskop 354.
- Hertnið, landeværnsmand 69.
- Hesca (Æsc), jarl 69.
- Hessen 474, 481.
- Hetha, skjoldung 503, 505.
- Heusler, A., schweizisk germanist 503.
- Hicks, J. R., engelsk historiker 292.
- Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, Den 552, 556.

- Hinck, Jacob, adelsmand 100.
 Hindsholm, Laur. Jacobsen, biskop 530.
 Hirder, landeværnsmand 69.
 Hirsholmene 134.
 Historisk Forening, Dansk 328, 559, 568. — Tidsskrift, Dansk 292, 328, 560.
 Hitler, Adolf, tysk rigskansler og fører 144, 563.
 Hjelholt, Holger, overarkivar, dr. phil. 185—88, 562—63, 568.
 Hjerting 240.
 Hjort, Viktor Kr., biskop 185.
 Hjärne, H., svesnk historiker, professor 534.
 Hobbes, Th., engelsk filosof 155.
 v. Hobe, L. L., officer 46—48.
 Hoðbroddr, konge 63, 69.
 Holberg, L., komediedigter og historiker 132, 154, 468, 551.
 Holbøll, Vald., departementschef 183.
 Holck, Ejler, officer 335. — Kirsten, g. m. Sten Brahe 87.
 Holles, Denzil, lord 335.
 Holm, Edv., historiker 1.
 Holmberg, Åke, svensk historiker 206—07.
 Holmboe, O., skribent 202.
 Holmbäck, Åke, svensk retshistoriker 202—05.
 Holmsted, Fr., købmand 354, 356, 362, 393, 397.
 Holmstrup s. (Ars h.) 436, 444.
 Holstebro 445.
 Holsten 70—71, 128, 215 ff, 301, 303—05.
 Holstein-Ledreborg, L., politiker 182.
 Holstein, U. A., lensgreve, statsmand 24, 48, 50—53, 58, 354, 510.
 Holtsater 71.
 Holtug s. (Stevns h.) 437, 448—49, 458.
 Horats, romersk digter 496.
 Horns h. med s. 449—50, 457, 460.
 Horsens 109, 179.
 Hoya 315.
 Hovde, B. J., dansk-amerikansk historiker 333.
 Hræder 63—64.
 Hugleik, ynglinge-konge 63.
 Hugli-floden 375.
 Huitfeldt, Arild, Rigens kansler, historieskriver 73, 75—78, 80, 87, 111—16, 119—22, 125, 559. — Jacob, til Berritsgaard 87.
 Humber 525.
 Hunding, saksisk kongesøn 69.
 Hungar (Onegesios) hunnerhirdmand 63—64.
 Hunner 63—68, 70, 72.
 van Hurck, Peter, købmand 354, 356, 396, 511, 513—14.
 Husby, Egil, norsk historiker 196.
 Husum 243, 246.
 v. Huth, H. W., officer, statsminister 26.
 Hvidt, N. L., politiker 224.
 Hvidtfeldt, Johan, landsarkivar 200—01.
 Hæstrup, Jørgen, adjunkt 553—56.
 Højer, T., svensk historiker 301, 303, 310.
 Hørup, V., politiker og redaktør 182, 196—97.
 Høve (Asnæs s., Ods h.) 453.
 Illum, Knud, professor, dr. jur. 558.
 Indien og Indienshandel 346, 352, 359—60, 363—64, 366, 373—74, 377, 402—03, 507—09, 513—14, 564.
 Indrebo, Gustav, norsk filolog 135.
 Ingeld, slavisk konge 68.

- Ingiman hwiti 137.
 Innichen (Aguntum) 70.
 Innocens II, pave 147.
 Institutet f. Historie og Samfunds-
 økonomi 332, 506.
 Iran 346.
 Irland 67—68.
 Iselin, K., baron, handelsmand
 (& Co.) 356, 362, 366, 368, 394—
 97, 400—01, 403, 511, 513—14.
 Isidor af Sevilla, biskop 499, 501, 505.
 Island 67—68, 135—36, 138, 339—
 40, 501.
 Isungr, angelsk konge 69.

Jacob, Berend, jødisk købmand 364.
Jacobi, Jürgen Chr., justitsråd 354,
364.
Jacobsen, Sten, skånsk præst 475,
480.
Jahn, J. H. F., krigshistoriker 469—
71.
James I, engelsk konge 542.
Japan 346, 537.
Japhets sønner 67.
Jaurès, Jean, fransk politiker og
historiker 565.
Jean II, hertug af Alençon 125.
Jean de Glimes, herre til Berg-op-
zoom 120.
Jensen, C. A., maler 186. — Hans,
historiker, dr. phil. 52. — N. P.,
officer, historiker 470, 474, 482—
84, 488, 490.
Jeremias, profet 496.
Jernløse s. Sonder- (Merløse h.)
440—41.
Jernskæg, Sidsel g. m. Abr. Broder-
sen Baand 165.
Jespersen, Niels, biskop 90.
v. Jessen, Franz journalist 183—84.
Joachim Frederik, kurfyrste af
Brandenburg 310—11.
- Johan, ærkehertug af Østrig 257.**
Johannes af Salisbury, engelsk hi-
storieskriver 146, 500.
Johan Sigismund, kurfyrste af Bran-
denburg 309, 314.
Johannesson, Gösta, fil. lic. 172.
Johnsen, Arne Odd, dr. phil. 111—
31. — Oscar Albert, professor,
dr. phil. 420.
Johnson, Samuel, engelsk digter 271.
Joliffe, J. E. A., engelsk historiker
139.
Jonge, Nicolai, forfatter 132.
Jonsen (Viffert), Niels, til Thorsted-
lund 87.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil.
135, 138, 526.
Jordanes, gotisk historieskriver 65,
68, 499—501.
Juel, Herman, lensmand 87. —
Niels, student i Greifswald 87. —
Niels, admiral 479—80, 483, 485,
488. — Jens, diplomat 480. —
Chr. Nielsen, præst 75—76.
Julien, Ch.-André, fransk historiker
348—49.
v. Justi, I. H. G., nationaløkonom
2, 4.
Justinian I, kejser 67—68.
Juul, Stig, professor, dr. jur. 202—
05, 547—50.
Jylland 69, 134, 151, 153, 304.
Jystrup 440.
Jägerskiöld, Olof, svensk arkivar
205—06.
Jærnved (Jærnviðr) 71—72.
Jöcher, C. G. 312.
Jørgensen, A. D., rigsarkivar 208,
560. — Ellen, bibliotekar, dr. phil.
175—77, 179, 327—29, 526. —
Harald, arkivar, dr. phil. 201—02,
205—06. — Peter, professor 208—
10. — Povl Johs., retshistoriker,

- professor 148, 154, 547—50. —
Troels G., fhv. højesteretspræsi-
dent 556—59.
- Jorlunde h. med s. 462, 465.
- Kaarup** 453.
- Kaas, Henrik Bielke, officer** 12. —
Niels, knaster 85—111.
- Kalbe an der Saale, an der Milde**
311, 531.
- Kalifornien** 334.
- Kallehave s. (Skaningæhafn) (Baarse**
h.) 436, 444, 447.
- Kalmar** 162—63, 165f.
- Kálnoky, Alex, greve** 307—09, 312,
316, 529—30.
- Kalundborg** 449.
- Kanton** 374, 379, 380—81, 383—84,
386, 389, 392.
- Kap det Gode Haab** 352, 374.
- Karkov (Seem s.)** 446.
- Karl d. Store, kejser** 70, 72, 147. —
VII, fransk konge 116. — IV af
Lorraine 335. — II, engelsk konge
406, 426. — d. Dristige, hertug
af Burgund 111—13, 117—20,
123—27, 129—30. — hertug af
Bretagne 111, 123—27. — hertug
af Normandiet 111, 117—19, 123
—25. — prins af Hessen, 17, 26,
43, 46, 305. — X Gustav, svensk
konge 414—15, 421, 425, 427,
432—33. — XI Gustav, svensk
konge 405, 473, 477, 483. — XIV
Johan, svensk konge 301—04. —
Gustav, greve af Pfalz 414. —
Frederik af Braunschweig-Bevern
21, 26.
- Karlebo s.** 448.
- Karishamn** 471, 488.
- Karthago** 348.
- Katharina, russisk kejserinde** 49.
- Karpaterne** 65.
- Kattegat** 134.
- Kauffmann, Henrik, ambassadør**
339. — Friedrich, tysk filolog
209.
- Keynes, J. M., engelsk økonom** 534,
539, 546.
- Kiel** 187, 215, 221, 225, 254, 303.
- Kierkegaard, S., teolog, filosof** 195.
- Kijev (Kywe)** 67.
- Kina og Kinahandel** 346, 359—60,
373—74, 379—81, 384, 389, 391,
508—09.
- Kinch, J., overlærer, cand. mag.**
184, 517.
- Kings College** 284.
- Kingthorpe (Lincolnshire)** 525.
- Kirkehistoriske Samlinger** 309 f.
- Klaumann, Gorris, købmand** 354,
356, 363, 397.
- Klavsebølle (Klaxebølle)** 527.
- Kleine Rif** 134.
- Klevenfeldt, Terkel, jurist, genealog**
48, 307—08, 530, 532—33.
- Klocker, Herman Lengerken, køb-**
mand 363, 394.
- Knob, Anne, g. m. Palle v. Mehlen**
88.
- Knud I, konge** 136, 494—96, 498,
504. — II, konge 136, 145, 171,
493—97, 501, 503. — III, konge
208. — IV, konge 147—51. —
d. Fundne 136. — Lavard, hertug
136, 145, 147, 151.
- Knudsen, Hans, landsarkivar** 78,
80, 178—79. — Johs., hydrogra-
fisk historiker 131—34. — J. M.,
toldembedsmand 133.
- Knuth, Fr. M., lensgreve, politiker**
223, 225—30, 233, 239—40, 242—
43, 245—50, 252—53, 256—58,
261—63, 265—67.
- Knutsson (Bonde), Karl, svensk**
konge 128—29.

- Koch, Hal, professor, dr. theol. 142, 154.
- Kock, Jørgen, montmester, borgmester 326.
- Koebner, Richard, tysk professor 297.
- Koefoed, Carl Andreas, russisk statsråd, dansk statskonsulent 336—39.
- Koefoed-Petersen, Otto, museumsinspektør, mag. art. 545—49.
- Kok, Laurids, digter, præst 408.
- Kokovtsov, Vladimir N., russisk politiker 339.
- Kolding 83, 107, 178, 257, 260, 325, 445.
- Kongea 229.
- Kongelige Bibliotek, Det 88—89, 328.
- Koppel, Elise, oversætter 331. — Vald., redaktør 196—97.
- Kornerup, Bjørn, overarkivar, dr. theol. 97, 169—75, 344—45, 514—17, 561—62.
- Koromandel 373—75.
- Krabbe, Elsebe, g. m. Peder Skram 86.
- Kraft, Salomon, svensk historiker 161.
- Krag, Niels, historiker 75—77.
- Kraus, Arnost, tjekkisk historiker 307—08.
- Krieger, A. F., jurist og politiker 331.
- Kristina, svensk dronning 413.
- Kristoffer I, konge 149—50.
- Krogen 74.
- Kroman, Erik, arkivar, dr. phil. 97, 208—10.
- Kronborg 335.
- Krummedige, Albert, biskop 112—13, 119.
- Krumpen, Otte, rigsmarsk 80, 88. — Stygge, biskop 80—84.
- Kruto, vendisk konge 71.
- Kundby s. (Skippinge h.) 449.
- Kunersdorff 19, 21.
- Kyhl, Olaf L. Chr., oberst 8.
- København 73—74, 77, 81—82, 84, 102, 187, 197—200, 202, 207, 311, 313, 315, 318, 367—68, 376, 387, 391, 397, 399, 402, 421, 427, 429, 436, 442, 507, 509—10, 512—13, 530, 550—51, 560. — s universitet 85, 103, 106, 516, 547, 561.
- Kønnemann, Herman Henrich, købmand 354, 363.
- Korbitz, Joh. Christ. v., rigsmarskal 480, 482.
- Labouret, Henri, fransk etnolog 348.
- Labrousse, C.-E., fransk historiker, professor 565—67.
- Lagerheim, P., svensk minister 246, 257—58.
- Lamartine, Alphonse de, fransk politiker og forfatter 230, 261.
- Lancashire 564.
- Lanfranc, engelk ærkebisp 176, 500.
- Lange, Henrik, til Oldager 311, 530—32.
- Langebek, Jacob, geheimearkivar, historiker 91, 208, 307—08, 317, 532.
- Langhans, P., tysk kartograf 208.
- Langobarder 65—66, 72.
- Landskrona 467—68, 471—73, 477—78, 482, 485, 488, 491.
- Larson, Laurence Marcellus, amerikansk historiker 333.
- Lauridsen, P., lærer, historiker 186, 208, 451.
- Laursen, L., rigsarkivar, historiker 335.
- Laxmand, Else, g. m. Ejler Grubbe 90. — Hans, ærkebisp 169, 172.
- Lazarus, Nathan, købmand 364.

- Le Bec 500.
 Le Bras, Gabriel, fransk professor 142.
 Leeds 284.
 Lefebvre, George, fransk historiker 565.
 Lehmann, G. D., hamburgsk faktor 367.
 Lehmann, J. F. G., officer 20, 49. — Orla, politiker 219, 223—29, 234—36, 239, 247, 266—67.
 Leicester 232.
 Leicestershire 177.
 Leibnitz, G. W., tysk filosof 4.
 Leipzig 98.
 Lekkende (O. Egesborgs s., Baarse h.) 451.
 Lembecke, Edv., forfatter, skolemand 327.
 Lemberger, J., tysk historiker 284.
 Lemvig 445.
 Lente, Th., kansler 407.
 Leonora Christine, kongedatter 307, 316. — Sophie, dtr. af Corfits Ulfeldt 307.
 Ler (Hlér), jarl 69.
 Lerche, Chr., overkrissskretær 18, 21. — Vincents, hofembedsmand 354.
 Lessing, G. E., tysk digter 2.
 Leube, Hans, tysk kirkehistoriker 198.
 Levy, Lazarus, købmand 364, 395.
 Liège 117, 125—26.
 Liisberg, Bering, musæumsmand 307—08.
 Lille h. 457, 466.
 Lillo 484—85.
 Lincolnshire 177, 524—25, 527.
 Lindenberg 320.
 Lindenov, Christoffer Henriksen, kancellisekretær 334—35. — Henrik, stiftamtmand 335. — Kirsten, g. m. Erik Banner 335. — Laurids, hofmester 335.
 Linvald, A., rigsarkivar 556.
 de Lionne, Hugues, marquis, fransk statsmand 334, 406.
 Lipson, E., engelsk økonomisk historiker 288—90.
 List, Fr., tysk nationaløkonom 545.
 Livius, romersk historieskriver 411.
 Lodehat, Peder Jensen, biskop 167.
 Lolland 151, 450, 456.
 Lomholt-Thomsen, Johs., adjunkt 185 f.
 London 211, 283—84, 335, 372, 563. — School of Economics 284—85, 290. — University 286.
 Lorenzen, P. Hiort, sønderjysk politiker 220. — Vilh., arkitekturhistoriker, dr. phil. 322—26.
 Lornsen, U. J., slesvig-holstensk politiker 217.
 Lothar, kejser 145.
 Louvois, F. M. le Tellier, fransk krigsminister 3—4, 15, 29, 480.
 Lovisa Ulrika, svensk dronning 205.
 Ludvig d. Fromme, fransk konge 499. — XL, fransk konge 116—18, 124—27, 130—31. — XIV, fransk konge 334. — af Bayern, 155. — af Luxemburg, connétable de France, greve af St. Pol, 112—14, 116, 121, 125—26.
 Lugl-Dunon 64.
 Lukman, N., lektor, dr. phil. 135—38, 493—505.
 Lund 136, 467—68, 470—74, 477, 480, 491, 493, 504. — domkirke 169—75. — Hans, højskoleforstander, historiker 78.
 Lundberg, Erik, kunsthistoriker 326.
 Lundegaard 179.
 Luther, M., tysk reformator 96.

- Luxdorph, B. W., embedsmand, forfatter 552.
- Lübeck 109—10, 119, 217, 251, 396—98.
- Lyhne, Knud, købmand 395.
- Lykke, Søren, supercargo 383—84, 387.
- v. Lynar, R., greve, diplomat 20.
- Lüneburg 102.
- Lynghby 551.
- Lynge h. med s. 448, 458, 461—62, 456.
- Lyrskov 70.
- Lütken, F. C., officer 2, 202. — F. J., hofpræst 197—98, — O. C., officer 202.
- v. Lützw, Eg. Chr., oberst 476.
- Læsyholm s. (Ars h.) 436, 444, 447.
- Læso 505.
- Lææ, sagnfigur 505.
- Lodde å 473.
- Löfqvist, Karl-Erik, svensk historiker 139, 154.
- Løjtnæs 522.
- Lönnroth, Erik, svensk historiker, professor 169, 536—37.
- Love h. med s. 457, 461—62, 466.
- Maalov s. 448.
- Maas 124.
- Maastricht 114, 116, 128—29.
- Macao 379.
- Macaulay, T. B., engelsk historiker 268.
- Machabæus, Chr., professor 85.
- Madras 378.
- Madrid 335.
- Madsen, Jacob, kaptajn 420. — Mogens, biskop, historiker 74, 76, 78, 174.
- Magazin für Kirchengeschichte 560.
- Magdeburg 316.
- Magnus, d. Gode, dansk-norsk konge 70.
- Magnusson, Arne, professor, samler 136.
- Maitland, F. W., engelsk retshistoriker 179, 282.
- Malabarkysten 362, 373—74, 377, 404.
- Malakka 374.
- Malmö 249, 252, 255, 257—58, 260—62, 324, 471, 477, 489, 522.
- Malmöhus 311, 326.
- Manchester 230, 232, 255, 279.
- v. Mandelsloh, Herman, kaptajn 316.
- Manderström, L., svensk udenrigsminister 207, 249, 253, 257.
- Manila 374—75.
- Margrethe, dronning 162—63, 165—67.
- Mariager fjord 132.
- Maribo stifts bibliotek 308.
- Marner, tysk digter 69.
- Marquard, E., arkivar 530.
- Marselis, Selio, nederlandsk købmand 416.
- Marshall, Alfr., engelsk nationaløkonom 284, — T. H., engelsk historiker 292.
- Marsilius af Padua, statsteoretiker 155—56.
- Marsvin, Ellen, adelsdame 307—08.
- Martensen, H. L., biskop 560.
- Martianus, Capella, romersk digter 496.
- Marx, Karl, tysk filosof og økonom 153, 533.
- Mathiassen, Terkel, musæumsinspektør, dr. phil. 341.
- Mathiessen, Hugo, musæumsinspektør 191—95, 323—24, 326, 514—17, 550—53.
- Matzen, H., jurist, politiker 548.

- Mawer, Allan, engelsk stednavneforsker 175.
- Medelfar, Mads Jensen, biskop 174.
- Meerheim, Hans Wilhelm v., general 478, 486.
- Meerman, Willem, holl. geograf, 134.
- v. Mehlen, Palle, til Lundsgaard 88.
- Meinecke, Fr., tysk historiker 562—63.
- Mejer, Hans, rektor 516. — Johs., kartograf 132—33.
- Merlose h. med s. 457—58, 461, 464—66.
- Merovinger 62.
- van d. Meulen, R., dr. 131.
- Meyendorf, Peter, russisk diplomat 227, 229, 244.
- Meyer, Amsel Jacob, købmand 366. — Herman, krigssekretær 478—83, 486, 488. — Karsten, højesteretssagfører 568. — Philip, købmand 364.
- Michelangelo Buonaroti, italiensk kunstner 199.
- Michelet, I., fransk historiker 566.
- Mickwitz, Gunnar, finsk historiker 297, 534.
- Mikkelsen, Knut, biskop 112—13, 119, 128.
- Milla-reka (Bulgarien) 68.
- Mitteis, H., tysk historiker 139.
- Moccliff, K., købmand 372.
- Mogilev 338.
- Molbech, C., historiker og sprogmand 134, 307—08, 327.
- Molesworth, R., engelsk diplomat 429.
- Molina 335.
- Moltesen, L., dr. phil. 181.
- Moltke, A. G., lensgreve, statsmand 1, 15—18, 20, 23—25, 27—31, 34, 40, 43—45, 47, 51—53, 56—58, 144, 202, 354, 402. — A. W., lensgreve statsmand 215—16, 223—24, 228. — Caspar, greve, oberst 20, 42, 45—46, 54. — J. G., lensgreve, statsmand 507. — Ludvig, oversætter 261.
- Mommsen, Th., tysk historiker 282.
- Monrad, D. G., biskop, politiker 225, 560.
- Montgomery, Arthur, svensk økonomisk historiker 534—35.
- Morits af Sachsen, greve, general 4, 20.
- Morse, H. B., engelsk historiker 384.
- Morsing, Chr. Mortensen, professor 85.
- Moselgrund 133.
- Moses, Meyer, købmand 395.
- Moskva 205, 282, 337.
- Moss 303—04.
- Moss, H. S. L. B., engelsk historiker 292.
- Mouritzen (Krogno), Oluf, rigsråd 86.
- Much, R., tysk germanist 209.
- Mule, Hans, biskop 200—01.
- Munch, Ludv., justitsråd 45. — P. R., dr. phil., politiker og historiker 329—33.
- Munk, Kirsten, frille 94, 307—09, 311, 315—16.
- Müller, Hakon, lektor 180—81. — Henrik, generalfortoldvalter 418. — P. E., biskop, historiker 199.
- München 309, 547.
- Münster 474, 481.
- Mynster, J. P., biskop 560.
- Münter, Fr., biskop 199, 560.
- Myrkginger 63—65, 68.
- Møller, Erik, historiker 157—60, 206—07. — Herman, professor, germansk filolog 209. — Jens, teolog, historiker 199.
- Møllerod (v. Hesteholm) 483—85.

- Møn 441, 443, 528.
 Mørkov s. (Skipinge h.) 449.
- Nabholz, Hans, schweizisk historiker, professor 298.
 Nachod, O., tysk historiker 537.
 Nansen, Hans, borgmester 430.
 Napoleon, kejser 303.
 Nathanson, L. M., nationaløkonom 506.
 Naumann, Fr., tysk politiker 563.
 Neergaard, Niels, politiker 183, 267, 330.
 Nees s. (Skodborg h.) 523.
 Nepos, Cornelius, romersk biograf 95.
 Nero, romersk kejser 497.
 Nesselrode, K. R., russisk udenrigsminister 246, 250, 263, 267.
 Neuhaus (Böhmen) 307—09, 530, 532—33.
 Nevada 334.
 Newman, Ernst, domprovst 169—75.
 Nicobarer 375.
 Niels, konge 145, 494, 497, 504, — biskop 444.
 Nielsen, Axel, professor 319, 536. — Karl M., mag. art., 528—29. — Niels Aage, cand. mag. 529. — Yngvar, norsk historiker, professor 302.
 Nietzsche, F. W., tysk filosof 562.
 Nikolaj II, zar 338.
 Nordal, Sigurður, dr. phil., sagnforsker 135.
 Nordiän, kongeson 70.
 Nordstrand 210.
 Nore, sagnfigur 505.
 Normandie 111, 113, 117—18, 125—26, 524.
 Normanner 177, 493.
 Norn, Otto, museumsinspektør, dr. phil. 322—26.
- Norris, John, kartograf 134.
 Norvin, William, professor, dr. phil. 142, 196.
 Notestein, W., amerikansk historiker 271.
 Nottinghamshire 177.
 Numsen, Michael, general 9—18, 22, 57, 59, 60.
 Nyborg 154, 325.
 Nybøl (Bebel, Newball) 527.
 Nykøbing S 449.
 Nyrup 456.
 Nyström, Ejler, arkivar, dr. phil. 550—53.
 Næstved 82.
 Nørlund, P., museumsdirektør, dr. phil. 341.
 Nørregaard, G., dr. phil. 299—306.
 Norvig, Peter 202.
- Obedova, Elisabeth P., g. m. C. A. Koefoed 336.
 Occam, V., statsteoretiker 155—56.
 Odense 84, 91, 100, 107, 178, 180, 495, 504, 560.
 Odhelius, Erik, svensk bjergmester og rejsende 538.
 Odin, nordisk gud 503.
 Ods h. med s. 436, 455, 457, 459, 461, 463—64, 466.
 Offa, konge af Mercia 68, 176.
 d'Ohsson, Abr. C. M., svensk minister i Berlin 239, 252.
 Oidipus, græsk konge 497.
 Olav d. Hellige, norsk konge 136, 496. — Trygvason, norsk konge 498.
 Olrik, A., dr. phil. 62, 146. — H., historiker 497, 502. — J., historiker 135.
 Olsen, Albert, professor, dr. phil. 215—67, 319—22, 533—39, 568. — Peder, historieskriver 73—74, 77.

- St. Omer, helgen 494.
- Oncken, W., tysk historiker 310.
- Ordrup (Faarevejle s.) 453—54, 456.
- Oriel College (Oxford) 293.
- Origenes, kirkefader 501.
- Oriolla, Alphons, greve, preussisk forhandler 257.
- Orlov, M. F., russisk general 302, 304.
- Ormarr, landeværnsmand 64.
- van Orsoy, Chr., hollandsk købmand 355, 366, 368—70. — Jan A., hollandsk købmand 397. — & Zoonen, hollandsk handelsfirma 366.
- Osbert af Clare, engelsk historieskriver 147.
- Oscar I, svensk konge 207, 246, 249, 253, 263.
- Oslo 200—01.
- Ossory, Thomas Butler, lord 336.
- v. d. Osten, A. S., greve, statsmand 21, 511. — Vilh. A., embedsmand 15—16, 21.
- Ostende 396.
- Ostermann, H. B., historiker 342.
- Ostrogorsky, Georg, ungarsk historiker 297.
- St. Osvald, helgen 495.
- Othinkar (Oðdencar) 526.
- Otto Ludvig, Rhingreve 308.
- Ottosen, Johan, historiker 330.
- Oxe, Peder, rigshofmester 144, 406. — Pernille, g. m. Otte Rud 87.
- Oxenstierna, Axel, svensk rigskansler 407, 413, 426.
- Oxehufvud, svensk adelsslægt 164.
- Oxford 142, 275, 277, 279, 283—84, 286, 293.
- Oxholm, W., diplomat, politiker 227, 248—49, 260.
- Palladius, Niels, biskop 174. — Peder, biskop 520.
- Palme, S. U., svensk historiker 310.
- Palmerston, H. J. F., lord, engelsk statsmand 223, 225, 227—30, 232—60, 262—67.
- Paludan-Müller, C., professor, dr. phil. 266, 446.
- Pampus-grundene 134.
- Parain, Ch., fransk historiker, professor 298.
- Paris 335, 563.
- Parlamentariske Kommission, Den 558.
- Parsberg, Anne, g. m. 1. Hans Skovgaard, 2. Hak Ulfstand 86. — Manderup, rigsråd 99, 100—101. — Verner, rigsråd, diplomat 112, 113, 119.
- Paschalis III, pave 147.
- Paslick, Caspar, kgl. råd, diplomat 98, 100.
- Paston, brevene 271.
- Paul, St., general 485—86.
- Paulmyer, Jean, abbed 421.
- Paulsen, Chr., professor, dr. jur. 185—87.
- Pedersen, Henrik, statistiker 450. — Johs., præst 197—200. — Morten, præst 74, 76. — P. Chr., forfatter 134.
- Pelt, Abr., købmand 355, 511.
- Péronne 126.
- Peter III, zar 25—26.
- St. Petersborg 29, 49, 54, 337.
- Petersen, Carl S., overbibliotekar, cand. mag. 199. — N. M., nordisk filolog, historiker 518, 523.
- Pfalz-Neuburg 336.
- Philip, K., professor, dr. oecon. 536.
- Piers the Plowman 271.
- Pingel, V., filolof, politiker 327.
- Pipin, frankisk major domus 70, 72.
- Pirenne, Henri, belgisk historiker, professor 139, 276, 283.

- de Place, Hans Holst, rådmand 363.
 Platen, H. C., generalintendant 9.
 Pleijel, Hilding, svensk kirkehistoriker, professor 174.
 Plesner, Johan, professor, dr. phil. 297.
 v. Plessen, C. A., statsmand 354. — Chr. L., statsmand 354, 393. — Otto, diplomat 225, 227, 237—38, 249.
 Plutarch, græsk biograf 95.
 Podebusk, Predbjørn, rigsråd 87. — Moritz, til Kiørup 89.
 Polakker (Poloni) 67—69.
 Polen 166—67.
 Pollock, F., engelsk retshistoriker 283.
 Politianus, Angelus, italiensk humanist 200.
 Pommern 166—67. — svensk 303—04.
 Pompadour, Jeanne A. P., maitresse 22.
 Pontoppidan, Erik, teolog, historiker 202, 560.
 Postan, M. M., engelsk økonomisk historiker, professor 286, 288, 290—92, 295, 296, 541.
 Posthumus, N. W., hollandsk økonomisk historiker, professor 537, 539.
 Pournalés, greve 252, 258.
 Power, Eileen, engelsk historiker, professor 269, 284—86, 290, 296.
 Prejlerup 456.
 Priamos, homerisk helt 496.
 Pries, (Dänischwold) 528.
 Priskos 64.
 Prokop, byzantinsk historieskriver 65—69, 72.
 Prætorius, Andreas Aug., general 9—11.
 Puggaard skolestiftelse 516.
 Pytheas, græsk geograf 340.
 Pæez, Christiarnus, præst 446.
 Quentin, St., helgen 107.
 Quitzow, Berete, dtr. af Ejler Quitzow 88. — Ejler, adelsmand 88. — Henning, til Sandager 87. — Jørgen, rigskansler 87.
 Raaby 437.
 Raarup (Sengeløse s.) 456.
 Raben, Fr., geheimeråd 393.
 Radulf, kansler 153.
 Rafael Santi, italiensk kunstner 199.
 Raleigh, sir Walter, engelsk adelsmand 273.
 Rammel, Ove, skånsk adelsmand 487—88.
 Ramsing, H. U., officer, arkæolog 436.
 Ramso h. med s. 457, 465—66.
 Randers 325.
 Rantzau, Ditlev, general 486. — -Ascheberg, S. Carl, statsmand 19, 20—21, 31, 49. — Frantz, rigsmester 317. — Henrik, statholder 98, 324. — Johan, feltherre, ståttsmand 79—80.
 Raphael & v. Halle, købmand 364.
 Rasch, Aa., arkivar 506f.
 Rask-Ørsted Fondet 332.
 Rasmussen, Poul, historiker 446.
 Ravnsnæs 456.
 Reading, University of 175.
 Reehausen, Johan G. von, svensk gesandt i London 253.
 Réé, Knud, redaktor 181.
 van Reede, Frederik, baron 335. — Henrik baron tot Renswoude, ambassadør 335. — baron van Amerongen 335.
 Reedtz, H., politiker 228, 240, 246, 248—49, 257—58, 260.

- Reh, Isac, Jacob købmand 364, 366.
- Reiersen, Niels Lunde, fabrikant 322.
- Reinald, fyrste af Dassel 146.
- Rendsburg 229, 237, 316.
- Resen, Hans Poulsen, biskop 560.
- Revenfeld, Ditlev, officer 354.
- Reventlow, Chr., lensgreve, statsmand 225. — Ditlev, greve, hofog statsmand 27, 44, 58. — Fritz, greve, diplomat 223, 225—26, 228—31, 233—36, 239, 241—44, 247—50, 253, 258—59, 266.
- Reverdil, E.-S., kabinetssekretær 17, 58.
- Revue Historique 348.
- Rhamm, K., tysk historiker 446.
- Rhinen 68.
- Ribe 70, 184—85, 326, 439, 445, 449—50, 514—17. — Katedralskole 514—17.
- Riberulv 137..
- Richelieu, A. J, kardinal og statsmand 412.
- Rickart, Daniel Fr., sukkerraffinador 321.
- Riégels, N. D., historisk forfatter 468.
- Riga 133.
- Rigsarkivet 89, 309, 332, 507, 550, 554—56, 564. — norsk 202, 550. — svensk 309.
- Ringkøbing h. med s. 445, 458, 460—61, 465—66. — fjord 134.
- Ringsted 146—47.
- Risby 453.
- Rittich, Alexander F., russisk landbrugsminister 337—39.
- Ro, skjoldung 503, 505.
- Robinson (London Lloyd) 256.
- Rockefeller Foundation 295.
- Rockstroh, K. C., officer, militærhistoriker 1, 25—27, 30, 32, 34, 38, 41, 43, 52—53, 474.
- Rodsten, Markus, admiral 480.
- Roger, engelsk ærkebisp 147.
- Rogers, Thorold, engelsk økonomisk historiker 278, 534.
- Rohde, Edvard, svensk biskop 175.
- Rom 71, 95, 199—201, 348.
- Roosevelt, F. D., amerikansk præsident 188, 562.
- Rorik, kejserlig lensmand 208.
- Rorup 440—41.
- Rosenborg 530.
- Rosenholm 309, 317.
- Rosenkrantz, Anne, g. m. Albert Goye 87. — Birgitte, g. m. Steen Brahe 86. — Christien, g. m. Niels Skram 87. — Holger, lensbaron, rigsråd 86. — Holger Axelsen, rigsråd 318. — Jørgen, rigsråd 86, 93, 100—101, 106, 110, 111. — Niels, diplomat 299—304, 306.
- Roskilde 74, 91, 137, 180, 442, 502, 505, 528.
- Rossbach 19, 22.
- Rostgaard, Fr., geheimearkivar 91.
- Rostock 240, 311.
- Rostovtzeff, M. M., russisk historiker, professor 283.
- Rothe, Andreas Bjørn, retslærd, historiker 216 — C. P., historiker 91. — Tyge, forfatter 2, 510, 512.
- Rothenburg 315.
- Rousseau, J. J., fransk forfatter 2.
- Royal Historical Society, The 294.
- Rubin, Marcus, nationaløkonom, historiker 218—19.
- Rud, Otte, admiral 87.
- Rufinus, teolog 501.
- Rusland (Ruzia) 67, 69.
- Russell, John, lord, engelsk statsmand 231.
- Rutkowski, Jan., polsk historiker 297.

- Ryberg, N., handelsmand 363, 401, 404, 508, 512—13.
- Rydbeck, Otto, svensk professor 170—71.
- Rygen 71, 137, 303—04, 442.
- Rønnow, Ejler, rigsråd 76. — Joachim, biskop 73—84. — Karen, dtr. af Ejler Rønnow 76.
- Rørdam, H. F., præst, kirkehistoriker 75, 79, 81, 83, 515, 560—61.
- Rørvig s. (Ysoørn) (Ods h.) 436, 444, 446,
- Rostofte (Ø. Egesborg s., Baarse h.) 451.
- Saale 66—68, 70, 72.
- Sachsen 209, 306.
- Sachser 69—72, 496, 502.
- Šafarik, tjekkisk historiker 62.
- Saint-Germain, Claude de, greve, officer 1—2, 5, 17, 21—60.
- v. Saldern, Caspar, gottorpsk statsmand 49.
- Salisbury, R. C., lord, engelsk statsmand 542—44.
- Salomon, B., købmand 364.
- Samfundet for den Danske Litteratur Fremme 518.
- Samo, frankisk købmand, slavisk konge 70, 72.
- Samuel & Kantor, jødiske købmænd 364—65.
- Sandblad, Niels Gösta, svensk kunsthistoriker 324.
- Saxo, historieskriver 68—69, 135—38, 145—46, 149, 151, 153, 208, 503, 505.
- Scavenius, Erik, politiker 558. — P. B., politiker 189.
- Schack-Rathloul, J. O., greve, statsmand 30, 48.
- Schanz, Georg, tysk økonomisk historiker 291.
- Scheel, J. E., embedsmand 513.
- Scheele, L. N., embedsmand, politiker 207.
- Schiern, Fr., historiker 79.
- Schildknecht, amtsforvalter 398.
- Schimmelmann, H. C., greve, statsmand 364, 366—71, 404, 508—10.
- Schiøtt, Niels, købmand 395.
- Schlegel, J. H., historiker 91—93, 308.
- Schleiden, slesvig-holstensk politiker 257.
- Schleiermacher, F. E. D., tysk teolog og filosof 199.
- v. Schleinitz, Wilhelm, friherre, tysk politiker 251.
- Schmettov, Herman, general 20—25, 27—28, 30, 34, 36—37, 41, 43—45, 49—50, 54—56, 59.
- Schmidt, Ludvig, tysk filolog 209.
- Schmoller, G., tysk nationaløkonom 279.
- Schouw, J. F., politiker 180.
- Schovelin, J. V., nationaløkonom 506.
- Schreiner, Johan, norsk historiker, professor, dr. phil. 449.
- Schröder, jødisk købmandsfamilie 364.
- Schröder, Edw., tysk filolog 528.
- v. d. Schulenburg, W., rigs greve, overkrigssekretær 18.
- v. Schulin, Johan, lens greve, statsmand 354, 554.
- Schultz, H., generalkrigskommissær 45.
- Schultze, Alfred, tysk historiker 204.
- Schuselka, Frans, tysk politiker 221.
- Schute, korrespondent i Hamburg 423.
- Schwerin 309.
- Schütte, G., dr. phil. 61—72, 208.
- Scott, Franklin D., amerikansk hi-

- storiker 333. — Walter, engelsk digter 127. — W. R., engelsk nationaløkonom, professor 277, 280—81, 285.
- Seckendorff, F. H., rigs greve, general 22.
- Sée, Henri, fransk historiker, professor 283, 565.
- Seebohm, Fr., engelsk historiker 281—82.
- Segelcke, Th. R., landøkonom 337.
- Sehested, Chr. Thomsen, kansler 318, 530. — Hannibal, statholder, rigsskatmester 315, 318, 406—34. — Hannibal, politiker 182. — Jens Steen, oberst 408. — Steen Maltesen til Holmgaard 92.
- Seignobos, Ch., fransk historiker 534.
- Seip, Jens Arup, norsk historiker, docent 157—60.
- Selskabet for Danmarks Kirkehistorie 559—62.
- Selskabet for Fædrelandets Historie, Det Kgl. Danske 333, 559.
- Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse 328.
- Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie 307.
- Sengelose s. (Lille h.) 456—57.
- Setti, Wengadasela, indisk købmand 376.
- Shakespeare, W., engelsk digter 271.
- Sibirien 337.
- Siebs, Th., germanist 208.
- Siegburg, (v. Bonn) 336.
- Siebert, frankisk konge 66.
- Sigbrit, Villumsdatter, Chr. II's rådgiver 201.
- Sild 209.
- Simeon af Durham, engelsk skribent 500.
- Simiand, François, fransk statistiker 565.
- Simonsen, G. & Z., købmænd 372.
- Sinning, Jens, dr. theol. 110.
- Siric, sachserskonge 69.
- Sjungarama & Sunderdasses, indiske købmænd 376.
- Sjælland 145, 501.
- Skåne 129, 308, 523, 550.
- Skånelagen 202 f.
- Skagerak 132.
- Skanderborg 336.
- Skautrup, Peter, professor, dr. phil. 138, 517—29.
- Skeggjason, Markus, lovsigemand 504.
- Skiberslev v. Christianstad 468—69, 485—88, 490.
- Skibsted & Beck, købmænd 395.
- Skippinge h. med s. 457, 459, 461, 463, 466.
- Skodborg å 70.
- Skov, S., mag. art. 204.
- Skovgaard, Hans, rigsråd 86, 89. — Johanne, arkivar, cand. mag. 307—18, 324, 529—33.
- Skram, Niels, til Urup 87. — Peder, admiral 86.
- Skuld, sagnkvinde 505.
- Skuldelev (Horns h.) 505.
- Skythien (Scythia magna, Store Svitjod, Garderrige) 67.
- Skytte, Bengt, svensk embedsmand 414.
- Skorpinge (Flakkebjerg h.) 457.
- Slagelse h. med s. 449, 457, 461.
- Slangerup, Hans Olufsen, professor 97, 100—06, 108—09.
- Slaver (Sklaver, Winidi, Chams sonner) 61—72.
- Slesbager, M. N., politiker 183.
- Slesvig 151, 166, 208—09, 215 f.
- Slien 247.
- Slosserup (Lolland) 527.
- Smith, Adam, engelsk nationaløko-

- nom 281. — George, engelsk købmand 386. — Henrik, humanist, læge 74, 76—78. — Otto, historiker 184.
- Smorum h. med s. 449—50, 457, 460—61.
- Snecanus, Gellius, frisisk reformator 336.
- Sneedorff, J. S., forfatter 2.
- Snorre Sturlason, kronikeforfatter 63, 70—71, 135—137, 504.
- S.O.E. (Special Forces) 554.
- Soelberg, Hans Jørgen, købmand 354, 356, 363, 372.
- Soillot, Charles, burgundisk embedsmand 120.
- Sombart, Werner, tysk nationaløkonom 284, 534.
- Somme 117, 124.
- Sorbonne 565.
- Sorteplov 137.
- Sparre, Erik, svensk politiker 207. — Henning, til Thorkildstrup 87.
- Sperling, Jöran, svensk viceguvernør 489. — Otto, læge 412.
- Spinoza, B., nederlandsk filosof 4.
- Sprog- og Literaturselskab, det Danske 518—19.
- Spruner-Mencke, tysk historiker 61.
- Stade 69.
- Stang, Fr., norsk politiker 157—60.
- Stangerup, Hakon, dr. phil. 196.
- Stanley, engelsk departementschef 234.
- Starreklinte 456.
- Stauning, Th., politiker 332.
- Steeffel, Lawrence, amerikansk historiker 333.
- Steenberg, Jan, lektor, dr. phil. 530.
- Steensen, Hans, til Stensgaard 88.
- Steenstrup, Johs., professor, dr. phil. 132, 137, 176, 208, 327, 446, 527.
- Stefansson, Vihljalmar, polarforsker 339—41.
- Steincke, K. K., politiker 557.
- Stenersen, P. C., forfatter 202.
- Stenge, Christoffer Hain, løjtnant 311.
- Stenlille s. (Merlose h.) 440—41.
- Stenton, F. M., engelsk historiker, professor 139, 175—77, 179.
- Stephan Batory, polsk konge 99.
- St. Stephanus, helgen 496.
- Stephens, George, sprogmand, professor 528.
- Stettin 99—100.
- Stevns h. med s. 461, 66.
- Stiernblad, Hakvin T., svensk baron 307.
- Stierneld, Gustaf, svensk udenrigsminister 249, 262.
- Stockholm 129, 162, 165, 206, 260, 307, 335, 422, 427, 433, 539.
- Stolypin, P. A., russisk statsmand 338—39.
- Stralsund 240, 413.
- Struensee, C. A., embedsmand 510—11. — J. F., greve, statsmand 20, 30—31, 57, 60, 201, 510, 512.
- Struve, Peter, russisk historiker, professor 297.
- Strömberg, Bengt, svensk docent 173.
- Stub, Ambrosius, digter 185.
- Stubberup 453.
- Sturmarer 71.
- Sture, svensk adelsslægt 128.
- Støvnæs h. med s. 457, 460—61.
- Sudan 348.
- Suger, fransk abbed og statsmand 146.
- Suhm, P. F., historiker 202, 208, 437.
- Sundeved 247, 249.

- Sunesen, Andreas, ærkebisp, kansler 148, 172, 203—04, 501.
 Suratte 373.
 Sutton Hoe (Suffolk) 176.
 Svaber 68, 70, 72.
 Svane, Hans, ærkebisp 430—31.
 Svarteskåning, Niels, svensk-dansk adelsmand 164—65.
 Svave, Peder, rigsråd 82.
 Sveistrup, P. P., kontorchef, lektor 506—14.
 Svend I, Tveskæg, konge 494, 496. — II, Estridsen, konge 136, 145, 495—96. — III, Grathe 145. — biskop af Århus 153. — Ulfsson, kongeson 135.
 Svensk Historisk Tidsskrift 162, 533, 549.
 Sventine 70.
 Svetonius, romersk historieskriver, 95.
 Svitringen 133.
 Sylt 210.
 Syrien 347
 Sollerød s. 45, 551.
 Sømme h. 457, 466.
 Sonderborg 84.
 Sondersted s. (Merlose h.) 448.
 Sorbymagle (Flakkebjerg h.) 457.
 Sorensen, Jens, søkortdirektør 132.
 Tacitus, romersk historieskriver 69, 95.
 Tait, James, engelsk historiker, professor 179, 279.
 Tangen 133.
 Tangermünde 311.
 Tausen, Hans, biskop og reformator 81.
 Tawney, R. H., engelsk historiker 274, 284, 286—88, 292, 352.
 Teit, bispeson 504.
 Teutoner 519.
 Terlon, Hugues de, fransk diplomat 406.
 Terpager, P., præst, lektor 185.
 Termansen, C. N., historiker 184.
 Thaarup, Fr., statistiker, historiker 351—52, 506.
 Thames 177.
 Theben 500.
 Theoderik, frankisk kongeson 62, 64.
 Theodorus, biskop i Tarsus 176.
 Theophrastos, græsk forfatter 95.
 Thérouanne, 119.
 Thietmar, historieskriver 64.
 Thiset, A., arkivar, genealog 92.
 Thomas af Aquino, skolastiker 155.
 Thomsen, Ove, redaktør 180.
 Thora, sagnkvinde 505.
 Thordsen, Olaf, præst 135, 138.
 Thorlacius, B., professor, dr. theol. 199.
 Thorbey Abbey (Cambridgeshire) 526.
 Thorson, Per, sprogforsker 528.
 Thorsøe, A., dr. phil., historiker 267, 299.
 Thorvaldsen, B., billedhugger 200.
 Thorø 505.
 Thott, Iver Akselson 129. — Otto, embedsmand 403, 508, 503.
 Thrupp, Sylvia, engelsk økonomisk historiker 291.
 Thy 333, 519.
 Thygesen, Thyge Jesper, købmand, 401.
 Thyringen 66.
 Tikøb 527.
 Tobolsk 337.
 Tolsager (Asnæs s. Ods h.) 453.
 Toronto 277.
 Torstensson, L., svensk general 315.
 Tournai 120.
 Tout, Th. Fr., engelsk økonomisk historiker 179, 279.

- Toynbee, Arnold, engelsk økonomist, historiker 279.
 Trankebar 374—77, 389, 507, 509, 512.
 Treene 241, 247.
 Trevelyan, George Macaulay, eng. historiker 268—71, 273—76.
 Trier 24, 41.
 Trinity House, Cambridge 268.
 Troels-Lund, Troels, historiker 92, 94.
 Troensegaard, T., prokurist 307.
 Troja 497, 499, 500.
 Trojaner 502—04.
 Trolle, svensk adelsslægt 128. — Borge, rigsråd 86. — Herluf, admiral, rigsråd 85—86, 89.
 Tromp, C. M., nederlandsk admiral 480.
 Trondheim 200, 202.
 Tscherning, A. F., officer, politiker 189—90, 219, 223—23.
 Tune h. med s. 450, 457, 462, 466.
 Tuse h. med s. 439, 454, 456—58, 464, 466.
 Tyberg h. 458.
 Tyrol 70.
 Tølløse s. (Merløse h.) 449.
 Tønder 237.
 Ulborg s. (Ulborg h.) 446.
 Ulfeldt, Corfitz, rigshofmester 307—08, 312—18, 406, 412, 418, 425—26, 428. — Corfitz Anton, hof- og statskansler 307. — Jacob, adelsmand 99—100.
 Ulfstand, Hak, rigsråd 86.
 Una, Tyskland 364.
 Ungarn 67—68.
 Ungern-Sternberg, Ernst, russisk gesandt 227—28, 240—41, 246, 250.
 Universitetsbiblioteket 88.
 Unna, Ashur, købmand 362, 364—66. — Joseph Philip, kattuntrykker 364. — Raphael, handelsmand 366.
 Unwin, George, engelsk økonomisk historiker 279—80.
 Uppsala 205, 505.
 Urne, Jørgen, rigsmarsk 308.
 Urquart, engelsk M. P. 241.
 Utrecht 113—14, 116, 119—20, 123, 128—29.
 Wählin, H., svensk kunsthistoriker 326.
 Waitz, G., tysk historiker 209.
 Valdemar I, konge 143, 145, 147, 149, 151, 153. — II, konge 140, 143, 146—48, 150—51, 167. — IV, konge 140, 142—44, 146, 150, 155, 166.
 Wales 211.
 Valkendorf, Erik, kansler 200—01.
 Vallekilde 453—54.
 Wallich, Lazarus, købmand 364, 366.
 Vallingerød, Norre- og Skov (Merløse h.) 456.
 Walton, Isac, engelsk forfatter 271.
 Varberg 164.
 Varde 445.
 Varenius, Per Otto, svensk statsretslærd, 301.
 Warnefrid, Paul, tysk historiker 66, 70, 72.
 Varner 66, 70.
 War Office 556.
 Varpelev s. (Stevns) 439.
 van Wassenaer, Jacob, baron van Obdam 335.
 Wasserschlebe, Joachim, sekretær 30.
 Wasservall & Boës, købmand 397.
 Weber, Max, tysk nationaløkonom 287—88.

- Veddinge (Ods h.) 453.
- Vedel, general 484, 487. — Anders Sorensen, præst historiker 85, 520.
- Weibull, Curt, svensk historiker, professor 135, 137. — Lauritz, svensk historiker, professor 171—73, 309, 340.
- Weischel (Wistula-Wusdu, Wizla) 61, 63—68, 71—72.
- Weiler-slægten 355.
- Vejle 109, 445.
- Weimar 309.
- Vellerup s. (Horns h.) 449.
- Vendell, H., svensk sprogforsker 312.
- Vender 70—72, 528.
- Vendland 137.
- Vendsyssel 82, 501.
- Wendt, F. W., direktor 568.
- Vergil, romersk digter 496—97, 499.
- Vermehren, J. F., maler 195.
- Weser 259.
- Weshling-slægten 355.
- Wessén, Elias, svensk historiker 202—05.
- West, Frits Jürgensen, arkivar, historiker 196.
- Westergaard, supercargo 384, 387. — P. B. C., musæumsmand 92. — Waldemar, dansk-amerikansk historiker 333—36.
- Vestindisk Kompagni 395.
- Vestindiske øer 334.
- Westken, Anthony, købmand 393.
- Westminster 147.
- Westmoreland, John Fane, lord, engelsk diplomat 222, 227—29, 233, 237—39, 246, 250, 256, 259.
- Westphal, Joachim, biskop 110.
- Wewer, købmandsslægt 354. — J. F., handelsmand 356.
- Whampoe 379.
- Whitlocke, sir Bulstrode, engelsk politiker 406.
- Viborg 83, 102, 178, 193, 208, 502. — Katedralskole 329.
- Videnskabernes Selskab 328, 559.
- Widsith 63—66, 68, 72.
- Wien 299—306, 309.
- Wietersheim, Ed. v., tysk historiker 62, 72.
- Wig, skjoldung 237, 260.
- Vigen 176.
- Vilcinaland 69.
- Vilcinus, konge 63, 70.
- Wildenbruch, Ludvig, preussisk officer 237, 260.
- Vilhelm Erobreren, engelsk konge 147, 493, 495.
- Wilhelm, hertug af Sachsen-Weimar 315. — hertug af Slesvig-Holsten-Beck 305—06.
- Willemoës, C., redaktør 515.
- Willumsen, A., rektor 514.
- Wilson, Carus, engelsk historiker 291. — Thomas, engelsk forfatter 280. — Woodrow, amerikansk præsident 212.
- Wilzer 63, 69—70, 72.
- Vindbyholt (Stevns h.) 528.
- Vindebo (v. Roskilde) 528.
- Vinding h. 210.
- Vinogradoff, Paul, russisk historiker 179, 282—83.
- Vinstrup, Peder Jensen, biskop 88, 97, 100—01, 103—11.
- Vinstrup, Peder Pedersen, biskop 174, 310.
- Visborg 73, 83.
- Visby 74.
- Wisnar 240, 471.
- Viskinge s. (Ars h.) 456.
- Witte, S. J., russisk finansminister 338—39.
- Wittenberg 103, 109.

- Wittstock 311.
 Vodroff, Konrad, generalkrigskommissær 31, 34, 36, 42, 45, 53.
 Wogastiburg 70.
 Volborg h. 457.
 Wolf, Knud, rådmand 429.
 Wolfenbüttel 311.
 Wolontis, I., svensk historiker 539.
 Vormordsen, Frands, biskop 174.
 Wrangel, Ewert, svensk historiker 173. — F. H. E., preussisk general 229, 239—41, 257—60, 263.
 Wulthere (Wolfhart), gotisk hirdmand 63—65.
 Wycliffe, John, engelsk præst 155.
 Wynn, sir Henry, engelsk gesandt 224—29, 235, 239—42, 244—47, 249—50, 252—58, 260—64, 266.
 Wyrmhære (Ormarr), gotisk landeværnsmand 63—64.
 Würtz, Paul, general 336.
 Væ 484—85.

 York 177, 528.
 Yorkshire 177, 271, 524—25.
 Ypper 505.

 Zahle, C. Th., politiker 557.
 Zahrtmann, C. C., soofficer, marineminister 257.

 Zdebrën (Bulgarien) 68.
 Zeebrügge 336.
 Zeuss 209.
 Zeuthen, L., mindelegat 556.
 Zuiderso 124.

 Ægidius, italiensk forfatter 155.
 Ægir 63.
 Ægypten 348.
 Ælnold (Æthelnoth), engelsk ærkebisp 494.
 Ælnod (Ælnoth), historieskriver 145, 175, 493—505.
 Æneas, trojaner 500.
 Æthelred, engelsk konge 498.
 Æthelward, kronikeforfatter 494.

 Øbjerggaard 320.
 Oeder, G. C., botaniker, statsokonom 510, 512.
 Oehlenschläger, Adam, digter 200.
 Ølsemagle s. (Ramsø h.) 440—41.
 Om 457.
 Ønnestad, Skåne 469, 484—86, 488, 491.
 Örenvinge, G. A., svensk officer 489.
 Ørsted, Anders Sandoe, retslærd, politiker 189.

HISTORISK TIDSSKRIFT

ELLEVTE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

POVL BAGGE OG ASTRID FRIIS

ANDET BIND

K Ø B E N H A V N

H. HAGERUPS BOGHANDEL, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1947—49

Indhold.

Afhandlinger.	Side
Aakjær, Svend , stadsarkivar: Korntiende og kornareal i det 14. århundrede	435—466
Andersson, Ingvar , fil. dr.: Hannibal Sehested. Anteckningar kring en biografi	405—434
Danstrup, John , universitetsadjunkt, mag. art.: Kampen om den danske Hær 1740—66	1— 60
Fabricius, Knud , professor, dr. phil.: »Terror panicus« og Christianstads Undsætning 1678	467—492
Friis, Astrid , professor, dr. phil.: Moderne engelsk historikerskole. Økonomisk historie. Nogle aspekter	268—298
Glamann, Kristof , mag. art.: Studie i Asiatisk Kompagnis økonomiske historie 1732—1772	351—404
Olsen, Albert , professor, dr. phil.: Danmark og den engelske mægling 1848	215—267

Småstykker.

Gissel, Svend , bibliotekar, cand. mag.: Samtidige Biografier over Niels Kaas	85—111
Grandjean, Louis E. , fhv. underdirektør: Hollandismer blandt søkortets stednavne	131—134
Hellesen, Henning , cand. mag.: Joachim Rønnows Dødsaar	73— 84
Johnsen, Arne Odd , dr. phil.: Kong Christian I.s forbundspakt med Karl den Dristige af Burgund og hans allierte (1467).	111—131
Lukman, N. , dr. phil.: Ælnod. Et Bindeled mellem engelsk og dansk Historieskrivning i 12. Aarh.	493—505
Schütte, Gudmund , dr. phil.: Østgermaniens Slavisering	61— 72

Anmeldelser.

Albeck, Gustav : Knytlinga. Sagaerne om Danmarks Konger (1946). Anm. af dr. phil. N. Lukman	135—138
Carlsson, Gottfrid : Senare medeltiden. I. Tidsskedet 1389—1448. (Sveriges historia till våra dagar) (1941). Anm. af arkivar, cand. mag. Henry Bruun	161—169
Christensen, Aksel E. : Kongemagt og aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsopfattelse indtil unionstiden	

	Side
(1945). Anm. af universitetsadjunkt, mag. art. John Danstrup	139—157
Jørgensen, J. O. Bro: Industriens Historie i Danmark. II. Tiden 1730—1820. Anm. af professor, dr. phil. Albert Olsen	319—322
Kornerup, Bjørn: Ribe Katedralskoles Historie. Studier over 800 Aars dansk Skolehistorie. I (1145—1660) (1947). Anm. af museumsinspektør, mag. art. Hugo Matthiessen	514—517
Lorenzen, Vilhelm: Vore Byer. Studier i Bybygning. I (1947). Anm. af museumsinspektør, dr. phil. Otto Norn	322—326
Lunds Domkyrkas Historia. I—II (1946). Anm. af overarkivar, dr. theol. Bjørn Kornerup	169—175
Norregaard, Georg: Danmark og Wienerkongressen 1814—15. Anm. af docent, dr. phil. Troels Fink	299—306
Rasch, Aa. og Sveistrup, P. P.: Asiatisk Kompagni i den florissante Periode 1772—1792 (1948). Anm. af cand. mag. Sune Dalgård	506—514
Seip, Jens Arup: Et regime foran undergangen. Frederik Stang — Ole Jacob Broch (1945). Anm. af cand. mag. Erik Møller	157—160
Skautrup, Peter: Det danske Sprogs Historie I—II (1944—47). Anm. af lektor, dr. phil. Kristian Hald	517—529
Skovgaard, Johanne: Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve VIII (1947). Anm. af professor, dr. phil. C. O. Bøggild-Andersen	307—318
Stenton, F. M.: Anglo-Saxon England (1943). Anm. af dr. phil. Ellen Jørgensen	175—177

Polemik.

Bemærkninger til Professor C. O. Bøggild-Andersens Anmeldelse af Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve VIII. Af arkivar, cand. mag. Johanne Skovgaard	529—532
Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve. En replik. Af professor, dr. phil. C. O. Bøggild-Andersen	532—533
Professor Heckscher og historikerne. Af professor, dr. phil. Albert Olsen	533—540
Økonomisk historie og professor Eli F. Heckscher. Af professor, dr. phil. Astrid Friis	540—546

Nekrologer.

Ellen Jørgensen. Af C. O. Bøggild-Andersen	327—329
Poul Johannes Jørgensen. Af Stig Juul	547—550
Hans Knudsen. Af Hans H. Fussing	178—179
P. Munch. Af Aage Friis	329—333
Eiler Nystrom. Af Hugo Matthiessen	550—553
James Tait. Af Ellen Jørgensen	179

Nyt fra historisk videnskab.

- Søren Hempels politiske Dagbøger 1835—1840. Udg. af Hakon Müller (Povl Bagge). — Bogen om I. C. Red. af L. Moltzen (Povl Engelstoft). — Franz v. Jessen: Mit Livs Egne, Hændelser og Mennesker IV—V (Povl Engelstoft). — Victor Hermansen: Ribe Bys Historie II (Hans H. Fusing). — Flensborgeren, Professor Christian Paulsens Dagbøger. Ved Knud Fabricius og Johs. Lømholt-Thomson (Holger Hjelholt). — Ernst Andersen: Forfatning og Sædvane (Povl Bagge). — Hugo Matthiessen: Den sorte Jyde, Det gamle Land, Snapstinget (Georg Hansen). — Vald. Koppel: Af Politikens Historie I—II (Povl Engelstoft). — Johannes Pedersen: Fra Brydningen mellem Orthodoxi og Pietisme (Bjørn Kornerup). — Rejsebreve fra H. N. Clausen 1818—20. Udg. af Bjørn Kornerup (Povl Bagge). — Lars Hamre: Erik Valkendorf (Johan Hvidtfeldt). — Øyvin Davidsen: Pressen fra Griffenfeld til Struensee i dens forhold til Norges næringsliv (Harald Jørgensen). — Skånelagen og Gotalagen. Udg. af Åke Holmbäck og Elias Wessén (Stig Juul). — Olof Jägerskiöld: Hovet och författningsfrågan 1760—1766 (Harald Jørgensen). — John Danstrup: Den politiske Skandinavisme 1830—53 og Åke Holmberg: Skandinavismen i Sverige vid 1800talets mitt (Erik Møller). — Peter Jørgensen: Über die Herkunft der Nordfriesen (Erik Kroman). — E. H. Carr: The twenty years' crisis 1919—1939 (Povl Bagge)..... 180—213
- The first Triple Alliance. The Letters of Christopher Lindenov. Ed. by Waldemar Westergaard (C. O. Bøggild-Andersen). — C. A. Koefoed: 50 Aar i Rusland 1878—1920 (C. O. Bøggild-Andersen). — Vilhjalmur Stefansson: Greenland (Finn Gad). — Finn Gad: Grønlands Historie (Sune Dalgård). — Georg Hansen: Presten paa Landet i Danmark i det 18. Aarhundrede (Bjørn Kornerup). — René Groussets forfatterskab (Otto Koefoed-Petersen). — Ch.-André Julien: Histoire d'Afrique og Henri Labouret: Histoire des Noirs d'Afrique (Otto Koefoed-Petersen). — Ch.-André Julien: Histoire de l'Océanie (Otto Koefoed-Petersen)..... 333—349
- Modstandsbevægelsens Arkiver (Jørgen Hæstrup). — Troels G. Jørgensen: 18 Aar af Højesterets Historie (Povl Bagge). — Selskabet for Danmarks Kirkehistorie (Astrid Friis). — Friedrich Meinecke: Den tyske Katastrofe (Holger Hjelholt). — Holden Furber: John Company at Work (Kristof Glamann). — C.-E. Labrousse: La crise de l'économie française à la fin de l'ancien régime et au début de la Révolution (Kristof Glamann)..... 553—567
- Meddelelser om Den danske historiske Forening 1945, 1946 og 1947 568—571
- Den danske historiske Forenings vedtægter..... 572—573
- Navneregister ved mag. art. Kristof Glamann 574—603

- Ingiman hwiti 137.
 Innichen (Agutum) 70.
 Innocens II, pave 147.
 Institutet f. Historie og Samfunds-
 økonomi 332, 506.
 Iran 346.
 Irland 67—68.
 Iselin, K., baron, handelsmand
 (& Co.) 356, 362, 366, 368, 394—
 97, 400—01, 403, 511, 513—14.
 Isidor af Sevilla, biskop 499, 501, 505.
 Island 67—68, 135—36, 138, 339—
 40, 501.
 Isungr, angelsk konge 69.

 Jacob, Berend, jødisk købmand 364.
 Jacobi, Jürgen Chr., justitsråd 354,
 364.
 Jacobsen, Sten, skånsk præst 475,
 480.
 Jahn, J. H. F., krigshistoriker 469—
 71.
 James I, engelsk konge 542.
 Japan 346, 537.
 Japhets sønner 67.
 Jaurès, Jean, fransk politiker og
 historiker 565.
 Jean II, hertug af Alençon 125.
 Jean de Glimes, herre til Berg-op-
 zoom 120.
 Jensen, C. A., maler 186. — Hans,
 historiker, dr. phil. 52. — N. P.,
 officer, historiker 470, 474, 482—
 84, 488, 490.
 Jeremias, profet 496.
 Jernløse s. Sonder- (Merløse h.)
 440—41.
 Jernskæg, Sidsel g. m. Abr. Broder-
 sen Baand 165.
 Jespersen, Niels, biskop 90.
 v. Jessen, Franz journalist 183—84.
 Joachim Frederik, kurfyrste af
 Brandenburg 310—11.
 Johan, ærkehertug af Østrig 257.
 Johannes af Salisbury, engelsk hi-
 storieskriver 146, 500.
 Johan Sigismund, kurfyrste af Bran-
 denburg 309, 314.
 Johannesson, Gösta, fl. lic. 172.
 Johnsen, Arne Odd, dr. phil. 111—
 31. — Oscar Albert, professor,
 dr. phil. 420.
 Johnson, Samuel, engelsk digter 271.
 Joliffe, J. E. A., engelsk historiker
 139.
 Jonge, Nicolai, forfatter 132.
 Jonsen (Viffert), Niels, til Thorsted-
 lund 87.
 Jónsson, Finnur, professor, dr. phil.
 135, 138, 526.
 Jordanes, gotisk historieskriver 65,
 68, 499—501.
 Juel, Herman, lensmand 87. —
 Niels, student i Greifswald 87. —
 Niels, admiral 479—80, 483, 485,
 488. — Jens, diplomat 480. —
 Chr. Nielsen, præst 75—76.
 Julien, Ch.-André, fransk historiker
 348—49.
 v. Justi, I. H. G., nationaløkonom
 2, 4.
 Justinian I, kejser 67—68.
 Juul, Stig, professor, dr. jur. 202—
 05, 547—50.
 Jylland 69, 134, 151, 153, 304.
 Jystrup 440.
 Jägerskiöld, Olof, svensk arkivar
 205—06.
 Jærnved (Jærnviðr) 71—72.
 Jöcher, C. G. 312.
 Jørgensen, A. D., rigsarkivar 208,
 560. — Ellen, bibliotekar, dr. phil.
 175—77, 179, 327—29, 526. —
 Harald, arkivar, dr. phil. 201—02,
 205—06. — Peter, professor 208—
 10. — Povl Johs., retshistoriker,

- professor 148, 154, 547—50. —
Troels G., fhv. højesteretspræsi-
dent 556—59.
- Jørlunde h. med s. 462, 465.
- Kaarup** 453.
- Kaas**, Henrik Bielke, officer 12. —
Niels, knasler 85—111.
- Kalbe an der Saale**, an der Milde
311, 531.
- Kalifornien** 334.
- Kallehave s.** (Skaningehavn) (Baarse
h.) 436, 444, 447.
- Kalmar** 162—63, 165f.
- Kálnoky**, Alex, greve 307—09, 312,
316, 529—30.
- Kalundborg** 449.
- Kanton** 374, 379, 380—81, 383—84,
386, 389, 392.
- Kap det Gode Haab** 352, 374.
- Karkov** (Seem s.) 446.
- Karl d. Store**, kejser 70, 72, 147. —
VII, fransk konge 116. — IV af
Lorraine 335. — II, engelsk konge
406, 426. — d. Dristige, hertug
af Burgund 111—13, 117—20,
123—27, 129—30. — hertug af
Bretagne 111, 123—27. — hertug
af Normandiet 111, 117—19, 123
—25. — prins af Hessen, 17, 26,
43, 46, 305. — X Gustav, svensk
konge 414—15, 421, 425, 427,
432—33. — XI Gustav, svensk
konge 405, 473, 477, 483. — XIV
Johan, svensk konge 301—04. —
Gustav, greve af Pfalz 414. —
Frederik af Braunschweig-Bevern
21, 26.
- Karlebo s.** 448.
- Karishamn** 471, 488.
- Karthago** 348.
- Katharina**, russisk kejserinde 49.
- Karpaterne** 65.
- Kattegat** 134.
- Kauffmann**, Henrik, ambassadør
339. — Friedrich, tysk filolog
209.
- Keynes**, J. M., engelsk økonom 534,
539, 546.
- Kiel** 187, 215, 221, 225, 254, 303.
- Kierkegaard**, S., teolog, filosof 195.
- Kijev** (Kywe) 67.
- Kina og Kinahandel** 346, 359—60,
373—74, 379—81, 384, 389, 391,
508—09.
- Kinch**, J., overlærer, cand. mag.
184, 517.
- Kings College** 284.
- Kingthorpe** (Lincolnshire) 525.
- Kirkehistoriske Samlinger** 309 f.
- Klaumann**, Gorris, købmand 354,
356, 363, 397.
- Klavsebølle** (Klaxebølle) 527.
- Kleine Rif** 134.
- Klevenfeldt**, Terkel, jurist, genealog
48, 307—08, 530, 532—33.
- Klocker**, Herman Lengerken, køb-
mand 363, 394.
- Knob**, Anne, g. m. Palle v. Mehlen
88.
- Knud I**, konge 136, 494—96, 498,
504. — II, konge 136, 145, 171,
493—97, 501, 503. — III, konge
208. — IV, konge 147—51. —
d. Fundne 136. — Lavard, hertug
136, 145, 147, 151.
- Knudsen**, Hans, landsarkivar 78,
80, 178—79. — Johs., hydrogra-
fisk historiker 131—34. — J. M.,
toldembedsmand 133.
- Knuth**, Fr. M., lensgreve, politiker
223, 225—30, 233, 239—40, 242—
43, 245—50, 252—53, 256—58,
261—63, 265—67.
- Knutsson** (Bonde), Karl, svensk
konge 128—29.

- Koch, Hal, professor, dr. theol. 142, 154.
- Kock, Jorgen, montmester, borgmester 326.
- Koebner, Richard, tysk professor 297.
- Koefoed, Carl Andreas, russisk statsråd, dansk statskonsulent 336—39.
- Koefoed-Petersen, Otto, museumsinspektør, mag. art. 545—49.
- Kok, Laurids, digter, præst 408.
- Kokovtsov, Vladimir N., russisk politiker 339.
- Kolding 83, 107, 178, 257, 260, 325, 445.
- Kongea 229.
- Kongelige Bibliotek, Det 88—89, 328.
- Koppel, Elise, oversætter 331. — Vald., redaktør 196—97.
- Kornerup, Bjørn, overarkivar, dr. theol. 97, 169—75, 344—45, 514—17, 561—62.
- Koromandel 373—75.
- Krabbe, Elsebe, g. m. Peder Skram 86.
- Kraft, Salomon, svensk historiker 161.
- Krag, Niels, historiker 75—77.
- Kraus, Arnost, tjekkisk historiker 307—08.
- Krieger, A. F., jurist og politiker 331.
- Kristina, svensk dronning 413.
- Kristoffer I, konge 149—50.
- Krogen 74.
- Kroman, Erik, arkivar, dr. phil. 97, 208—10.
- Kronborg 335.
- Krummedige, Albert, biskop 112—13, 119.
- Kruppen, Otte, rigsmarsk 80, 88. — Stygge, biskop 80—84.
- Kruto, vendisk konge 71.
- Kundby s. (Skipinge h.) 449.
- Kunersdorff 19, 21.
- Kyhl, Olaf L. Chr., oberst 8.
- København 73—74, 77, 81—82, 84, 102, 187, 197—200, 202, 207, 311, 313, 315, 318, 367—68, 376, 387, 391, 397, 399, 402, 421, 427, 429, 436, 442, 507, 509—10, 512—13, 530, 550—51, 560. — s universitet 85, 103, 106, 516, 547, 561.
- Kønnemann, Herman Henrich, købmand 354, 363.
- Korbitz, Joh. Christ. v., rigsmarskal 480, 482.
- Labouret, Henri, fransk etnolog 348.
- Labrousse, C.-E., fransk historiker, professor 565—67.
- Lagerheim, P., svensk minister 246, 257—58.
- Lamartine, Alphonse de, fransk politiker og forfatter 230, 261.
- Lancashire 564.
- Lanfranc, engelk ærkebisp 176, 500.
- Lange, Henrik, til Oldager 311, 530—32.
- Langebek, Jacob, geheimearkivar, historiker 91, 208, 307—08, 317, 532.
- Langhans, P., tysk kartograf 208.
- Langobarder 65—66, 72.
- Landskrona 467—68, 471—73, 477—78, 482, 485, 488, 491.
- Larson, Laurence Marcellus, amerikansk historiker 333.
- Lauridsen, P., lærer, historiker 186, 208, 451.
- Laursen, L., rigsarkivar, historiker 335.
- Laxmand, Else, g. m. Ejler Grubbe 90. — Hans, ærkebisp 169, 172.
- Lazarus, Nathan, købmand 364.

- Le Bec 500.
- Le Bras, Gabriel, fransk professor 142.
- Leeds 284.
- Lefebvre, George, fransk historiker 565.
- Lehmann, G. D., hamburgsk faktor 367.
- Lehmann, J. F. G., officer 20, 49. — Orla, politiker 219, 223—29, 234—36, 239, 247, 266—67.
- Leicester 232.
- Leicestershire 177.
- Leibnitz, G. W., tysk filosof 4.
- Leipzig 98.
- Lekkende (O. Egesborgs s., Baarse h.) 451.
- Lembcke, Edv., forfatter, skolemand 327.
- Lemberger, J., tysk historiker 284.
- Lemvig 445.
- Lente, Th., kansler 407.
- Leonora Christine, kongedatter 307, 316. — Sophie, dtr. af Corfits Ulfeldt 307.
- Ler (Hlér), jarl 69.
- Lerche, Chr., overkrissekreter 18, 21. — Vincents, hofembedsmand 354.
- Lessing, G. E., tysk digter 2.
- Leube, Hans, tysk kirkehistoriker 198.
- Levy, Lazarus, købmand 364, 395.
- Liège 117, 125—26.
- Liisberg, Bering, musæumsmand 307—08.
- Lille h. 457, 466.
- Lillo 484—85.
- Lincolnshire 177, 524—25, 527.
- Lindenberg 320.
- Lindenov, Christoffer Henriksen, kancellisekretær 334—35. — Henrik, stiftamtmand 335. — Kirsten, g. m. Erik Banner 335. — Laurids, hofmester 335.
- Linvald, A., rigsarkivar 556.
- de Lionne, Hugues, marquis, fransk statsmand 334, 406.
- Lipson, E., engelsk økonomisk historiker 288—90.
- List, Fr., tysk nationaløkonom 545.
- Livius, romersk historieskriver 411.
- Lodehat, Peder Jensen, biskop 167.
- Lolland 151, 450, 456.
- Lomholt-Thomsen, Johs., adjunkt 185 f.
- London 211, 283—84, 335, 372, 563. — School of Economics 284—85, 290. — University 286.
- Lorenzen, P. Hiort, sønderjysk politiker 220. — Vilh., arkitekturhistoriker, dr. phil. 322—26.
- Lornsen, U. J., slesvig-holstensk politiker 217.
- Lothar, kejser 145.
- Louvois, F. M. le Tellier, fransk krigsminister 3—4, 15, 29, 480.
- Lovisa Ulrika, svensk dronning 205.
- Ludvig d. Fromme, fransk konge 499. — XL, fransk konge 116—18, 124—27, 130—31. — XIV, fransk konge 334. — af Bayern, 155. — af Luxemburg, connétable de France, greve af St. Pol, 112—14, 116, 121, 125—26.
- Lugi-Dunon 64.
- Lukman, N., lektor, dr. phil. 135—38, 493—505.
- Lund 136, 467—68, 470—74, 477, 480, 491, 493, 504. — domkirke 169—75. — Hans, højskoleforstander, historiker 78.
- Lundberg, Erik, kunsthistoriker 326.
- Lundegaard 179.
- Luther, M., tysk reformator 96.

- Luxdorph, B. W., embedsmand, forfatter 552.
- Lübeck 109—10, 119, 217, 251, 396—98.
- Lyhne, Knud, købmand 395.
- Lykke, Søren, supercargo 383—84, 387.
- v. Lynar, R., greve, diplomat 20.
- Lüneburg 102.
- Lyngby 551.
- Lyng h. med s. 448, 458, 461—62, 456.
- Lyrskov 70.
- Lütken, F. C., officer 2, 202. — F. J., hofpræst 197—98, — O. C., officer 202.
- v. Lützw, Eg. Chrf., oberst 476.
- Læsyholm s. (Ars h.) 436, 444, 447.
- Læsø 505.
- Lææ, sagnfigur 505.
- Lodde å 473.
- Löfqvist, Karl-Erik, svensk historiker 139, 154.
- Løjt næs 522.
- Lönnroth, Erik, svensk historiker, professor 169, 536—37.
- Love h. med s. 457, 461—62, 466.
- Maalov s. 448.
- Maas 124.
- Maastricht 114, 116, 128—29.
- Macao 379.
- Macaulay, T. B., engelsk historiker 268.
- Machabæus, Chr., professor 85.
- Madras 378.
- Madrid 335.
- Madsen, Jacob, kaptajn 420. — Mogens, biskop, historiker 74, 76, 78, 174.
- Magazin für Kirchengeschichte 560.
- Magdeburg 316.
- Magnus, d. Gode, dansk-norsk kongefatter 70.
- Magnusson, Arne, professor, samler 136.
- Maitland, F. W., engelsk retshistoriker 179, 282.
- Malabarkysten 362, 373—74, 377, 404.
- Malakka 374.
- Malmö 249, 252, 255, 257—58, 260—62, 324, 471, 477, 489, 522.
- Malmöhus 311, 326.
- Manchester 230, 232, 255, 279.
- v. Mandelsloh, Herman, kaptajn 316.
- Manderström, L., svensk udenrigsminister 207, 249, 253, 257.
- Manila 374—75.
- Margrethe, dronning 162—63, 165—67.
- Mariager fjord 132.
- Maribo stifts bibliotek 308.
- Marnær, tysk digter 69.
- Marquard, E., arkivar 530.
- Marselis, Selio, nederlandsk købmand 416.
- Marshall, Alfr., engelsk nationaløkonom 284, — T. H., engelsk historiker 292.
- Marsilius af Padua, statsteoretiker 155—56.
- Marsvin, Ellen, adelsdame 307—08.
- Martensen, H. L., biskop 560.
- Martianus, Capella, romersk digter 496.
- Marx, Karl, tysk filosof og økonom 153, 533.
- Mathiassen, Terkel, musæumsinspektør, dr. phil. 341.
- Mathiessen, Hugo, musæumsinspektør 191—95, 323—24, 326, 514—17, 550—53.
- Matzen, H., jurist, politiker 548.

- Mawer, Allan, engelsk stednavneforsker 175.
- Medelfar, Mads Jensen, biskop 174.
- Meerheim, Hans Wilhelm v., general 478, 486.
- Meerman, Willem, holl. geograf, 134.
- v. Mehlen, Palle, til Lundsgaard 88.
- Meinecke, Fr., tysk historiker 562—63.
- Mejer, Hans, rektor 516. — Johs., kartograf 132—33.
- Merlose h. med s. 457—58, 461, 464—66.
- Merovinger 62.
- van d. Meulen, R., dr. 131.
- Meyendorf, Peter, russisk diplomat 227, 229, 244.
- Meyer, Amsel Jacob, købmand 366. — Herman, krigssekretær 478—83, 486, 488. — Karsten, højesteretssagfører 568. — Philip, købmand 364.
- Michelangelo Buonaroti, italiensk kunstner 199.
- Michelet, I., fransk historiker 566.
- Mickwitz, Gunnar, finsk historiker 297, 534.
- Mikkelsen, Knut, biskop 112—13, 119, 128.
- Milla-reka (Bulgarien) 68.
- Mitteis, H., tysk historiker 139.
- Moccliff, K., købmand 372.
- Mogilev 338.
- Molbech, C., historiker og sprogmand 134, 307—08, 327.
- Molesworth, R., engelsk diplomat 429.
- Molina 335.
- Moltesen, L., dr. phil. 181.
- Moltke, A. G., lensgreve, statsmand 1, 15—18, 20, 23—25, 27—31, 34, 40, 43—45, 47, 51—53, 56—58, 144, 202, 354, 402. — A. W., lensgreve statsmand 215—16, 223—24, 228. — Caspar, greve, oberst 20, 42, 45—46, 54. — J. G., lensgreve, statsmand 507. — Ludvig, oversætter 261.
- Mommsen, Th., tysk historiker 282.
- Monrad, D. G., biskop, politiker 225, 560.
- Montgomery, Arthur, svensk økonomisk historiker 534—35.
- Morits af Sachsen, greve, general 4, 20.
- Morse, H. B., engelsk historiker 384.
- Morsing, Chr. Mortensen, professor 85.
- Moselgrund 133.
- Moses, Meyer, købmand 395.
- Moskva 205, 282, 337.
- Moss 303—04.
- Moss, H. S. L. B., engelsk historiker 292.
- Mouritzen (Krogno), Oluf, rigsråd 86.
- Much, R., tysk germanist 209.
- Mule, Hans, biskop 200—01.
- Munch, Ludv., justitsråd 45. — P. R., dr. phil., politiker og historiker 329—33.
- Munk, Kirsten, frille 94, 307—09, 311, 315—16.
- Müller, Hakon, lektor 180—81. — Henrik, generalfortoldvalter 418. — P. E., biskop, historiker 199.
- München 309, 547.
- Münster 474, 481.
- Mynster, J. P., biskop 560.
- Münter, Fr., biskop 199, 560.
- Myrkginger 63—65, 68.
- Møller, Erik, historiker 157—60, 206—07. — Herman, professor, germansk filolog 209. — Jens, teolog, historiker 199.
- Møllerød (v. Hesteholm) 483—85.

- Møn 441, 443, 528.
 Mørkov s. (Skipinge h.) 449.
- Nabholz, Hans, schweizisk historiker, professor 298.
 Nachod, O., tysk historiker 537.
 Nansen, Hans, borgmester 430.
 Napoleon, kejser 303.
 Nathanson, L. M., nationaløkonom 506.
 Naumann, Fr., tysk politiker 563.
 Neergaard, Niels, politiker 183, 267, 330.
 Nees s. (Skodborg h.) 523.
 Nepos, Cornelius, romersk biograf 95.
 Nero, romersk kejser 497.
 Nesselrode, K. R., russisk udenrigsminister 246, 250, 263, 267.
 Neuhaus (Böhmen) 307—09, 530, 532—33.
 Nevada 334.
 Newman, Ernst, domprovst 169—75.
 Nicobarer 375.
 Niels, konge 145, 494, 497, 504, — biskop 444.
 Nielsen, Axel, professor 319, 536. — Karl M., mag. art., 528—29. — Niels Aage, cand. mag. 529. — Yngvar, norsk historiker, professor 302.
 Nietzsche, F. W., tysk filosof 562.
 Nikolaj II, zar 338.
 Nordal, Sigurdur, dr. phil., sagnforsker 135.
 Nordiän, kongeson 70.
 Nordstrand 210.
 Nore, sagnfigur 505.
 Normandie 111, 113, 117—18, 125—26, 524.
 Normanner 177, 493.
 Norn, Otto, museumsinspektør, dr. phil. 322—26.
- Norris, John, kartograf 134.
 Norvin, William, professor, dr. phil. 142, 196.
 Notestein, W., amerikansk historiker 271.
 Nottinghamshire 177.
 Numsen, Michael, general 9—18, 22, 57, 59, 60.
 Nyborg 154, 325.
 Nybøl (Bebel, Newball) 527.
 Nykøbing S 449.
 Nyrup 456.
 Nystrom, Ejler, arkivar, dr. phil. 550—53.
 Næstved 82.
 Nørlund, P., museumsdirektør, dr. phil. 341.
 Norregaard, G., dr. phil. 299—306.
 Norvig, Peter 202.
- Obedova, Elisabeth P., g. m. C. A. Koefoed 336.
 Occam, V., statsteoretiker 155—56.
 Odense 84, 91, 100, 107, 178, 180, 495, 504, 560.
 Odhelius, Erik, svensk bjergmester og rejsende 538.
 Odin, nordisk gud 503.
 Ods h. med s. 436, 455, 457, 459, 461, 463—64, 466.
 Offa, konge af Mercia 68, 176.
 d'Ohsson, Abr. C. M., svensk minister i Berlin 239, 252.
 Oidipus, græsk konge 497.
 Olav d. Hellige, norsk konge 136, 496. — Trygvason, norsk konge 498.
 Olrik, A., dr. phil. 62, 146. — H., historiker 497, 502. — J., historiker 135.
 Olsen, Albert, professor, dr. phil. 215—67, 319—22, 533—39, 568. — Peder, historieskriver 73—74, 77.

- St. Omer, helgen 494.
 Oncken, W., tysk historiker 310.
 Ordrup (Faarevejle s.) 453—54, 456.
 Oriel College (Oxford) 293.
 Origenes, kirkefader 501.
 Oriolla, Alphons, greve, preussisk forhandler 257.
 Orlov, M. F., russisk general 302, 304.
 Ormarr, landeværnsmand 64.
 van Orsoy, Chr., hollandsk købmand 355, 366, 368—70. — Jan A., hollandsk købmand 397. — & Zoonen, hollandsk handelsfirma 366.
 Osbert af Clare, engelsk historieskriver 147.
 Oscar I, svensk konge 207, 246, 249, 253, 263.
 Oslo 200—01.
 Ossory, Thomas Butler, lord 336.
 v. d. Osten, A. S., greve, statsmand 21, 511. — Vilh. A., embedsmand 15—16, 21.
 Ostende 396.
 Ostermann, H. B., historiker 342.
 Ostrogorsky, Georg, ungarsk historiker 297.
 St. Osvald, helgen 495.
 Othinkar (Oððencar) 526.
 Otto Ludvig, Rhingreve 308.
 Ottosen, Johan, historiker 330.
 Oxe, Peder, rigshofmester 144, 406. — Pernille, g. m. Otte Rud 87.
 Oxenstierna, Axel, svensk rigskansler 407, 413, 426.
 Oxehufvud, svensk adelsslægt 164.
 Oxford 142, 275, 277, 279, 283—84, 286, 293.
 Oxholm, W., diplomat, politiker 227, 248—49, 260.
 Palladius, Niels, biskop 174. — Peder, biskop 520.
 Palme, S. U., svensk historiker 310.
 Palmerston, H. J. F., lord, engelsk statsmand 223, 225, 227—30, 232—60, 262—67.
 Paludan-Müller, C., professor, dr. phil. 266, 446.
 Pampus-grundene 134.
 Parain, Ch., fransk historiker, professor 298.
 Paris 335, 563.
 Parlamentariske Kommission, Den 558.
 Parsberg, Anne, g. m. 1. Hans Skovgaard, 2. Hak Ulfstand 86. — Manderup, rigsråd 99, 100—101. — Verner, rigsråd, diplomat 112, 113, 119.
 Paschalis III, pave 147.
 Paslick, Caspar, kgl. råd, diplomat 98, 100.
 Paston, brevene 271.
 Paul, St., general 485—86.
 Paulmyer, Jean, abbed 421.
 Paulsen, Chr., professor, dr. jur. 185—87.
 Pedersen, Henrik, statistiker 450. — Johs., præst 197—200. — Morten, præst 74, 76. — P. Chr., forfatter 134.
 Pelt, Abr., købmand 355, 511.
 Péronne 126.
 Peter III, zar 25—26.
 St. Petersborg 29, 49, 54, 337.
 Petersen, Carl S., overbibliotekar, cand. mag. 199. — N. M., nordisk filolog, historiker 518, 523.
 Pfalz-Neuburg 336.
 Philip, K., professor, dr. oecon. 536.
 Piers the Plowman 271.
 Pingel, V., filolof, politiker 327.
 Pipin, frankisk major domus 70, 72.
 Pirenne, Henri, belgisk historiker, professor 139, 276, 283.

- de Place, Hans Holst, rådmænd 363.
 Platen, H. C., generalintendant 9.
 Pleijel, Hilding, svensk kirkehistoriker, professor 174.
 Plesner, Johan, professor, dr. phil. 297.
 v. Plessen, C. A., statsmand 354. — Chr. L., statsmand 354, 393. — Otto, diplomat 225, 227, 237—38, 249.
 Plutarch, græsk biograf 95.
 Podebusk, Predbjørn, rigsråd 87. — Moritz, til Kiorup 89.
 Polakker (Poloni) 67—69.
 Polen 166—67.
 Pollock, F., engelsk retshistoriker 283.
 Politianus, Angelus, italiensk humanist 200.
 Pommern 166—67. — svensk 303—04.
 Pompadour, Jeanne A. P., maitresse 22.
 Pontoppidan, Erik, teolog, historiker 202, 560.
 Postan, M. M., engelsk økonomisk historiker, professor 286, 288, 290—92, 295, 296, 541.
 Posthumus, N. W., hollandsk økonomisk historiker, professor 537, 539.
 Pournalés, greve 252, 258.
 Power, Eileen, engelsk historiker, professor 269, 284—86, 290, 296.
 Prejlerup 456.
 Priamos, homerisk helt 496.
 Pries, (Dänischwold) 528.
 Priskos 64.
 Prokop, byzantinsk historieskriver 65—69, 72.
 Prætorius, Andreas Aug., general 9—11.
 Puggaard skolestiftelse 516.
 Pytheas, græsk geograf 340.
 Pæez, Christiarnus, præst 446.
 Quentin, St., helgen 107.
 Quitzow, Berete, dtr. af Ejler Quitzow 88. — Ejler, adelsmand 88. — Henning, til Sandager 87. — Jørgen, rigskansler 87.
 Raaby 437.
 Raarup (Sengeløse s.) 456.
 Raben, Fr., geheimeråd 393.
 Radulf, kansler 153.
 Rafael Santi, italiensk kunstner 199.
 Raleigh, sir Walter, engelsk adelsmand 273.
 Rammel, Ove, skånsk adelsmand 487—88.
 Ramsing, H. U., officer, arkæolog 436.
 Ramso h. med s. 457, 465—66.
 Randers 325.
 Rantzau, Ditlev, general 486. — -Ascheberg, S. Carl, statsmand 19, 20—21, 31, 49. — Frantz, rigsmester 317. — Henrik, statholder 98, 324. — Johan, feltherre, statsmand 79—80.
 Raphael & v. Halle, købmænd 364.
 Rasch, Aa., arkivar 506f.
 Rask-Ørsted Fondet 332.
 Rasmussen, Poul, historiker 446.
 Ravnsnæs 456.
 Reading, University of 175.
 Reehausen, Johan G. von, svensk gesandt i London 253.
 Réé, Knud, redaktør 181.
 van Reede, Frederik, baron 335. — Henrik baron tot Renswoude, ambassador 335. — baron van Amerongen 335.
 Reedtz, H., politiker 228, 240, 246, 248—49, 257—58, 260.

- Reh, Isac, Jacob købmand 364, 366.
 Reiersen, Niels Lunde, fabrikant 322.
 Reinald, fyrste af Dassel 146.
 Rendsburg 229, 237, 316.
 Resen, Hans Poulsen, biskop 560.
 Revenfeld, Ditlev, officer 354.
 Reventlow, Chr., lensgreve, statsmand 225. — Ditlev, greve, hofog statsmand 27, 44, 58. — Fritz, greve, diplomat 223, 225—26, 228—31, 233—36, 239, 241—44, 247—50, 253, 258—59, 266.
 Reverdil, E.-S., kabinetssekretær 17, 58.
 Revue Historique 348.
 Rhamm, K., tysk historiker 446.
 Rhinen 68.
 Ribe 70, 184—85, 326, 439, 445, 449—50, 514—17. — Katedralskole 514—17.
 Riberulv 137..
 Richelieu, A. J, kardinal og statsmand 412.
 Rickart, Daniel Fr., sukkerraffinador 321.
 Riégels, N. D., historisk forfatter 468.
 Riga 133.
 Rigsarkivet 89, 309, 332, 507, 550, 554—56, 564. — norsk 202, 550. — svensk 309.
 Ringkøbing h. med s. 445, 458, 460—61, 465—66. — fjord 134.
 Ringsted 146—47.
 Risby 453.
 Rittich, Alexander F., russisk landbrugsminister 337—39.
 Ro, skjoldung 503, 505.
 Robinson (London Lloyd) 256.
 Rockefeller Foundation 295.
 Rockstroh, K. C., officer, militærhistoriker 1, 25—27, 30, 32, 34, 38, 41, 43, 52—53, 474.
 Rodsten, Markus, admiral 480.
 Roger, engelsk ærkebisp 147.
 Rogers, Thorold, engelsk økonomisk historiker 278, 534.
 Rohde, Edvard, svensk biskop 175.
 Rom 71, 95, 199—201, 348.
 Roosevelt, F. D., amerikansk præsident 188, 562.
 Rorik, kejserlig lensmand 208.
 Rorup 440—41.
 Rosenborg 530.
 Rosenholm 309, 317.
 Rosenkrantz, Anne, g. m. Albert Goye 87. — Birgitte, g. m. Steen Brahe 86. — Christien, g. m. Niels Skram 87. — Holger, lensbaron, rigsråd 86. — Holger Axelsen, rigsråd 318. — Jørgen, rigsråd 86, 93, 100—101, 106, 110, 111. — Niels, diplomat 299—304, 306.
 Roskilde 74, 91, 137, 180, 442, 502, 505, 528.
 Rossbach 19, 22.
 Rostgaard, Fr., geheimearkivar 91.
 Rostock 240, 311.
 Rostovtzeff, M. M., russisk historiker, professor 283.
 Rothe, Andreas Bjørn, retslærd, historiker 216 — C. P., historiker 91. — Tyge, forfatter 2, 510, 512.
 Rothenburg 315.
 Rousseau, J. J., fransk forfatter 2.
 Royal Historical Society, The 294.
 Rubin, Marcus, nationaløkonom, historiker 218—19.
 Rud, Otte, admiral 87.
 Rufinus, teolog 501.
 Rusland (Ruzia) 67, 69.
 Russell, John, lord, engelsk statsmand 231.
 Rutkowski, Jan., polsk historiker 297.

- Ryberg, N., handelsmand 363, 401, 404, 508, 512—13.
- Rydbech, Otto, svensk professor 170—71.
- Rygen 71, 137, 303—04, 442.
- Rønnow, Ejler, rigsråd 76. — Joachim, biskop 73—84. — Karen, dtr. af Ejler Rønnow 76.
- Rørdam, H. F., præst, kirkehistoriker 75, 79, 81, 83, 515, 560—61.
- Rørvig s. (Ysøern) (Ods h.) 436, 444, 446,
- Rostofte (Ø. Egesborg s., Baarse h.) 451.
- Saale 66—68, 70, 72.
- Sachsen 209, 306.
- Sachser 69—72, 496, 502.
- Šafarik, tjekkisk historiker 62.
- Saint-Germain, Claude de, greve, officer 1—2, 5, 17, 21—60.
- v. Saldern, Caspar, gottorpsk statsmand 49.
- Salisbury, R. C., lord, engelsk statsmand 542—44.
- Salomon, B., købmand 364.
- Samfundet for den Danske Litteratur Fremme 518.
- Samo, frankisk købmand, slavisk konge 70, 72.
- Samuel & Kantor, jødiske købmænd 364—65.
- Sandblad, Niels Gösta, svensk kunsthistoriker 324.
- Saxo, historieskriver 68—69, 135—38, 145—46, 149, 151, 153, 208, 503, 505.
- Scavenius, Erik, politiker 558. — P. B., politiker 189.
- Schack-Rathlou, J. O., greve, statsmand 30, 48.
- Schanz, Georg, tysk økonomisk historiker 291.
- Scheel, J. E., embedsmand 513.
- Scheele, L. N., embedsmand, politiker 207.
- Schiern, Fr., historiker 79.
- Schildknecht, amtsforvalter 398.
- Schimmelmann, H. C., greve, statsmand 364, 366—71, 404, 508—10.
- Schiott, Niels, købmand 395.
- Schlegel, J. H., historiker 91—93, 308.
- Schleiden, slesvig-holstensk politiker 257.
- Schleiermacher, F. E. D., tysk teolog og filosof 199.
- v. Schleinitz, Wilhelm, friherre, tysk politiker 251.
- Schmettov, Herman, general 20—25, 27—28, 30, 34, 36—37, 41, 43—45, 49—50, 54—56, 59.
- Schmidt, Ludvig, tysk filolog 209.
- Schmoller, G., tysk nationaløkonom 279.
- Schouw, J. F., politiker 180.
- Schovelin, J. V., nationaløkonom 506.
- Schreiner, Johan, norsk historiker, professor, dr. phil. 449.
- Schroder, jødisk købmandsfamilie 364.
- Schröder, Edw., tysk filolog 528.
- v. d. Schulenburg, W., rigs greve, overkrigssekretær 18.
- v. Schulin, Johan, lens greve, statsmand 354, 554.
- Schultz, H., generalkrigskommissær 45.
- Schultze, Alfred, tysk historiker 204.
- Schuselka, Frans, tysk politiker 221.
- Schute, korrespondent i Hamburg 423.
- Schwerin 309.
- Schütte, G., dr. phil. 61—72, 208.
- Scott, Franklin D., amerikansk hi-

- storiker 333. — Walter, engelsk digter 127. — W. R., engelsk nationaløkonom, professor 277, 280—81, 285.
- Seckendorff, F. H., rigsgreve, general 22.
- Séc, Henri, fransk historiker, professor 283, 565.
- Seebohm, Fr., engelsk historiker 281—82.
- Segelcke, Th. R., landøkonom 337.
- Sehested, Chr. Thomesen, kansler 318, 530. — Hannibal, statholder, rigsskatmester 315, 318, 406—34. — Hannibal, politiker 182. — Jens Steen, oberst 408. — Steen Maltesen til Holmgaard 92.
- Seignobos, Ch., fransk historiker 534.
- Seip, Jens Arup, norsk historiker, docent 157—60.
- Selskabet for Danmarks Kirkehistorie 559—62.
- Selskabet for Fædrelandets Historie, Det Kgl. Danske 333, 559.
- Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse 328.
- Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie 307.
- Sengelose s. (Lille h.) 456—57.
- Setti, Wengadasela, indisk købmand 376.
- Shakespeare, W., engelsk digter 271.
- Sibirien 337.
- Siebs, Th., germanist 208.
- Siegburg, (v. Bonn) 336.
- Sigebert, frankisk konge 66.
- Sigbrit, Villumsdatter, Chr. II's rådgiverske 201.
- Sild 209.
- Simeon af Durham, engelsk skribent 500.
- Simiand, François, fransk statistiker 565.
- Simonsen, G. & Z., købmænd 372.
- Sinning, Jens, dr. theol. 110.
- Siric, sachserkonge 69.
- Sjungarama & Sunderdasses, indiske købmænd 376.
- Sjælland 145, 501.
- Skåne 129, 308, 523, 550.
- Skånelagen 202 f.
- Skagerak 132.
- Skanderborg 336.
- Skautrup, Peter, professor, dr. phil. 138, 517—29.
- Skeggjason, Markus, lovsigemand 504.
- Skiberslev v. Christianstad 468—69, 485—88, 490.
- Skibsted & Beck, købmænd 395.
- Skippinge h. med s. 457, 459, 461, 463, 466.
- Skodborg å 70.
- Skov, S., mag. art. 204.
- Skovgaard, Hans, rigsråd 86, 89. — Johanne, arkivar, cand. mag. 307—18, 324, 529—33.
- Skram, Niels, til Urup 87. — Peder, admiral 86.
- Skuld, sagnkvinde 505.
- Skuldelev (Horns h.) 505.
- Skythien (Scythia magna, Store Svitjod, Garderrige) 67.
- Skytte, Bengt, svensk embedsmand 414.
- Skorpinge (Flakkebjerg h.) 457.
- Slagelse h. med s. 449, 457, 461.
- Slangerup, Hans Olufsen, professor 97, 100—06, 108—09.
- Slaver (Sklaver, Winidi, Chams søner) 61—72.
- Slebsager, M. N., politiker 183.
- Slesvig 151, 166, 208—09, 215 f.
- Slien 247.
- Slosserup (Lolland) 527.
- Smith, Adam, engelsk nationaløko-

- nom 281. — George, engelsk købmand 386. — Henrik, humanist, læge 74, 76—78. — Otto, historiker 184.
- Smorum h. med s. 449—50, 457, 460—61.
- Snecanus, Gellius, frisisk reformator 336.
- Sneedorff, J. S., forfatter 2.
- Snorre Sturlason, kronikeforfatter 63, 70—71, 135—137, 504.
- S.O.E. (Special Forces) 554.
- Soelberg, Hans Jørgen, købmand 354, 356, 363, 372.
- Soillot, Charles, burgundisk embedsmand 120.
- Sombart, Werner, tysk nationaløkonom 284, 534.
- Somme 117, 124.
- Sorbonne 565.
- Sorteplov 137.
- Sparre, Erik, svensk politiker 207. — Henning, til Thorkildstrup 87.
- Sperling, Jöran, svensk viceguvernør 489. — Otto, læge 412.
- Spinoza, B., nederlandsk filosof 4.
- Sprog- og Literaturselskab, det Danske 518—19.
- Spruner-Mencke, tysk historiker 61.
- Stade 69.
- Stang, Fr., norsk politiker 157—60.
- Stangerup, Hakon, dr. phil. 196.
- Stanley, engelsk departementschef 234.
- Starreklinte 456.
- Stauning, Th., politiker 332.
- Steeffel, Lawrence, amerikansk historiker 333.
- Steenberg, Jan, lektor, dr. phil. 530.
- Steensen, Hans, til Stensgaard 88.
- Steenstrup, Johs., professor, dr. phil. 132, 137, 176, 208, 327, 446, 527.
- Stefansson, Vihljalmar, polarforsker 339—41.
- Steincke, K. K., politiker 557.
- Stenersen, P. C., forfatter 202.
- Stenge, Christoffer Hain, løjtnant 311.
- Stenlille s. (Merløse h.) 440—41.
- Stenton, F. M., engelsk historiker, professor 139, 175—77, 179.
- Stephan Batory, polsk konge 99.
- St. Stephanus, helgen 496.
- Stephens, George, sprogmand, professor 528.
- Stettin 99—100.
- Stevns h. med s. 461, 66.
- Stiernblad, Hakvin T., svensk baron 307.
- Stierneld, Gustaf, svensk udenrigsminister 249, 262.
- Stockholm 129, 162, 165, 206, 260, 307, 335, 422, 427, 433, 539.
- Stolypin, P. A., russisk statsmand 338—39.
- Stralsund 240, 413.
- Struensee, C. A., embedsmand 510—11. — J. F., greve, statsmand 20, 30—31, 57, 60, 201, 510, 512.
- Struve, Peter, russisk historiker, professor 297.
- Strömberg, Bengt, svensk docent 173.
- Stub, Ambrosius, digter 185.
- Stubberup 453.
- Sturmarer 71.
- Sture, svensk adelsslægt 128.
- Støvnæs h. med s. 457, 460—61.
- Sudan 348.
- Suger, fransk abbed og statsmand 146.
- Suhm, P. F., historiker 202, 208, 437.
- Sundeved 247, 249.

- Sunesen, Andreas, ærkebisp, kansler 148, 172, 203—04, 501.
- Suratte 373.
- Sutton Hoe (Suffolk) 176.
- Svaber 68, 70, 72.
- Svane, Hans, ærkebisp 430—31.
- Svarteskåning, Niels, svensk-dansk adelsmand 164—65.
- Svave, Peder, rigsråd 82.
- Sveistrup, P. P., kontorchef, lektor 506—14.
- Svend I, Tveskæg, konge 494, 496. — II, Estridsen, konge 136, 145, 495—96. — III, Grathe 145. — biskop af Århus 153. — Ulfsson, kongesøn 135.
- Svensk Historisk Tidsskrift 162, 533, 549.
- Sventine 70.
- Svetonius, romersk historieskriver, 95.
- Svitringen 133.
- Sylt 210.
- Syrien 347
- Søllerød s. 45, 551.
- Somme h. 457, 466.
- Sønderborg 84.
- Søndersted s. (Merløse h.) 448.
- Sorbymagle (Flakkebjerg h.) 457.
- Sørensen, Jens, søkortdirektør 132.
- Tacitus, romersk historieskriver 69, 95.
- Tait, James, engelsk historiker, professor 179, 279.
- Tangen 133.
- Tangermünde 311.
- Tausen, Hans, biskop og reformator 81.
- Tawney, R. H., engelsk historiker 274, 284, 286—88, 292, 352.
- Teit, bispesøn 504.
- Teutoncr 519.
- Terlon, Hugues de, fransk diplomat 406.
- Terpager, P., præst, lektor 185.
- Termansen, C. N., historiker 184.
- Thaarup, Fr., statistiker, historiker 351—52, 506.
- Thames 177.
- Theben 500.
- Theoderik, frankisk kongesøn 62, 64.
- Theodorus, biskop i Tarsus 176.
- Theophrastos, græsk forfatter 95.
- Thérouanne, 119.
- Thietmar, historieskriver 64.
- Thiset, A., arkivar, genealog 92.
- Thomas af Aquino, skolastiker 155.
- Thomsen, Ove, redaktør 180.
- Thora, sagnvinde 505.
- Thordsen, Olaf, præst 135, 138.
- Thorlacius, B., professor, dr. theol. 199.
- Thorbey Abbey (Cambridgeshire) 526.
- Thorson, Per, sprogforsker 528.
- Thorsoe, A., dr. phil., historiker 267, 299.
- Thorvaldsen, B., billedhugger 200.
- Thorø 505.
- Thott, Iver Akselson 129. — Otto, embedsmand 403, 508, 503.
- Thrupp, Sylvia, engelsk økonomisk historiker 291.
- Thy 333, 519.
- Thygesen, Thyge Jesper, købmand, 401.
- Thyringen 66.
- Tikøb 527.
- Tobolsk 337.
- Tolsager (Asnæs s. Ods h.) 453.
- Toronto 277.
- Torstensson, L., svensk general 315.
- Tournai 120.
- Tout, Th. Fr., engelsk økonomisk historiker 179, 279.

- Toynbee, Arnold, engelsk økonomist, historiker 279.
 Trankebar 374—77, 389, 507, 509, 512.
 Treene 241, 247.
 Trevelyan, George Macaulay, eng. historiker 268—71, 273—76.
 Trier 24, 41.
 Trinity House, Cambridge 268.
 Troels-Lund, Troels, historiker 92, 94.
 Troensegaard, T., prokurist 307.
 Troja 497, 499, 500.
 Trojaner 502—04.
 Trolle, svensk adelsslægt 128. — Borge, rigsråd 86. — Herluf, admiral, rigsråd 85—86, 89.
 Tromp, C. M., nederlandsk admiral 480.
 Trondheim 200, 202.
 Tscherning, A. F., officer, politiker 189—90, 219, 223—23.
 Tune h. med s. 450, 457, 462, 466.
 Tuse h. med s. 439, 454, 456—58, 464, 466.
 Tyberg h. 458.
 Tyrol 70.
 Tollose s. (Merløse h.) 449.
 Tønder 237.

 Ulborg s. (Ulborg h.) 446.
 Ulfeldt, Corfitz, rigshofmester 307—08, 312—18, 406, 412, 418, 425—26, 428. — Corfitz Anton, hof- og statskansler 307. — Jacob, adelsmand 99—100.
 Ulfstand, Hak, rigsråd 86.
 Una, Tyskland 364.
 Ungarn 67—68.
 Ungern-Sternberg, Ernst, russisk gesandt 227—28, 240—41, 246, 250.
 Universitetsbiblioteket 88.
 Unna, Ashur, købmand 362, 364—66. — Joseph Philip, kattuntrykker 364. — Raphael, handelsmand 366.
 Unwin, George, engelsk økonomisk historiker 279—80.
 Uppsala 205, 505.
 Urne, Jørgen, rigsmarsk 308.
 Urquart, engelsk M. P. 241.
 Utrecht 113—14, 116, 119—20, 123, 128—29.

 Wählin, H., svensk kunsthistoriker 326.
 Waitz, G., tysk historiker 209.
 Valdemar I, konge 143, 145, 147, 149, 151, 153. — II, konge 140, 143, 146—48, 150—51, 167. — IV, konge 140, 142—44, 146, 150, 155, 166.
 Wales 211.
 Valkendorf, Erik, kansler 200—01.
 Vallekilde 453—54.
 Wallich, Lazarus, købmand 364, 366.
 Vallingerød, Nørre- og Skov (Merløse h.) 456.
 Walton, Isac, engelsk forfatter 271.
 Varberg 164.
 Varde 445.
 Varenius, Per Otto, svensk statsretslærd, 301.
 Warnefrid, Paul, tysk historiker 66, 70, 72.
 Varner 66, 70.
 War Office 556.
 Varpelev s. (Stevns) 439.
 van Wassenaer, Jacob, baron van Obdam 335.
 Wasserschlebe, Joachim, sekretær 30.
 Wasservall & Boës, købmand 397.
 Weber, Max, tysk nationaløkonom 287—88.

- Veddinge (Ods h.) 453.
- Vedel, general 484, 487. — Anders Sørensen, præst historiker 85, 520.
- Weibull, Curt, svensk historiker, professor 135, 137. — Lauritz, svensk historiker, professor 171—73, 309, 340.
- Weischel (Wistula-Wusdu, Wizla) 61, 63—68, 71—72.
- Weiler-slægten 355.
- Vejle 109, 445.
- Weimar 309.
- Vellerup s. (Horns h.) 449.
- Vendell, H., svensk sprogforsker 312.
- Vender 70—72, 528.
- Vendland 137.
- Vendsyssel 82, 501.
- Wendt, F. W., direktor 568.
- Vergil, romersk digter 496—97, 499.
- Vermehren, J. F., maler 195.
- Weser 259.
- Weshling-slægten 355,
- Wessén, Elias, svensk historiker 202—05.
- West, Frits Jürgensen, arkivar, historiker 196.
- Westergaard, supercargo 384, 387. — P. B. C., musæumsmand 92. — Waldemar, dansk-amerikansk historiker 333—36.
- Vestindisk Kompagni 395.
- Vestindiske øer 334.
- Westken, Anthony, købmand 393.
- Westminster 147.
- Westmoreland, John Fane, lord, engelsk diplomat 222, 227—29, 233, 237—39, 246, 250, 256, 259.
- Westphal, Joachim, biskop 110.
- Wewer, købmandsslægt 354. — J. F., handelsmand 356.
- Whampoe 379.
- Whitlocke, sir Bulstrode, engelsk politiker 406.
- Viborg 83, 102, 178, 193, 208, 502. — Katedralskole 329.
- Videnskabernes Selskab 328, 559.
- Widsith 63—66, 68, 72.
- Wien 299—306, 309.
- Wietersheim, Ed. v., tysk historiker 62, 72.
- Wig, skjoldung 237, 260.
- Vigen 176.
- Vilcinaland 69.
- Vilcinus, konge 63, 70.
- Wildenbruch, Ludvig, preussisk officer 237, 260.
- Vilhelm Erobreren, engelsk konge 147, 493, 495.
- Wilhelm, hertug af Sachsen-Weimar 315. — hertug af Slesvig-Holsten-Beck 305—06.
- Willemoës, C., redaktør 515.
- Willumsen, A., rektor 514.
- Wilson, Carus, engelsk historiker 291. — Thomas, engelsk forfatter 280. — Woodrow, amerikansk præsident 212.
- Wilzer 63, 69—70, 72.
- Vindbyholt (Stevns h.) 528.
- Vindebo (v. Roskilde) 528.
- Vinding h. 210.
- Vinogradoff, Paul, russisk historiker 179, 282—83.
- Vinstrup, Peder Jensen, biskop 88, 97, 100—01, 103—11.
- Vinstrup, Peder Pedersen, biskop 174, 310.
- Visborg 73, 83.
- Visby 74.
- Wismar 240, 471.
- Viskinge s. (Ars h.) 456.
- Witte, S. J., russisk finansminister 338—39.
- Wittenberg 103, 109.

- Wittstock 311.
 Vodroff, Konrad, generalkrigskommissær 31, 34, 36, 42, 45, 53.
 Wogastiburg 70.
 Volborg h. 457.
 Wolf, Knud, rådmand 429.
 Wolfenbüttel 311.
 Wolontis, I., svensk historiker 539.
 Vormordsen, Frands, biskop 174.
 Wrangel, Ewert, svensk historiker 173. — F. H. E., preussisk general 229, 239—41, 257—60, 263.
 Wulphere (Wolfhart), gotisk hirdmand 63—65.
 Wycliffe, John, engelsk præst 155.
 Wynn, sir Henry, engelsk gesandt 224—29, 235, 239—42, 244—47, 249—50, 252—58, 260—64, 266.
 Wyrmhære (Ormarr), gotisk landeværnsmand 63—64.
 Würtz, Paul, general 336.
 Væ 484—85.
- York 177, 528.
 Yorkshire 177, 271, 524—25.
 Ypper 505.
- Zahle, C. Th., politiker 557.
 Zahrtmann, C. C., soofficer, marineminister 257.
- Zdebrën (Bulgarien) 68.
 Zeebrügge 336.
 Zeuss 209.
 Zeuthen, L., mindelegat 556.
 Zuiderso 124.
- Ægidius, italiensk forfatter 155.
 Ægir 63.
 Ægypten 348.
 Ælnold (Æthelnoth), engelsk ærkebisp 494.
 Ælnod (Ælnoth), historieskriver 145, 175, 493—505.
 Æneas, trojaner 500.
 Æthelred, engelsk konge 498.
 Æthelward, kronikeforfatter 494.
- Øbjerggaard 320.
 Oeder, G. C., botaniker, statsökonom 510, 512.
 Oehlenschläger, Adam, digter 200.
 Ølsemagle s. (Ramsø h.) 440—41.
 Æm 457.
 Ønnestad, Skåne 469, 484—86, 488, 491.
 Örenvinge, G. A., svensk officer 489.
 Ørsted, Anders Sandoe, retslærd, politiker 189.

Bøger indsendte til redaktionen.

- Årbog for Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg 1949. Helsingør 1949.
Aarbøger udg. af Historisk Samfund for Aarhus Stift. XLI. Aarhus 1948.
Erling Albrechtsen: Danmark i Oldtiden. Ser. Kultur og Natur. Kbh. 1949.
François de Bassompierre: Mit Livs Dagbog I—III. Kbh. 1948.
Morten Borup: Johan Ludvig Heiberg II—III. Kbh. 1948—49.
Sten Carlsson: Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700—1865. Lund 1949.
Czasopismo Prawno-Historyczne (Annales d'Histoire du Droit) II. Poznan. 1949.
Dania Polyglotta. Répertoire bibliographique annuel des ouvrages, articles, résumés, etc. en langues étrangères parus en Danemark 1947. Kbh. 1948.
Dania Polyglotta. II. Périodiques, Études et Articles. Kbh. 1948.
Den danske Rigsdag 1849—1949. I og IV. Kbh. 1949.
De sandvigske Samlinger. Veileder til Håndverksavdelingen. Lillehammer-Oslo 1949.
Victor Elberling: Rigsdagens Medlemmer gennem 100 Aar I. Kbh. 1949.
Europa, Danmark og Nordslesvig 1864—1878. III. Udg. af Aage Friis og Povl Bagge. Kbh. 1948.
Frederiksberg gennem Tiderne II. Kbh. 1948.
Aage Friis: Det nordslesvigske Spørgsmaal VI. Navnefortegnelse. Kbh. 1948.
Niels Friis: Det danske Hoftrumpeter Korps. Kbh. 1947.
Sven Gabrielsen: De forhistoriske Tider i Danmark. Kbh. 1948.
Thale Gjessing: Gudbrandsdalens Folkedrakter. De sandvigske Samlingers Skrifter I. Oslo. 1949.
Erik Grill: Jakob de la Gardie. Göteborg. 1949.
Emile Guillaumin: En Bondes Ansigt. Kbh. 1949.
Historiallinen Aikakauskirja. no. 4. 1948. no. 1. 1949.
Ejlf Jørgensen: Vejene synger. Kbh. 1947.
Fredrik Lagerroth: Tyskt och Nordiskt i Danmarks Författningsutveckling 1660—1849. Lund 1949.
Leonora Christina: Jammers Minde og andre Selvbioграфiske Skildringer. Udg. af Johs. Brøndum-Nielsen og C. O. Bøggild-Andersen. Kbh. 1949.
Lunds Domkyrkas Arkiv. Förteckning utarb. av Gunnar Wetterberg och Herman Richter. Lund 1949.
Robert Murray: Stockholms kyrkostyrelse intill 1630-talets mitt. Stockholm 1949. (Samlingar och Studier till Svenska Kyrkans Historia XX).
Erik Møller: Det var i 48. Kbh. 1949.

- Otto Norn: Mester Michiels to Breve til Christian den Anden. Kbh. 1948.
Poul Norlund: Trelleborg. Kbh. 1948.
Just Rahbek: Omkring Johanne Luise Heiberg. Kbh. 1948.
Peter Riismøller: Et Hjørne af Aalborgs Historie. Aalborg 1948.
Roczniki Dziejów Społecznych i ges poda rezych (Annales d'histoire sociale et économique). Poznan 1948.
Rom og Hannibal II. Livius romerske Historie Bog 24—26. Oversat af Gustav Hermansen. Kbh. 1948.
Paul V. Rubow: Solkongen. Kbh. 1949.
J. Salwyn Schapiro: Liberalism and the Challenge of Fascism. New York 1949.
Skrifter af Paulus Helie VII. Ved Marius Kristensen og Niels Knud Andersen. Kbh. 1948.
R. Stadelmann: Soziale und politische Geschichte der Revolution von 1848. München. 1949.
Rudolf Stadelmann: Deutschland und Westeuropa. Württemberg. 1948.
Jorgen Steining: Færøerne. Fra Amt til Hjemmestyre. Vor Tids Verden. Kbh. 1948.
Svenskt Biografiskt Lexikon. Häft. 59 og 60. Stekholm 1948 og 1949.
Arnold J. Toynbee: Historien i nyt Lys. Kbh. 1948.
Greta Wieselgren: Sten Sture d. Y. och Gustav Trolle. Lund 1949.
Vendsysselske Aarbøger 1946.
Optegnelser om Vendsysselske Præstefamilier. I—II. 1945—1948.

IX. Internationale historikerkongres.

Den IX. internationale historikerkongres afholdes i Paris fra 27. august til 2. september 1950. Den franske historikerkomité har paataget sig titrettelæggelsen. Kongressen vil omfatte følgende sektioner: a) Antropologi og Demografi, b) Idéernes historie, c) Økonomisk historie, d) Socialhistorie, e) Kulturhistorie, f) Politisk historie, g) Institutionernes historie. Hver af disse sektioner vil blive inddelt i 4 undersektioner: 1) Forhistorie og antik historie, 2) Middelalderens historie, 3) Moderne historie indtil krigen 1914, 4) Samtidens historie fra krigen 1914 indtil 1939.

Praktiske arrangementer.

- a) *Indmeldelse.* Historikere, der ønsker at deltage i den internationale kongres, anmodes om *senest 1. marts 1950* at anmelde sig til organisationskomitéen. Indmeldelsesgebyret er fastsat til 1000 franske francs, betalbare i Paris. Studenter, der er forsynet med attest fra en af deres professorer, betaler 500 francs, betalbare på samme vilkår.
- b) *Indkvartering.* Organisationskomitéen vil forsøge at skaffe plads for alle kongresdeltagerne på rimelige vilkår. For at lette komitéens arbejde anmodes eventuelle deltagere om at anmelde sig til kongressen så tidligt som muligt.
- c) *Rejser.* Den franske komité vil søge at opnå en væsentlig reduktion på de franske jernbaner for kongresdeltagerne.

Indmeldelse til kongressen skal ske til: *Comité Français des Sciences Historiques, 96, Boulevard Raspail, Paris (VI°)*. Ved tilmeldelse om deltagelse i kongressen til den danske komité (adresse: Kr. Zahrtmanns Plads 83, Kbh. F.) vil evt. reduktion på danske jernbanestrækninger kunne komme deltagerne til gode.

INDHOLD

	Side
Studie i Asiatisk Kompagnis økonomiske historie 1732—1772. Af mag. art. Kristof Glamann	351
Hannibal Sehested. Anteckningar kring en biografi. Af fil. dr. Ingvar Andersson	405
Korntiende og kornareal i det 14. århundrede. Af stadsarkivar Svend Aakjær	435
»Terror panicus« og Christianstads undsætning 1678. Af professor dr. phil. Knud Fabricius	467

Småstykker.

Ælnod. Et Bindeled mellem engelsk og dansk Historieforskning i 12. Aarh. Af lektor, dr. phil. N. Lukman	493
--	-----

Anmeldelser.

Aa. Rasch og P. P. Svestrup: Asiatisk Kompagni 1772—1792. Af Sune Dalgård	506
Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie I. Af Hugo Matthiessen	514
Peter Skautrup: Det danske Sprogs Historie I—II. Af Kristian Hald	517

Bemærkninger til Prof. C. O. Bøggild-Andersens Anmeldelse af Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve VIII. Af Johanne Skovgaard	529
Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve. En Replik. Af C. O. Bøggild-Andersen	532
Professor Heckscher og historikerne. Af Albert Olsen	533
Økonomisk historie og professor Eli F. Heckscher. Af Astrid Friis	540

Nyt fra historisk videnskab.

Nekrolog over Poul Johannes Jørgensen af Stig Juul. — Nekrolog over Eiler Nystrom af Hugo Matthiessen. — Modstandsbevægelsens arkiver (Jørgen Hæstrup). — Troels G. Jørgensen: 18 Aar af Højesterets Historie (Povl Bagge). — Selskabet for Danmarks Kirkehistorie (Astrid Friis). — Friedrich Meinecke: Den tyske Katastrofe (Holger Hjelholt). — Holden Furber: John Company at Work (Kristof Glamann). — C.-E. Labrousse: La crise de l'économie française (Kristof Glamann)	547
Foreningsmeddelelser	568
Den danske historiske Forenings vedtægter	571
Navneregister. Ved mag. art. Kristof Glamann	573
